

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**AFRİKA KITASINDA KADINLARIN KALKINMA
DÜZEYİ: ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL BİR
ANALİZ**

**Hazırlayan
Mahmure ERCAN**

**Danışman
Prof. Dr. Hayriye ATİK**

Yüksek Lisans Tezi

**Temmuz 2017
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**AFRİKA KITASINDA KADINLARIN KALKINMA
DÜZEYİ: ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL BİR
ANALİZ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Mahmure ERCAN**

**Danışman
Prof. Dr. Hayriye ATİK**

**Temmuz 2017
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Mahmure ERCAN

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK

Afrika Kıtasında Kadınların Kalkınma Düzeyi: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Danışman

Mahmure ERCAN

Prof. Dr. Hayriye ATİK

İktisat ABD Başkanı

Prof. Dr. Ferit KULA

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Hayriye Atik danışmanlığında **Mahmure Ercan** tarafından hazırlanan “**Afrika Kıtasında Kadınların Kalkınma Düzeyi: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

04/07/2017

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Hayriye Atik

Üye : Prof. Dr. Ekrem Erdem

Üye : Doç. Dr. Ali İhsan Özdemir

H. Atik
Ekrem Erdem
Ali İhsan Özdemir

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 11/07/2017 tarih ve 20 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

11/07/2017

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bilgi ve tecrübeleri ile tez konumun belirlenmesinden tezimin nihayete ermesine kadar her konuda bana kılavuzluk eden değerli hocam Prof. Dr. Hayriye Atik'e şükranlarımı sunarım.

Bugüne kadar edindiğim bilgi birikiminde emeği olan tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Bugünlere gelmemde sonsuz sevgi ve merhametle yanımda bulunan aileme şükranlarımı sunarım.

Mahmure ERCAN

Temmuz 2017, KAYSERİ

AFRİKA KITASINDA KADINLARIN KALKINMA DÜZEYİ: ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL BİR ANALİZ

Mahmure ERCAN

**Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2017
Danışman: Prof. Dr. Hayriye ATİK**

KISA ÖZET

Çalışmanın ilk amacı, gelişme göstergeleri kullanarak 143 ülke kadının göreceli kalkınma düzeyini belirlemektir. İkinci amacı, kadınların kalkınması bakımından Afrika'nın dünyadaki konumunu belirlemektir. Üçüncü amacı, dünya ülkelerinin analizinde kullanılan aynı değişkenlerle 45 Afrika ülkesini analiz etmek, kıtanın kaç gruba ayrılacağını araştırmaktır. Dördüncü amacı, ilave değişkenler sonucunda Afrika ülkelerinin konumlarının değişip değişmeyeceğini kontrol etmektir.

Çalışmada ekonomik, eğitim, sağlık, çocuk sahibi olma, çocuk bakımı, politik ve hukuki göstergeler kullanılarak temel bileşenler analizi ile kümeleme analizi yapılmıştır. 193 dünya ülkesinden 143'ü, 54 Afrika ülkesinden 45'i ele alınmıştır.

“Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu” (The Global Gender Gap Report)’nda, “Dünyanın Kadınları Raporu” (The World’s Women Report)’nda, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP, 1995)’nin hazırladığı “Toplumsal Cinsiyet Gelişmişlik Endeksi” (Gender Development Index, GDI)’nde kadınların gelişimi erkeklere kıyasla ele alınmaktadır. Kadınların başka ülke kadınlarına kıyasla gelişimini göstermemektedir. Bu çalışmada ise kadınların gelişmişliği diğer ülke kadınlarına kıyasla yapılmıştır.

Çalışma, dünya ülkelerindeki kadınların birbirleriyle kıyaslanıyor olması bakımından, ele alınan ülke sayısı bakımından ve ele alınan değişken sayısı bakımından literatürdeki en kapsamlı çalışmalardan biri olacaktır.

Yapılan analizler sonucunda, kadınların kalkınması bakımından birinci sırada olan küme, Gelişmiş Bölgeler (Avrupa Birliği ülkeleri) ve gelişmiş bölgeler (diğerleri)dir. Bostvana ve Güney Afrika ülkeleri de bu kümede yer almıştır. Analize dâhil edilen 45 Afrika ülkesinin 33'ü en son sırada olan kümede yer almıştır. Afrika için yapılan analiz sonucunda birinci sırada olan kümede Güney Afrika ülkesi yer almıştır. İlave

değişkenlerle Afrika kıtası için yapılan analiz sonucunda, küme sayısı beş iken; Mısır, Libya, Cezayir, Fas, Tunus, Etiyopya, Madagaskar, Mauritius'un birinci sırada olan kümede yer aldığı sonucu elde edilmiştir. Küme sayısı altı iken, Bostvana ve Güney Afrika ülkelerinin birinci sıradaki kümede yer aldıkları ortaya çıkmıştır.

Kıtanın dünya içerisindeki konumunu iyileştirmek amacıyla yapılması gerekenler şunlardır: İş kurma prosedür maliyetinin azaltılması, okuryazarlık ve yükseköğretimde okullaşma oranlarının artırılması, doğurganlık ve anne ölüm oranlarının azaltılması gerekmektedir. İlave değişkenlerle yapılan analizin sonucunda, ilk evlilik yaşının yükseltilmesi, doğum kontrol hapı kullanım yaygınlığının artırılması, doğurganlık oranının azaltılmasına yönelik politikaların yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Kadınların Kalkınması, Afrika, Kümeleme Analizi

WOMEN'S DEVELOPMENT LEVEL IN AFRICAN CONTINENT: MULTIVARIATE STATISTICAL ANALYSIS

Mahmure ERCAN

Erciyes University, Institute of Social Sciences

M. Sc. Thesis, June 2017

Supervisor: Prof. Dr. Hayriye ATİK

ABSTRACT

The primary goal of this study is to determine the relative development level of women in 143 countries using the development indicators. The second reason for deciding Africa's position on the planet is as far as women's improvement. The third target is to analyze the 45 African countries with the same variables used in the analysis of world countries, to explore what number of sizes of the landmass are isolated. The fourth aim is to see through the add variables to check whether the places of African nations changes or not.

In the review, economic, educational, health and survival, child-bearing, ,child-care, political and lawful indicators were utilized through analyze principal components and cluster analysis. 143 of 193 world nations and 45 of 54 African nations were inspected.

By using the Global Gender Gap Report, The World's Women Report, The Gender Development Index (GDI) arranged by UNDP in (1995), this study shows relative development of women comparatively with men, it does not shows relative development of women comparatively with the women in other countries. In this review, the improvement of women were compared with the women of different nations.

This study will be a stand out amongst the most complete reviews in the writing, both regarding the nation being referred to and the factors being tended to, because of the fact that the women of the world nations are practically identical to each other.

As a result of the analyzes made, the developed regions (European Union countries-28) and the developed regions (others), ranked first in terms of women's development in the cluster. Bostwana and South Africa countries are also included in this cluster. Of the 45 African countries included in the analysis, 33 were in the last ranks. The South Africa

country was in the first place as the result of the analysis for Africa. As a result of the analysis for the Africa continent with additional variables, the number of clusters was five; Egypt, Libya, Algeria, Morocco, Tunisia, Ethiopia, Madagascar, Mauritius are ranked first in the cluster. While the number of clusters was six, it became clear that Bostwana and South Africa countries were in the first place.

In order to improve the position of the continent in the world, it is necessary to reduce cost of business start-up procedures, increase literacy and enrollment rates in higher education, reduce fertility and maternal mortality rates. As a result of the analysis with additional variables, it was reached that the first marriage age should be increased, contraceptive prevalence should be increased, and policies should be taken to reduce the fertility rate.

Key Words: Development, Women's Development, Africa, Cluster Analysis

İÇİNDEKİLER

AFRİKA KITASINDA KADINLARIN KALKINMA DÜZEYİ: ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL BİR ANALİZ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISA ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

1.1 Kalkınma Kavramının Tanımı ve Kalkınma İktisadı'nın Ortaya Çıkış Tarihçesi	5
1.2 Az Gelişmişlik Kavramının Tanımlanması ve Ölçülmesi	7
1.3 Az Gelişmiş Ülkelerin Özellikleri.....	8
1.4 Kalkınma Teorileri	10
1.4.1. Yapısal Değişim Teorileri	11
1.4.1.1 Clark ve Fisher Yaklaşımı.....	11
1.4.1.2 Chenery ve Kuznets Yaklaşımı	12
1.4.1.3 Lewis Yaklaşımı.....	15
1.4.2 Yoksulluğun Kısır Döngüsü Teorisi	16
1.4.3 Doğrusal Büyüme Aşamaları Teorisi.....	19
1.4.4 Kalkınmayı Uluslar arası Etkilerle Açıklayan Teoriler	21
1.4.4.1 Singer ve Prebisch Tezi: İçer Dönük Sanayileşme Teorisi	21
1.4.4.2 Uluslar arası Bağımlılık Teorileri	22
1.4.4.2.1 Baran: Az Gelişmişliğin Nedenleri	24
1.4.4.2.2 Frank: Metropoller ve Uydular	25
1.4.4.2.3 Amin: Merkez ve Çevre	25

1.4.4.2.4 Emmanuel ve Kay: Eşitsiz Değişim Teorileri.....	27
1.4.4.2.5 Wallerstein: Modern Dünya Sistemi.....	27
1.4.5 Neoliberal Kalkınma Teorisi.....	28
1.4.6 İnsani Kalkınma Teorisi.....	30
1.5 Bölümün Genel Değerlendirilmesi	35

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA SÜRECİNE KADINLARIN DÂHİL EDİLMESİ

2.1 İktisadi Ekollerin Kadına Bakışı	38
2.1.1 Neoklasik İktisadın Kadına Bakış Açısı	39
2.1.2 Marksist İktisadın Kadına Bakış Açısı.....	42
2.1.3 Feminist İktisadın Kadına Bakış Açısı.....	45
2.2 Kalkınmada Kadın Teorileri	49
2.2.1 Feminist İktisatçıların Geliştirdiği Teoriler	50
2.2.1.1 Kalkınmada Kadınlar Teorisi	50
2.2.1.2 Kadınlar ve Kalkınma Teorisi	54
2.2.1.3 Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Teorisi	56
2.2.2 Kalkınma Politikalarında Kadına Yönelik Yaklaşımlar	61
2.2.2.1 Refah Yaklaşımı.....	61
2.2.2.2 Etkinlik Yaklaşımı	62
2.2.2.3 Hakkaniyet Yaklaşımı	62
2.2.2.4 Sefalet Karşıtı Yaklaşım	63
2.2.2.5 Güçlendirme Yaklaşımı	63
2.3 Dünya Kadın Konferansları	65
2.3.1 Birinci Dünya Kadın Konferansı	65
2.3.2 İkinci Dünya Kadın Konferansı	66
2.3.3 Üçüncü Dünya Kadın Konferansı	66
2.3.4 Dördüncü Dünya Kadın Konferansı	67
2.4 Bölümün Genel Değerlendirilmesi	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFRİKA KITASINDA EKONOMİK KALKINMA VE KADIN STATÜSÜ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

3.1 Afrika Kıtasına Genel Bakış	72
3.1.1 Afrika Kıtasının Ekonomik Yapısı	73

3.1.1.1 Büyüme ve Sektörel Gelişmeler.....	74
3.1.1.2 İstihdam.....	81
3.1.1.3 Fiyat İstikrarı.....	82
3.1.1.4 Yabancı Sermaye	84
3.1.1.5 Toplam Borç.....	84
3.1.2 Afrika Kıtasının Siyasi Yapısı	85
3.1.2.1 Sömürge Öncesi Dönem	86
3.1.2.2 Sömürge Dönemi	86
3.1.2.3 Sömürge Sonrası Dönem	88
3.1.3 Afrika Kıtasının Toplumsal Yapısı	92
3.1.4 Afrika Kıtasında Bölgesel Bütünleşmeler ve Kalkınma	95
3.1.4.1 Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu	95
3.1.4.2 Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı.....	96
3.1.4.3 Doğu Afrika Topluluğu.....	97
3.1.4.4 Güney Afrika Kalkınma Topluluğu	98
3.1.5 Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerinin Afrika Kıtasına Yansıması	100
3.2 Afrika Kıtasında Kadın Statüsü	104
3.2.1 Ekonomik Göstergeler Bakımından Kadın Statüsü	107
3.2.2 Eğitim Göstergeleri Bakımından Kadın Statüsü	114
3.2.3 Yaşam Göstergeleri Bakımından Kadın Statüsü.....	122
3.2.4 Siyasi Güç Göstergeleri Bakımından Kadın Statüsü	125
3.3 Bölümün Genel Değerlendirilmesi	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA ÜLKELERİ İÇİN AMPİRİK ANALİZ

4.1 Literatür.....	132
4.1.1 Yabancı Literatür	132
4.1.2 Türkçe Literatür	138
4.2 Yöntem.....	145
4.2.1 Temel Bileşenler Analiz Yöntemi.....	145
4.2.2 Kümeleme Analiz Yöntemi.....	145
4.3 Analize Dâhil Edilen Ülkeler	147
4.4 Kullanılan Değişkenler	147
4.5 Ampirik Analiz.....	149

4.6 Bulgular.....	161
4.7 Bölümün Genel Değerlendirmesi.....	162

BEŞİNCİ BÖLÜM

AFRİKA ÜLKELERİ İÇİN AMPİRİK ANALİZ

5.1 Analize Dâhil Edilen Ülkeler	164
5.2 Kullanılan Değişkenler	165
5.2.1 Aynı Değişkenler	165
5.2.2 İlave Değişkenler	165
5.3 Ampirik Analiz.....	167
5.3.1 Aynı Değişkenler	167
5.3.2 İlave Değişkenler	177
5.3.2.1 Küme Sayısının Beş Olması Durumunda	181
5.3.2.2 Küme Sayısının Altı Olması Durumunda	187
5.4 Bulgular.....	192
5.4.1 Aynı Değişkenler İçin Bulgular	192
5.4.2 İlave Değişkenler İçin Bulgular	193
5.4.2.1 Küme Sayısının Beş Olması Durumunda	193
5.4.2.2 Küme Sayısının Altı Olması Durumunda	194
5.5 Bölümün Genel Değerlendirilmesi	196
SONUÇ.....	197
KAYNAKÇA	200
EKLER.....	212
ÖZGEÇMİŞ.....	229

KISALTMALAR

AGÜ: Az Gelişmiş Ülke

GÜ: Gelişmiş Ülke

BM: Birleşmiş Milletler

BMKP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

İGE: İnsani Gelişmişlik Endeksi

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1.	Neoklasik İktisat ile Feminist İktisat Ayrımı	46
Tablo 2.2.	Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımı	59
Tablo 2.3.	Kadınların Kalkınmasında Değişen Perspektif	60
Tablo 2.4.	Kalkınma Politikalarında Kadına Yönelik Yaklaşımlar	62
Tablo 3.1.	Afrika Ülkeleri	72
Tablo 3.2.	Afrika Kıtası Bölgelerinde GSYİH'nın Büyüme Oranı (2007-2017, %)	74
Tablo 3.3.	Afrika Doğal Kaynak Rezervleri ve Afrika'nın Dünyadaki Konumu	78
Tablo 3.4.	Afrika'nın Hızlı Büyüyen Ekonomilerinde Sektörel Değişim (2009'dan 2014'e)	80
Tablo 3.5.	İşgücüne Katılım Oranı (2007-2016, 15 Yaş Üstü Nüfusun %'si)	82
Tablo 3.6.	Tüketici Fiyat Enflasyonu (2007-2017, Yıllık, %)	83
Tablo 3.7.	GSYİH'nın %'si Olarak Doğrudan Yabancı Yatırım (2007-2015, Net Giriş)	84
Tablo 3.8.	GSMH'nın %'si Olarak Toplam Borç (2007-2015)	85
Tablo 3.9.	Sahra Altı Afrika Bölgesi'nde Savaş ve Çatışmalar (1960-2001)	91
Tablo 3.10.	Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'na Üye Ülkeler	96
Tablo 3.11.	Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı'na Üye Ülkeler	97
Tablo 3.12.	Doğu Afrika Topluluğu'na Üye Ülkeler	98
Tablo 3.13.	Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'na Üye Ülkeler	99
Tablo 3.14.	Bölgesel Bütünleşme Bakımından Afrika Dış Ticareti (2014)	99
Tablo 3.15.	Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerinin Afrika'ya Yansıması (1990-2015)	102
Tablo 3.16.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre İşgücüne Katılım Oranı (1995-2015, 15 Yaş Üstü Nüfusun %'si)	108
Tablo 3.17.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre İşgücünün Sektörel İstihdam Payları (2015)	109
Tablo 3.18.	İstihdamın Meslek Grubu, Bölge ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2015)	113
Tablo 3. 19.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre Yetişkin Okuryazarlık Oranı (1990-2012, +15 Yaş)	115

Tablo 3.20.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Brüt Okullaşma Oranları (1990-2012)	117
Tablo 3. 21.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre İlköğretime Net Kayıt Oranı (1990-2012, Düzeltilmiş*)	118
Tablo 3. 22.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre Orta Öğretime Brüt Kayıt Oranları (1990-2012)	120
Tablo 3. 23.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre Yükseköğretime Brüt Kayıt Oranı (1990-2012)	121
Tablo 3. 24.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (1990-2015)	123
Tablo 3.25.	Bölgelere Göre Kadın Başına Ortalama Doğum Sayısı (1990-2015) ...	124
Tablo 3.26.	Bölgelere Göre Kadın Parlamenterler (1990-2015, %)	126
Tablo 3.27.	Bölgelere Göre Kadın Bakanlar (2005-2015, %)	127
Tablo 3. 28.	Bölgelere Göre Ülkelerin Kadın Devlet Başkanları, Kadın Başbakanları (2015)	128
Tablo 4.1.	Analize Dâhil Edilen Farklı Kıta Ülkeleri	147
Tablo 4.2.	Farklı Kıta Ülkeleri İçin Yapılan Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları*	148
Tablo 4.3.	Farklı Kıta Ülkeleri İçin KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları	150
Tablo 4.4.	Farklı Kıta Ülkeleri İçin Özdeğerler ve Varyans Açıklamaları Oranları	151
Tablo 4.5.	Farklı Kıta Ülkeleri İçin Bileşen Matrisi	153
Tablo 4.6.	Kümeleme Tablosu: Farklı Kıta Ülkeleri	157
Tablo 4.7.	Her Bir Değişkene Göre Grup Ortalaması: Farklı Kıta Ülkeleri	158
Tablo 5.1.	Analize Dâhil Edilen Afrika Ülkeleri	164
Tablo 5.2.	Afrika Ülkeleri İçin Yapılan Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları: İlave Değişkenler*	166
Tablo 5. 3.	Afrika Ülkeleri İçin KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları: Aynı Değişkenler	168
Tablo 5.4.	Afrika Ülkeleri İçin Özdeğerler ve Varyans Açıklamaları Oranları: Aynı Değişkenler	168
Tablo 5.5.	Afrika Ülkeleri İçin Bileşen Matrisi: Aynı Değişkenler	170

Tablo 5.6.	Kümeleme Tablosu: Aynı Değişkenler	173
Tablo 5.7.	Her Bir Değişkene Göre Grup Ortalaması: Aynı Değişkenler	174
Tablo 5.8.	Afrika Ülkeleri İçin KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları: İlave Değişkenler	177
Tablo 5.9.	Afrika Ülkeleri İçin Özdeğerler ve Varyans Açıklamaları Oranları: İlave Değişkenler	178
Tablo 5.10.	Afrika Ülkeleri İçin Bileşen Matrisi: İlave Değişkenler	180
Tablo 5.11.	Kümeleme Tablosu: İlave Değişkenler (Beş Kümeyken)	183
Tablo 5.12.	Her Bir Değişkene Göre Grup Ortalaması: İlave Değişkenler (Beş Kümeyken)	187
Tablo 5.13.	Kümeleme Tablosu: İlave Değişkenler (Altı Kümeyken)	188
Tablo 5.14.	Her Bir Değişkene Göre Grup Ortalaması: İlave Değişkenler (Altı Kümeyken)	189

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1.	Kuznets Eğrisi	14
Şekil 1.2.	Arz Yönünden Yoksulluğun Kısır Döngüsü	17
Şekil 1.3.	Talep Yönünden Yoksulluğun Kısır Döngüsü	18
Şekil 1.4.	İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE)	32
Şekil 1.5.	Toplumsal Cinsiyet Gelişmişlik Endeksi	34
Şekil 1.6.	Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü	35
Şekil 2.1.	Ekonomik Kalkınma ve Kadının İşgücü Piyasasına Katılımı Arasındaki U Şekilli İlişki	52
Şekil 3.1.	Afrika Toplumsal Cinsiyet Eşitlik Endeksi	106
Şekil 3.2.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre İşgücünün Sektörel İstihdam Payları (2015)	111
Şekil 3.3.	Cinsiyet ve Bölgelere Göre Yetişkin Okuryazarlık Oranı (1990-2012, +15 Yaş)	116
Şekil 4.1.	Kümeleme Analiz Süreci	146
Şekil 4.2.	Öbek Ağacı ile Gösterim: Farklı Kıta Ülkeleri	156
Şekil 4.3.	Farklı Kıta Ülkelerinin Analizi Sonucunda Kadınların Gelişmişlik Düzeyine Göre Haritada Gösterilmesi: Afrika Ülkeleri	160
Şekil 5.1.	Öbek Ağacı ile Gösterim: Afrika Ülkeleri	172
Şekil 5. 2.	Afrika Ülkelerinin Analizi Sonucunda Kadınların Gelişmişlik Düzeyine Göre Haritada Gösterilmesi: Aynı Değişkenler	176
Şekil 5.3.	Öbek Ağacı ile Gösterim: İlave Değişkenlerle Afrika Ülkeleri	182
Şekil 5.4.	Afrika Ülkelerinin Analizi Sonucunda Kadınların Gelişmişlik Düzeyine Göre Haritada Gösterilmesi: İlave Değişkenler (Beş Kümeyken)	186
Şekil 5.5.	Afrika Ülkelerinin Analizi Sonucunda Kadınların Gelişmişlik Düzeyine Göre Haritada Gösterilmesi: İlave Değişkenler (6 Kümeyken)	191

GİRİŞ

Literatüre göre, kalkınma ekonomisi ortaya çıktığında kalkınmaya ilk olarak iktisadi açıdan bakılmıştır. Ancak, zamanla bu durumun yanlış olduğu anlaşılmıştır. Kalkınmanın eğitim, sağlık, siyasi güç, toplum, kültür, cinsiyet açılarından da ele alınması gerektiği fikri kabul edilmiştir. Kalkınmanın ancak bu şekilde tam manasıyla sağlanabileceği fark edilmiştir. Farkındalığın oluşmasıyla başlayan süreç; kadınların kalkınması, güçlenmesine doğru dönüşümle yepyeni boyut kazanmaya başlamıştır.

Ester Boserup (1970)'un, “Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü” (Woman's Role in Economic Development) isimli eseri, kalkınmada kadınların fark edilmesini sağlayan başat çalışma olarak kabul edilmektedir. Nitekim, bu tarihten itibaren kalkınmanın kadınlar için sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Çünkü, dünya nüfusunun yaklaşık yarısını kadınların oluşturduğu gerçeği fark edilmiştir. Kadınların kalkınmalarının sağlanmamasının, büyük refah kaybına sebep olacağı gerçeği fark edilmiştir. Bu bakımdan kadınların; ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel, hukuki açılardan kalkınması ve güçlenmesine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Kadınların kalkınması konusu daha önceki pek çok çalışmada incelenmiştir. Ancak, bu çalışmalarda kadınların kalkınmasına yönelik olarak yapılan analizlerde ele alınan göstergeler birbirlerine benzerlik göstermektedir. Genelde, Boserup (1970)'un çalışmasındaki, “Ekonomik Kalkınma ile Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımı Arasındaki U Şekilli İlişki” test edilmek istenmiştir. Bu ilişki şöyledir: Ekonomik kalkınmanın başlaması ile kadınlar işgücü piyasasından ayrılacaktır. Kalkınmanın ilerleyen aşamasında ise kadınlar işgücü piyasasına yeniden dâhil olacaktır. Çalışmalarda, bu değişkenlere ek olarak; kadınların ekonomik, eğitim, sağlık, siyasi güç göstergeleri de ele alınmıştır. Ancak, bu göstergeler içerisinde de benzer değişkenler kullanılmıştır. Örneğin; kadın okuryazarlığı, kadın ilköğretim ve ortaöğretimde

okullaşma oranı, kadın başına düşen doğum sayısı, doğumda beklenen yaşam süresi değişkenleri gibi değişkenler kullanılmıştır.

Bu çalışmada, literatürde yer alan çalışmalarda kullanılan göstergelere ek olarak; ekonomik (toplam işgücü yüzdesi, kadınların elde ettikleri gelirlerin erkeklerin elde ettikleri gelire oranı, elde edilen tahmini gelir (\$), iş kurma prosedür maliyeti); eğitim (beklenen eğitim yılı); sağlık ve yaşam (hamile olmayan kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı, biyolojik yeniden üretim çağındaki kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı, anne ölümünün yaşam boyu riski, ilk evlilik yaşı); çocuk bakımı (annelik izninde ücret ödenen günler, annelik izninde ödenen ücret); hukuki (aile içi şiddet yasaları, yasal evlilik yaşı, dul kadınların miras hakkı, kız çocuklarının miras hakkı) göstergelere de yer verilmiştir.

Analizlerde kullanılan verilerin, bazı ülkeler için bulunmaması nedeniyle sadece 143 ülke çalışmaya dâhil edilmiştir. Farklı kıta ülkelerinin bölgelere göre sınıflandırılmasında Birleşmiş Milletler (BM)'in yayınladığı Dünya'nın Kadınları Raporu (2015)'nden yararlanılmıştır. Afrika kıtası için yapılan analizlerde de kullanılan veriler bazı ülkeler için yoktur. Bu sebeple, 54 bağımsız kıta ülkesinin 45'i analize dâhil edilmiştir. Çalışma, ele alınan ülke sayısının çokluğu bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'nda, Dünyanın Kadınları Raporu'nda, BMKP'nin hazırladığı Toplumsal Cinsiyet Gelişmişlik Endeksi'nde kadınların gelişimi erkeklere kıyasla ele alınmıştır. Kadınların başka ülke kadınlarına kıyasla gelişimini göstermemektedir. Bu çalışmada ise farklı kıta ülkelerinin kadınları kendi aralarında kıyaslanmıştır. Çalışma, bu sebeple de önceki çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmada farklı kıta ülkeleri için ekonomik, eğitim, sağlık ve yaşam, çocuk sahibi olma, çocuk bakımı, politik ve hukuki göstergelerden oluşan toplamda 27 değişken ele alınmıştır. Afrika ülkeleri için 33 değişken ele alınmıştır. Çalışma, ele alınan değişken sayısı bakımından da literatürden ayrılmaktadır. Analiz yöntemi olarak, temel bileşenler analiz yöntemi ile kümeleme analiz yöntemi uygulanmıştır. Literatür incelendiğinde, temel bileşenler ve kümeleme analiz yöntemlerini kullanan çalışmalar, 54 Afrika ülke kadınıni inceleyen Atik ve Khan (2016 a), Atik ve Khan (2016 b)'dir. Bu iki çalışma dışında kadınların kalkınmasını temel bileşenler ve kümeleme analizi yöntemleri ile sınavan başka çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ele alınan ülke sayısının ve değişken sayısının çokluğu ile bu iki çalışmadan da ayrılmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan veriler birkaç istisna dışında 2014-2016 yıllarına aittir. Analizde kullanılan değişkenler, “World Bank” (Dünya Bankası), UNESCO ve “OECD Gender, Institutions and Development” (OECD Cinsiyet, Kurumlar ve Kalkınma) veri tabanlarından; Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu (2016), Dünyanın Kadınları Raporu (2015) ve “African Statistical Yearbook” (Afrika İstatistik Yıllığı, 2016) raporlarından elde edilmiştir.

Veriler incelendiğinde farklı kıta ülkelerindeki kadınların gelişmişlik bakımından aralarında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu bakımdan bu çalışmada amaç; kadınların gelişme düzeyi bakımından birbirlerine benzeyen ülkeleri tespit etmektir. Böylece; Uluslar arası Para Fonu, Dünya Bankası, BM gibi uluslar arası düzeyde politika yapan kuruluşlara farklı gelişme düzeyi sergileyen kadınlara farklı politikalar üretmeleri için katkı sağlamaktır. İkinci amaç, Afrika’nın kadınların kalkınması bakımından dünyadaki konumunu belirlemektir. Böylece, Afrika Birliği, Afrika Kalkınma Bankası, kıtadaki bölgesel bütünleşme örgütleri ve yerel hükümetlere farklı gelişme düzeyi sergileyen kıta ülkelerine farklı politikalar üretmeleri için katkı sağlamaktır. Üçüncü amaç, aynı değişkenlerle Afrika kıtası için analiz yapmaktır. Böylece kıta ülkelerinin, kadınların gelişimi bakımından kaç gruba ayrılacağını keşfetmektir. Dördüncü amaç, kıta Afrika’sını ilave değişkenlerle sınamaktır. Böylece, ilave değişkenlerin küme değişikliğine sebep olup olmayacağını araştırmaktır. Ayrıca, kadın ve kalkınma ilişkisi hakkında ilgili kişi ve kurumlara gereken teorik bilgiyi sunmaktır.

Çalışma, beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kalkınma ekonomisi hakkında bilgi verilmiştir. Kalkınma kavramı ve az gelişmiş kavramı, bunların arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Literatürde yer alan kalkınma teorilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, kalkınma sürecine kadınların dâhil edilmesinden bahsedilmiştir. İktisadi ekollerin kadına bakış açısı ele alınmıştır. Literatürde kadınların kalkınmasına yönelik olarak geliştirilmiş teorilere yer verilmiştir. Dünya kadın konferansları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Afrika kıtasında kadın statüsü analiz edilmiştir. Afrika kıtasının ekonomik, siyasi, toplumsal yapısı incelenmiştir. Bölgede var olan bütünleşme faaliyetleri, bin yıllık kalkınma hedeflerinin kıtaya yansımaları incelenmiştir. Kıta kadınının statüsü hem diğer dünya bölgelerine hem de erkeklere kıyasla sunulmuştur. Dördüncü ve beşinci bölüm, uygulama bölümüdür. Bu bölümlerde,

kadınların kalkınması ile ilgili literatüre yer verilmiştir. Çalışmada kullanılan temel bileşenler analiz yöntemi ve kümeleme analiz yöntemi anlatılmıştır. Analizde kullanılan ülkeler ve değişkenler tanıtılmıştır. Analiz sonuçları ve bulguları değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde, tez ile ilgili genel değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

Bu bölümde birinci alt başlıkta kalkınma kavramının tanımı ve kalkınma iktisadının ortaya çıkış tarihçesine yer verilecektir. İkinci alt başlıkta az gelişmişlik kavramının tanımı ve ölçülmesi ele alınacaktır. Üçüncü alt başlıkta az gelişmiş ülkelerin özelliklerine yer verilecektir. Dördüncü alt başlıkta kalkınma teorileri ele alınacaktır. Son alt başlıkta bölümün genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

1.1 Kalkınma Kavramının Tanımı ve Kalkınma İktisadı'nın Ortaya Çıkış Tarihçesi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeniden yapılanma ihtiyacı duyan ülkelerle birlikte bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler ortaya çıkmıştır. Savaşın ardından Avrupa ülkelerinde Marshall Planı ile yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Bu durum tüm dünyada ülkelerin ekonomik yapılarını güçlendirmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Nitekim ekonomik yapıyı güçlendirmek için yapılan bu yardımlar, kısa süre içerisinde dünyanın geri kalmış bölgelerinde uygulama bulmaya başlamıştır (Savaş, 2007: 836). Dünyanın geri kalmış bölgelerinin ekonomik yapılarını güçlendirme sürecinde, gelişmiş ülkeler (GÜ)'in ekonomik yapısına uygun olarak geliştirilen “Büyüme İktisadı”ndan da faydalanılmaya çalışılmıştır. Ancak bu ülkeler, az gelişmiş ülkeler (AGÜ)'dir. Ekonomik yapıları, GÜ'lerin ekonomik yapılarından farklıdır. Bu sebeple, büyüme iktisadı işe yaramamıştır. Bu yüzden AGÜ'lerin de ekonomik yapılarına uygun olacak yeni bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışmaların sonucunda AGÜ'lerin ekonomik yapısına uygun olarak hazırlanan “Kalkınma İktisadı” ortaya çıkmıştır.

Özyakışır (2011)'a göre, savaş sonrası yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyan ülkelerle birlikte bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin ekonomik altyapılarının güçsüzlüğü,

iktisat bilimine yeni bir çalışma disiplini olan kalkınma iktisadının eklenmesine sebep olmuştur (Özyakışır, 2011: 49). Başka deyişle kalkınma iktisadı, siyasi bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin, ekonomik bağımsızlıklarını da elde etmesini sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır.

Kalkınma iktisadının ortaya çıkışı ile ilgili kısa bilgi verdikten sonra, kalkınma kavramının taşıdığı anlamı tanımlamak, konuyu açık hale getirmemize yardımcı olacaktır. Kalkınma kavramının taşıdığı en genel anlam, ülkelerin ekonomik büyümesine ek olarak; sosyal, siyasal, yönetsel alanlarda da büyümesi, yapısal değişikliğin yaşanmasıdır. Yavilioğlu (2002)'na göre kalkınma, ekonomik boyutlarla sınırlandırılmayacak kadar geniştir. İçerisine sosyal, siyasal, yönetsel, demografik, vb. birçok alanı alır (Yavilioğlu, 2002, s. 72). Başka söylemle kalkınma, ülkenin topyekûn olarak yapısal değişim geçirmesidir.

Taban ve Kar (2014)'a göre, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Avrupa'nın yeniden altyapıyı güçlendirmek için hayata geçirdiği "Marshall Planı" kalkınma için yapılan sistematik çalışmaların ilkinin oluşturmaktadır (Taban ve Kar, 2014, s. 5). Yavilioğlu (2002) da kalkınma ekonomisinin hız kazandığı dönem olarak, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden zaman dilimine işaret etmektedir (Yavilioğlu, 2002, s. 63).

İkinci dünya savaşı sonrası ortaya çıkan kalkınma teorileri, genel olarak üç ana kısma ayrılır. Bunlar; geleneksel kalkınma, yerel kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma teorileridir. Bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin ve yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyan ülkelerin kalkınmaları için izlemesi gereken yola odaklanan savaş sonrası süreç, "Geleneksel Kalkınma", "Birinci Kuşak Kalkınma" veya "Kurtarma ve Refah Faaliyetleri" olarak bilinir. Bu dönemde ortaya çıkan kalkınma teorilerinin ortak amacı, savaştan zarar gören ülkeleri onarmak, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere ekonomik açıdan yol göstermek olmuştur. Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde, kalkınmanın her ülkenin içsel dinamiklerine göre yapılması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Böylece kalkınma, yeni bir boyut kazanmıştır. "İkinci Kuşak Kalkınma" olarak bilinen bu dönemde öncelikli amaç, yerel kalkınmayı sağlamak olmuştur. 1970'li yıllarda dünya ekonomisinde, menşei petrol şokları olan krizlerin ortaya çıkması ve dünyada sürdürülen ekonomik faaliyetlerin çevresel faktörlere olan tahribatının gözle görülür hale gelmesi sonucunda ekonomik faaliyetlerin sınırlandırılması gereği ortaya çıkmıştır.

BM, 1970’li yılları “Kalkınmanın On Yılı” olarak ilan etmiştir. Ancak bu dönemde menşei petrol şoklarına dayalı küresel krizlerle geçmiştir. Nitekim Wallerstein (2005), 1970’li yılları, üçüncü dünyayı kalkındırma illüzyonunun çöktüğü yıllar olarak tanımlamıştır (Wallerstein, 2005: 329). “Üçüncü Kuşak Kalkınma” ya da “Sürdürülebilir Kalkınma” olarak bilinen yeni dönemde, doğanın kendini yenileyebilme gücünü göz önüne alan kalkınma teorileri geliştirilmiştir.

Kalkınma teorileri AGÜ’lerin kalkınması için geliştirilmiş bir çalışma disiplini olmakla birlikte, GÜ’lerin de ilgilendiği bir çalışma disiplini olmuştur. Nurkse (1907-1959)’e göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya ekonomisinde meydana gelebilecek bir bunalımı ancak AGÜ’lerin kalkınması önleyebilir. AGÜ’lerde kalkınma başarılı olursa, AGÜ’lerin büyüyen ekonomileri sayesinde, dünya ekonomisinde bir canlılık meydana gelecektir. Dolayısıyla, GÜ’lerin de hareketlenmesine sebep olacaktır. Bu yüzden GÜ’ler, AGÜ’lerin kalkınmaları için gerekli olan finansal desteği sağlamalıdır (Taban ve Kar, 2014, s. 3).

Kalkınma ekonomisine dünya ülkelerinin gösterdiği yoğun ilginin sebebi, iktisatta kıtlık kanunu olabilir. Çünkü, kalkınma ülkede birçok alana yapısal dönüşüm getirecek, bu dönüşümlerde ekonomik faaliyetlerin verimli hâle gelmesine sebep olacaktır. İktisat ilminin ana sorununun kıt olan kaynakları etkin biçimde kullanmak olduğu düşünüldüğünde, AGÜ’lerin kalkınmaları ile dünya kaynakları daha etkin kullanılacak, dolayısıyla dünya ülkeleri bu durumdan fayda sağlamış olacaktır.

1.2 Az Gelişmişlik Kavramının Tanımlanması ve Ölçülmesi

AGÜ, ülkenin gelişme düzeyinin yeterli düzeyde olmadığı kanısını uyandıran bir kavramdır. Az gelişmişlik kavramı ise ülkenin; ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal alanlarda refah düzeyi yüksek GÜ’lere kıyasla geri olduğunu tanımlamak için kullanılır. Az gelişmişliği tanımlamada en yaygın olarak kullanılan gösterge, ölçülebilir olması sebebiyle, ekonomik göstergelerdir. Örneğin, kalkınma iktisatçılarından olan Nurkse, Lewis, Rostow az gelişmişliği tanımlamak için ekonomik göstergeleri dikkate almışlardır. Örneğin, kişi başına düşen gelir, sermaye birikimi, gelir dağılımı, işsizlik, istihdam, vb. gibi ekonomik göstergeler dikkate alınmıştır. Ancak, ekonomik göstergeler ülkelerin gelişmişlik düzeyini sadece iktisadi açıdan vermektedir. Ülkenin sosyolojik, politik yapısı hakkında bilgi sunmamaktadır. Bu yüzden, zaman içerisinde

ekonomik göstergelere ek olarak ülkenin; sosyal, demografik yapısını da ortaya koyan göstergeler eklenmiştir.

Az gelişmişlik kavramının en yaygın olarak kullanılan tanımlaması ve ölçülmesi Kuznets (1971) tarafından yapılmıştır (Taban ve Kar, 2014, s. 10). Kuznets tanımlamasını; uluslar arası gelişme farklılığı, kaynakların kullanımı, toplumsal ve bireysel ihtiyaçların karşılanması açılarından yapmıştır.

Uluslar arası gelişme farklılıklarına göre yapılan tanımlamada, tüm ülkeler parasal (GSMH) ve parasal olmayan (mal ve hizmet tüketimi, enerji tüketimi,...) göstergeler baz alınarak sıralamaya tabi tutulur. Gelişme düzeyi yüksek olan ülkeler ilk sıralarda, gelişme düzeyi düşük olan ülkeler ise son sıralarda yer alır.

Kaynakların kullanım durumunu temel alan tanımlamada, her ülkenin mevcut teknoloji düzeyine göre, potansiyel GSMH düzeyleri hesaplanır. Her ülke için fiili GSMH ile potansiyel GSMH arasındaki fark tespit edilir. Farkın en az olduğu ülkeden başlanarak sıralama yapılır. Aradaki farkın büyük olduğu ülkeler AGÜ'leri gösterir.

Toplumsal ve bireysel ihtiyaçların karşılanmasına göre yapılan tanımlamadaysa, insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan beslenme, barınma, sağlık, eğitim gibi faktörler dikkate alınarak ülkeler sıralamaya alınır. Ülkeler en iyi durumda olan ülkeden başlanarak sıralanır. Sıralamanın altlarında yer alan ülkeler AGÜ'leri gösterir.

1.3 Az Gelişmiş Ülkelerin Özellikleri

Her ülke kendine has ekonomik, sosyal ve kültürel yapıya sahiptir. Bu yüzden ülkelerin az gelişmişlik nedenleri farklı olabilir. Kimi ülke parasal kriterler bakımından az gelişmiş olarak tanımlanırken, kimisi de beslenme düzeyinin yetersizliği bakımından bu tanımlamayı almış olabilir. İlkin (1983)'e göre, eğer AGÜ sayısı çok ise, bu durum iktisatçıların üretecekleri politikalara da yansımaktır (İlkin, 1983, s. 3). Bu yüzden AGÜ'ler, sahip oldukları özellikler bakımından iyi analiz edilmelidir.

AGÜ'lerin sahip oldukları özellikler ile ilgili olarak en kabul gören açıklama, Leibenstein (1957) tarafından yapılmıştır. Leibenstein, ekonomik, demografik, kültürel ve politik, teknik bakımdan AGÜ'lerin özelliklerini sıralamıştır (Hiç, 1975, s. 159-163).

Ekonomik özellikleri olarak; tarımın toplam hâsıla, toplam istihdam ve toplam ihracat içerisindeki payının yüksek olması, kişi başına düşen gelirin düşük olması, gelir dağılımının GÜ'lere kıyasla daha eşitsiz olması, hızla artan nüfusa yeni iş alanlarının açılmaması, metrekaresi tarımsal üretimde gereğinden fazla kişi çalışması, bunun sonucunda verimliliğin düşük olması, gizli işsizliğin oluşması, toplumun büyük kesiminin asgari geçim düzeyinde yaşaması, bu yüzden tasarrufun yeterli düzeyde olmaması, gömülemenin yüksek olması, tasarruf sahiplerinin uzun vadeli yatırımlardan ziyade riski düşük spekülasyon yoldan kârlılığı yüksek alanlara yatırım yapması, sermayenin yeterli düzeyde olmaması, ihracatın katma değeri düşük birincil mallar (gıda ve tarımsal ürünler)dan oluşması, bankacılık ve finans sektörünün yeterince büyük olmaması sıralanabilir (Hiç, 1975, s. 159-163; Kaynak, 2005, s. 1-10).

Demografik özellikleri, nüfusun hızlı artmasının getirdiği sonuçlardan oluşur. Bu sonuçlar, yetersizlik ve olumsuzluklardır. Örneğin, doğum ve ölüm oranları yüksektir. Beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlar vardır. Nüfusun büyük bölümü sağlık imkânlarından yeterince faydalanamamaktadır. Nüfus kır kesiminde yoğunlaşmıştır (Kaplan ve Taşdemir, 2008, s. 21).

Kültürel ve politik özellikleri, okuma yazma bilmeyenlerin çoğunluğu oluşturmaları, kaynakların kıt olması dolayısıyla, eğitime ayrılan payın yetersiz olması, kırsal kesimde çocukların emek gücü olarak görülmesi, bu yüzden okula göndermek yerine tarım kesiminde çalıştırılması, orta sınıfa temsil eden bağımsız çalışan ve memurların az sayıda olması, toplumda geleneklerin hâkim olması, bu yüzden kadının söz sahibi olamaması gibi özelliklerdir (Hiç, 1975, s. 159-163).

Teknik özelliklerine baktığımızda, teknik eleman yetersizliği ve teknolojik imkânsızlıklar nedeniyle üretim, ilkel teknikler ile yapılmaktadır. Ar-ge harcamaları ve teknik elemanların gelirden aldıkları pay düşüktür. Bu sebeple, verimlilik düşük düzeyde kalmakta ve artırılamamaktadır (Kaplan ve Taşdemir, 2008, s. 26). Ulaştırma ve haberleşmenin kentlerle sınırlı kalması da görülmekte olan özelliklerdendir (Hiç, 1975, s. 159-163).

Perroux (1958), Leibenstein'nin listesinde yer alan özelliklere ek olarak, AGÜ'lerin iki yapı (düalizm) özelliğine de sahip olduğunu söylemiştir. Buna göre, AGÜ'lerde iki yapı bir görünüm vardır. Ülkenin bir bölümünde GÜ'nün sahip olduğu özellikler

varken, diğer bölümünde AGÜ' nün özellikleri vardır. Bu ikili yapı sırasıyla, modern kesim ve geleneksel kesim olarak adlandırılmaktadır. Bu ikilik; yapısal, sosyolojik ve bölgesel bakımdan gözlenmektedir (İlkin, 1983, s. 32).

Yapısal ikilik, kırsal ve kent yaşamlarının olduğunu belirten bir ikiliktir. Burada kırsal yaşamında aile ekonomisi hâkimken, kent yaşamında piyasa ekonomisi hâkimdir. Üretim, kırsal emek yoğun teknolojiyle yapılırken; kentte sermaye yoğun teknoloji ile yapılır. Buna “teknolojik ikilik” denir.

Sosyolojik ikilik, kırsal ve kentte yaşayan insanlar arasında görülür. Okuryazarlık kırsal yaşayan insanlar arasında çok azken, kentte yaşayan insanlar yükseköğrenimlerini tamamlamıştır.

Bölgesel ikilik, bölgelerin gelişmişliğini veya geri kalmışlığını gösterir. Pazara yakın olan, stratejik öneme sahip olan bölgeler gelişmişlik özellikleri taşır. Katma değeri yüksek ürün üretmeyen, konum olarak önemli bir rolü olmayan, daha dağlık olan bölgeler geri kalmışlık özelliği taşımaktadır.

1.4 Kalkınma Teorileri

Kalkınma teorileri, AGÜ'lerin ekonomik, sosyal, siyasal, politik açılardan refah düzeylerini geliştirebilmeleri için geliştirilmiştir. Kalkınma teorileri; zamana, mekâna, önem verilen konuya göre farklılık arz etmektedir. Örneğin, kapitalist sistemi benimseyen iktisatçılar, piyasa temelli teoriler üretmiştir. Ülkelerin az gelişmişliklerini kapitalist sistemle açıklayan Marksist iktisatçılar, bağımlılık teorilerini geliştirmiştir.

Kalkınma teorileri başlığı altında ilk olarak yapısal değişim teorileri incelenecektir. İkinci olarak, Nurkse'nin geliştirdiği yoksulluğun kısır döngüsü teorisi ele alınacaktır. Üçüncü olarak, doğrusal büyüme aşamaları teorisine yer verilecektir. Dördüncü olarak, kalkınmayı uluslararası etkilerle açıklayan içe dönük sanayileşme ve uluslararası bağımlılık teorilerine değinilecektir. Beşinci olarak, neoliberal kalkınma teorisi incelenecektir. Son olarak, kalkınmada insan faktörünü öne çıkaran insani kalkınma teorisi incelenecektir.

1.4.1. Yapısal Değişim Teorileri

Kalkınmanın başarıya ulaşması için yapısal dönüşümün gerekli olduğunu iddia eden teorilerdir. Temel iddiaları, ülkelerin AGÜ görüntüsünden GÜ görüntüsüne ulaşması için üretimde kompozisyon değişikliğine gidilmesi gerektiğine dayanır.

Yapısal değişim teorileri başlığı altında öncelikle sektör analizi ile açıklama yapan Clark ve Fisher görüşlerine yer verilecektir. Sonrasında, sektör analizini istatistiksel olarak test eden Chenery ve Kuznets teorilerine yer verilecektir. Son olarak, AGÜ’lerin iki yapıya görünümüne sahip oldukları görüşüne dayalı açıklama yapan Lewis’in görüşüne yer verilecektir.

1.4.1.1 Clark ve Fisher Yaklaşımı

Kalkınma iktisadının bugün taşıdığı anlam, Fisher (1939)’in “Birinci, İkinci ve Üçüncü Sektörde Üretim” (Production, Primary, Secondary and Tertiary) ve Clark (1940)’ın “Ekonomik Gelişmenin Koşulları” (Conditions of Economic Progress) isimli çalışmalarına dayanmaktadır (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008, s. 45). Kalkınma iktisadı literatürüne kazandırılan ilk teori bu yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Sektör analizine dayalı olan bu teori “Basit Aşama Teorisi” ya da “Üç Kesim Kuramı” olarak bilinmektedir. Teori de ekonomik yapı; tarım, sanayi ve hizmet sektörü olarak üçe ayrılmıştır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi, üretim sektörlerinde meydana gelecek yapısal değişikliklerle ilişkilendirilmiştir. Yani, kaynakların yeniden tahsis edilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Teoride, AGÜ’lerin başlangıçta kaynaklarının büyük bölümünü tarım sektörüne ayırdıkları gözlemlenmiştir. Ekonomik büyümenin devam etmesi hâlinde yapısal değişimin gerçekleşeceği iddia edilmiştir. Yani, kaynakların tarım sektöründen sanayi sektörüne aktarılacağını iddia etmektedir. Sanayileşme süreciyle meydana gelecek yapısal değişim, milli gelirde ve istihdamın sektörel dağılımında gözlemlenecektir. Yani, gelir içerisinde tarımın payı azalırken; sanayinin payı artacaktır. İstihdamın sektörel dağılımında ise, işgücünün büyük bölümünün tarım sektöründeki istihdamı, sanayi sektörüne kayacaktır. Teori, sanayileşme sürecinde ekonominin gelişmeye devam edeceğini iddia etmiştir. Piyasa sanayi ürünleri için doyum noktasına ulaştığında, kaynakların sanayi sektöründen hizmet sektörüne aktarılmasıyla kalkınma devam edecektir. Başka deyişle kalkınma, kaynakların yeniden tahsis edilmesiyle devam edecektir. Hizmet sektörüne geçişle meydana gelecek yapısal

değişim, milli gelir ve istihdamın sektörel dağılımında gözlemlenecektir. Milli gelir içerisindeki sanayi sektörünün payı azalırken, hizmet sektörünün payı artacaktır. İstihdam ise, sanayi sektöründen çok hizmet sektöründe olacaktır.

Fisher ve Clark, ekonomik kalkınma sürecini ve sektörlerin milli hâsıladaki paylarının değiştiği iddialarını, verimlilik ve Engel Kanunu¹ ile açıklamışlardır. Verimliliğe dayalı açıklamaları şöyledir: Kalkınmanın ilk aşamalarında tarım sektöründe çalışan kişi sayısı, toplam üretimi negatif etkileyecek kadar çoktur. Başka deyişle, ilave bir birim işgücünün katkısı negatiftir. Ancak, üretimin tarım kesiminden sanayi kesimine geçişiyle birlikte, tarım sektöründe üretimi negatif etkileyen kişiler, sanayi sektörüne geçecektir. Böylece tarım sektöründe toplam üretim artacaktır. Öte yandan, sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu işgücünün sağlanması, sanayi sektöründe de üretim artışını sağlayacaktır. Engel Kanunu'na dayanarak yaptıkları açıklama ise şöyledir: Tarım ürünlerine yönelik talebin gelir esnekliği düşük, sanayi ve hizmet ürünlerindeki yüksektir. Bu yüzden, tüketicilerin gelirleri arttığında, harcama yaptıkları ürünlerin kompozisyonunda değişiklik meydana gelecektir. Yani, insanların gelirleri arttığında gelirlerinden tarım ürünlerine yönelik yaptıkları harcamaların payı görece olarak azalacak, sanayi ve hizmet ürünlerinin payı ise artacaktır.

1.4.1.2 Chenery ve Kuznets Yaklaşımı

Chenery (1960) “Endüstriyel Büyüme Modelleri” (Patterns of Industrial Growth) isimli çalışmasında, Clark (1940)'ın yaptığı gibi sektör analizi yapmıştır. Ancak Chenery, sektör analizini istatistiksel olarak da test etmiştir. Chenery, 51 ülkeyi ele aldığı çalışmasında; 1950-1956 yılları için regresyon analizi yapmıştır (Chenery, 1960, p. 630). Farklı türden mallar için talebin gelir esnekliğini hesaplamıştır. Yaptığı çalışmanın sonucunda, talebin gelir esnekliğinin tarım sektörü için 0,5; sanayi sektörü için 1,3; hizmet sektörü için 1 olduğu sonucunu elde etmiştir (Kaynak, 2005, s. 132). Chenery'nin elde ettiği sonuç için basit üç aşama teorisini destekler nitelikte olduğu

¹ Engel Kanunu, fiyat ve tercihler sabitken, gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi açıklar. Gelir arttığında, talebi azalan mallara “düşük mal” denir. Bu mallarda talebin gelir esnekliği sıfırdan küçüktür (Ünsal, 2012, s. 102-104).

Gelir arttığında, talebin de arttığı mallara “üstün mal” denir. Bu mallarda talebini gelir esnekliği sıfırdan büyüktür. Talebi, gelir artışından daha az olan mallara “zayıf üstün mal”; talebi gelir artışından daha fazla olan mallara kuvvetli üstün mal denir. Zayıf üstün mallarda talebin gelir esnekliği 0-1 arasındadır. Kuvvetli üstün mallarda ise talebin gelir esnekliği birden büyüktür (Ünsal, 2012, s. 102-104).

yorumu yapılabilir. Yani, kalkınma ilerledikçe, ekonomide tarım sektöründen sanayi sektörüne sonra sanayi sektöründen hizmet sektörüne doğru dönüşüm yaşanır.

Chenery'e göre sanayileşme, ekonominin yapısında meydana gelecek değişikliklere bağlıdır. Bunlar (Chenery, 1960, p. 635);

- Ekonomide görece olarak önemli olan sektörün gelişmesi
- Sanayi üretim çıktısında kompozisyon değişikliği
- Üretim tekniğinde ve arz kaynaklarındaki değişiklikler.

Chenery çalışmasında, ilk iki maddeyi regresyon analiziyle ölçmüştür. Milli gelir arttıkça, üretim sektörlerinin paylarının değişeceğini bulmuştur. Gelir düzeyi 100 \$ iken sanayi üretimi toplam üretimin % 17'sini, gelir düzeyi 1000 \$'a yükseldiğinde ise % 38'ini oluşturmaktadır (Chenery, 1960, p. 635).

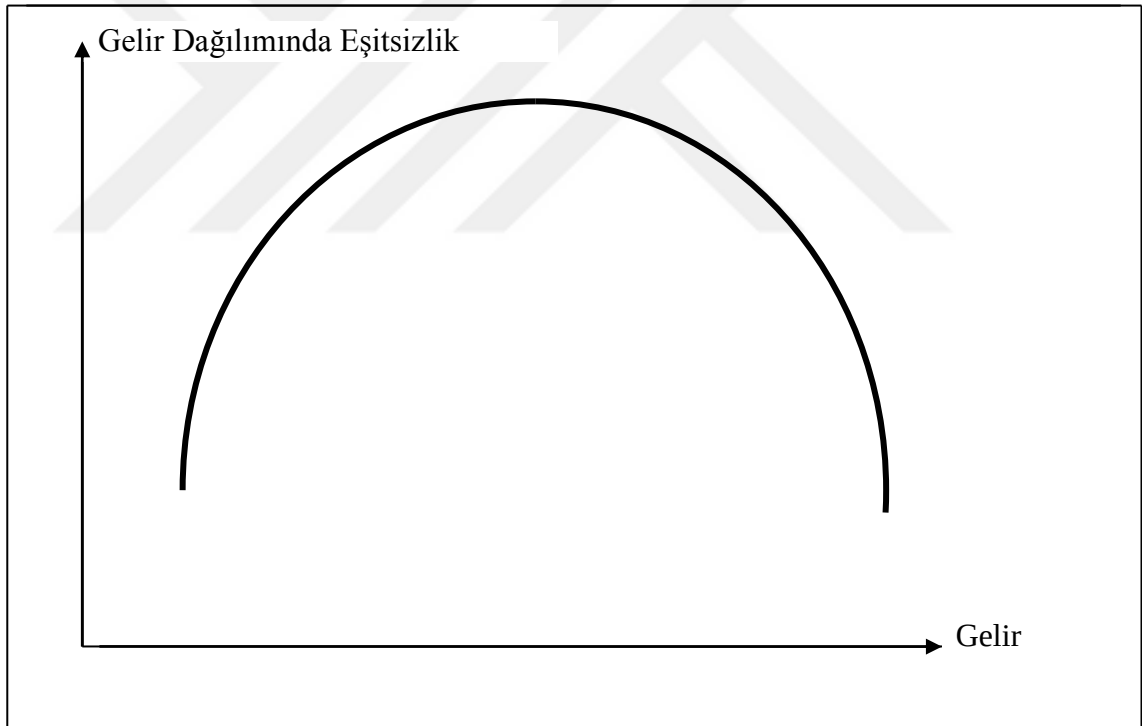
Chenery, sanayi sektörünü üç kesime ayırmıştır. Buna göre sanayi sektörü; ara malı, tüketim malı ve yatırım mallarından oluşur. Sanayi sektöründe üretimde kompozisyon değişikliği, sanayi sektörünün kesimleri arasında meydana gelecek dönüşümle mümkün olacaktır. Chenery iddiasını bir örnekle açıklamıştır. Kişi başına düşen gelir 100 \$ iken sanayi ürünlerinin kompozisyonu şöyledir: Tüketim malı % 68, yatırım malı % 12'dir. Kişi başına düşen gelir 600 \$'a yükseldiğinde sanayi üretim kompozisyonunda tüketim malı aleyhine, yatırım malı lehine değişim meydana gelir. Sanayi üretiminin % 43'ünü tüketim malı, % 35'ini yatırım malı oluşturur (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008, s. 47-48).

Kuznets (1973) "Modern Ekonomik Büyüme: Bulgular ve Yansımalar" (Modern Economic Growth: Findings and Reflections) isimli çalışmasında, gayri safi milli hâsıla (GSMH)'nın değişmesiyle birlikte ekonomik yapıda meydana gelebilecek değişiklikleri araştırmıştır (Taban ve Kar, 2014, s. 40). Kuznets modern ekonomik büyümenin altı temel özelliğini sıralamıştır. Bunlar şöyledir (Kuznets, 1973, p. 248-249):

- İlk ve en önemli olanı kişi başına düşen gelirin yüksek olması
- Bütün üretim faktör girdilerinde yüksek çıktı düzeyi elde edilmesi yani, üretim faktör verimliliğinin yüksek olması
- Ekonomide yapısal değişimin yüksek olması
- Toplum yapısında ve ideolojik yapıda değişimin olması

- GÜ'lerin ulaşım ve iletişimde artan teknolojik güçleri sayesinde dünyanın diğer bölgelerine ulaşma imkânı elde etmesi
- Modern ekonomik büyümenin yayılması sınırlıdır. Dünya nüfusunun $\frac{3}{4}$ 'ünde ekonomi, modern teknoloji ile elde edilecek minimum üretim seviyesinin hâlen çok altındadır.

Kuznets, “Kuznets Eğrisi” olarak bilinen eğriyle, ekonomik kalkınma sürecinde gelir ve gelir dağılımı arasında bir ilişki olduğunu keşfetmiştir. Kuznets’e göre, ülkeler gelişmenin ilk aşamalarında toplumdaki gelir adaletsiz bir şekilde dağılmaktadır. Toplumun en alt kesimini oluşturan % 40’lık nüfus, bu adaletsizlikten en muzdarip olanlardır. Ancak, ekonomik kalkınmanın belirli bir seviyeye gelmesi ile birlikte gelir, toplumun tüm kesiminin refahını artıracak şekilde âdil olarak dağılmaya başlar.

Kaynak: Tarafımdan oluşturulmuştur.

Şekil 1.1. Kuznets Eğrisi

Şekil 1. 1’de dikey sütunda yer alan gelir dağılımında eşitsizlik, gini katsayısını göstermektedir. Gini katsayısı, Lorenz Eğrisi’nden türetilir. Lorenz eğrisi, nüfus ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi gösteren eğri (Lorenz eğrisi) ile mutlak eşitlik doğrusu arasındaki ilişkiyi gösterir. Lorenz eğrisinde, nüfus beş gruba ayrılır. Amaç, her yüzde

20'lik nüfusun, gelirin yüzde kaçını aldığını tespit etmektir. Lorenz eğrisi, mutlak eşitlik doğrusuna eşit olursa, gelirin nüfusa dağılımı bire birdir. Yani, nüfusun her yüzde 20'lik kısmı, gelirin yüzde 20'lik kısmını alır. Lorenz eğrisi, mutlak eşitlik doğrusuna ne kadar uzaksa, gelirin nüfusa dağılımı o kadar dengesiz olur. Yani, nüfusun her yüzde 20'lik kısmının gelirden aldığı pay birbirinden büyük farklılık gösterir.

Gini katsayısı, Lorenz eğrisinin mutlak eşitlik doğrusunun altında kalan alana bölünmesiyle elde edilir. Gini katsayısı, sıfır ila bir arasında değer alır. Katsayı sıfır olduğunda, gelir dağılımında eşitliğin tam sağlandığını gösterir. Başka deyişle, nüfusun her yüzde 20'lik kısmı, gelirin yüzde 20'lik kısmını alır. Dolayısıyla gini katsayısı, sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında adalet artmakta, bire yaklaştıkça gelir dağılımında adaletsizlik artmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Şekil 1. 1'i incelediğimizde, kalkınmanın ilk aşamalarında gelir ve gelir eşitsizliği arasında pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Yani, kalkınmanın ilk aşamalarında gelir artışı ile birlikte gelir dağılımında eşitsizlik de artmaktadır. Kalkınmanın belirli bir seviyeye gelmesi ile birlikte gelir ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki negatif olmaktadır. Yani, gelirde artış yaşanırken, gelir dağılımında eşitsizlik azalmaktadır.

1.4.1.3 Lewis Yaklaşımı

Kalkınma iktisadının öncülerinden kabul edilen Lewis (1954)'in, “Sınırsız Emek Arzı ile Ekonomik Kalkınma” (Economic Development with Unlimited Supplies of Labour) isimli çalışmasına göre kalkınma, tarım sektöründeki sınırsız emek arzının sanayi sektörüne aktarılmasıyla gerçekleşecektir.

Lewis çalışmasında, ekonominin iki sektörden oluştuğu varsayımından hareket etmiştir. Bu sektörler, tarım ve sanayi sektörleridir. Lewis, tarım sektöründe emeğin marjinal verimliliğinin sıfır veya negatif olduğunu iddia etmiştir. Başka deyişle, ilave bir işçi toplam üretimde pozitif değil, negatif değişikliğe sebep olmaktadır. Lewis, bu işgücünü yani, marjinal verimliliği sıfır veya sıfırın altında olan işgücünü “artık işgücü” olarak adlandırmıştır². Sanayi sektöründe ise emeğin marjinal verimliliği yüksektir. Ancak,

² Tarım sektöründeki işgücü verimsizliğinin sebebi, tarımda işgücü arzının yüksek olmasıdır. Buna karşın, sanayi sektöründeki gibi yeni istihdam olanakları geniş değildir, sınırlıdır. Çünkü, toprak ve üretim

ekonomik büyüme için yeterli sayıda emek arzı söz konusu değildir. Lewis, tarım sektöründe çalışan artık işgücünü sınırsız emek arzı olarak görmüştür. Bu işgücünün sanayi sektöründe kullanılması ile sanayi sektöründe etkinliğin artacağını savunmuştur. Böylece, sanayi sektörünün kârlılık oranında artış gözlemlenecektir. Kârlılığını artırmak isteyen girişimciler, yeni yatırımlar yapmak amacıyla kârlarını tasarruf edecektir. Yapılacak yeni yatırımlar sayesinde yeni istihdam olanakları sağlanacak, üretim düzeyi daha yüksek seviyeye çıkacaktır. Yani, ekonomik büyüme devamlı hâle dönüşecektir. Lewis bu süreci “kendi kendini besleyen büyüme” olarak adlandırmıştır. Ancak dikkat edilirse, kendi kendini besleyen büyüme süreci için belirleyici olan şey, yeni yatırımlardır. Nitekim Savaş (2007) çalışmasında, Lewis’in kalkınmayı sermaye birikimine bağladığını önemle vurgulamıştır (Savaş, 2007, s. 836).

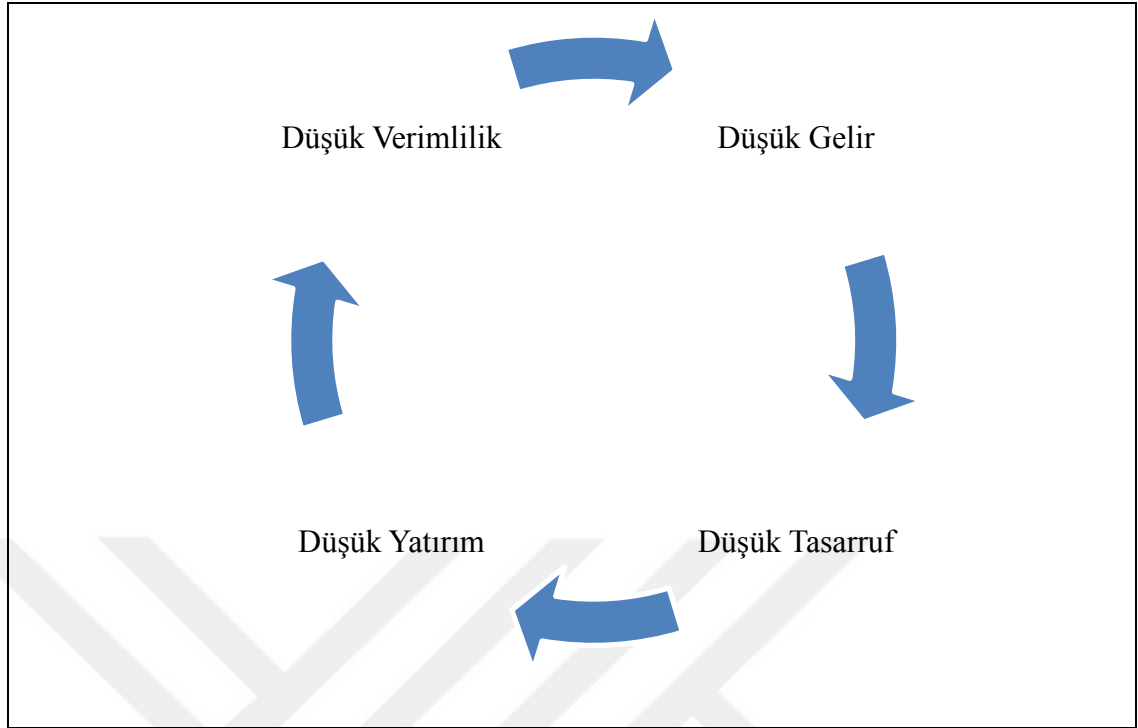
1.4.2 Yoksulluğun Kısır Döngüsü Teorisi

Nurkse (1952) “Ekonomik Kalkınma Sorunun Bazı Uluslar arası Yönleri” (Some International Aspects of the Problem of Economic Development) isimli çalışmasında kısır döngü teorisini geliştirmiştir. Bir ülke fakir olduğu için fakirdir, sözü ile kısır döngünün başlangıç noktası olarak gelire gönderme yapmıştır (Nurkse, 1952, p. 571). Nurkse, açıklamalarını hem arz hem de talep yönünden yapmıştır.

Kısır döngü, neden sonuç ilişkisine dayanan bir teoridir. Burada açıklayıcı değişkenler aynı zamanda açıklanan değişkenlerdir. Kısır döngü teorisi, dışarıdan müdahale olmadığı sürece sistemin başlanılan noktaya geri döneceğini öne sürer. Bu yüzden, büyüme olanaksızdır.

Kısır döngü teorisinin geçerliliği bazı varsayımlara bağlıdır. Bu varsayımlar şöyledir:

- Döngünün hareket noktası bellidir.
- Kurulan neden sonuç ilişkisi içerisinde yeniden hareket noktasına ulaşılır.
- Neden sonuç ilişkisi tek yönlüdür.
- Bir faktör sadece tek faktör tarafından etkilenmektedir ve sadece kendinden hemen sonra gelen faktörü etkilemektedir.

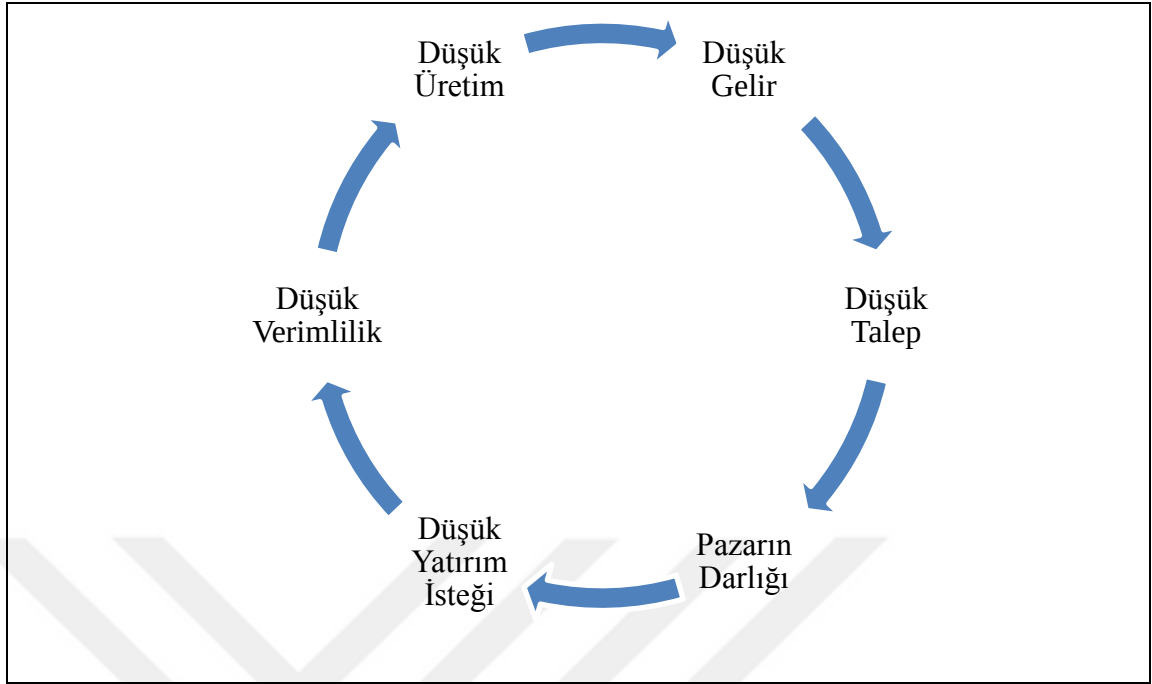

Kaynak: Tarafımdan oluşturulmuştur.

Şekil 1.2. Arz Yönünden Yoksulluğun Kısır Döngüsü

Şekil 1. 2’de gösterilen arz yönünden kısır döngünün başlangıç noktası gelirdir. Gelir düzeyinin düşük olması, gelirin büyük bölümünün harcanmasına, dolayısıyla gelirden tasarruflara ayrılacak payın düşük düzeyde kalmasına sebep olmaktadır. Bu durum, ülkenin gelişmesini sağlayacak kadar yatırımın yapılamamasına sebep olmaktadır. Bu yüzden, işçi başına düşen sermaye az olmaktadır. Sermayenin yetersizliği, verimliliğin de düşük olmasına sebep olmaktadır. Bu durumda nihai olarak, gelir seviyesinin artmamasına sebep olmaktadır (Nurkse, 1952, p. 577).

Şekil 1. 3’de gösterilen talep yönünden kısır döngünün başlangıç noktası gelirdir. Pazarın dar olma sebebi talep düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Talebin düşük olması nedeniyle yatırımcılar, kuracakları tesislerin tam kapasite ile çalışamayacağı hatta kapanabileceği endişesine sahiptirler. Bu yüzden, yatırım yapmaktan kaçınılmaktadırlar. Dolayısıyla, üretim düzeyi düşük seviyede kalmaktadır. Düşük üretim düzeyi de gelir artışının sağlanamamasına sebep olmaktadır.

Kaynak: Tarafımdan oluşturulmuştur.

Şekil 1.3. Talep Yönünden Yoksulluğun Kısır Döngüsü

Nurkse, dengeli kalkınma stratejisini benimsemiş bir iktisatçıdır. Dengeli kalkınma stratejisi, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesini, ekonomide bütün alanların aynı anda geliştirilmesi şartına bağlayan kalkınma stratejisidir³. Dolayısıyla Nurkse, kısır döngüden çıkabilmesini birbiriyle tamamlayıcılık ilişkisi olan birden çok sektöre eş anlı yatırım yapma şartına bağlamıştır (Manisalı, 1975, s. 62). Eş anlı yatırımların artması piyasaları genişletecek, genişleyen piyasalar yeni yatırımların yapılması için istek oluşturacak, böylece kısır döngüden çıkılacaktır. Ancak, başlangıç için yatırımlar devlet eliyle yapılmalıdır. Ayrıca, yatırımların artması için gereken güven ortamını tesis etmek de devletin görevlerindendir (Taban ve Kar, 2014, s. 43). Nurkse'e göre, yeni kurulacak firmalar, dışsal ekonomi ile ekonomik avantaj sağlar (İlkin, 1983, s. 87). Ancak Nurkse'nin iddia ettiği dışsal ekonomi, Marshall (1938)'ın "İktisadın İlkeleri" (Principles of Economics) adlı eserinde bahsettiği dışsal ekonomilerden farklıdır. Marshall dışsal ekonomileri, bir işletmenin içsel faaliyetleri dışındaki bir gelişmeden kaynaklanan, maliyet avantajı veya dezavantajına neden olan piyasa başarısızlığı olarak tanımlar. Ancak Nurkse, dengeli kalkınma cephesinden açıklama yapar. Bu yüzden, bir sektöre yatırım yapmak yerine, birbiri arasında tamamlayıcılık ilişkisi bulunan

³ Dengeli kalkınma stratejisi hakkında detaylı bilgi için bkz. İlkin (1983), Manisalı (1975)

sektörlere yatırım yapmak gerektiği fikrini savunmuştur. Dolayısıyla, oluşacak dışsallık bir işletmeden değil, birbiri arasında tamamlayıcılık ilişkisi bulunan birden çok üretim dalından kaynaklanmaktadır. Yani dışsallık, birlikte geliştirilen sektörlerin birbirleri üzerinde oluşturacağı dışsallıktır (Manisalı, 1975, s. 63).

1.4.3 Doğrusal Büyüme Aşamaları Teorisi

Rostow, doğrusal büyüme modelini ilk olarak 1956 yılında yayınladığı bir makalesinde dile getirmiştir (İlkin, 1983, s. 62). 1958 yılında “Bir Ekonomi Tarihçisinin Modern Tarihi Tasarlama Yolu” (An Economic Historian’s Way of Envisaging the Sweep of Modern History) isimli konferansında sistemli bir şekilde sunmuştur (Hiç, 1975,s. 198). Modelini 1960 tarihinde, “Ekonomik Büyümenin Evreleri: Komünist Olmayan Bildiri” (The Stage of Economic Growth, A Non-Communist Manifesto) isimli kitabında genişletilmiş hâli ile ortaya koymuştur. Rostow modelini, modern tarihi seyrin bir genellemesi olarak tanımlamıştır. Bu genelleme ekonomik büyümenin aşamalarıdır (Rostow, 1969, p. 1). Rostow teorisini, Marks’ın komünizmine cevap olması amacıyla geliştirmiştir. Nitekim Rostow, komünizmi kapitalist ülkelerin ulaşacağı nihai evre olarak görmemektedir. Komünizmi, ekonomik gelişme sürecinin hazırlık evresinde karşılaşılan bir hastalık olarak görmektedir (Hiç, 1975, s. 199). Rostow, bu evreyi “kalkışa hazırlık aşaması” veya “intikal safhası” olarak isimlendirmiş, komünizmin bu safha içerisinde tehlike olarak karşımıza çıkabileceğini söylemiştir.

Rostow; siyasetin, sosyal organizasyonun ve kültürün ekonomiye dayalı bir üst yapı olduğunu kabul etmemiştir. Başka deyişle, ekonomik gelişme olmadan da siyasal ve sosyal yapının gelişmiş olabileceğini savunmuştur. Ayrıca, ekonomik değişim ile siyasal ve sosyal değişimin birbirlerini karşılıklı olarak etkileyebileceğini iddia etmiştir (İlkin, 1983, s. 62).

Rostow, her toplumun AGÜ sınıfından GÜ sınıfına geçişinde, ekonomik açıdan geçireceği süreçleri beş parçaya ayırmıştır. Bu süreçler; geleneksel toplum aşaması, kalkışa hazırlık aşaması (intikal), kalkış aşaması, olgunluk aşaması, kitle tüketimi aşamasıdır.

Geleneksel toplum, bilimde Newton öncesi bilim ve teknolojisine dayalı, sınırlı üretim faktörlerini taşıyan özelliktedir (Rostow, 1969, p. 4). Rostow geleneksel toplum olarak,

eski Çin Hanedanlığı, Orta Çağ Avrupa Ülkeleri, Orta Doğu ve Akdeniz Medeniyetleri gibi toplulukları görür (Kaynak, 2005, s. 140). Bu aşamada emek gücünün % 75'i tarım sektöründe, asgari geçim düzeyinde çalışır. Toplumda toprak sahiplerinin egemenliği hâkimdir.

Büyümenin ikinci aşamasını kalkışa hazırlık aşaması oluşturur. Yani, kalkış için gerekli olan ön koşulların geliştirildiği dönemdir. Kalkışa hazırlık aşaması, kalkınmanın başlangıcı olarak bilinir. Batı Avrupa ülkeleri 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında bu aşamadan geçmiştir. Hem tarım hem de sanayide yeni üretim teknikleri kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere, batı Avrupa ülkeleri arasında kalkışa hazırlık aşamasını en erken tamamlayan ülke olmuştur (Rostow, 1969, p. 6). Rostow'a göre ülkeler, kalkışa geçiş aşamasına kendi iç dinamikleri veya dışsal güçlerin yardımı ile geçebilir. Rostow bu aşamada yatırımların hızlı bir şekilde artmasına bağlı olarak, ekonomik büyümenin nüfus artışından fazla olacağını iddia eder (İlkin, 1983, s. 63). Bu dönemin en belirgin özellikleri, yatırımlarda meydana gelen artış, sosyal, siyasal ve ekonomik yapının gelişmesi, girişimci sınıfın ortaya çıkmasıdır.

Modern toplum yaşamına dönüm noktası olarak bilinen aşamaya “kalkış aşaması” denir (Rostow, 1969, p. 7). “Sanayi devrimi” olarak da adlandırılan bu aşama, kalkınma sürecinin en önemli aşaması olarak kabul edilmektedir. İsmi üzere, bu aşamanın başlaması için bir devrim olması ayrıca; ekonomik, sosyal, kültürel yapının buna olumlu tepki vermesi gerekir. Ülke bu aşamadayken, öncü bir sektör seçimi yapar. Rostow, seçilecek olan öncü sektörün her ülke için aynı olmadığını iddia etmiştir. Rostow, ülkenin iç dinamiklerine bağlı olarak gelişme potansiyeli en yüksek olan, ileri-geri-yan bağlantısı en iyi olan sektörün seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu aşamada bilim adamları, mucitler ve iş adamlarının belirli platformlarda buluşmaları önemsenmiştir. Çünkü bu platformların, yeni keşiflerin doğuşuna ve hayata geçirilmesine ortam hazırladığı düşünülmektedir (İlkin, 1983, s. 65-66).

Olgunluk aşamasında ülkeler, kendi kendini besleyen bir döneme girerler. Ekonominin her alanında modern teknolojinin izleri görülür. Bu aşamadaki ülkeler uluslar arası pazarlarda kendilerine yer bulmuşlardır.

Kitle tüketimi aşamasına gelindiğinde; toplumun refahı, güvenliği için çalışmaların yapıldığı, emek gücünün sektörel dağılımı ve niteliğinin değiştiği gözlemlenir. Artık,

dayanıklı tüketim malı ve hizmet üretilmeye başlandığı için yeni önder sektör seçimi yapılır. Ayrıca bu aşamaya geçen ülke, uluslar arası arenada daha çok söz sahibi olmak, dünya siyasetinde alınacak kararlara uyan değil belirleyen ülke olmak için milli savunma ve dış yardıma daha çok kaynak ayıracaktır.

1.4.4 Kalkınmayı Uluslar arası Etkilerle Açıklayan Teoriler

Marksist iktisatçıların, “Sanayicilik” veya “Ücret Sistemi” olarak adlandırdıkları kapitalist sistem ve onun ürettiği çözümlere alternatif olarak Marksist iktisatçılar, sosyalizmi önermiştir. Gerekçe olarak, kapitalizmin eşitsizlik, sömürü, aşırı bireycilik, ücretli kölelik gibi özelliklerinin olması gösterilmiştir (Dobb, 1981:68-70). Kalkınma teorilerine Marksist bakışta, Latin Amerika’da Girişimcilik ve Rekabet (Entrepreneurship and Competitiveness in Latin America, ECLA) isimli 1948 yılında Latin Amerika ülkelerinde kalkınmanın başarılı olması için kurulan teşkilatın büyük etkisi olmuştur. Bu kurum aynı zamanda Marksist bakış açısıyla kalkınma teorilerinin geliştirilmesinde de etkili olmuştur. Nitekim, Paul Prebisch küresel ekonomiyi tanımlamak amacıyla merkez ülke ve çevre ülke kavramlarını geliştirmiştir (Wallerstein, 2005: 328).

Uluslar arası kalkınma teorileri de açıklamalarını merkez ülke ve çevre ülke üzerinden yapmıştır. Bu teorilere göre, merkez ülkeler GÜ, çevre ülkeler AGÜ’lerdir. Bu teoriler, merkez ülkelerin çevre ülkeleri yeni bir sömürge yöntemiyle sömürdüğünü iddia eder. Öyle ki, Hindistanlı siyaset kuramcı Rajni Kothari (1928-2015), *Sömürgeciliğin bıraktığı yerden kalkınma nöbeti devraldı*, diyerek özgürlüğüne yeni kavuşmuş ülkelerin yeniden sömürüldüğünü açık bir şekilde ifade etmiştir.

Bu başlık altında sırasıyla Singer ve Prebisch tarafından geliştirilen içe dönük sanayileşme teorisi; Baran, Frank, Amin, Wallerstein, Emmanuel ve Kay’ın bakış açılarıyla uluslar arası bağımlılık teorileri analiz edilecektir.

1.4.4.1 Singer ve Prebisch Tezi: İçe Dönük Sanayileşme Teorisi

Singer (1950) ve Prebisch (1959), GÜ ile AGÜ arasında yapılan dış ticaretin AGÜ’lerin kalkınmaları üzerindeki etkisini ayrı ayrı incelemiş ve aynı sonucu elde etmiş iktisatçılardır. Bu iktisatçılara göre, gelişmişlik düzeyi farklı iki ülke arasında yapılacak

dış ticaret; uzun dönemde gelişme düzeyi yüksek olan ülke lehine, düşük olan ülke aleyhine olacaktır. Bu yüzden, AGÜ'lerin kalkınmak için başvurdukları dış ticaret, ödemeler bilançolarını bozacaktır.

Prebisch (1959), iddiasını şöyle temellendirmektedir: Dünya, AGÜ'ler ve GÜ'lerden oluşmaktadır. Bu ülkelerin ihraç ettikleri mallar sırasıyla, birincil mal (tarım ürünü ve gıda ürünü) ve ikincil mal (sanayi ürünü)'lardır. AGÜ'lerde ihracat, birincil mallara dayalıdır. Bu yüzden, talebin gelir esnekliği birden küçüktür. GÜ'lerin gelirinde bir artış meydana geldiğinde, tarım ürünlerine yönelik talep artışı gelir artışından daha az olacaktır. GÜ'lerde ihracat ikincil mallara dayanmaktadır. Bu yüzden, talebin gelir esnekliği birden büyüktür. Yani AGÜ'lerin gelirinde bir artış meydana geldiğinde, sanayi mallarına yönelik talepleri gelir artışından daha çok olacaktır. Bu yüzden AGÜ'lerin ödemeler dengesinde bozulmalar olacaktır⁴.

Prebisch iddiasını, üretim faktörlerinin fiyatları ve verimlilik ilişkisiyle de açıklamaktadır. Prebisch'e göre, AGÜ'lerde emek arz fazlalığından dolayı; üretim faktörlerinin fiyatları, verimlilik artışına kıyasla daha düşüktür. Ancak GÜ'lerde ise daha yüksektir. Bu yüzden GÜ'ler faktör maliyetlerini azaltmak için gelişmekte olan ülkelerin üretim faktörlerini özellikle emek faktörünü kullanırlar (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008, s. 74).

Prebisch, AGÜ'lerin kalkınmaları için ithal ikameci sanayileşme modelini⁵ önermiştir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008, s. 74).

1.4.4.2 Uluslar arası Bağımlılık Teorileri

Uluslar arası bağımlılık teorisyenlerine göre, batı ülkelerinin sömürgesi olan devletler, ikinci dünya savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanmış ancak; bütün ekonomik ilişkileri, siyasi düzenleri bu ülkelere bağlı olmaya devam etmiştir. Dahası batı ülkeleri, bu ülkelerin ekonomik zenginliklerini bağımsızlık sonrasında da sömürecek şekilde gerekli

⁴Prebisch (1959) çalışmasında, gelişme farklılığı bulunan iki ülke arasındaki ticaret ilişkisinin, az gelişmiş ülke aleyhine bozulduğunu sayısal bir örnek ile de açıklamıştır. Detaylı bilgi için bkz (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008).

⁵ İthal ikameci sanayileşme modeli, önceden ithal edilen malların yurt içinde üretilmesini öngören bir modeldir. Detaylı bilgi için bkz (Taban ve Kar, 2014) ve (İlkin, 1983).

organizasyonu yapmıştır. Yeni bağımsızlık kazanan ülkeler ise bu ülkelerle aralarındaki ilişkinin GÜ çıkarlarına hizmet eden türden bir ilişki olduğunu fark etmiş, sömürgecinin yeni yorumu olan bu ilişkiyi bertaraf etmeye çalışmıştır. İktisatçılar da bunun için sömürge ilişkisine dayanmayan yeni teoriler üretmeye başlamışlardır (Han ve Kaya, 2006, s. 37). İktisatçılar şunu fark etmiştir: Bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin bütün ekonomik ilişkilerinin batı ülkelerine bağımlı olması, batı ülkelerinin kalkınma sürecinde karşılaştığı bir durum değildi. Başka deyişle, batı ülkeleri kalkınma sürecindeyken ekonomik açıdan bağımlı oldukları ülkeler yoktu. AGÜ'lerin sahip olduğu bu özellikten ötürü, ilk kalkınma teorileri AGÜ'lerin kalkınması için kullanılırsa yapısal sorunlara sebep olabilir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008, s. 75). Örneğin, AGÜ ekonomisi dış dünyaya bağımlı olduğu için ekonomik yapısı kırılgandır⁶. Bu yüzden Baran (1962) ve Frank (1967)'in öncülüğünde, “Uluslar arası Bağımlılık Teorileri” gelişmiştir (Han ve Kaya, 2006, s. 37).

Marksist iktisatçılara göre kapitalist sistem, dünya ülkelerinin bir kısmını GÜ diğer kısmını AGÜ hâline getiren bir sistemdir. Üstelik, GÜ'lerin ihtiyacı olan her türlü desteği sağlamak için AGÜ'lerin var olması, kapitalist sistemin arzu ettiği bir durumdur. Yeni bağımsızlık kazanmış ülkelerin, eskiden sömürgesi oldukları ülkelerle olan ilişkilerini düzenlemeye çalışan bağımlılık teorileri; genel olarak kapitalist dünya düzeni, merkez ve çevre ülke ilişkisini, siyasi yozlaşmalar ile elit yapı ilişkisini açıklamaktadır (Han ve Kaya, 2006, s. 37).

Uluslar arası kalkınma teorileri üç ana kısma ayrılır. Bunlar; yeni sömürgeci kalkınma, yanlış örneklem ve ikili kalkınmadır. Bu yaklaşımlar, yukarıda verilen GÜ ile AGÜ ilişkilerinden türetilmiştir.

Yeni sömürgeci kalkınma yaklaşımına göre, dünyada gelir dağılımı da güç dağılımı da eşitsizdir. Gelir ve gücü elinde bulunduran ülkeler, GÜ'ler, diğerleri AGÜ'lerdir. GÜ ile AGÜ arasındaki ilişkiler, GÜ lehine, AGÜ aleyhine olacak şekilde dizayn edilmiştir. Yani, GÜ'ler, AGÜ'leri sömürmektedir (Küçükşen, 2013: 10).

⁶ Kırılgan ekonomi, az gelişmiş ülkelerde görülen bir olgudur. Ekonomisi dışa bağımlıdır. Bu yüzden ekonomik yapısı dış gelişmelere karşı aşırı duyarlıdır.

Yanlış örneklem yaklaşımına göre, Dünya Bankası, Uluslar arası Para Fonu gibi kuruluşlar çalışmalarını, GÜ'lerin ekonomik yapısına uygun hazırlarlar. GÜ'lerin yapısı, AGÜ'lerin yapısından farklı olduğu için bu kuruluşların önerileri, AGÜ'ler için uygulanamaz. Uygulanacak olursa, yanlış sonuçlar doğurur.

İkili kalkınma yaklaşımı ise, dünyayı tek bir ülke olarak düşünür. Dünyanın bir kısmı gelişmiş bir kısmı az gelişmiş olarak ikili bir yapı sergiler. Bu farklılık geçici değil, kalıcıdır. AGÜ ile GÜ'lerin birbirleriyle olan ilişkisinden dolayı, ikilik devamlılık arz etmektedir.

Uluslar arası bağımlılık teorisi hakkında verilen yukarıdaki bilgiler yeterli olmakla birlikte, daha özellikli bilgi sunma amacıyla, bağımlılık teorilerine farklı açılardan yaklaşan teorisyenlerden sırasıyla; Baran, Frank, Amin, Emmanuel, Wallerstein'nin görüşlerine yer verilecektir.

1.4.4.2.1 Baran: Az Gelişmişliğin Nedenleri

Baran (1957) "Büyümenin Ekonomi Politigi" (The Political Economy of Growth) isimli çalışmasında, az gelişmişliğin nedenlerini tespit etmeye çalışmıştır. Baran, az gelişmişliğin nedenlerini içsel faktörlerle açıklamaya çalışmıştır. Bu yönüyle diğer uluslar arası bağımlılık teorisyenlerinden ayrılmaktadır. Baran, az gelişmişliğin temel nedenini, gücün sınıflar arasındaki dağılımının eşitsizliğinde görmüştür (Kaynak, 2005, s. 118). Baran'a göre az gelişmişlik, yerel elitlerle merkez ülkeler arasındaki çıkar ilişkilerinden kaynaklanmaktadır (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008, s. 77). Baran, düalist teorisyenler gibi az gelişmiş ülkelerde ikili yapı olduğunu iddia etmiş, büyümenin devamlılığını sağlamak için gereken yatırımı modern kesimin yapacağını söylemiştir. Ancak ikili yapı yüzünden iç pazar yeterince gelişmediği için büyüme sınırlıdır. Baran, bir diğer neden olarak artık değerın merkez ülkeye gitmesi ve ülke içerisinde de gösteriş ve züppe etkisi ile lüks tüketimde kullanılmasını göstermiştir (Kaynak, 2005, s. 117-118). Baran, AGÜ'lerin, gelişme sürecinin başarılı olması için devlet müdahalesinin gerekli olduğu fikrini savunmuştur.

1.4.4.2.2 Frank: Metropoller ve Uydular

Frank (1967) çalışmasında, dünyada metropol ülkeler ve uydu ülkelerin olduğunu iddia etmiş, ülkelerin az gelişmişliklerini dışsal faktörlerle açıklamıştır. Kapitalist sistemin varlığını, az gelişmişliğin ana nedeni olarak görmüştür. Frank, metropol ülke ve uydu ülke ilişkisini paranın iki yüzü olarak görmüştür. Bunun çelişkilerle dolu kapitalist sistemin sonucunda oluştuğunu belirtmiştir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008, s. 77). Kapitalist sistem, sayesinde AGÜ’lerdeki artık değer metropollere taşınmaktadır. Yani uydular, kendilerini kalkındıracak olan artık değeri kendileri kullanmamaktadır. Artık değer, metropollerin gelişmişliğini devam ettirmek için metropollere akmaktadır. Metropol ile uydu arasındaki bu ilişki tamamıyla metropollerin çıkarlarına hizmet ettiği için uydular, az gelişmiş olmaya mahkûm hâle gelmektedir.

Frank, metropollerin çıkarlarına ters düşmediği sürece uyduların kalkınmalarına izin verildiğini iddia etmiştir. Kaynak (2005)’a göre, metropol ülkelerde meydana gelen krizler, metropol ile uydu ilişkilerinin zayıflamasına başka deyişle, metropollerin kendi çıkarları için bir şeyler yapmasının engellenmesine neden olmaktadır. Böylece, uydu ülkelerin kalkınmalarının hızlanmasına neden olmaktadır (Kaynak, 2005, s. 121).

Frank, Baran’ın kabul ettiği ikili yapı görüşünü reddetmiştir. Gerekçe olarak, tek toplumda iki farklı yapının var olduğunu kabul etmenin, farklı dinamiklerin de varlığını kabul etmek demek olduğunu iddia etmiştir. Frank’a göre bu durum, Marksist iktisat ile çelişen bir durumdur (Vergin, 1975, s. 126).

Frank, metropol ile uydu ilişkisinin kırılması için yani, uyduların kalkınabilmeleri için çözüm önerisi sunmuştur. Frank’a göre, uydu ülkeler kalkınmak için metropol ülkeler ile olan ilişkilerine son vermelidir. Uydularda kapitalist sistem anlayışı olan özel mülkiyet anlayışından sosyalist sistem anlayışına yani, ortak mülkiyet anlayışına geçilmelidir (Kaynak, 2005, s. 122).

1.4.4.2.3 Amin: Merkez ve Çevre

Amin (1974) “Dünya Ölçeğinde Birikim” (Accumulation on a World Scale) ve (1976) “Dengesiz Kalkınma” (Unequal Development) isimli çalışmalarında, dünya ülkeleri arasında merkez ve çevre ilişkisine dayalı, politik ve alansal içeriği bulunan bir kavram

geliştirmiştir. Amin, kapitalizmin dört ana gelişim evresini⁷ baz alarak, merkez ve çevre ile ilgili olan açıklamasını yapmıştır. Amin'e göre, bu evrelerin her birinde kapitalist sistem yeni bir coğrafi alana yayılmıştır. Amin, merkez ve çevre ilişkisinin buradan kaynaklandığını söylemektedir. Yani, bu evrelerde kapitalist sistem, merkez ülkelere çevre ülkelere doğru yayılmıştır (Sevgi, 1983, s. 49). Örneğin kapitalist sistem ikinci evrede, Asya ve Afrika kıtasına bu kıtaların sömürülmesiyle yayılmıştır (Amin, 2005:17).

Amin, merkez ve çevre ülkelerin belirlenmesinde, dünya ülkelerini yukarıda bahsi geçen hiyerarşik düzene göre sıralar. Bu hiyerarşik düzende ilk sıralarda yer alan ülkeler merkez ülkeleri; alt sıralarda yer alan ülkeler ise çevre ülkeleri temsil eder. Merkez ülkeler, dünya ekonomisinde büyük pay sahibi olma, yeterli sermaye düzeyine sahip olma, ileri teknoloji kullanımı gibi özellikler taşır. Kısaca merkez ülkeler; Rostow (1960)'un gelişmenin son aşamasında bulunan yani, kitle tüketimi aşamasında bulunan bir ülkenin özelliklerini taşımaktadır. Çevre ülkelerin ise, dünya ekonomisinden aldığı pay kısıtlı olup, sermaye düzeyi yetersizdir. Rostow'un çalışmasına atfen çevre ülkeler, sahip oldukları küçük imalat sektörlerinde kitle tüketimi aşamasındaki ülkelere mal üretirler. Bu bakımdan çevre ülkeler; merkez ülkelere sermaye, ihracat, teknoloji, vb. gibi ekonomik açıdan bağımlı olan ülkelerdir. Ayrıca merkez ülkeler, var olan bu bağımlılıktan fayda sağladıkları için bağımlılığın devam etmesini sağlayacak önlemleri alırlar (Kaynak, 2005, s. 123). Nitekim, Amin (2005)'e göre, emperyalizmin kendisi bu durumu beslemektedir. Amin, emperyalizm ile bağımsızlık ve kalkınmanın bir arada bulunamayacağını, bunların birbirleri ile zıt olduklarını savunmuştur (Amin, 2005: 15).

Amin, merkez ülkeyi devamlı olarak güçlendiren, çevre ülkeyi giderek zayıflatan adeta kısır döngü haline gelmiş olan bu ilişkiden çıkış için tavsiyelerde bulunmuştur. Merkez ve çevre ilişkisinin oluşmasına sebep olan hiyerarşik düzenin kırılmasını sağlayacak politikayı çıkış yolu olarak görmüştür (Kaynak, 2005, s. 124). Amin, bunun için gerekli olan politikanın dünya piyasasından kopuş olduğunu iddia etmiştir. Dünya piyasasından kopuş ile her ülke kendi kendinin merkez ülkesi haline dönüşecek, böylece kalkınma sürecini tamamlayacaktır.

⁷ Kapitalizmin dört ana evresi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sevgi (1983, s. 48-49)

1.4.4.2.4 Emmanuel ve Kay: Eşitsiz Değişim Teorileri

Emmanuel (1972) çalışmasında, Marks tarafından ortaya atılan emek değer teorisini baz alarak, GÜ ile AGÜ arasında yapılan dış ticaretin zaman içerisinde AGÜ aleyhine olacağını iddia etmiştir. Emmanuel, AGÜ’lerde emeğin daha ucuz olduğunu, dolayısıyla bu ülkelerde üretilen malların daha ucuz olacağını iddia etmiştir. GÜ’ler kendi ülkelerinde emeğin pahalı olması sebebiyle, daha pahalıya üretecekleri malları dışarıdan talep edecektir. AGÜ’lerde emeğin bu kadar ucuz olmasını sömürü olarak nitelendiren Emmanuel, bu ülkelerin yoksul ve aynı zamanda bağımlı ülkeler olduklarını iddia etmiştir (Kaynak, 2005, s. 125-126). Başka söylemle Emmanuel, GÜ ile AGÜ arasındaki ücret farklılığından kaynaklı, AGÜ’lerin ödemeler dengesinin bozulacağını, dolayısıyla ekonomik kalkınmalarını sağlayamayacağını iddia etmiştir (Demir, 2013: 57).

Kay (1975) çalışmasında, eşitsiz değişim teorisini Emmanuel (1972) gibi yorumlamamıştır. Yani eşitsiz değişimin, emeğin artı değerinin ele geçirilmesi ile değil; dünya ticaretinde tek alıcı ve tek satıcı konumundaki ülkelerin, dış ticarete konu olan malların fiyatlarını belirlemesi ile oluştuğunu söylemiştir. Daha açık ifadeyle, tekelci güce sahip ülkeler, AGÜ’lerin ürettikleri malları sahip oldukları değer çok altında satın alıp; kendi ürettikleri mallarda da tekelci güce sahip olmaları nedeniyle değerinin çok üzerinde bir fiyata satmalarındır. Bu ilişkinin sonucunda GÜ’ler, dış ticaretten kârlı çıkıp, sermaye birikimi için artı değer elde ederken; AGÜ’ler ihracat, ithalat dengesizliği sebebiyle ödemeler dengesinde meydana gelecek açıkla karşı karşıya kalacaktır.

1.4.4.2.5 Wallerstein: Modern Dünya Sistemi

Wallerstein 1974; 1980; 1989 tarihlerinde “Modern Dünya Sistemi” (Modern World System) isimli üç ciltlik eserini yayınlamıştır. Kapitalist sistemin dünya sistemi olarak gelişimini tarihsel olarak ele almıştır. Kapitalizmin 16.yüzyıldan itibaren tarihsel gelişimini, gelişmemiş bölgelerle olan çevreleyici ilişkisini incelemiştir (Kaynak, 2005, s. 127). Wallerstein analizine toplumsal sistemi oluşturan parçaları belirleyerek başlamıştır. Wallerstein’e göre sistem; mini sistem, dünya ekonomileri ve dünya imparatorluklarından oluşmaktadır. 16.yüzyıl öncesinde, dünya imparatorlukları merkezinde, mini sistem ve dünya ekonomileri çevrenmiştir. Wallerstein, toplumsal

sistemlerin birbirlerine olan hâkimiyetinin zaman içerisinde değişebileceğini iddia etmiştir. Nitekim, 16.yüzyıldan sonra toplumsal sistem; dünya ekonomilerinin merkezde yer aldığı, mini sistem ve dünya imparatorluklarının çevreyi oluşturduğu bir yapıya dönüşmüştür (Filiz, 2012: 136).

Avcıoğlu (2014)'na göre; Wallerstein, dünya sistemini ekonomik temele dayandırır. Bunun yanı sıra sistemin ideolojisini ve kültürel alt yapısını da vurgular. Böylece bir bütün olarak; politik, sosyolojik ve tarihsel bir dünya sistemi kuramı ortaya koyar (Avcıoğlu, 2014, s. 98). Bu açıklamaya göre; günümüzde geçerli olan kapitalist sistem, tüm dünya ülkelerine kapitalist sistemin özelliklerini empoze etmektedir. Nitekim, kapitalist sistemin temel taşı sermaye birikimi oluşturmaktadır. Hızlı sermaye birikimini sağlayan ülke, merkez ülke olma görevini üstlenir. Yine kapitalist sistemin özelliği nedeniyle diğer ülkeler üzerinde hükümlanlık hakkı kazanır. Böylece, çevre ülkeler olarak adlandırılan diğer ülkeler, büyümeleri için gerekli olan sermaye birikimini merkez ülkelere temin etmeye çalışır. Dolayısıyla, onlara bağımlı hâle gelir. Ayrıca çevre ülkeler, ekonomik büyüme ile sağladıkları artı değeri, sermayenin merkez ülkeye girişi özelliğinden dolayı, ülke içerisinde kullanamamaktadır. Dolayısıyla, az gelişmiş olarak kalmaya devam etmektedir. Kapitalizmin neden olduğu bu ilişkiyi Brewer şu ifadelerle dile getirmektedir: *Kapitalizm, geçmişte geri kalmışlığı üreten bugün de aynı sonuca neden olan sistemdir* (Demir, 2013: 49).

Marksist iktisatçılar, kalkınmanın devam edebilmesi için dünya piyasalarından kopuş, içe dönük sanayileşme gibi merkez ülkelere bağımsız hareket etmeyi sağlayan stratejileri tavsiye etmişlerdir. Ancak Wallerstein, içsel sanayileşmenin işe yaramayacağını, kalkınmanın dünya sisteminin yapısına bağlı olduğunu iddia etmiştir. Eğer bir ülke AGÜ ise dünya ekonomisinden aldığı pay değişmedikçe yani, sahip olduğu güç artmadıkça; kalkınmanın ilerleyemeyeceğini iddia etmiştir. Ancak bu durum, ülkelerin konumlarının değişmeyeceği anlamına gelmemektedir. Wallerstein, sistemin şart ve yapısında meydana gelecek değişiklik ile ülkelerin konumlarındaki değişikliği mümkün kılmıştır.

1.4.5 Neoliberal Kalkınma Teorisi

1970'li yıllarda tüm dünyada krizler ortaya çıkmış, dünya ülkelerinin ekonomilerinde daralmalar meydana gelmiştir. Bu yüzden ülkeler, uyguladıkları politikaları hatalı

olarak değerlendirmişler ve yeni politikalar aramışlardır. Yenilik arayışı, kalkınma iktisadında da kendisini göstermiştir. İlk kalkınma teorileri önemini kaybetmiş, yerine serbest piyasa ekonomisine dayanan neoliberal kalkınma teorisi geliştirilmiştir.

Neoliberal kalkınma teorisinin az gelişmişlik ile ilgili temel iddiası, aşırı devlet müdahalesidir. Aşırı devlet müdahalesi, piyasanın işleyişini bozmaktadır. Devletin yoğun bir şekilde piyasanın içerisinde olması, kaynakların özel sektör tarafından kullanılmasını engeller hâldedir. Öyle ki, kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeden daha hızlı yükseldiğı, birçok iktisatçının yaptığı istatistikî testlerle doğrulanmıştır (Erol, 2008: 9).

Neoliberal kalkınma teorisi, üç farklı açıdan ele alınmaktadır. Bunlar; serbest piyasa yaklaşımı, kamu tercihi (politik iktisat) yaklaşımı ve piyasa yanlısı yaklaşımdır.

Serbest piyasa yaklaşımı; devletin olmadığı, görünmez el vasıtasıyla kendi kendine işleyen bir piyasa yapısını önermektedir. Devlete, piyasanın düzgün bir şekilde çalışması için gereken altyapıyı tesis etmesi dışında bir görev biçmez (Alataş, 2014: 36-37).

Kamu tercihi yaklaşımı, devleti yöneten siyasetçilerin amacının oy maksimizasyonu olduğunu, bu amaç için devlet kaynaklarını sorumsuzca kullandığını iddia eder. Bu yüzden, devletin piyasadan uzak tutulması gerektiğini savunur. Nitekim Krueger (1990), devlet müdahalesinin olduğu ekonomilerde yolsuzluk ve rant faaliyetlerinin artacağını dile getirmiştir (Alataş, 2014: 36-37).

Piyasa yanlısı yaklaşım, piyasanın düzgün bir şekilde işlemesi için devletin üzerine düşen görevleri tespit etmiş, devlete düzenleyici rol biçmiştir. Buna göre, devletten piyasanın düzgün çalışmasını sağlayacak gerekli altyapı, eğitim, sağlık, vb. düzenlemeleri yapması istenmiştir (Alataş, 2014: 36-37).

Marksist iktisatçılar, kalkınmanın başarılı olması için içe dönük sanayileşme stratejisini tavsiye ederken; neoliberal iktisatçılar, ihracata dayalı sanayileşme stratejisini önermiştir. Ülkelerin dışa açılmaları ile ekonomik kalkınmanın hız kazanacağını iddia etmişlerdir. Açıklamaları şöyledir: Dışa açık ekonomilerde, milli gelir kalemlerinden birisi de net ihracattır. Yani, net ihracattaki bir artış milli gelirinde artmasına sebep

olacaktır. Net ihracatın gelir artırıcı özelliğinden dolayı, neoliberal teori ortaya atıldığından beri, küreselleşme ekonomik gelişmenin motoru olarak görülmeye başlanmıştır. Kalkınmada başarı sağlanması için devletin işlettiği kurumları özelleştirmesi yani, devletin piyasadan çekilmesi de tavsiye edilmiştir. Ayrıca, dünyaya entegre olmanın yolunu açmak için gerekli olan yapısal değişikliklerin bir an önce hayata geçirilmesi gerektiği tavsiyeler arasında yer almaktadır. Girişimcilere destek verilmesi gerektiğini de vurgulamışlardır. Böylece istihdam olanaklarında artış sağlanacak, işsizlik problemi çözülecektir. Tavsiyeler arasında, işçi örgütlerine verilecek gücün tekelcilik faaliyeti yürüterek istedikleri ücret düzeyini elde etmelerinin önlenmesi de istenmiştir. Burada yapılacak düzenleme ile gereksiz ücret artışı önlenecek, bu sayede yeni istihdam olanağı artacaktır.

1.4.6 İnsani Kalkınma Teorisi

Bu başlık altında insani kalkınma teorisine yer vermeden önce, insani kalkınma teorisinin gelişmesine neden olan temel ihtiyaçlar teorisi ve kapasite yaklaşımı ele alınacaktır. Çünkü, insani kalkınma teorisinin teorik temellerini ortaya koyan, teorisinin gelişmesini tetikleyen süreçten bahsetmek konuyu daha anlaşılır hâle getirecektir.

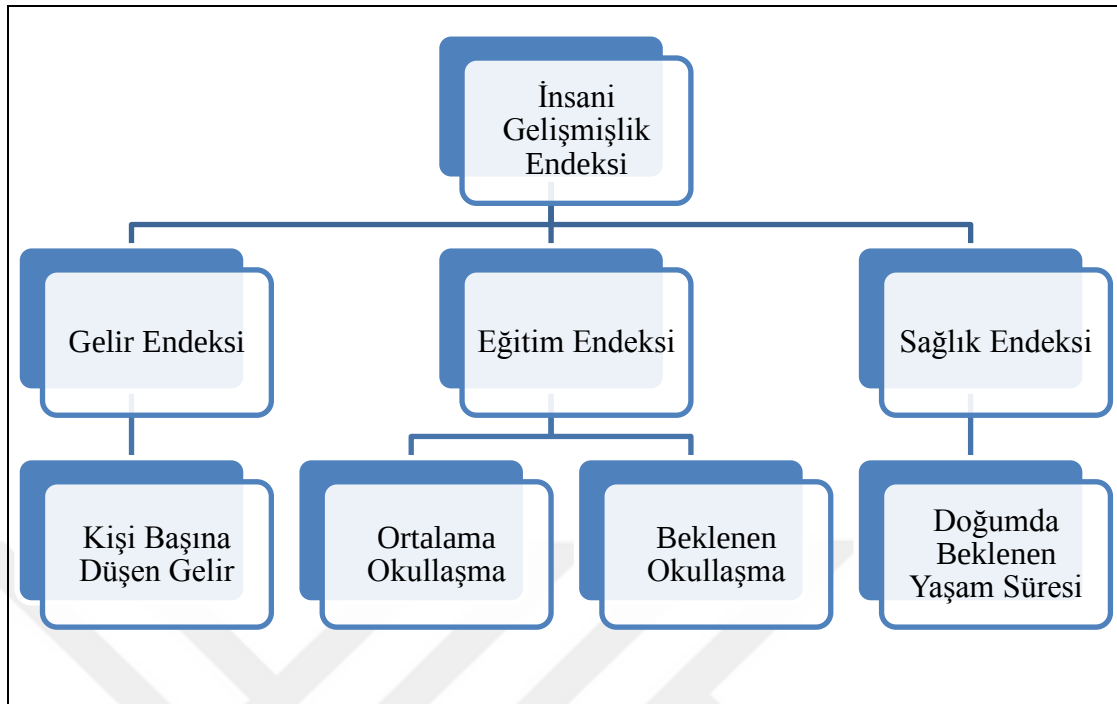
ILO tarafından geliştirilen temel ihtiyaçlar teorisinin (1976) felsefi temeli, adaleti her şeyin temeli olarak gören siyaset felsefecisi Rawls (1971)'un 20.yüzyıla damgasını vuran, “Adalet Teorisi” (A Theory of Justice) isimli esere dayanmaktadır. Rawls, adaleti objektif ve subjektif şartlar bakımından değerlendirmiştir. Adalet için objektif şartlar, insanların birlikte yaşamalarını sağlayacak şartlar olarak açıklanmıştır. Subjektif şartlar insan ile ilgilidir. Buna göre insanlar, gelir elde etme, temel hak ve özgürlükler,... gibi ortak ihtiyaçlara sahiptir (Avşar, 2006: 17-21). Rawls'ın adalet için gerekli olan subjektif şartlarından esinlenerek geliştirilen temel ihtiyaçlar teorisi de insanların ortak olan temel barınma, beslenme, eğitim, sağlık ihtiyaçlarının giderilmesini esas alan bir teoridir. Bu teoride insanların temelde benzer ihtiyaçlara sahip oldukları görüşü hâkimdir.

Sen (1979) “Neyin Eşitliği” (Equality of What) isimli makalesinde, temel ihtiyaçlar teorisini eleştirmiştir. Sen, insanların temel ihtiyaçlardan ziyade, insanların kapasitelerini geliştirmelerine odaklanmıştır. Sen, ekonomik, eğitim, sağlık alanlarında bireylerin yeteneklerini, fırsatlarını geliştirmelerine odaklanmıştır (Çetin, 2005, s. 61).

Sen'in geliştirdiği kapasite yaklaşımı ile artık kalkınmanın amacı; ekonomik gelişme yerine, insanın yaşamı olmuştur. Sen'e göre nihai olarak ekonomik kalkınma süreci, insanın yapabileceği veya yapamayacağı şeylerle ilgilenmek zorundadır. İnsanların uzun yaşayıp yaşamadığı, hastalıklardan kaıp kaıamadığı, iyi beslenip beslenmediği, okuryazarlık oranı ve eğitim seviyesini artırıp artıramadığı ile ilgilenmelidir (Sen, 1983, p. 754).

Sen'in geliştirdiği kapasite yaklaşımı, insani kalkınma teorisinin geliştirilmesine n ayak olmuştur. Gürses (2009), insani kalkınma teorisinden şöyle bir çıkarımda bulunmuştur: Ekonomik kalkınma, merkezine kişi başına düşen geliri koyup, ülkelerin kalkınmışlıklarını bu kritere göre belirler. Ancak, insani kalkınma teorisi, merkezine insanı koyar. lkeleri kalkınmışlık seviyelerine göre sıralarken ekonomik göstergelerin yanı sıra eğitim, sağlık gibi bütün toplumsal alanları dikkate alır (Gürses, 2009, s. 340). Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere insani kalkınma teorisi, ekonomik gelişmeyi göz ardı eden bir yaklaşım değildir. Aksine ekonomik gelişmeyi, insani gelişmişliği artırmanın bir ön koşulu olarak görmektedir. Çünkü, insani gelişme ancak ekonomik açıdan ilerleme olursa meydana gelebilecektir. Teorideki eleştiri, kalkınmanın sadece ekonomik boyutu ile düşünülmesi ayrıca, ekonomik gelişmenin toplumsal tabana yayılıp yayılmadığının kontrol edilmemesidir. Bu yüzden teori, ekonomik kalkınmanın toplumsal kalkınmaya dönüşmesi gerektiğini vurgulamıştır. İnsanların yapabilirlikleri geliştiği sürece toplumsal kalkınmanın sağlanacağını iddia etmiştir.

İnsani kalkınma teorisi, BM'nin insani kalkınmayı ölçmek için insani gelişmişlik endeksi (Human Development Index, İGE)'ni geliştirmesine neden olmuştur. Bu yüzden BM, Mahbub ul Haq'ın önderliğini yaptığı bir ekibe ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısını ortaya koyan insani gelişme endeksi hazırlama yetkisi vermiştir. Bu ekip, bireylerin gelirini, eğitim ve sağlık durumunu dikkate alan bu endeksi, her ülke için ayrı ayrı hesaplamıştır. Her yıl yayınlanan, ülkelerin kalkınmışlıklarını gösteren BMKP raporlarına, insani gelişmişlik endeksini eklemişlerdir. BMKP, insani gelişmişlik endeksini ekleme amacını, gerek ulusal gerekse uluslar arası arenada insanların refahının, yaşam kalitesinin iyileşmesi gerekliliğine dikkat çekmek, ülkeleri bu alana yönlendirmek olarak ifade etmiştir (United Nations Development Programme, 1990).

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> adresindeki tablodan faydalanarak tarafımdan oluşturulmuştur.

Şekil 1.4. İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE)

Şekil 1. 4 ile insani gelişmişlik endeks hesaplanmasında kullanılan, ekonomik ve sosyal göstergelerin neler olduğu gösterilmiştir. Ekonomik gösterge olarak dolar cinsinden kişi başına düşen gelir ele alınmaktadır. Böylece gelir endeksi hesaplanır. Sosyal gösterge olarak iki ayrı değişken ele alınarak iki farklı endeks oluşturulur. Bunlar, ortalama okullaşma ve beklenen okullaşma değişkenlerini kullanarak hesaplanan eğitim endeksi ve doğumda beklenen yaşam süresi değişkenini kullanarak hesaplanan sağlık endeksidir. Yani, insani gelişmişlik endeksi; gelir, eğitim ve sağlık endekslerinin belirli oranları alınıp hesaplanarak ulaşılan bir endekstir.

1990 yılı itibariyle hazırlanan insani gelişmişlik endeksinden çok daha önce iktisatçılar, kalkınmanın sadece ekonomik açıdan incelendiğini, insani yönünün ihmal edildiğini ve dolayısıyla eksik olduğunu fark etmişlerdir. Bu yüzden 1960’lardan beri birçok iktisatçı kalkınmanın beşeri yönünü ortaya koyabilmek amacıyla sosyal göstergelerden yararlanarak çeşitli endeksler geliştirmişlerdir. Örneğin Scott (1966), sosyal göstergelerden oluşan bir endeks geliştirmiştir. Scott, endeksinde beslenme, barınma, eğitim, sağlık, güvenlik ve çevreyi ele almıştır. Morris (1979), fiziksel yaşam kalitesi endeksini geliştirmiştir. Endeksinde sağlık ve eğitimi dikkate almış, çocuk ölüm oranı,

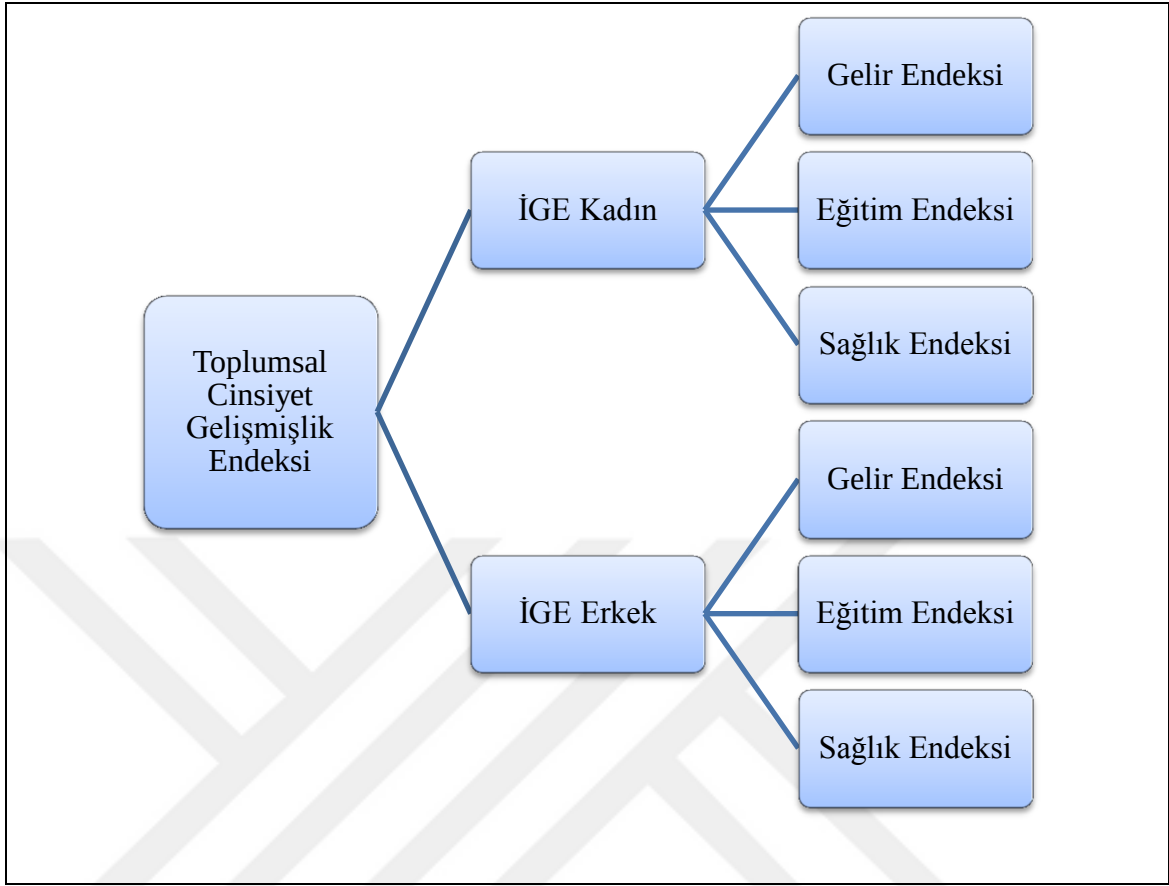
doğumda beklenen yaşam süresi, yetişkin okuryazarlık oranı değişkenlerini kullanmıştır (Çetin, 2009, s. 62-63). Ayrıca, 1992 yılında uluslar arası beşeri güçlük endeksi geliştirilmiştir. Bu endekste kullanılan değişkenler, BM'nin 2000 yılında geliştirdiği "Bin Yıllık Kalkınma Hedefleri"nde yer alan hedeflerle paralellik göstermektedir. Çünkü, geliştirilen endekste kullanılan değişkenler; günlük alınan kalori miktarı, temiz suya erişim, doğumda beklenen yaşam süresi, çocuk aşısı, orta eğitime kayıt gibi bin yıllık kalkınma hedeflerinde de kullanılan değişkenlerden oluşmaktadır (Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2015).

İnsani kalkınma teorisi temelde; ekonomi, sağlık ve eğitim göstergelerine odaklandığı için insani kalkınmanın devam edebilmesini de bu alanların gelişmesine bağlamıştır. Dolayısıyla, politika önerileri de bu göstergeleri geliştirmeye yöneliktir.

1990 yılında İGE'nin geliştirilmesinden sonra beşeri kalkınma teorisi ve sunduğu fikirler daha da önemli hâle gelmeye başlamıştır. İlerleyen zamanlarda, insani gelişimin her alanda ve cinsiyet farkı gözetmeksizin sürdürülmesi gerektiği fikri savunulmuştur. Nitekim, kadın erkek eşitliğinin ekonomik ve sosyal hayattaki durumunu ortaya koyabilmek için BMKP, 1995 yılında Toplumsal Cinsiyet Gelişmişlik Endeksi (Gender Development Index), 1997 yılında Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü (Gender Empowerment Measure)'nü geliştirilmiştir.

Bu endekslerin hesaplanmasında hangi değişkenlerden faydalandığını şekil yardımıyla açıklamak faydalı olacaktır. Bu sebeple toplumsal cinsiyet gelişmişlik endeksi Şekil 1. 5 ile toplumsal cinsiyeti güçlendirme endeksi Şekil 1. 6 ile sunulacaktır.

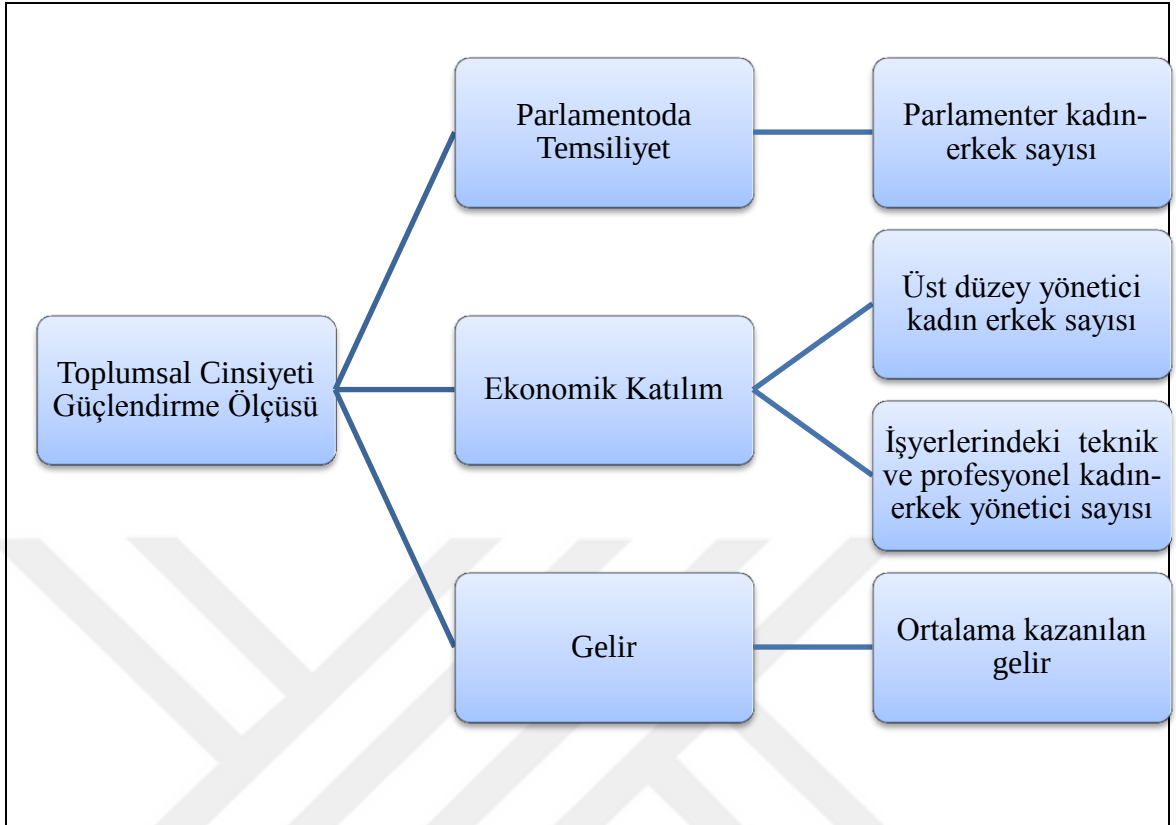
Şekil 1. 5'de görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet gelişmişlik endeksi, insani gelişmişlik endeksinin cinsiyetler için hesaplanması sonucu elde edilir. Endeks hesaplanırken, önce kadın ve erkek için insani gelişmişlik endeksleri hesaplanmaktadır. Kadın ve erkek için elde edilen insani gelişmişlik endeksleri de toplumsal cinsiyet gelişmişlik endeksini oluşturmaktadır.

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-development-index-gdi> adresindeki tablodan faydalanarak tarafımdan oluşturulmuştur.

Şekil 1.5. Toplumsal Cinsiyet Gelişmişlik Endeksi

Şekil 1. 6'da yer alan toplumsal cinsiyeti güçlendirme ölçüsü, kadınların siyasi ve ekonomik açıdan gücünü göstermeye çalışan bir göstergedir. Burada kadınların siyasi gücünü göstermek amacıyla kadın parlamenter sayısı kullanılmaktadır. Ekonomik gücünü göstermek amacıyla ekonomik katılım ve gelir kullanılmaktadır. Ekonomiye katılımda üst düzey yönetici ve işyerlerinde teknik ve profesyonel yönetici kadınlar kullanılmaktadır. Gelir göstergesinde kadının ortalama kazandığı gelir değeri kullanılmaktadır.

Kaynak: Human Development Report, 2007-2008: 355’den faydalanarak tarafımdan oluşturulmuştur.

Şekil 1.6. Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü

1.5 Bölümün Genel Değerlendirilmesi

Bu bölümde sırasıyla kalkınma kavramının tanımı ve kalkınma iktisadının ortaya çıkış tarihçesi, az gelişmişlik kavramının tanımı, AGÜ’lerin özellikleri ve kalkınma teorileri başlıkları incelenmiştir. Kalkınma teorileri başlığı altında sırasıyla yapısal değişim teorileri, yoksulluğun kısır döngüsü, doğrusal büyüme aşamaları, kalkınmayı uluslar arası etkilerle açıklayan teoriler, neoliberal kalkınma teorisi ve insani kalkınma teorisi incelenmiştir.

Kalkınma iktisadı, ülkelerin topyekûn halinde iyileşmesi, güçlenmesi ile ilgilenir. Kalkınma iktisadının ortaya çıkış tarihi, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmektedir. Ortaya çıkmasındaki en önemli sebepler, savaştan yeni çıkmış Avrupa Devletleri’ni yeniden inşa etmek ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin ekonomik yapısını güçlendirmek olmuştur.

AGÜ olma sebebi her ülke için farklı olabilir. Ancak bu ülkelerin genel itibarıyla benzer ekonomik, sosyal, demografik, kültürel, politik özellikleri vardır. AGÜ'lerin sahip oldukları ortak özellikleri en iyi sınıflandıran Leibenstein (1957)'dir. Leibenstein (1957)'e göre AGÜ'ler; ekonomik, demografik, kültürel, teknik açıdan benzerlik göstermektedir. Perroux (1958) bu özelliklerin yanı sıra, ikili yapı özelliğinin de olduğunu söylemiştir. Perroux, ülkede ikili yapı özellik taşıyan yapıları da tespit etmiştir. Bu yapıları; yapısal, sosyolojik ve bölgesel olarak açıklamıştır.

Yapısal değişim teorilerinin temelinde savundukları şey, GÜ olmak için üretim yapısında kompozisyon değişikliğinin yapılmasıdır. Yapısal değişim teorisyenleri; Fisher (1939) ve Clark (1940) ikilisi, Chenery (1960) ve Kuznets (1973) ikilisi ve Lewis (1954)'tir.

Nurkse (1952)'nin hem arz hem talep yönünden geliştirdiği yoksulluğun kısır döngüsü teorisine göre, ülkelerin yoksul olmaları yine ülkelerin yoksulluğu ile açıklanmıştır.

Rostow (1956)'un geliştirdiği doğrusal büyüme aşamaları teorisine göre, her ülkenin AGÜ'den GÜ'ye geçişi birbirine benzerlik gösterir. Rostow'a göre, her ülke beş ayrı ekonomik süreçten geçer. Bunlar sırasıyla; geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluk ve kitle tüketimi aşamalarıdır.

Kalkınmayı uluslar arası etkilerle açıklayan teoriler, kapitalist kalkınma anlayışına karşıt olarak geliştirilmiş teorilerdir. Kalkınmayı ülke içi dinamiklerle açıklayan, kalkınmanın ancak içe dönük sanayileşme ile mümkün olduğunu savunan içe dönük sanayileşme teorisi, Singer (1950) ve Prebisch (1959) ikilisinin ayrı ayrı yaptığı çalışmalarla geliştirilmiştir. Bu iktisatçılar, AGÜ ile GÜ arasında yapılan dış ticaretin zamanla AGÜ aleyhine sonuçlanacağını tespit etmişlerdir. AGÜ'lerin ödemeler bilançosunun bozulacağını, bu durumun büyümeye ket vuracağını iddia etmişlerdir. Kalkınmayı uluslar arası bağımlılık teorileri ile açıklayan Baran (1957), Frank (1967), Amin (1974), Emmanuel (1972) ve Kay (1975), Wallerstein (1974,1980, 1989); AGÜ ile GÜ arasındaki ilişkinin bağımlılık ilişkisine dayandığını iddia etmişlerdir. Bu yüzden, AGÜ'lerin kalkınma çabalarının sonuçsuz kaldığını iddia etmişlerdir. Kalkınmanın ancak bağımlılık ilişkisinin sona ermesi ile mümkün olacağını savunmuşlardır. Bağımlılık ilişkisinin ortadan kalkması için dış dünyadan kopuş politikasını önermişlerdir.

Neoliberal kalkınma teorisyenleri kalkınmak için çözümü, devlet müdahalesinin olmadığı liberal politikaların uygulanmasında görmüşlerdir. Açıklamalarını serbest piyasa, kamu tercihi ve piyasa yanlısı yaklaşımlarla yapmışlardır.

Sen (1979)'nin kapasite yaklaşımına göre, kalkınmanın başarılı olabilmesi ancak, insanın kapasitesini artırmakla mümkündür. İnsani kalkınma teorisi de kapasite yaklaşımından ilham alınarak geliştirilmiştir. Ekonomik kalkınma politikalarının önemli fakat yeterli olmadığı, insani kalkınmayı izlemek gerektiği fikrini savunmuştur. Bu fikir BMKP (1990)'nin İGE, toplumsal cinsiyet gelişmişlik endeksi ve toplumsal cinsiyeti güçlendirme ölçüsünü geliştirmesine önayak olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA SÜRECİNE KADINLARIN DÂHİL EDİLMESİ

Kalkınma, 1970’li yıllara kadar sadece iktisadi açıdan şekillenmiştir. Ancak kalkınma, 1970’li yıllardan itibaren sosyal yapıdaki değişiklikleri de içerisinde barındırmaya başlamıştır. Örneğin, kadınların işgücü piyasasına katılım oranını yükseltme çabaları bu yıllara denk gelmektedir. Anlaşılmıştır ki, kadınlar olmadan, kadınların kalkınmasını sağlamadan kalkınmanın tam olarak gerçekleşmesi mümkün değildir (Atik ve Polat, 2016, s. 141).

Bu bölümde birinci alt başlıkta, iktisadi ekollerin kadına bakış açısı ele alınacaktır. İkinci alt başlıkta, kalkınmada kadın teorilerine yer verilecektir. Üçüncü alt başlıkta dünya kadın konferansları ele alınacaktır. Son alt başlıkta ise bölümün genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

2.1 İktisadi Ekollerin Kadına Bakışı

Neoklasik iktisatçılar, ekonomik insan varsayımı ile bütün insanların rasyonel olduğu düşüncesine sahiptirler. Her birey iş bölümü ve uzmanlaşma ile hareket eder. Bu bağlamda neoklasik iktisatçılar, kadınlara ev içinde (piyasa dışında), erkeklere ev dışında (piyasada) görev yükler. Kadın ve erkeğe yüklenen bu görevler, “toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü ve uzmanlaşma” olarak tanımlanmaktadır. Kadınlar evde yeniden üretim yapmakla yükümlüdür. Yeniden üretim, toplumun işgücü ihtiyacını sağlamak için gereken faaliyetleri ifade eden bir kavramdır. Bu kavramın içerisine çocuk doğurma, yetiştirme ve bakımı dâhil olduğu gibi ev işleri, yaşlı bakımı, gıda temini de dâhildir. Neoklasik iktisat, yeniden üretimi kadınlara vermiştir (ASSET,

2017)⁸. Neoklasik iktisat, kadınların ev dışında üretim faaliyetlerine katılmasının uzmanlaşmayı engellediğini düşünmektedir.

Marksist iktisatçılar, kadınların ev içinde üretim yapmasını neoklasiklerden farklı bir nedene bağlarlar. Marksist iktisada göre kadınlar, kadın ve kapitalist sistem ilişkisi sebebiyle ev içinde üretim yaparlar. Marksist iktisat, kapitalist sistemin kadınları ev içinde üretim yapmaya mecbur kıldığını iddia eder.

Feminist iktisatçılar, iktisat biliminde cinsiyet farkındalığı olmadan iktisadi çalışmalar yapıldığını iddia eder (Adaçay, 2014, s. 68). Bu yüzden feminist iktisatçılar, iktisat literatürünün kadın perspektifi ile yeniden ele alınması gerektiğini düşünürler (Adaçay, 2014, s. 82-83). Kadınların ev içinde üretim yapma görevinin nedenini sorgularlar.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında bu başlık altında öncelikle, neoklasik iktisadın kadına bakış açısı ortaya konacaktır. Devamında, Marksist iktisadın görüşlerine yer verilecektir. En son olarak, her iki iktisat ekolünü de erkek egemen bakış açısı ile ele alındıkları iddiasıyla eleştiren feminist iktisadın görüşlerine yer verilecektir.

2.1.1 Neoklasik İktisadın Kadına Bakış Açısı

Neoklasik iktisat, Alfred Marshall (1842-1924)'ın görüşleri ile ortaya çıkmış iktisadi ekoldür. Marshall, piyasa değeri olan her şeyin iktisadın ilgi alanı olduğunu iddia etmiştir.

Neoklasik iktisat ekonomik insan varsayımını benimsemiştir. Yani, bireylerin rasyonel olduğunu varsaymıştır. Her bireyin maksimum fayda ile hareket edeceğini varsaymıştır. Neoklasik iktisada göre insanlar, piyasada olma veya piyasa dışında olma kararını bu varsayım üzerinden belirlemektedirler. Daha açık ifade ile insanlar; piyasada olma veya piyasa dışında olma kararını verirken, kendilerine maksimum fayda sağlayanı tercih edeceklerdir (Özar, 2004)⁹.

⁸ ASSET, Gender Roles:Reproductive Roles, Web Adresi: www.asset-scienceinsociety.eu/pages/gender-roles-reproductive-roles, Erişim Tarihi: 17.02.2017

⁹ Kadınlar ve İktisat Bilimi, Web Sayfası: <http://bianet.org/bianet/kadin/31610-kadinlar-ve-iktisat-bilimi>, Erişim Tarihi: 25.02.2017

Neoklasik iktisadın ekonomik insan varsayımı insanları bireyci hâle dönüştürmüştür. Özellikle piyasadaki insanlar, kendi çıkarlarını maksimum hale getirebilmek için birbirleriyle mücadele etmeye başlamışlardır. Nitekim, bireycilik kadın ile erkek arasında da olmuştur. Erkekler, piyasada kendi çıkarlarını koruyabilmek adına kadınların kendilerine rakip olmasını istememiştir.

Neoklasik iktisadın temelde üç ana hedefi vardır. Bunlar: Tam istihdam, etkinlik ve ekonomik büyümedir. Neoklasik iktisat, bu temel hedeflere ulaşabilmek için iş bölümü ve uzmanlaşmanın olması gerektiği görüşüne sahiptir. Bu bağlamda aile içinde kadın ve erkeğe iş bölümü verilmiştir. Aile yaşantısında kadın ve erkeğe verilen rol toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü ile belirlenmiştir (Özar, 2004). Erkekler piyasada çalışmışlardır. Erkeklerin piyasada yaptıkları işler “piyasa değeri olan üretim” veya “kamusal alanda üretim” olarak isimlendirilmiştir. Kadınlar ise piyasanın ihtiyaç duyduğu veya duyacağı yeni nesli yetiştirmek için ev içinde üretim görevini üstlenmişlerdir. Kadının ev içi üretimi, yeniden üretim faaliyeti olarak bilinir. Kadınların ev içinde yaptığı yeniden üretim faaliyeti, “piyasa değeri olmayan üretim” veya “özel alanda üretim” olarak isimlendirilmiştir.

Neoklasik iktisatta iş bölümü, toplumsal cinsiyet temelinde pay edilmiştir. Buna göre, kadınlar ev içinde istihdam edilmiştir. Nitekim, ev dışında da çalışmak isteyen kadın, ev içi görevlerine geri dönmeleri için piyasanın acımasızlığı ile karşı karşıya kalmıştır. Kadınlar, eşit işe eşit ücret ödenmemesi, sosyal güvencenin verilmemesi, daha ağır işlerde çalışılması, cinsel istismar gibi zorluklarla karşılaşmışlardır. Çünkü neoklasik iktisat, kadınların piyasada çalışmasının rasyonel olmadığını savunmuştur. Neoklasikler, kadınların piyasada çalışmasının uzmanlaşmayı engellediğini iddia etmişlerdir. Kadınların yaptığı bu irrasyonel seçimden dolayı cezalandırılmaları gerektiği fikrini savunmuşlardır (Özar, 2004).

Piyasa temelli modellerin ev içi üretim faaliyetlerinin modele dâhil edilmesine imkân tanımayan yapısı, neoklasik iktisadın ev içi üretimi ihmal etmesine neden olmuştur. Örneğin, Leon Walras, William Stanley Jevons analizlerinde ev içi üretimi dâhil etmemiştir. Bu yüzden, toplumda ev içi üretimi temsil eden özel alan ve ev dışı üretimi temsil eden kamusal alan ayrımı yapılmıştır. Kamusal alanı oluşturan kesim erkekler olurken, özel alanı oluşturan kesim kadınlar olmuştur (Pujol, 1995, p. 19-20). Bu ayrım,

toplumda bağımlı olan ve ekmek kazanan olarak kadın ve erkeğin ayrışmasına neden olmuştur (Jefferson ve King, 2001, p. 5-6). Kadının ekonomik olarak erkeğe bağlı olması, iktisadi analizlerde ekmek kazanan kesimin yani, erkeklerin ele alınmasına neden olmuştur. Kadınların çoğunlukla ev içi üretimde yer alması, kadınların analiz dışında başka bir deyişle, marj dışında kalmasına sebep olmuştur (Özkaplan ve Serdaroğlu, 2010, s. 20).

Adam Smith, Alfred Marshall, Arthur Cecil Pigou, Francis Ysidro Edgeworth, William Stanley Jevons gibi klasik ve neoklasik iktisatçılar; kadınların toplumdaki rolünün ne olması gerektiğine ilişkin görüşlere sahiptirler. Bu iktisatçıların görüşleri şöyledir:

Klasik iktisadın hem kurucusu hem de en önemli temsilcisi olan **Adam Smith**, “Ulusların Zenginliği” (Wealth of Nations) isimli kitabında, bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etme çabasının, makro düzeyde çıkarları maksimize edeceğini yani, ekonomik büyümeyi sağlayacağını savunur. Smith’in bu iddiası, kadın ve erkeklerin üretim faaliyetleri açısından değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme şu şekildedir: Piyasayı erkekler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, piyasada maksimum çıkar peşinde olanlar erkeklerdir. Erkeklerin maksimum çıkar peşinde olmaları makro düzeyde çıkarların maksimizasyonunu sağlayacaktır (Toksöz, 2011, s. 88). Ancak, ekonomik büyümeden hem kadınlar hem de erkekler eşit düzeyde faydalanacaktır.

Neoklasik iktisadın kurucusu **Alfred Marshall**, kadınların işgücü piyasasına katılımı noktasında aşırı muhafazakâr görüşe sahiptir. Örneğin, kadınların ev dışı üretim faaliyetlerine katılmasıyla, ev içindeki görevlerini ihmal edeceğini düşünür (Özkaplan ve Serdaroğlu, 2010, s. 22). Marshall ayrıca, kadınların ev dışı üretim faaliyetlerinde bulunmasıyla bencilleşeceğini savunur. Çünkü, ekonomik insan varsayımı insanların bencil davranmasına neden olur. Bu yüzden, kadınların ev içi üretim faaliyetlerinin dışında olmalarına izin verilmemelidir. Ev dışında da çalışmak isteyen kadınlara daha düşük ücret ödenerek cezalandırılmalıdır (Toksöz, 2011, s. 88).

Arthur Cecil Pigou’nun kadınlarla ilgili görüşleri işgücü piyasasındaki kadınlara yöneliktir. Pigou, kadınların işgücünde yer almaması gerektiği fikrini, kadınların erkekler kadar üretken olmadıkları üzerine temellendirmiştir. Pigou’ya göre, kadınlar erkekler kadar üretken değildir. Bu yüzden işgücü piyasasında yer almaları rasyonel değildir (Özkaplan ve Serdaroğlu, 2010, s. 23).

William Stanley Jevons, analizlerinde ev içi üretimi özellikle dışlamamıştır. Ancak, ev içi üretimin varlığını da büyük oranda göz ardı etmiştir (Jefferson ve King, 2001, p. 5).

Klasik ve neoklasik iktisatçıların kadına bakış açısı Pujol (1995)'e göre özetle beş maddede toplanabilir. Bu maddeler şöyledir (Pujol, 1995, p. 18):

- Bütün kadınlar evlidir veya evlenecektir. Ayrıca bütün kadınlar çocuk sahibidir veya çocuk sahibi olacaktır.
- Bütün kadınlar ekonomik olarak bir erkeğe bağlıdır. Kadınların bağlı olduğu erkek babası veya eşidir.
- Kadınlar ev hanımıdır. Kadınlar ev içi üretim faaliyetinde uzmandır.
- Kadınlar sanayi üretiminde üretken değildir.
- Kadınlar rasyonel değildir. Kadınlar iktisadi birim olmaya elverişsizdir. Kadınların ekonomik kararları güvenilir değildir.

Kadınlar aslında sadece ev içi faaliyetlerde üretken değildir. Ancak, neoklasik iktisat kadınların ev dışında çalışmalarına izin vermediği için kadınlar ev içinde yeniden üretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Neoklasik iktisada göre, kadınların bu faaliyetleri piyasa dışında olduğu için ekonomik olarak anlam ifade etmemektedir. Fakat, kadınların üstlendiği üretim faaliyeti, en az erkeklerin üstlendiği üretim faaliyeti kadar kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Çünkü, kadınların ev içinde yaptıkları işler bir başkası tarafından yapılacak olsa piyasa karşılığı olan işlerdir. Örneğin, çocuk ve yaşlı bakımı için bakıcı, temizlik işleri için temizlikçi, gıda temini için aşçı vb. sayılabilir. Bu yüzden, aslında kadınlar ev içi faaliyetleriyle de kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Adaçay, 2014, s. 69; Özar, 2004).

2.1.2 Marksist İktisadın Kadına Bakış Açısı

Marksist iktisat, kapitalist sistemin görüşlerine karşıt olarak, Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895) tarafından geliştirilmiş iktisadi görüştür. Bu iktisadi görüşün çıkış noktası emek değer teorisine dayanmaktadır. Marksist iktisatçılar, emeğin gerçek değerinin kapitalist sistemdeki sermaye sahipleri tarafından sömürüldüğünü iddia etmektedir. Daha açık ifadeyle Marksistler; işçi kesimine emeğinin karşılığında hak ettiği ücretin ödenmediğini, işçiye ödenmeyen kısmın sermaye sahibinin kârına eklendiğini savunmaktadırlar. Marksistler, işçi sınıfı sömürüsünün son bulması için işçi

devriminin gerekli olduğunu iddia etmişlerdir. Marksistlere göre, işçi devrimiyle kapitalist sistemden herkesin eşit olduğu sosyalist sisteme geçilecektir.

Marksistler, kadının durumunu da aynı mantıkla değerlendirmişlerdir. Marksistlerin kadınlarla ilgili görüşü, emek değer teorisinin kadına uyarlanmış hâlidir. Kadının parasal değeri olmayan ev içi üretimden, ev dışında üretime geçmesini özgürleşmesi için ilk adım olarak görmüştür. Ancak kadının tam özgürleşmesini, işçi sınıfının gerçekleştireceği işçi devrimine katılmasına, sosyalist sisteme geçilmesine bağlamıştır.

Marksist iktisatçılar, kapitalizmin kadına bakışına yönelik şu eleştiride bulunmuşlardır: Kadınlar söz konusu olduğunda, kadınların emekleri sermayenin dışında, kişisel hizmet olarak görülmektedir. Kadınlar, erkek milliyetçiliğinden (şovenizm) acı çekmektedir. Çünkü kapitalizmin genel anlamı, adaletsizlik ve mantıksız davranıştır (Costa ve James, 1971 p. 10).

Marksistler, kadın erkek eşitsizliğini kadın sorunlarının giderilmesi ile değil; kadın ile kapitalist, kadın ile sosyalist sistem ilişkisi üzerinden incelemişlerdir (Hartmann, 2011: 2). Marksistlerin kadına ilişkin analizleri ilk Marksistler ve çağdaş Marksistler olmak üzere ikiye ayrılır.

İlk Marksistler olarak bilinen Marksist iktisadın kurucuları Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895), kadın sorunlarını kadın ve kapitalist sistem ilişkisi üzerinden analiz etmişlerdir. Engels (1884), “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni” (Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats) isimli çalışmasında, kadınların toplumda ikincil konumda olmalarını özel mülkiyet ve sermaye ile açıklamıştır (Toksöz, 2011, s. 93). Engels’e göre kadınlar, özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla güç kaybetmiştir. Erkeklerin özel mülkiyet hâkimiyetiyle, aile yapısı kadın egemen sistemden erkek egemen sisteme dönüşmüştür. Erkek egemen yapıda kadın, babasının veya kocasının mülkü hâline gelmiştir (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2004, p. 2).

Engels, kadınların ev içi üretim faaliyetlerinde bulunması nedeniyle ikincil planda olduklarını iddia etmiştir. Özel mülkiyet olmasa, kadınların ev içi üretim için üzerlerinde baskı olmayacağını, kadınların kapitalist sistemdeki kadar geri planda kalmayacağını iddia eder. Ayrıca, kadınların yeniden üretim faaliyetlerinin kapitalist

sisteme fayda sağladığını, kapitalist sistemin devamlılığını sağladığını savunur. Yetişen bireylerin sermaye sahiplerine işçi olacağını iddia eder (Hartmann, 2011: 2).

Engels, kapitalizmin toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ile ev içi üretim görevini kadınlara verdiğini söylemiştir (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2004, p. 2). Engels, kadınların özgürleşmesini; özel mülkiyetin son bulmasında, kadınların ev dışı üretim faaliyetlerine de katılmasında görmüştür. Kadınların da tıpkı erkekler gibi işçi olarak çalışmasıyla daha özgür hale geleceğini, erkek egemen toplum yapısının son bulacağını iddia etmiştir. Diğer işçi arkadaşları ile birlikte sosyalizme geçiş devrimini gerçekleştirerek kendilerini tam özgür hâle getireceklerini iddia etmiştir (Hartmann, 2011: 2; Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2004, p. 2).

Çağdaş Marksistlerden Eli Zaretsky, kadın sorununu ilk Marksistler gibi kadın ve kapitalist sistem ilişkisi içerisinde değerlendirmiştir. Zaretsky, 1973 yılında “Kapitalizm, Aile, Kişisel Yaşam” (Capitalism, the Family and Personal Life) ve 1974 yılında “Sosyalist Politikalar ve Aile” (Socialist Politics and the Family) isimli eserlerinde, kapitalist sistemi kadını eve hapseden bir sistem olarak değerlendirmiştir. Çağdaş Marksistler, kadının ev içinde üstlendiği görevlerin devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Hartmann, 2011: 3-5).

Zaretsky, kapitalizm ve erkek, kapitalizm ve kadın ilişkisinin birbirine benzemediğini iddia etmiştir. Zaretsky’e göre, kadın ev içinde yeniden üretim faaliyeti, erkek ev dışında üretim faaliyeti yapmaktadır. Zaretsky, erkeklerin ve kadınların üstlendikleri bu görevi şöyle yorumlamaktadır: Erkekler ev dışında değişim değeri¹⁰, kadınlar ev içinde kullanım değeri¹¹ üretmektedir. Ayrıca kadın ve erkeğe bu görevler kapitalist sistem tarafından verilmektedir (Hartmann, 2011: 3-5).

Zaretsky’a göre, kapitalist sistem ev içi ve ev dışı üretim faaliyeti ile kadınları ev içi üretime daha fazla hapsedmektedir. Çünkü, kadınlar ev dışında faaliyet göstermek isterken, ev içi görevlerinden kurtulmamaktadır. Kadının her iki alanda da üretimde

¹⁰ Değişim değeri, bir malın ekonomik değeridir.

¹¹ Kullanım değeri, tüketim esnasında ortaya çıkan yararlılıkların tümüdür. Yani, tüketiciye sağladığı fayda düzeyini temsil eder.

bulunması onlara zaman baskısı oluşturmaktadır. Ayrıca, kadınların birincil görevi, sermayedar kesimin ihtiyacı olan işçileri yetiştirmektir (Hartmann, 2011: 3-5).

2.1.3 Feminist İktisadın Kadına Bakış Açısı

Feminist iktisadın ortaya çıkışında, John Stuart Mill, Helen Taylor, Barbara Bodichon isimli iktisatçıların kadının işgücüne dâhil olması ve mülk edinme hakkının erkeklerle eşit hâle gelmesi için yaptıkları çalışmaların rolü büyüktür. Bu iktisatçılar, geliştirdikleri fikirlerle ilk feminist iktisatçılar olarak bilinir. 1800'lerin ilk yarısında başlayan bu çalışmalar, kadınların işgücü piyasasına girmesinde erkeklerle eşit hakka sahip olması gerektiği fikriyle geliştirilmiştir. 1800'lerin ikinci yarısı ile 1900'lü yılların ilk yarısında da M. Fawcett, A. Biggs isimli feminist iktisatçılar, eşit işe eşit ücret fikrini kabul ettirmek için çalışmalar yapmışlardır (Eroğlu ve İşler, 2004, s. 58).

1980'li yıllarda feminist iktisat, iktisat biliminin kadını yeterince incelemediği gerekçesiyle, iktisadi sorgulamaya başlamıştır (Eroğlu ve İşler, 2004, s. 58-59). Feminist iktisat, iktisadın önceden erkek bakış açısıyla ele alındığını iddia etmiştir. Feministler, iktisadın ilgilendiği, geliştirdiği her alanının hatta iktisadın tanımının dahi kadın bakış açısı ile yeniden ifade edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Feminist iktisatçılar, iktisat literatürüne kadın çalışmalarını katmakla, iktisat bilimini kadın bakış açısıyla yeniden dizayn etmenin farklı şeyler olduğunu söylerler (Işık ve Serdaroğlu, 2015, s. 6). Bu yüzden feministler, iktisat biliminde yapılan çalışmaları feminist çalışmalar olarak görmezler. Feministlere göre bu çalışmalar, iktisat içinde kadını inceleyen çalışmalardır. Bu çalışmalarda incelenen kadınlar sadece piyasada çalışan kadınlardır. Ev içinde üretim yapan kadını görmezden gelmektedir. Bu yüzden, iktisat biliminin yaptığı analizler sınırlı düzeyde kalmaktadır. Gerçeği tam anlamıyla yansıtmamaktadır.

Feminist iktisada göre, neoklasik iktisat da Marksist iktisat da analizlerini piyasa üzerinden yapmıştır. Dolayısıyla, piyasada bulunmayan kadınlar yok sayılmıştır. Ayrıca, piyasa değeri olmadığı için kadınların ev içi üretimleri de yok sayılmıştır (Adaçay, 2014, s. 82). Bu yüzden feminist iktisat, hem neoklasik iktisadi hem de Marksist iktisadi eleştirir.

1990'lı yıllarda feministler; iktisadın kadın ve erkeğe rol biçtiğini yani, iktisadın toplumsal cinsiyetçi bir yapısı olduğunu fark etmişlerdir (Eroğlu ve İşler, 2004, s. 59). Feministler; neoklasik iktisadın kadının ev içinde üretim yapması gerektiğini, ev içi üretimi kadının cinsiyeti gereği görevi olarak görmesini eleştirmişlerdir. Paula England, Nancy Folbre, Ann Jennings, Julie A. Nelson, Michele Pujol, Diana Strassmann ve Marianne Ferber isimli iktisatçılar cinsiyetçiliği sorgulamışlardır.

Neoklasik iktisat ile feminist iktisadın arasındaki farklılıkları anlaşılır hale getirebilmek için Tablo 2. 1'de neoklasik iktisat ile feminist iktisat ayrımı gösterilmiştir.

Tablo 2.1. Neoklasik İktisat ile Feminist İktisat Ayrımı

Neoklasik İktisat	Feminist İktisat
İlgilendiği Alan	
* Piyasa	*Piyasa *Piyasa dışı
Aile Bireylerine Verilen Rol	
*Erkek: Piyasa değeri olan işleri yapmak (ev dışı üretim faaliyeti) *Kadın: Piyasa değeri olmayan işleri yapmak, yeniden üretim yapmak (ev içi üretim faaliyeti)	*Kadın erkek ayrımı gözetmeksizin üretim, yeniden üretim faaliyetlerini birlikte yapmak
Varsayımı	
*Ekonomik insan *Bencil insan	*Ekonomik insanın yanı sıra duygusal insan *Bencillik karşıtı hareketlerde bulunan insan (diğergam insan)
Amacı	
*Tam İstihdam *Etkinlik *Ekonomik Büyüme	*Etkin kullanımın yanı sıra eşit kullanmak *Büyümeden herkesin faydalanmasını sağlamak
Yöntemi	
*Düşünce, biliş *Akıl *Analizlerin evrenselliği *Matematiksel analiz	*Çaba, uğraş *Duygusal *Analizlerin öznelliği *Sözel analiz(mülakat, birebir görüşme, vb.)

Kaynak: (Özkaplan ve Serdaroğlu, 2010, s. 27; Eroğlu ve İşler, 2004, s. 68; İşler, 2010, s. 117; Adaçay, 2014, s. 83).

Feminist iktisadın amacı, analizlerin kadınların bakış açısını da içerisine alarak yapılmasını sağlamaktır. Burada bir noktaya değinmekte fayda vardır. Feministler; feminist iktisadın erkek görüşünü yok saymak istediği, erkeklerin yok sayılmasını istediği görüşünün gerçeği yansıtmadığını savunurlar. Feministler amaçlarının erkek bakış açısı ile oluşturulan iktisada, kadın bakış açısının da katılmasını sağlamak olduğunu söylerler. Böylelikle, iktisat biliminin daha doğru analizler yapacağını savunurlar.

Bu açıklamalardan hareketle feminist iktisadın amaçları şu şekilde sıralanabilir (Eroğlu ve İşler, 2004, s. 68; İşler, 2010, s. 117, Adaçay, 2014, s. 83):

- İktisat bilimine kadın bakış açısını da katarak genişletmek
- Kıtlık, rekabet, bencillik gibi kavramların üzerine oturtulan iktisat teorilerine; bolluk, işbirliği, bencillik karşıtı hareketlerde bulunan insan (diğergam insan) kavramlarının da dâhil edilmesini sağlamak
- İktisadi analizlere piyasanın yanı sıra piyasa dışındaki faaliyetleri de dâhil etmek
- İktisatta piyasayı incelemek için kullanılan ekonometrik analizlerin yanı sıra piyasa dışı faaliyetleri de inceleyebilmek için mülakat tekniğini de dâhil etmek
- İktisadi analizlerin objektif, evrensel olarak yapılmasının yanı sıra öznelliği, duyguları da dâhil etmektir. Yani, iktisadi analizlere aklın yanı sıra duygunun da katılmasını sağlamaktır.

Açıklamalardan anlaşıldığı üzere feministler, iktisada kadın bakış açısını da kazandırmak için çalışmaktadırlar. Bu amaçla, iktisadi ekollere feminist yorum eklemeye çalışmışlardır. Örneğin, liberal feministler, Marksist feministler, radikal feministler, varoluşçuluk teorisini temel alan feministler olarak düşüncelerini ortaya koymuşlardır (Aktaş, 2013, s. 62). Bunları kısaca değerlendirecek olursak:

İlk feminist iktisatçılardan olan John Stuart Mill (1869), “Kadınların Köleleştirilmesi” (Subjection of Women) isimli eserinde kadını erkeğe bağımlı hâle getiren ilkenin yanlış bir ilke olduğunu düşünür. Mill, kadınların erkeklere bağlı olmasını, kalkınmanın önündeki en büyük engellerden biri olarak görmüştür. Bu yüzden bu ilkenin yerine, iki cinsin de birbirine üstünlük sağlayamayacağı mükemmel eşitlik ilkesinin benimsenmesi

gerektiğini iddia etmiştir (Geçit, 2013, s. 109). Mill, kadınların sosyal statülerini geliştirebilme hakkının yasalarla sınırlandırılmasını eleştirmektedir. Dünyaya kadın olarak gelmenin, kadınların tüm sosyal statülere erişimini engellemesine karşı çıkar (Geçit, 2013, s. 111).

Liberal feministlerden Mary Wollstonecraft (1759-1797), aklın önemine vurgu yapmıştır. Wollstonecraft, aklın kadın ve erkeğe eşit verildiği fikrini savunmuştur. Ancak, erkek egemen toplum yapısında kadınla erkeğe eşit hakkın verilmediğini iddia etmiştir. Wollstonecraft'a göre, erkek egemen toplumsal yapıda kadınların zayıf varlıklar olduğu düşünülür. Bu yüzden, piyasada yer alan, eğitim hakkı elde eden, ailede söz sahibi olan, vs. hep erkekler olmaktadır. Ancak Wollstonecraft, kadınlara eğitimde fırsat eşitliği hakkı tanınırsa, kadınların zayıf varlıklar olmadığının ispat edileceğini savunmuştur (Aktaş, 2013, s. 62). Toplum, kadına bir rol verecekse; bu rolü kadının biyolojik özelliklerine göre değil, kadının akıl kullanma gücüne göre vermelidir (Geçit, 2013, s. 108).

Marksist feminist iktisatçılar, kadın sorununu ev içi üretim faaliyeti ile kapitalist sistem ilişkisi üzerinden analiz etmişlerdir. Marksist feministlerin, kadının ev içinde üretim yapması gerektiğine yönelik eleştirisi yoktur. Fakat, kadının ev içi üretiminin ekonomik bir değeri olduğuna, önemsiz atfedilmemesi gerektiğine yönelik iddiası; kadınların aile içindeki konumu için önemli bir gelişmedir. Nitekim, Marksist feministlerden olan Mariarosa Dalla Costa (1971), “Kadınlar ve Topluluğun Yıkılması” (Women and the Subversion of the Community) isimli çalışmasında bu konu üzerinde önemle durmuştur. Costa, kadının ev içi üretimi için ücret talep edilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Costa'nın bu iddiası, kadın hareketlerinin ev içi üretim konusunda farkındalık oluşmasını sağlamıştır (Hartmann, 2011: 5).

Costa, ev içi üretimin ücretlenmesiyle ev kadınlığının kurumsallaşacağını iddia etmiştir. Costa, kadının ev içi üretiminden dolayı ücret alması gerektiği iddiası ile ev içi üretimin önemine dikkat çekmeyi başarmıştır. Fakat Costa'nın iddiası şu açıdan eleştirilebilir: Ev içi üretimin ücretlendirilmesi kadını ev içi üretime daha da hapsetmiştir. Çünkü, ev kadınlığının kurumsallaşmasını sağlamak, kadınların uzmanlık alanlarının ev içi üretim olduğunu kabul etmek demektir. Yani, kadına toplum tarafından verilen ev içi üretim

görevini kabul etmek demektir. Esasen bu noktada neoklasik iktisadın, kadın ev içi üretimde uzmandır, görüşü ile de benzeşmektedir.

Costa, kadının ev içinde üretim yaparak artı değer üreteceğini iddia etmiştir (Hartmann, 2011: 25). Costa'ya göre, artı değerden faydalanan erkekler değildir. Artı değerden faydalanan sermayedar kesimdir.

Kadınların ev içi üretim faaliyetinde bulunmasını erkek egemen toplum yapısıyla açıklayan **radikal feminist iktisatçılar**, erkek egemen toplum yapısının bozulmasıyla kadının özgürleşeceği iddiasındadırlar. Radikal feministlerin en belirgin özelliği erkek egemen toplum yapısının tümüne karşı mücadele etmeleridir (Adaçay, 2014, s. 77). Radikal feministler, erkek egemen toplum yapısında kadınların evde yeniden üretim faaliyetini sürdürdüğünü iddia etmişlerdir. Bu toplum yapısında erkeklerin güçlü simge olduklarını iddia etmişlerdir.

Varoluşçuluk teorisinden ilham alan feminist iktisatçılar, kadınların da erkekler gibi kendi başına varlık olma hakkının olduğu temeline inşa edilmiştir. Varoluşçu feministler, kadınların özgürleşmesini başkaları için varlık olmaktan kurtulup, kendileri için varlık olmalarına bağlamıştır. Bunun gerçekleşmesini de kadınların ekonomik özgürlüğüne bağlamışlardır. Bu noktada varoluşçu feministler, Simone Beauvoir (1949) isimli feminist düşünürün “İkinci Cins” (Le Deuxième Sexe) isimli eserinden oldukça etkilenmişlerdir. Beauvoir, kadınların görevlerinin, cinsiyet olarak kadın olmalarından kaynaklanmadığını iddia eder (Aktaş, 2013, s. 64-65). Kadın ve erkeklerin doğaları gereği aynı olduklarını ancak, bu gerçeğin kadının cinsiyeti ile gölgelendirilmeye çalışıldığını iddia eder (Geçit, 2013, s. 108). Yani, cinsiyet üzerinden açıklamaların aslında doğru olmadığını iddia eder. Kadınların üstlendikleri görevlerin toplumsal cinsiyet tarafından verildiğini savunur. Daha açık ifadeyle Beauvoir, kadına verilen görevlerin toplum tarafından verildiğini iddia eder. Yani, kadına verilen görevler cinsiyeti gereği değildir (Aktaş, 2013, s. 64-65).

2.2 Kalkınmada Kadın Teorileri

Kalkınmada kadın teorileri başlığı altında ilk olarak, feminist iktisatçıların geliştirdikleri teorilere yer verilecektir. Sonrasında, kalkınma politikalarında kadına yönelik yaklaşımlara yer verilecektir.

2.2.1 Feminist İktisatçıların Geliştirdiği Teoriler

Feminist iktisatçıların geliştirdiği teoriler başlığı altında ilk olarak, Kalkınmada Kadınlar Teorisi (Women in Development) ele alınacaktır. İkinci olarak, Kadınlar ve Kalkınma Teorisi (Women and Development) yer alacaktır. Üçüncü olarak, Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Teorisi (Gender and Development)'ne yer verilecektir.

2.2.1.1 Kalkınmada Kadınlar Teorisi

Kalkınmada kadınlar teorisi, Ester Boserup (1970)'un Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü isimli çalışmasının analizlerinden yola çıkarak geliştirilmiş bir teoridir (Rathgeber, 1989, p. 3). Kalkınmada kadınlar teorisi, kadının toplumdaki ikincil konumunu iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Gök, 2014, s. 1). Liberal teorilerin ve modernizasyon teorilerinin kalkınma süreciyle ilgili söylediklerinin kadınlara uyarlanmış hâlidir (Karaçay; Zülfikar; Aydın, 2014, s. 19). Kadının ikincil planda olmasını ülkenin gelişmişlik düzeyi ile açıklamaktadır. Buna göre, toplumsal ilerlemenin devam etmesiyle kadının ikincil konumunun da iyileşeceği varsayılmıştır.

Kalkınmada kadınlar teorisi, kavramsal olarak ilk defa Washington D.C.'nin kadın komitesi tarafından, Amerikan politika yapımcıların dikkatini çekmek amacıyla kullanılmıştır. Sonrasında, kadınların ekonomiye daha iyi entegre olmalarını sağlamak için yerel ve idari değişiklikleri savunan Amerikalı liberal feministler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Amerikalı liberal feministler, başlangıçta siyasal ve sosyal eşitliğin sağlanması üzerine vurgu yapmıştır. Eylem programlarının amacı üretim sektöründeki kadının dezavantajlarını minimize etmek ve kadınlara karşı yapılan ayrımcılığı sonlandırmak olmuştur (Rathgeber, 1989, p. 3-4). Nitekim, kalkınmada kadınlar teorisyenleri, “bütün kalkınma çabalarına kadınların tam entegrasyonu”nu temel slogan olarak görmüş, gerek ulusal gerekse uluslar arası her platformda bunun üzerine vurgu yapmışlardır (Toksöz, 2011, s. 52).

Kalkınmada kadın teorisinin temeli, Boserup (1970)'un Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü isimli kitabına dayanmaktadır. Bu yüzden, Boserup'un kitabındaki analizlere yer vermek doğru olacaktır. Boserup kitabında, geleneksel tarımdaki modernizasyonun tarımda çalışan kadın ve erkek üzerine olan etkisini incelemiştir. Analizini, nüfusun yoğunluğuna göre bölgeler oluşturarak yapmıştır. Buna göre; kadın çiftçi, genelde

sabanın kullanılmadığı yerlerde gözlemlenir. Sabanın kullanıldığı ekim alanlarında, tarımsal iş kadın erkek arasında çok farklı şekilde dağılır. Yani, sabanın kullanıldığı ekim alanlarında kadın ve erkeğe düşen iş birbirinden farklıdır. Saban aleti, yük hayvanlarının da üretime koşulmasıyla birlikte erkekler tarafından kullanılır. Saban kullanma kültürünün yaygın olduğu bölgelerde kadınlar tarımsal üretime erkekler kadar katılmazlar. Ancak, Afrika kıtasında yer alan tüm köylerde tarımsal üretim ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yapılmaktadır (Boserup, 2007, p. 12-14).

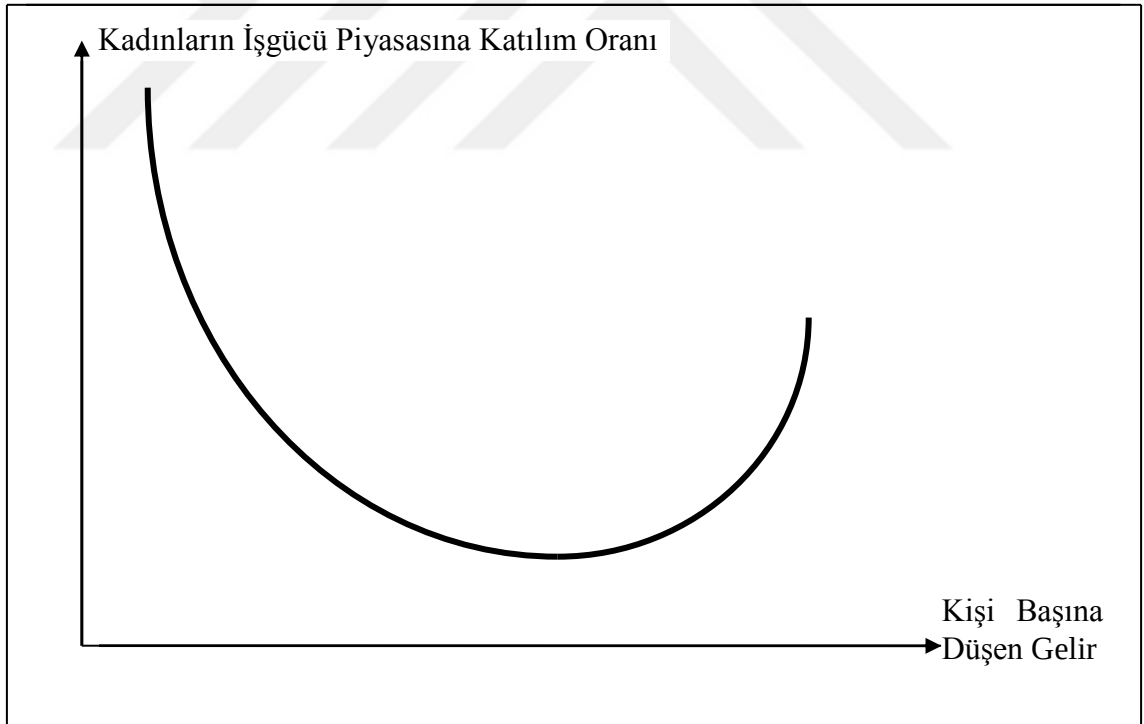
Özetle Boserup, analizini nüfusun yoğunluğuna göre bölgeler oluşturarak yapmıştır. Nüfusun az olduğu bölgelerde tarımsal üretimde erkekler azınlığı oluştururken, kadınların çoğunluğu oluşturduğunu tespit etmiştir. Nüfusun daha yoğun olduğu bölgelerde, kadınlar tarımsal üretimde azınlığı, erkekler çoğunluğu oluşturur. Bu bölgelerde tarımsal üretim, saban ve basit teknolojik aletlerle yapılır. Nüfusun görece olarak en yoğun olduğu bölgelerde ise tarımsal üretimin sulamaya dayandığını ve tarımsal üretimde hem erkekler hem de kadınların beraber çalıştığını tespit etmiştir. Çünkü, insanların sahip oldukları küçük toprak parçasında ailesine yetecek kadar para kazanması gerekmektedir (Boserup, 2007, p. 23; Rathgeber, 1989, p. 3).

Boserup, çalışmasında tarımsal toplumdan sanayi toplumuna geçiş sürecinde, kadınların üretim sektöründen çekildiğini gözlemlemiştir. Boserup'un bu gözlemi, "Marjinalleşme Tezi" veya "Ekonomik Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı Arasındaki U Şekilli İlişki" olarak bilinir. Bu teze göre, yapısal dönüşümle tarım sektöründen sanayi sektörüne geçiş, erkeklerin üretim sektörünü ele geçirmesine sebep olmaktadır. Çünkü, bu dönüşüm sürecinde eğitim ve teknolojiye erkekler ulaşmaktadır. Böylece erkekler, işgücü piyasasının istediği nitelikli işgücünü sağlamaktadırlar. Kadınlar ise sanayileşme sürecinde eğitim ve teknolojiye erişememektedirler. Dolayısıyla, piyasanın istediği nitelikli eleman gücünü sağlayamamaktadırlar. Bu yüzden, işgücü piyasasının dışında kalmaktadırlar. Kadınların sanayileşme sürecinde eğitim ve teknolojiye erişememesi yanı sıra; sanayi sektöründe esnek olmayan çalışma saatleri, üretimin kas gücüne dayalı olması kadınların sanayi sektörüne geçiş sürecinde dışarıda kalmak istemelerine sebep olmaktadır. Kalkınmanın ilerleyen aşamasında yani, sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçişi sağlayacak yapısal dönüşümle birlikte kadınlar eğitim ve teknolojiye erişim fırsatı elde edecektir. Kadınların eğitim ve teknolojiye erişimi ile birlikte kadınların işgücü piyasasına katılım oranı da yükselecektir (Rathgeber, 1989, p. 5;

Anyanwu ve Augustine, 2013, p. 409). Nitekim, Atik ve Tombak (2012) çalışmalarında, kas gücü gerektiren sanayi sektöründen zihin gücü gerektiren hizmet sektörüne geçişle birlikte kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artacağını dile getirmişlerdir (Atik ve Tombak, 2012, s. 138).

Boserup'un, nüfusun yoğun olduğu bölgelerde teknolojik aletlerin yaygın olarak kullanıldığı, yeni aletlerin kullanılmasının direkt erkeklere öğretildiği tespiti, 1970'li yıllarda yapılan istatistikî çalışmalarla da desteklenmiştir. Ayrıca, kadınların sanayi sektöründe daha düşük maaş aldığı, eğitilmiş olmadıkları için pozisyonlarının değişmediği de yapılan çalışmalarla ispat edilmiştir (Rathgeber, 1989, p. 5).

Yapılan açıklamaların somutlaştırılması amacıyla, Şekil 2. 1'de ekonomik kalkınma ve kadınların işgücü piyasasına katılımı arasındaki U şekilli ilişkiyi gösteren eğriye yer verilmiştir.

Kaynak: Tarafımdan oluşturulmuştur.

Şekil 2.1. Ekonomik Kalkınma ve Kadının İşgücü Piyasasına Katılımı Arasındaki U Şekilli İlişki

Boserup'un geliştirdiği ekonomik kalkınma ve kadınların işgücüne katılımı arasındaki U şekilli ilişkinin doğruluğu birçok iktisatçı tarafından sınanmıştır. Örneğin, Muchena

(1982) çalışmasında, eğitimin ilerlemesinden kadınların daha az fayda sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırmalar, okula kayıt yaptıрма oranının, özellikle yüksek öğretime kayıt yaptıрма oranının, kadınlarda daha düşük eğilimde olduğunu ortaya çıkarmıştır (Rathgeber, 1989, p. 5). Sabolo (1975) da çalışmasında benzer sonuç elde etmiştir. Sabolo'ya göre, AGÜ'lerde kadınların geleneksel sektörlerde, GÜ'lerde ise modern sektörlerde istihdam edildiklerini gözlemlemiştir. Başka deyişle Sabolo, kadınların AGÜ'lerde tarım, GÜ'lerde hizmet sektöründe çalıştıklarını gözlemlemiştir (Atik ve Tombak, 2012, s. 139).

Ekonomik büyüme ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki U şekilli ilişkinin açıklaması değerlendirildiğinde, bu tezin aslında modernizasyon teorileri olarak bilinen kapitalist kalkınma anlayışının kadınlara uyarlanmış biçimi olduğu söylenebilir (Küçükşen, 2013: 34). Yani, kadınların kalkınmanın başında ikincil planda olması ülkenin az gelişmiş olmasıyla ilgilidir. Ülke gelişme gösterdikçe kadının statüsünde de iyileşmeler meydana gelecektir. Yani, kadınlar tarım toplumundan sanayi toplumuna geçerken piyasadan dışlanacak; sanayi toplumundan hizmet toplumuna geçişle birlikte piyasaya yeniden dâhil olacaktır.

Kalkınmada kadınlar teorisi, kadınların yeniden üretim faaliyetlerine değinmemiştir. Kadınlarla ilgili yapısal problemleri ele almamıştır. Bu yapısal problem: Toplumsal cinsiyet ile rol dağılımında kadınlara verilen rollerin eşitsizliğidir. Bunun sonucunda kadınların ikincil planda yer alması, kadınların hariç tutulmasıdır (Bradshaw; Castellino; Diop, 2013, p. 3). Bu bağlamda kalkınmada kadınlar teorisi farklı açılardan eleştirilmektedir. Bu eleştirileri maddeler halinde sıralayacak olursak (Rathgeber, 1989, p. 6-7; Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 62; Küçükşen, 2013: 28):

- Kalkınmada kadınlar teorisinde temel vurgu, çalışan kadınların durumunu iyileştirmeye yönelik olduğu için kadının sadece üretim faaliyetleriyle ilgilenilmiş; piyasa dışındaki kadınlar ihmal edilmiştir. Başka söylemle, yeniden üretim faaliyetinde bulunan kadınlar marj dışında kalmaya devam etmiştir.
- Teori, kadınların kalkınmadan faydalanmalarını iktisadi ilerlemeyle açıklamıştır. İktisadi ilerleme sayesinde kadınların da kendiliğinden marj içinde yer alacakları varsayımı eleştirilmiştir.

- Teori, kadınların piyasada değilken, kalkınmadan erkeklere göre neden daha az yararlandığını sorgulamamıştır. Hatta çalışan kadınların dahi kalkınmadan neden erkeklerle eşit düzeyde yararlanmadığını sorgulamamıştır.
- Teorinin kökeni modernizasyon teorisine dayanmaktadır. Bu yüzden Marksist teorilerin, bağımlılık teorilerinin veya daha radikal teorilerin eleştirel bakış açılarını dikkate almamıştır.
- Teori tarihsizdir. Sınıf, ırk, kültür gibi faktörleri gözden kaçırmaktadır.
- Teori, batılı feministler tarafından ele alınmış başka deyişle, GÜ’lerde yaşayan feministlerin analizleriyle geliştirilmiştir. GÜ’ler, AGÜ’lerle aynı ekonomik yapıya sahip değildir. Bu yüzden GÜ’lerin politikaları, AGÜ’lerde uygulanamaz.

2.2.1.2 Kadınlar ve Kalkınma Teorisi

Kadınlar ve kalkınma teorisi, BM Kadının Statüsü Komisyonu tarafından 1975 yılında Mexico City’de düzenlenen “Birinci Dünya Kadın Konferansı”nda kadın tartışmalarının bir türü olarak geliştirilmiştir (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 55). Sınıf mücadelesini (kadın erkek ayrımı gözetmeksizin) temel alarak, Marksist feminist ve bağımlılık okulu tarafından kalkınmada kadınlar teorisine tepki olarak geliştirilmiştir. Başka söylemle, kadınlar ve kalkınma teorisi, kadınların ikincil konumda olması ile kapitalist sistem ilişkisi kuran yani, kadınların sömürülme sebebini kapitalist sisteme bağlayan bir yaklaşımdır (Cn2Collins, 2013: 2)¹². Margaret Snyder ve Mary Tadesse (1995)’e göre, kadınlar ve kalkınma teorisi hem erkekleri hem de kadınları yoksulluktan kurtarmalıdır. Kalkınma çalışmalarına kadınlar ve erkekler hem aynı katkıyı sağlamalı hem de aynı faydayı almalıdır (Reddock, 2000, p. 35).

Marksist feministler, kadınların ikincil konumunu Engels (1820-1895)’in özel mülkiyetle ilgili geliştirdiği görüşleri bağlamında açıklamışlardır. Engels’e göre özel mülkiyet, kadına ev içi üretim görevini biçmiştir. Kapitalist sistemin de ev içi üretim faaliyetlerini dikkate almaması kadınları ikincil hâle getirmeye başlamıştır (Toksöz,

¹² The WID, WAD, GAD Approach on Gender Development”, , Web Adresi: <https://cn2collins.wordpress.com/2013/03/19/the-wid-wad-gad-approach-on-gender-development/>, Erişim Tarihi: 08.10.2016.

2011, s. 57). Bu sebeple kadınlar ve kalkınma teorisi, kadınların mevcut konumlarının iyileşmesini sağlayacak tek yolu sosyalist devrimde görmüştür.

Bağımlılık okuluna göre, kadınlar gerek üretim gerekse yeniden üretim faaliyetleriyle her zaman kalkınma sürecinin içerisinde. Merkez ülkeler sömürülerinin devam etmesi için kadınların ekonomiye dâhil olmasını istemektedirler. Bağımlılık teorisyenleri, merkez ve çevre arasındaki bağımlılık ilişkisine son verilmedikçe, dünya piyasasından kopuş gerçekleşmedikçe, kadınların durumlarında iyileşme olmayacağını iddia ederler. Nitekim, Achola Okello Pala 1970'lerin ortalarında kadınların kalkınmaya dâhil edilmesi fikrini üçüncü dünya ülkeleriyle, özellikle Afrika ülkeleriyle, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ekonomik bağımlılık ilişkisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu iddia etmiştir. Pala'ya göre, kadınların kalkınma sürecine dâhil olması 1970'li yılların başında aniden gelişen bir durum değildir. Kadınlar, her zaman kalkınma sürecinin bir parçası olmuştur. Kadınların kalkınma sürecine entegre edilmesi fikri birkaç akademisyen ve birkaç ajans çalışanının stratejisi değildir. Tamamıyla üçüncü dünya ülkeleriyle olan bağımlılık ilişkisini devam ettirmek içindir (Rathgeber, 1989, p. 8-9).

Kadınlar ve kalkınma teorisinin hedeflerinden bir tanesi kadınlarla ilgili sorunları ulusal, uluslar arası arena da gündeme getirmek, uygulanacak programlara kadınların da dâhil olmasını sağlamak olmuştur. Kalkınma planlarında, özellikle Afrika ülkelerindeki kadınların üretime olan katkılarının bilerek küçümsendiğini iddia etmiştir. Krediyi doğru yere ver sloganıyla, kredi verilmeyen Afrikalı kadınların üretimlerine dikkatleri çekmiş, pek çok Afrikalı kadının krediye ulaşmasını sağlamıştır (Yavuz ve Serdaroglu, 2010, s. 64).

Kadınlar ve kalkınma teorisi, açıklamalarını kapitalist sisteme eleştiri çerçevesinde geliştirmiş olmasına rağmen, kalkınmada kadınlar teorisine göre kadın sorunlarıyla daha fazla ilgilenmiştir. Örneğin, kalkınmada kadınlar teorisi kadının sadece üretim faaliyeti, kadını piyasaya daha iyi eklemlendirme ile ilgilenmektedir. Kadınlar ve kalkınma teorisi ise kadının yeniden üretim faaliyetinin de çok değerli olduğunu, kadının gerek üretim gerekse yeniden üretim faaliyetiyle kalkınmaya her zaman katkı sağladığını dile getirmiştir (Cn2Collins, 2013: 2).

Kadınlar ve kalkınma teorisi, kalkınmaya gerek üretim gerekse yeniden üretim faaliyetleriyle katkı sağlayan kadın emeğinin önemine vurgu yapmıştır. Ancak, kalkınmada kadınlar teorisinde olduğu gibi kadınların üretim faaliyetleri ile daha çok ilgilenmiştir. Kadınlar ve kalkınma teorisi, kadının özgürleşmesinin sosyalist sisteme geçişle mümkün olacağını iddia etmiştir. Ancak, kadının toplumdaki konumu hakkında yaptıkları açıklamaları yetersiz kalmıştır. Ayrıca, kadının hem üretim hem de yeniden üretim faaliyetleriyle iş yükünün ağırlaşacağını, kadının kendisine ayıracak zamanının olmayacağını göz ardı etmiştir. Bu bağlamda, kadınlar ve kalkınma teorisine yönelik eleştiriler şöyledir (McClean, 2000, p.182; Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 64; Karaçay; Zülfikar; Aydın, 2014, s. 20):

- Teoriye yönelik ilk eleştiri, kadınların ikincil planda olmasını erkek egemen toplum yapısından ziyade kapitalist sistemle açıklamasıdır. Başka söylemle, kadın ve sistem ilişkisi üzerinden açıklama yapmalarıdır. Teori, erkek egemen güç yapısını değiştirmek için bir çalışma yapmadığından dolayı eleştirilmiştir.
- Teori, kalkınmada kadınlar teorisinde olduğu gibi kadının üretim faaliyetleriyle daha çok ilgilenmektedir.
- Teori, kadınları bir sınıf olarak görmektedir. Kadınların, ırk, etnik köken temelindeki farklılıklarını göz ardı etmektedir.
- Teori, kadının özgürleşmesinin sosyalist sisteme geçişle gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Ancak erkek egemen toplumsal yapıyı açıklamada yetersiz kalmıştır.

2.2.1.3 Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Teorisi

Kadınların kalkınması fikrinde, toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisinin ikinci kırılma noktasını oluşturduğu kabul edilir. Çünkü, toplumsal cinsiyet ve kalkınma öncesindeki teoriler, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramlarının farklı olduğunu bilmeden; kadına verilen görevi, kadının cinsiyeti gereği olarak kabul etmiştir. Önceki teoriler, kadının kalkınması için kadınların ekonomiye eklemlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi ise toplumsal cinsiyetin cinsiyetten farklı olduğunu, değişebileceğini fark etmiştir. Toplumsal cinsiyeti değiştirmeden kadının kalkınmasının sağlanamayacağını iddia etmiştir. Kadın ve erkeğe öğretilmiş olan roller

sorgulanmaya başlanmıştır. Nitekim, Amelia Valcarcel (2008), 1980’li yılları küreselleşme tartışmalarının yanı sıra, toplumsal cinsiyetin ön plana çıktığı zamanlar olarak değerlendirmiştir (Aguinaga; Lang; Mokrani et al. 2013, p. 43).

Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi, Anne Oakley (1972)¹³’in, “Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Toplum” (Sex, Gender, Society) isimli çalışmasında geliştirdiği toplumsal cinsiyet kavramından ilham alınarak; radikal feminist, Marksist feminist, üçüncül dünya feministleri ve modernizasyon teorilerinden ilham alınarak geliştirilmiş bir teoridir. Bu teori, kadınların kalkınmalarının önündeki engelin cinsiyet olmadığını iddia etmiştir. Kadınların kalkınmalarının önündeki engelin erkek egemen toplum yapısı olduğunu savunmuştur. Sorunu, erkek egemen toplum yapısının kadına verdiği görevlerde, bu görevlerin toplum tarafından değersiz görülmesinde, bu yüzden kadının ikincil plâna itilmesinde görmüştür. Başka söylemle sorunu, toplum tarafından belirlenen toplumsal cinsiyette aramıştır (Jackson, 1992, p. 90).

Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi merkezine kadını değil, kadın ve erkeği birlikte alır (Aguinaga; Lang; Mokrani et al. 2013, p. 44). Jaquette (1982)’e göre toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi, üretim ve yeniden üretim üzerine odaklanır (Rathgeber, 1989, p. 11). Diğer bir deyişle, kadının üretim ve yeniden üretim faaliyetlerine daha bütüncül perspektiften bakar (Bruno, 2006, p. 6). Ayrıca, kadınların hayatının tüm yönlerini hesaba katmaktadır (Rathgeber, 1989, p. 11). Bu yönüyle Kate Young (2000), bu teorinin aile veya ev hayatı ile hem ekonomik hem de siyasi alanların düzenlenmesi arasındaki uyuma dikkat ettiğini söyler (Bruno, 2006, p. 6). Esasen bu teorinin diğerlerinden ayrılan yönü de buradan kaynaklanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi, öncelikli amaçlarını kalkınmada cinsiyet eşitsizliğini giderme, kadınların kalkınmanın her alanına tam katılımını sağlama (pasif alıcı konumdan aktif katılımcı hale dönüştürme), cinsiyet eşitliği temelinde kadın erkek arasında nötrlüğü sağlama olarak sıralamıştır (Cn2collins, 2013: 2).

¹³ Oakley (1972) çalışmasında toplumsal cinsiyetin farkını ve önemini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Toplumsal cinsiyet bir kültür meselesidir. Erkek ve kadınların ‘eril’ ve ‘dişil’ olarak sosyal sınıflandırılmasına işaret eder. İnsanların erkek ya da kadın olduğu, çoğunlukla biyolojik göstergelere göre anlaşılabilir. İnsanların eril veya dişil olduğu ise aynı şekilde anlaşılabilir; ölçütler kültürel, yere ve zamana göre değişiklik gösterir. Cinsiyetin değişmezliğini kabul etmek zorunludur, ama böylece toplumsal cinsiyetin değişkenliği de kabul edilmelidir”*(Bhasin, 2003: 8-9).

Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi, literatürde yer alan teorileri erkek egemen toplum yapısının devamlılığını sağlayan teoriler olarak görmüştür. Kadının kalkınması için sunulan çözüm önerilerinde sorunlar görmezden gelinmiştir. Yani, sosyal ve kültürel yapıda değişiklik yapmadan sadece kadını ekonomik hayata eklemlendirmeye çalışmışlardır. Kadınları kalkınmada alıcı olarak görmekten, söz sahibi olmaları gerektiğinden ziyade, kadınların organize olmasına ve daha etkili politikal temsiliyetlerine odaklanmışlardır (Aguinaga; Lang; Mokrani et al. 2013, p. 45). Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi ise kadını ekonomik hayata eklemlendirme yerine; kadının ekonomik, siyasal, kültürel kalkınma çalışmalarına bizzat katılması gerektiğini savunmuştur. Başka söylemle, kadının kalkınması için aktif rol alması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu yaklaşım sayesinde kadınlar, pasif alıcı olmaktan çıkmıştır. Bu sayede kalkınma sürecine kadın perspektifinden bakış eklenmiş, kalkınmaya bakışta radikal bir değişikliğe gidilmiştir (Gök, 2014, s. 2).

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi, kadınlara yönelik olarak geniş bakış açısının başlamasına neden olan radikal bir teoridir. Ekonomik ve sosyal organizasyonların tamamında görülür. Kadının görevlerinin sadece cinsiyetiyle değil, etnik ve kültürel köken gibi faktörlerle de şekillendiğini vurgular. Nitekim, toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisinin odak noktasındaki eleştiri, ekonomik değişiklik kadını güçlendirir. Bu bakış açısı, kadınların muzdarip oldukları konular hakkında bilgi almadan politikalar geliştirilmesine sebep olur. Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi ise toplumsal cinsiyetin rol ve ilişkisini vurgular. Fakirliği azaltmak için cinsiyet farklılaştırılmış politikalara ihtiyaç olduğunu güçlü bir şekilde savunur. Ayrıca Maguire (1984)'e göre, 1980'lerde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi özel alan, kamusal alan ikilemini reddetmiştir (Aguinaga; Lang; Mokrani et al. 2013, p. 44-45). Bu açıdan değerlendirdiğimizde de radikal bir teori olduğu söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi, açıklamalarını toplumsal cinsiyet üzerinden yaptığı için cinsiyet kavramı ile toplumsal cinsiyet kavramı açıklanacak, aralarındaki fark ortaya konacaktır. Oakley (1972), toplumsal cinsiyet kavramını geliştirerek, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramları arasındaki farkı ortaya koyan ilk kişidir. Oakley'e göre cinsiyet, biyolojik olarak belirlenmiş doğal kimliktir. Toplumsal cinsiyet ise cinsiyetçilik temelinde belirlenmiş suni kimliktir (Cn2collins, 2013: 1; Adaçay,

2014, s. 9). Daha açık ifadeyle, cinsiyet biyolojiktir, doğuştan gelir. Toplumsal cinsiyet ise toplumun erkeklik, kadınlık algılayışına göre şekillenir. Bu yüzden, her toplumda, her kültürde farklı algılanır. Yani, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında kurulan ilişki gerçekte olmayan, toplumun şekillendirdiği suni ilişkidir (Bhasin, 2003: 8).

Bhasin (2003)'e göre, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında ayrım yapılmasında, farkındalık oluşturulmaya çalışılmasında amaç şudur: Kadınların anatomilerine dayandırılarak, kadınları erkeklere bağlı hâle getiren, kadınları ikincil gören genel düşünceyi değiştirmektir. Çünkü, bu farkındalık oluşmadan önce kadına verilen ev içi görevler, kadının cinsiyetinin gereği olarak düşünülmüştür. Başka deyişle, kadınların ev içindeki faaliyetleri, kadının cinsiyetinden ötürü ona yüklenmiştir (Bhasin, 2003: 7).

Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet ayrımı Tablo 2. 2 ile verilecektir.

Tablo 2.2. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımı

Cinsiyet	Toplumsal Cinsiyet
Belirleyici Faktör	
*Biyolojiktir	* İnsan icadıdır *Toplum belirler
Özellikler	
*Doğustandır *Değişmez	*Sonradan kazanılır *Zaman ve mekâna göre değişiklik gösterir
Cinsiyet Kimlikleri	
* Biyolojik cinsiyet kimliği *Erkek, kadın	*Sunî cinsiyetçilik kimliği *Erkeklik, kadınlık
Benimseyen Teoriler	
*Kalkınmada Kadınlar *Kadınlar ve Kalkınma	*Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma

Kaynak: (Adaçay, 2014, s. 10-12; Savcı, 1999, s. 130-13; Cn2collins, 2013: 1; Bhasin, 2003: 9)'daki bilgilerden faydalanılarak tarafımdan tablolaştırılmıştır.

Feminist iktisatçıların geliştirdikleri teoriler olan, kalkınmada kadınlar, kadınlar ve kalkınma, toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorilerini kimlerin geliştirdiği, ana noktaya neleri koydukları, birbirleri ile olan benzerlikleri, farklılıkları Tablo 2. 3'de ortaya konulacaktır.

Tablo 2.3. Kadınların Kalkınmasında Değişen Perspektif

Teoriler	Kalkınmada Kadınlar	Kadınlar ve Kalkınma	Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma
Dönemi	1970’li yıllar	1970’li yıllar	1980 - Günümüz
Tarihsel Bağlamı	Refah yaklaşımına karşılık batılı feminist hareket	Marksizmden etkilenecek kapitalizme karşı ters tepki	Dünya Bankası ve Uluslar arası Para Fonu’nun üçüncü dünya ülkelerine yönelik politikalarının eleştirilmesi
Kökene	Boserup (1970)’un kitabı	BM’de kalkınmada kadınlar teorisine alternatif arayışları	Mevcut kalkınma programlarına üçüncü dünya feministlerinin tepkisi
Etkilenen feminist okullar	Liberal feminizm	Marksist feminizm	Radikal feminizm, üçüncül dünya feministleri
Bağlantılı kuramlar	Neoklasik iktisat	Bağımlılık okulu	Erkek egemen toplum yapısı, toplumsal cinsiyet katmanlaşması
Kalkınmaya yönelik görüşü	Etkinlik yanlısı, yoksulluk karşıtı	Kendine yeterlilik, kendi kendine örgütlenme	Toplumdaki kadın erkek arasındaki güç eşitsizliğinin simgeselleştirilmesi
Kalkınma ve kadınlar görüşü	Kalkınmaya kadınların eklenmesinin sağlanması	Yeni bir ekonomik yapı, kadınlarla kalkınmanın birleştirilmesi	Toplumsal cinsiyetin toplumsal inşasının kalkınmaya dâhil edilmesi
Kalkınma ve geleneksel kültür	Geleneksel kültürün kalkınmaya engel olması	Ekonomik eşitliği sağlayacak birleştirici türdeş bir kültürün desteklenmesi	Erkek egemen toplum yapısı vasıtasıyla ortaya konulan baskıcılığa karşı korunma ve direniş
Kadınların rolü	Üretken aktör olarak erkeklerle eşitlik	Üretici rollere vurgu	Değişkenlik gösterir
Araştırma odağı	Tek boyut: ekonomi	Çok boyut ama asıl olan sınıf	Tek boyut: toplumsal cinsiyet
Müdahaleci yaklaşım	Evet: Eğitim ve kaynak dağılımı ile	Evet: Kendine yeten örgütler ve geleneksel gelir üretimiyle	Hayır: Eğitim ve sağlığın devletçe karşılandığı sosyalist refah devleti
Temel katkıları	Kadınları kalkınma sürecinin merkezine yerleştirdi.	Kadınların konumunu değerlendirerek kesin ölçüt duyulan ihtiyacı öne çıkardı.	Kadınların ev ile emek piyasasındaki mevcudiyetini bütünleştirdi.
Eleştiriler	Kapitalizme eleştirinin olmaması	Kadın erkek arasında fark görmemesi, yeniden üretici rolünü göz ardı etmesi	İndirgemeci toplumsal cinsiyet anlayışı

Kaynak: Yavuz, Serdaroğlu, 2010, s. 94-97’deki bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

2.2.2 Kalkınma Politikalarında Kadına Yönelik Yaklaşımlar

Feminist akademisyen Caroline Moser, kalkınma program ve projeleri için farklılaştırılmış toplumsal cinsiyet planlamasının gelişmesine kadınların ihtiyaçlarını pratik ve stratejik ihtiyaçlar olarak sınıflandırarak yardım etmiştir. (Aguinaga; Lang; Mokrani et al. 2013, p. 45). Moser'in kadının ihtiyaçlarına göre yaptığı bu ayırım hızla yayılmış, kalkınma programlarında kullanılmaya başlanmıştır.

Moser, kadınların pratik ihtiyaçlarını cinsiyete dayalı iş bölümü içerisinde kadınların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan ihtiyaçlar olarak tanımlamıştır. (Toksöz, 2011, s. 60). Bu bağlamda pratik ihtiyaçlar; temel hizmetlere erişim, yiyecek, barınma, eğitim gibi ihtiyaçlardan oluşmaktadır (Aguinaga; Lang; Mokrani et al. 2013, p. 45).

Moser, kadınların stratejik ihtiyaçlarını, erkek egemen toplum yapısının yıkılmasını sağlayacak yani, kadınların erkek egemenliğinden kurtulmasını sağlayacak ihtiyaçlar olarak görmüştür. Başka söylemle Moser, kadınların stratejik ihtiyaçlarını; kadınların ikincil plânda kalmasını sorgulayan ihtiyaçlar olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, stratejik ihtiyaçlar şöyle sıralanmıştır: Eşit işe eşit ücret talep edilmesi, kadına karşı şiddetin önlenmesi, kadının kendi bedeni üzerinde özgürce karar verme yetisine sahip olması, sahip olacağı çocuk sayısını kendi belirlemesidir (Aguinaga; Lang; Mokrani et al. 2013, p. 45).

Stratejik ihtiyaçlar, erkek egemenliğine son vererek kadının özgürleşmesini isteyen ihtiyaçlar olarak görülmüştür. Bu yüzden stratejik ihtiyaçların feminist perspektiften ele alındığı düşünülür. (Toksöz, 2011, s. 59).

Kadınların pratik ve stratejik ihtiyaçları kalkınmada kadınlar teorisi temelinde, beş başlık hâlinde kategorize edilir. Bunlar; refah, etkinlik, hakkaniyet, sefalet karşıtı ve güçlendirme yaklaşımlarıdır (Jackson, 1992, p. 90).

2.2.2.1 Refah Yaklaşımı

Sosyal yardım olarak da bilinen refah yaklaşımı, çoğu Afrika ve Asya ülkelerinden sömürge kolonilerinin çekilişi ve politik dönüşümün yaşandığı 1950-1970 yıllarda ortaya çıkmıştır. Kalkınma örgütlerinin benimsemiş olduğu modernizasyon teorik temelli ilk yaklaşımdır (Moser, 1993, p. 56; Cn2collins, 2013: 1). Fakat günümüzde de hâlen yaygın olarak kullanılır (Jackson, 1992, p. 90). Esasen refah yaklaşımı, benimsediği düşünceden ötürü Moser (1993) tarafından “kalkınmada kadınlar teorisi öncesi” olarak isimlendirilmektedir (Moser, 1993, p. 58).

Refah yaklaşımının amacı, kadınların pratik ihtiyaçlarını karşılamak, kadınların daha iyi anne olmaları için kadınları geliştirmeye çalışmaktır. Refah yaklaşımının bu amacı benimseme nedeni, kadınların kalkınmada en önemli görevlerinin annelik olduğu düşüncesidir. Refah yaklaşımına yönelik eleştiriler, kadını yeniden üretim faaliyetleriyle ele aldığı için kadınların kalkınmadan pasif alıcı olmalarına yöneliktir (Moser, 1993, p. 56).

2.2.2.2 Etkinlik Yaklaşımı

Verimlilik yaklaşımı olarak da isimlendirilen bu yaklaşım, esasında 1970’li yıllara dayansa da popüleritesi 1980’li yıllarda çoğalmıştır (CEDPA, 2016, p. 1). Kalkınma örgütlerinin benimsediği bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, kadınların eşitsizlikle yüz yüze kaldığını bilmektedir. Bu yüzden, kadınların ekonomiye dâhil olmasını amaçlar. Bu yaklaşım, kadınların ekonomiye dâhil olmasının sadece eşitliği sağlamayacağını aynı zamanda üretimde etkinlik ve verimliliği de artıracığını bilmektedir. Bu sebeple, kadınların kalkınmaya dâhil edilmesi kalkınma için hayati derecede önemli görülür (Jackson, 1992, p. 90; Cn2collins, 2013. 3).

2.2.2.3 Hakkaniyet Yaklaşımı

Eşitlik yaklaşımı olarak da bilinen bu yaklaşım, Amerikalı feministler tarafından benimsenmiştir. BM’nin 1976-1985 yıllarını “Kadının İlerlemesi On Yılı” olarak ilân etmesiyle benimsenmiş bir yaklaşımdır (Jackson, 1992, p. 90). Moser (1993) eşitlik yaklaşımını “klasik bir kalkınmada kadınlar yaklaşımı” olarak değerlendirir.

Bu yaklaşımın amacı, kalkınma sürecinde kadın için eşitliği sağlamak olarak bilinir. Ayrıca bu yaklaşım, kadının üretim ve yeniden üretim faaliyetlerini bilmekte ve kadının stratejik ihtiyaçlarını doğrudan devlet müdahalesi ile gidermeye çalışmaktadır. Ayrıca; kadınlara siyasal ve ekonomik özerklik vermeye, erkeklerle olan eşitsizliklerini gidermeye çalışır. Çünkü eşitlik yaklaşımı, kadınların erkeklere bağımlı olmasına itiraz eder (Moser, 1993, p. 62-63).

Tinker (1976) kalkınma projeleriyle ilgili çalışmalarında kadın erkek arasındaki farkı fark etmiştir. Kalkınma planlamacılarını toplumda kadınlara ikili rol biçerken (üretim ve yeniden üretim); erkeklere tek rol biçtiği (üretim) konusunda eleştirmiştir (Moser, 1993, p. 63).

2.2.2.4 Sefalet Karşıtı Yaklaşım

Sefalet karşıtı yaklaşım, kalkınma örgütleri tarafından benimsenmiştir. Yoksullukla mücadele olarak da bilinen bu yaklaşım, eşitlik yaklaşımının yumuşatılmış halidir. 1970’li yıllarda başlamıştır fakat günümüzde de geçerliliği vardır. Sefalet karşıtı yaklaşımın amacı fakir kadınların üretkenliklerini artırmak olarak bilinir. Kadınların fakirliği bağımlılık problemi olarak değil (ekonomik açıdan kadının erkeğe bağımlı olması), AGÜ problemi olarak görülür (Moser, 1993, p. 66). Başka deyişle, kadınların fakirliğini erkek egemen toplum yapısında değil; ülkenin az gelişmiş ekonomik yapısında görmektedir. Eşitlik yaklaşımı kadınların üretken rolünün farkındadır. Bu yüzden, kadının pratik ihtiyaçlarını karşılamak için yapacağı gelir getirici faaliyetleri özellikle küçük ölçekli girişimcilik faaliyetlerini desteklemektedir (Moser, 1993, p. 66-67).

2.2.2.5 Güçlendirme Yaklaşımı

Güçlendirme yaklaşımı, üçüncü dünya feministleri tarafından 1985 yılında geliştirilmiş, geçerliliği hâlen devam eden bir yaklaşımdır (Moser, 1993, p. 74). Diğer yaklaşımların aksine aşağıdan yukarıya doğru taban hareketini destekleyen¹⁴ bir yaklaşımdır (Baltacı, 2011: 28). Güçlendirme yaklaşımı, amaç olarak kadınların özgüvenlerini artırmayı benimsemiştir. Bunu da kadınların niteliklerini geliştirmelerine bağlamıştır (Davaslıgil, 2011: 71). Bu yaklaşım, kadının üretim ve yeniden üretim görevlerini ve bağımlılıklarını fark eden bir yaklaşımdır (Reeves ve Baden, 2000: 35). Güçlendirme yaklaşımı, kadının bağımlılığını sadece erkeklerde değil aynı zamanda sömürgeci ve yeni sömürgeci faaliyetlerde de arayan bir yaklaşımdır (Jackson, 1992, p. 90-91).

Güçlendirme yaklaşımı, aşağıdan yukarı taban hareketini benimsemiştir. Bu taban çıkışlı hareketin, toplumsal cinsiyetin pratik ihtiyaçlarını karşılayacağını iddia etmiştir. Ayrıca, toplumsal cinsiyetin dolaylı olarak stratejik ihtiyaçları da karşılayacağını söylemiştir. Güçlendirme yaklaşımı her ne kadar doğrudan batılı feministleri eleştirmese de batılı feministler tarafından geliştirilen yaklaşımlara meydan okuyan bir yaklaşım olarak bilinir (Moser, 1993, p. 74).

¹⁴ Diğer yaklaşımlar yukarıdan aşağıya doğru hareketi benimserken, güçlendirme yaklaşımı aşağıdan yukarıya hareketi benimsemiştir. Detaylı bilgi için bkz.(Moser, 1993; Toksöz, 2011; Baltacı, 2011).

Kadınların kalkınmasına yönelik olarak geliştirilmiş olan refah, hakkaniyet, sefalet karşıtı, etkinlik ve güçlendirme yaklaşımları Tablo 2. 4’de bir bütün hâlinde ortaya konulacaktır.

Tablo 2.4. Kalkınma Politikalarında Kadına Yönelik Yaklaşımlar

Yaklaşımlar	Kökeni ve Amacı	Problemli Gördükleri Alanlar	Çözüm önerileri	Potansiyel Kalkınma Müdahaleleri
Refah	*En eski tarihli yaklaşım olması *Modernizasyon teorik temelli olması *Amacı kadınları kalkınmaya daha iyi anneler olarak katmak	*Kadınların göreceli fakir olması *Savunmasız gruba oluşturmaları	*Sağlık, beslenme, çocuk bakımı için hizmet sunmak	*Kadın doğum ve sağlık kliniklerinin kurulması *Aşılama kampanyaları düzenleme *Beslenme programları
Hakkaniyet	*Orijinal kalkınmada kadınlar yaklaşımı *Modernleşme politikalarının başarısız olması *Kalkınma sürecinde kadınlar için eşitlik sağlamak	*Yapısal eşitsizlik *Kadınlara karşı ayrımcılığın yapılması (okullaşma, krediye erişim,...)	*Kadınlara okullaşma, üretim faktörlerine erişim gibi imkânlar sunmak	*Fırsat eşitliği, işgücüne eşit katılım gibi olumlu faaliyetler düzenlemek *Eşit fırsat kanunlarını benimsemek ve uygulamak
Sefalet Karşıtı	*İkinci kalkınmada kadınlar yaklaşımı *Yumuşatılmış hakkaniyet *Yoksulluğu gidermek *Kadınların üretkenliğini artırmak	*Ülkenin az gelişmişliği *Ekonomik yapının zayıf olması	*Kadınların temel ihtiyaçlarını (beslenme, barınma,gıda temini,...) karşılayacak gelir getirici faaliyetler	*Kadınlara yönelik mikro kredi desteğini artırmak
Etkinlik	*Üçüncü ve şuan hâkim olan kalkınmada kadınlar yaklaşımı *Dünya ekonomisinin bozulması *Kalkınmanın daha etkili ve verimli olmasını sağlamak	*Kadınların kalkınma plânlarında gözden kaçırılması	*Kadının gerçekteki üretken rolünü tanımlamak ve emek piyasasındaki ayrımcılığı fark etmek *Kadının eğitim, teknoloji, kaynak erişimini geliştirmek	*Kadının kredi ve piyasaya erişimini artırmak
Güçlendirme	*En son yaklaşım *Üçüncü dünya kadın hareketi	*Eşitsiz toplumsal güç ilişkisi *Erkek egemen toplum yapısı *Sosyal ve siyasi direnç	*Kadının kalkınma sürecine katılımını artırmak *Ortak hareket için bilinçlendirmek	*Kadının rolünü fark etmeye yönelik projeler *Savunma, demokratikleşme, siyasi eylemle ilgili projeler

Kaynak: CEDPA, 2016, p. 9; Baltacı, 2011: 162.

2.3 Dünya Kadın Konferansları

Dünya kadın konferanslarını incelemeden önce, kadın konferanslarının düzenlenmesine zemin hazırlayan küresel anlamdaki gelişmelere kısaca yer vermekte fayda vardır. Bu sebeple öncelikle uluslararası platformda kadınlara yönelik farkındalık oluşturan adımlardan başlayarak kadın konferanslarına kadar geçen süreç analiz edilecektir.

Kadının ekonomik, sosyal ve kültürel insan haklarını korumak, problemli konulara çözümler üretmek amacıyla BM bünyesinde 21 Haziran 1946 yılında BM Kadının Statüsü Komisyonu kurulmuştur (Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2016)¹⁵. Fakat o dönemde, kadınların durumlarını iyileştirmeye yönelik faaliyetleri olmamıştır (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 51).

1950-60'lı yıllarda BM Kadının Statüsü Komisyonu'nun etkisiyle kadın meselesi, insan hakları bağlamında görülmüştür. 1970'li yıllarda kadının özellikle nüfus ve yiyecek problemlerine ürettiği çözümlerle kilit rolü daha iyi fark edilmiştir. 1970'lerde kadınları kalkınmaya entegre etme fikri hâkim olmuştur. Kadınlar kaynak olarak görülmeye başlanmış, kadınların kalkınmaya olan katkıları araştırılmıştır. Bu amaçla BM; kadınların statü, beslenme, sağlık, eğitim alanlarındaki gelişmelerinin yollarını aramıştır (McClean, 2000, p. 187-188). Nitekim, BM Kadının Statüsü Komisyonu bünyesinde dünya kadın konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. Bunlardan ilki 1975 yılında Mexico City'de, ikincisi Kopenhag'da, üçüncüsü Nairobi'de, dördüncüsü Pekin'de gerçekleştirilmiştir.

2.3.1 Birinci Dünya Kadın Konferansı

Birinci dünya kadın konferansının temellerini kalkınmada kadınlar teorisiyle Boserup (1970), 1970'lerde de BM inşa etmiştir. Bu bağlamda, 1975 yılında Meksika'nın başkenti Mexico City'de birinci dünya kadın konferansı düzenlenmiştir. Konferansa çok uluslu ajanslar, hükümetler arası organizasyonlar, ulusal kurtuluş örgütlerinin yanı sıra 133 hükümet katılmıştır. Bu konferansta “Eşitlik, Kalkınma ve Barış” ana tema üzerine kurulu olan bir beyanname düzenlenmiştir. Ulusal ve uluslararası kuruluşlara ekonomik, yasal, sosyal, idarî ve eğitim içerikli tavsiyelerde bulunulmuştur (Jackson, 1992, p. 88).

¹⁵ Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği. Web Sayfası: <http://www.kadinininsanhaklari.org/programlar/savunuculuk/uluslararasi-duzeyde-savunuculuk/ksk/>, Erişim Tarihi: 22.12.2016.

Tavsiyelere örnek olarak; kadınların kalkınmanın imkânlarından erkeklerle eşit şekilde faydalanması, üretime erkeklerle eşit düzeyde katılması sayılabilir (Yavuz, Serdaroğlu, 2010, s. 55).

Konferansta BM Genel Kurulu, kadınların durumunu iyileştirme amacıyla 1976-85 yıllarını kadının ilerlemesi on yılı olarak ilân etmiştir. Kadının ilerlemesi on yılın ilk beş yıllık hedefleri, birinci dünya kadın konferansında belirlenmiştir. Bu hedefler, okuryazarlıkta belirgin artış sağlamak, tarımsal üretim metodunu modernize etmek, kapsamlı sağlık eğitimi ve hizmeti sunmak, siyasete adil katılmayı ve eşit iş fırsatı elde etmeyi yasal olarak garantilemek olarak sıralanır (Jackson, 1992, p. 88). Kadının ilerlemesi on yılı, kadınları resmi olarak gündemde tutmuştur. Ayrıca güneyde kadın organizasyonlarının çoğalmasına da meşru bir zemin hazırlamıştır.

2.3.2 İkinci Dünya Kadın Konferansı

Kadının ilerlemesi on yılı ilânından beş yıl sonra yani, 1980 yılında Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da düzenlemiştir. Mexico City'de alınan kararların gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilmiştir (Jackson, 1992, p. 88). Ayrıca, kadının ilerlemesi on yılının ikinci beş yılı için eylem planı kabul edilmiştir. Eylem planıyla kadınların önündeki engellerin kaldırılması amaçlanmıştır. Konferansa AGÜ'lerden gelen kadınlar temel ihtiyaçlarının giderilmesini talep etmiştir. GÜ'lerden gelen kadınlar ise, kadın erkek eşitliğinin sağlanmasını talep etmiştir (Yavuz, Serdaroğlu, 2010, s. 68-69).

Kopenhag'da düzenlenen ikinci dünya kadın konferansının ardından BM Genel Kurulu 1979 yılında, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi"ni kabul etmiştir.

2.3.3 Üçüncü Dünya Kadın Konferansı

Kadının durumunu iyileştirmek amacıyla 1985 yılında Kenya'nın başkenti Nairobi'de üçüncü dünya kadın konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta, kadının ilerlemesi on yılı olarak kabul edilmiş olan 1976-85 yıllarındaki gelişmeler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, "Kadının Geliştirilmesi İçin Nairobi İleriye Bakış Stratejileri" geliştirilmiştir (Jackson, 1992, p. 88). Ayrıca, bu konferansın sivil toplum kuruluşları formu ayağında, Güneyli feministler kadın erkek arasındaki eşitsizlikleri, ki bu eşitsizlikler özellikle

güneyde yaşayan kadınları etkilemektedir, sorgulamıştır. Adil, katılımcı, bütüncül, sürdürülebilir kalkınma alternatifleri geliştirmek amacıyla da “Yeni Bir Çağ İçin Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri” kurulmuştur (Toksöz, 2011, s. 63).

Konferansın amacı kadınların kalkınmasını sağlamaktır. Konferans; kadınların kalkınmasına farklı açılardan bakan örgütlerin kurulmasına, birbirleriyle etkileşim hâlinde olmasına sebep olmuştur. Nitekim, Jaquette ve Satudt (2006)’e göre Nairobi konferansı, kadınların ulus üstü ağlar oluşturmaya yardımcı olmuştur (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 70).

2.3.4 Dördüncü Dünya Kadın Konferansı

Dördüncü dünya kadın konferansı, “Eşitlik, Kalkınma ve Barış İçin Eylem” isimli ana tema ile 1995 yılında Çin’in başkenti Pekin’de düzenlenmiştir. Konferansta “Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı” kabul edilmiştir. Buna göre, kadınların güçlendirilmesine yönelik somut olarak atılacak adımlar kararlaştırılmıştır (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 85).

BMKP, toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip olduklarını göstermek amacıyla, 1995 yılı İnsani Gelişmişlik Raporu’nu toplumsal cinsiyet ana tema üzerine hazırlayacağını söylemiştir (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 85). Nitekim, 1995 yılında raporuna kadınların kalkınmadan ne ölçüde faydalandıklarını göstermek amacıyla Toplumsal Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi ile Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü’nü eklemiştir (Gürses, 2009, s. 343-344).

Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış, Pekin+5, 2000 yılında New York’ta düzenlenmiştir. Amacı, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı’nda alınmış olan kararların uygulanıp uygulanmadığını, kazanımların neler olduğunu gözlemlemek olmuştur (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 88).

Pekin+10: Gözden Geçirme ve Değerlendirme, 2005 yılında New York’ta düzenlenmiştir. Amaç, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı’nın onuncu yılında elde edilen kazanımların neler olduğunu tespit etmek olmuştur (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 89).

2.4 Bölümün Genel Değerlendirilmesi

Bu bölümde iktisadi ekollerin kadına bakış açısı, kalkınmada kadın teorileri ve dünya kadın konferansları alt başlıkları ile kadınların kalkınma sürecine dâhil olma serüvenine yer verilmiştir.

Adam Smith, Alfred Marshall, Arthur Cecil Pigou, Francis Ysidro Edgeworth, William Stanley Jevons isimli klasik ve neoklasik iktisatçılar, kadının statüsü hakkında bilgi vermişlerdir. Buna göre neoklasik iktisat, ekonomik insan varsayımı ile her bireyin maksimum çıkar peşinde olacağını varsaymıştır. Kadın, toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü ve uzmanlaşma ile ev içerisinde yeniden üretim görevini yapmalıdır. Çünkü kadının uzman olduğu işler yeniden üretim faaliyetleridir. Eğer, uzmanlık dışına çıkacak olursa cezalandırılmalıdır.

Karl Marx, Friedrich Engels isimli Marksist iktisatçılar da kadının statüsü hakkında bilgi vermişlerdir. Marksist iktisat, kadının statüsünü emek değer teorisi üzerinden açıklamıştır. Buna göre, kadın emeğinin artı değeri sermayedar kesim tarafından sömürülmektedir. Bu yüzden, kadınların kapitalist sisteme karşı gerçekleştirilecek olan işçi devrimine katılmalarını önermiştir.

Feminist iktisat, iktisat bilimini kadın bakış açısının yeterli düzeyde olmadığı yönünde sorgulayan iktisadi akımdır. Bu yüzden, John Stuart Mill, Mary Wollstonecraft, Mariarosa Dalla Costa, Simone Beauvoir isimli feminist iktisatçılar kadının statüsünü feminist bakışıyla ortaya koymuşlardır. Bu iktisatçılar, iktisadın erkek bakış açısı ile ele alındığını iddia ederler. Bu sebeple iktisadın, feminist bakışla yeniden ele alınması gerektiğini savunurlar. Dolayısıyla, iktisatçıların kadının statüsü ile ilgili söyledikleri her şeyi eleştirirler. Örneğin, iktisadın piyasa dışı faaliyetleri görmediğini savunurlar. Ekonometrik çalışmalara ek olarak mülakat tekniğinin de kullanılmasını savunurlar. Erkek egemen toplum yapısı yıkılmadan kadınların statülerinin iyileşemeyeceğini iddia ederler. Toplumda her iki cinsinde birbirine üstünlük sağlayamayacağı şekilde eşitliğin sağlanması gerektiği fikrini taşırlar. Bunun için kadının eğitime büyük önem verirler.

Kalkınmada kadınlar teorisi, liberal feministlerin geliştirdiği bir teodir. Kadının toplumdaki ikincil konumunu iyileştirmeye çalışır. Kadınların kalkınmaya daha iyi eklemlendirilmesini amaçlar. Boserup (1970)'un kitabından ilham alınarak

geliştirilmiştir. Boserup, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan kadınların istihdamını inceleyerek ekonomik kalkınma ve kadınların işgücüne katılımı arasındaki U şekilli ilişkiyi geliştirmiştir. U şekilli bu eğriye göre, kalkınma sürecinin başlamasıyla, kadınlar piyasadan dışlanmaktadır. Kalkınmanın devam etmesiyle kadınlar, piyasaya yeniden dâhil olmaktadır.

Kadınlar ve kalkınma teorisi, Marksist feministler tarafından geliştirilmiş bir teoridir. Kalkınmada kadınlar teorisine tepki olarak doğmuştur. Marksist feministler, kadınların ikincil konumda olma sebebini kapitalist sistem üzerinden açıklamışlardır. Kadınların ikincil konumlarının iyileşmesi için sosyalist sisteme geçilmesi gerektiği fikrindedirler.

Toplumsal cinsiyet ve kalkınma teorisi radikal ve sosyalist feministler tarafından geliştirilmiştir. Bu teoriye göre, kadın ve erkeğe verilen roller cinsiyetlerinden kaynaklanmamaktadır. Kadın ve erkeğe verilen roller toplum tarafından belirlenmektedir. Bu bakımdan amaç, toplumun kadına yüklediği görevleri bertaraf etmek, erkek egemen toplum yapısını bertaraf etmek, kadın erkek eşitliğini temin etmektir.

Refah yaklaşımı, kalkınma örgütleri tarafından benimsenmiştir. Amacı, kadınların pratik ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu yaklaşım, kadınların birincil görevlerinin annelik olduğunu savunur. Etkinlik yaklaşımını, kalkınma örgütleri benimsemiştir. Amacı, kadınların ekonomiye dâhil olmasını sağlamaktır. Hakkaniyet yaklaşımı, Amerikalı feministler tarafından benimsenmiştir. Amacı, kadınların stratejik ihtiyaçlarını gidermek ve kalkınma sürecinde kadınlar için eşitliği sağlamaktır. Sefalet karşıtı yaklaşım, kalkınma örgütleri tarafından benimsenmiştir. Amaç, kadınları fakirlikten kurtarmaktır. Güçlendirme yaklaşımı, üçüncü dünya feministleri tarafından benimsenmiştir. Amaç, kadınların özgüvenlerini sağlamalarına yardımcı olmaktır.

Dünya kadın konferanslarının düzenlenmesini hazırlayan şey 1946 yılında BM Kadının Statüsü Komisyonu'nun kurulması, 1979 yılında BM Genel Kurulu'nda Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin imzalanması olmuştur. Birinci dünya kadın konferansı 1975 yılında Mexico City'de gerçekleşmiştir. 1976-85 yılları kadının ilerlemesi on yılı olarak ilan edilmiştir. İkinci dünya kadın konferansı, 1980 yılında Kopenhag'da düzenlenmiştir. Amaç, kadının ilerlemesi on yılının takip edilmesi, ikinci eylem planının hazırlanmasıdır. Üçüncü dünya kadın konferansı, 1985

yılında Nairobi’de düzenlenmiştir. Amaç, kadının ilerlemesi on yılında elde edilen kazanımların değerlendirmesidir. Dördüncü konferans, 1995 yılında Pekin’de düzenlenmiştir. Amaç, kadınların güçlendirilmesine yönelik atılacak somut adımları belirlemektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFRİKA KITASINDA EKONOMİK KALKINMA VE KADIN STATÜSÜ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Bu bölümde, birinci ve ikinci bölümde verdiğimiz bilgi temelinde Afrika kıtasında kadınların kalkınmalarına yönelik olarak kıta kadını; ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi açıdan incelenecektir. Ancak daha öncesinde, Afrika kıtasının yapısı hakkında bilgi verilecektir. Çünkü kıtanın kendine has yapısı, özellikleri verilmeden yapılacak bir analiz tatmin edici olmayacaktır.

Birinci alt başlıkta Afrika kıtası hakkında bilgi verilecektir. Ekonomik yapısı, siyasi yapısı, toplumsal yapısı, bölgedeki ekonomik bütünleşme faaliyetleri, BM'nin bin yıllık kalkınma hedeflerinin Afrika kıtasına yansımaları ele alınacaktır. İkinci alt başlıkta kıta kadının statüsü hakkında bilgi verilecektir. Kıta kadını; ekonomik, eğitim, yaşam, siyasi güç göstergeleri bakımından incelenecektir. Son alt başlıkta bölümün genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.1 Afrika Kıtasına Genel Bakış

Afrika kıtası, 54 bağımsız ülke ile 10 bağımlı ülkenin var olduğu bir kıtadır (Bkz. Tablo 3. 1). Yüzölçümü ve nüfus bakımından dünyanın en büyük ikinci kıtasıdır. Kıtada 1.001.000.000 insan yaşamaktadır (Dünya Bankası, 2015). Bu rakamla dünya nüfusunun yaklaşık %15'ine ev sahipliği yapmaktadır. Yüzölçümünün ve nüfusunun bu kadar büyük olmasına karşın, toplam nüfusunun yarısı günlük 1,25 \$'ın altında gelire sahip olan bir kıtadır (Memiş; Kara; Tayfur, 2010, s. 328). Ekonomik yapısı bakımından, değerli madenlerin var olması sebebiyle sanayisi gelişmemiş bir kıtadır. Nüfusun büyük bölümünün tarım sektöründe istihdam edildiği bir kıtadır. Etnik köken bakımından da dünyada çeşitliliğin en fazla bulunduğu kıtadır. 3000'den fazla etnik kabileye ev sahipliği yapan Afrika, kabileler arasında sürekli iç savaşların yaşandığı bir

kıtadır (Şengül, 2015: 6). Ayrıca dini inanış yönünden de farklı dinlerin bulunduğu kıtadır. İklim ve bitki örtüsü bakımından dünyanın en kurak iklimine sahip olan (toprağının %60'ı), bunun yanı sıra dünyada tarıma elverişli fakat işlenmemiş arazilerin %60'ına sahip olan bir kıtadır (Tepebaş, 2013, s. 63). İklim, açlık, temiz su eksikliği gibi nedenlerle yaygın hastalıkların en çok görüldüğü kıtadır. Sağlıklı bireylerin batıya göç ettirildiği bir kıtadır.

Tablo 3.1. Afrika Ülkeleri

Kuzey Afrika	Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan
Sahra Altı Afrika	Angola, Benin, Botsvana, Burkina Faso, Burundi, Cibuti, Çad Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Eritre, Etiyopya, Fildişi Sahili, Gabon, Gambia, Gana, Gine, Gine Bissau, Güney Afrika, Güney Sudan, Kamerun, Kenya, Komorlar Birliği, Kongo Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Lesotho, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Mauritius, Moritanya, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya Federal Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ruanda, Sao Tome ve Principe, Senegal, Seyşeller, Sierra Leone, Somali, Sudan, Svaziland, Tanzanya, Togo, Uganda, Yeşil Burun Adaları, Zambiya, Zimbabve
Hiçbir Devletin Tanımadığı Topraklar	Somaliland
BM'nin Tanımadığı Topraklar*	Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti
Bağımlı Topraklar**	Saint Helena, İles Eparses, Mayotte, Reunion, Ceuta, Kanarya Adaları, Melilla, Madeira Adaları

*Birleşmiş Milletlerin tanımadığı topraklar, https://tr.wikipedia.org/wiki/Afrika_%C3%BClkeleri_listesi adresinden temin edilmiştir.

** Bağımlı topraklar https://tr.wikipedia.org/wiki/Afrika_%C3%BClkeleri_listesi adresinden temin edilmiştir.

Kaynak: World Bank, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>, Erişim Tarihi: 27.02.2017.

Afrika kıtasında yer alan ülkeler bir bütün olarak Tablo 3. 1'de gösterilmiştir. Tablo 3. 1'e göre, Kuzey Afrika ülkelerinde halkın büyük bölümü Müslüman olduğu, konum

itibariyle orta doğu ülkeleriyle yan yana yer aldığı; ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları birbirine benzediği için bu ülkeler orta doğu ile birlikte değerlendirilir. Sahra Altı Afrika bölgesi, kara kıta olarak bilinen bölgedir. Tablo 3. 1’de kuzey Afrika ve sahra altı Afrika bölgesini gösteren ülkeler, ikinci dünya savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanmış ülkeler olarak bilinmektedir.

Sudan, hem kuzey Afrika hem de sahra altı Afrika bölgesinde yer alır. Bu bağlamda iki bölgede de yer alan tek ülkedir.

Somaliland, hiçbir ülke tarafından tanınmayan tek Afrika toprağıdır. Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti ise BM’nin resmi olarak tanımadığı tek Afrika toprağıdır.

Bağımlı topraklardan Saint Helena, İngiltere’ye bağlıken; İles Eparses, Mayotte, Reunion Fransa’ya bağlı topraklardır. Ceuta, Kanarya Adaları, Melilla İspanya’ya; Madeira Adaları Portekiz’e bağlı topraklardır.

3.1.1 Afrika Kıtasının Ekonomik Yapısı

2015 yılı için dünyanın en fakir 50 ülkesi arasında Afrika kıtasından 36 ülkenin olması, Afrika kıtasının az gelişmiş kıta olarak tanımlanmasına sebep olmaktadır. Bu durum, Afrika kıtasının kalkınma için yolun çok başında olduğunu göstermektedir. Nitekim, en fakir ülkeler listesinde yer alan Burundi’de günlük gelir bir doların altındadır. Buna rağmen, Afrika kıtasındaki bazı ülkeler 2000’li yılların başından itibaren ekonomi alanında iyi performans göstermeye başlamışlardır. Hatta kıtada 2011-2015 yılları için en hızlı büyüyen ülkeler arasında Afrika ülkeleri vardır. Bu ülkeler, Etiyopya, Mozambik, Tanzania, Kongo, Gana, Zambiya, Nijerya’dır (Tepebaş, 2013, s. 91; Şengül, 2015: 42). Ancak, kıtada değerli madenler ve yer altı zenginliklerinin olması sebebiyle, sanayi sektörünü geliştirerek ekonomisini güçlendirmeye gerek duymaması ekonomik yapısını zayıf kılmaktadır. Bunun yanı sıra, hizmet sektörünün hem sanayi sektörünün gelişmemiş olmasına bağlı olarak hem de ülkede yeterli altyapı imkânlarının olmaması sebebiyle istenilen düzeye gelememesi kıtanın ekonomik yapısını zayıflatan bir diğer problemdir. Dış borçlar, enflasyon, iç karışıklıklar ise kıtadaki diğer yapısal problemlerdir. Bu problemler kıtanın esasında gösterebileceği performansı göstermesini engellemektedir.

Bu başlık altında Afrika kıtasının ekonomik yapısı hakkında bilgi vermek amacıyla; büyüme ve sektörel gelişmeler, istihdam, para politikası, fiyat istikrarı, yabancı sermaye konuları kısaca anlatılacaktır.

3.1.1.1 Büyüme ve Sektörel Gelişmeler

Büyüme ve sektörel gelişmeler başlığı altında ilk olarak, kıtanın ortalama ve bölgesel temelde ekonomik büyüme performansları verilecektir. Sonrasında, kıtanın sektörel yapısı ele alınacaktır. Üçüncü olarak, kıtada bulunan doğal kaynak rezervleri ele alınacak, son olarak da kıtada hızlı büyüme gösteren ülkeler temelinde sektörel değişim incelenecektir.

Tablo 3.2. Afrika Kıtası Bölgelerinde GSYİH'nın Büyüme Oranı (2007-2017, %)

	2007-2011	2012	2013	2014	2015*	2016**	2017**
Afrika	4,7	6,4	3,9	3,7	3,6	3,7	4,5
Kuzey Afrika (Sudan Dâhil)	3,6	9,0	1,9	1,6	3,6	3,5	4,0
Sahra Altı Afrika	5,4	4,5	5,2	5,0	3,6	4,0	4,9
Merkez Afrika	5,9	6,3	3,3	6,1	3,7	3,9	5,0
Doğu Afrika	6,4	4,5	7,2	6,5	6,3	6,4	6,7
Güney Afrika	3,8	3,4	3,7	2,8	2,2	1,9	2,8
Batı Afrika	6,3	5,2	5,7	6,0	3,3	4,3	5,5
Dünya	2,36	2,41	2,53	2,73	2,72	3,1***	3,5***

*Tahmin edilen büyüme oranını göstermektedir.

**Planlanan büyüme oranını göstermektedir.

***http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/AFQ adresinden alınmıştır.

Kaynak: African Economic Outlook, 2016, p. 43; World Bank, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators>, Erişim Tarihi: 27.05.2017.

Tablo 3. 2 Afrika kıtasının ekonomik büyüme performansını 2007-2017 dönemi için göstermektedir. Doğu Afrika bölgesi, kıtada en hızlı büyüyen bölgedir. Ayrıca 2016 ve 2017 yılları içinde yine en hızlı büyüyen bölge olacağı planlanmaktadır. Batı Afrika bölgesi de doğu Afrika bölgesi gibi hızla büyümektedir. Ancak, 2015 yılında büyüme oranı yavaşlamıştır. 2016 ve 2017 yılları içinse büyümenin yeniden ivme kazanacağı

düşünülmektedir. Güney Afrika ve kuzey Afrika bölgeleri en yavaş büyüyen bölgelerdir (African Economic Outlook, 2016, p.33). 2016 ve 2017 yılları için yine en yavaş büyüyen bölgeler olacaktır.

2007-2017 dönemi için dünyanın büyüme oranı (%2 ile %3 arası) Tablo 3. 2’de gösterilmiştir. Afrika kıtası bölgeleri, dünya büyüme oranı ile kıyaslandığında, Kuzey Afrika ve güney Afrika bölgeleri haricindeki bölgeler, dünya ortalamasının üzerinde performans sergilemiştir.

Tablo 3. 2’de görüldüğü gibi Afrika kıtası 2015 yılında ortalama % 3,6 büyüme performansı sergilemiştir. Dünya Bankası (2015)’ndan elde edilen Afrika kıtasında yer alan ülkelerin ekonomik büyüme rakamları incelendiğinde, Afrika ortalamasının çok üzerinde büyüme performansı sergileyen ülkelerin var olduğu gözlenmektedir. Örneğin, Etiyopya % 9,6’lık büyüme performansı göstermiştir. Mozambik, Senegal, Tanzanya, Ruanda, Kongo Demokratik Cumhuriyeti % 6-7 arasında büyümüştür. Ayrıca Dünya Bankası (2015) verilerine göre, Afrika kıtasının toplamda GSYİH’sı 2015 yılında 1,59 trilyon \$, kişi başına düşen GSYİH’sı ise 1.637 \$ olarak gerçekleşmiştir.

Afrika kıtası sektörel temelde incelendiği zaman, Afrika’nın temelde tarım sektöründen oluştuğu gözlenmektedir (Tepebaş, 2013, s. 57). Afrika kıtası kalkınmanın ilk aşamasında bulunan bir kıtadır. Kalkınma ekonomisi literatürüne göre, kalkınmanın ilk aşamasındaki ekonomi tarım sektörüne dayanmaktadır. Bu nedenle Afrika ekonomisinin tarıma dayalı olması normal karşılanabilir. Nitekim, Dünya Bankası (2011)’na göre; Sierra Leone, Togo, Etiyopya’da GSMH’nin %60’dan fazlası tarım sektörüne dayanmaktadır (Tepebaş, 2013, s. 59).

Afrika’da tarım sektörü, ekonomide başat sektör olmasına rağmen, tarımsal üretimi sınırlayan pek çok yapısal problem bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve bekleneni tarım sektörünün kırılgan yapısıdır. Tarımın iklim değişikliklerine olan duyarlılığı sebebiyle tarımsal üretimde yıldan yıla büyük farklılıklar görülmektedir. Nitekim, Afrika kıtasında bazı yıllarda kıtlığın şiddetlenmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra tarımı sınırlayan bir diğer neden, bazı Afrika araştırmacılarına göre stratejik neden, ülkede bulunan yabancı yatırımcıların (özellikle Amerikalı yatırımcıların) ekilebilir arazileri ellerinde bulundurmasıdır. Amerika topraklarının tarıma elverişli olması ve ülke talebinin çok üzerinde ürün elde etmesi buna karşılık, bunu pazarlayacak piyasa

bulamaması, Amerika'nın yatırımcıları aracılığıyla Afrika kıtasındaki tarıma elverişli arazileri ele geçirmesine sebep olmuştur. Federici (2005), üçüncü bir neden olarak; gıda yardımını göstermektedir. Federici (2005)'e göre, gıda yardımı; yardım yapılan ülkenin sürdürülebilir tarım politikası güdememesine yani, gıda güvenliğini temin edememesine sebep olmaktadır. Federici bunu şu şekilde açıklamaktadır: Ülkeye yapılacak gıda yardımı, talep kanunu gereği halkın yerli üretime olan talebini azaltacaktır. Talebi azalan mal ucuzlayacak, piyasanın fiyat yapısı bozulacaktır. Yeteri kadar kâr elde edemeyen tarım kesimi de başka üretim alanlarına kayacaktır. Böylece, tarım sektörü gerek yardım gerekse ithalat ile dışa bağımlı hâle gelecektir (Federici, 2005: 163).

Federici, dışarıdan gelecek gıda yardımını gizli savaş olarak görmektedir. Gıda yardımının insanların çoğunlukta yaşadığı bölgelerden ziyade çatışmanın olduğu yerlere yapıldığını gözlemler. Bu yüzden Federici'ye göre gıda yardımı, savaşın devam etmesine dolaylı yardımdır. Ayrıca, insanların yaşadıkları yerlerden gıda yardımı yapılan yerlere göç etmesine sebep olmaktadır (Federici, 2005: 163). Yani, gıda yardımı yapanlar; gıda yardımı ile istediği bölgelerde demografik yapıyı da değiştirebilmektedir.

Kıtada sanayi sektörü incelendiği zaman esasında sanayi sektörünün pek gelişmediği söylenebilir. Bunun altında yatan gerekçe, yukarıda söylendiği gibi kalkınmanın ilk aşamasında ülke ekonomisinin tarım sektörüne dayalı olmasıdır. Bunun yanı sıra, kıtanın fosil yakıt ve değerli madenlere sahip olmasıdır. Kıtanın değerli madenlere ve yer altı zenginliklerine sahip olması, kısa vadeli de olsa yüksek gelir avantajı sağlamaktadır. Madenlerin yüksek gelir getirmesi, uzun vadeli ve istikrarlı olan sanayi sektörüne yatırım yapılmasını engellemektedir (Doğan ve Sarı, 2013, s. 493). Sanayi sektörünün gelişmemesi, kıtada bulunan hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmesine sebep olmaktadır. Daha açık ifadeyle, ekonomik büyüme için temel ihtiyaç olan hammadde, Afrika kıtası yerine dış dünyanın büyümesine katkı sağlamaktadır.

Federici (2005)'e göre, kıtada sanayinin gelişmemiş olması da tesadüfî değil, Uluslar arası Para Fonu, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yapısal uyum programları aracılığıyla bu ülkelerin üretimlerini, rekabet güçlerini kırarak; tarım ve madencilik üretimine mahkûm etmesinin bir sonucudur (Federici, 2005: 160).

Federici'nin bu iddiasının arkasında şu iktisadi mantık yatmaktadır: Afrika ülkeleri, hammadde ve maden ihracı ile bol miktarda döviz kazanmaktadır. Kıtada artan döviz

miktarı kurun düşmesine yani, ulusal paranın aşırı değerlenmesine sebep olmaktadır. Aşırı değerli ulusal para, kıta mallarının dış dünya ile rekabet etmesini engellemektedir. Bu yüzden kıta ülkeleri rekabet edemeyeceği ürünler (sanayi ürünleri) üretmek yerine, zengin yer altı kaynaklarını ihraç etmeye devam etmektedir.

Dünya Bankası eski başkan yardımcısı Oby Ezekwesili (2012), Afrika ekonomisinin istikrarlı bir şekilde büyüyebilmesi için petrole dayalı ekonomik sistem yerine sanayi sektörünün gelişmesi gerektiği bilinciyle *petrol kaynaklarımızın tükenmesi için dua ediyorum* demiştir (Tepebaş, 2013, s. 66).

Kıta genelinde en fazla gelir sağlayan, ekonomide tarımla beraber en çok gelir getiren alan enerjidir. Kıta ülkeleri gerek yenilenemeyen enerji kaynakları açısından (petrol, doğalgaz, kömür), gerekse yenilenebilir enerji kaynakları açısından (güneş, rüzgâr), gerekse de kıymetli madenler açısından (elmas, altın, uranyum, platin, demir, bakır) oldukça zengindir. Kıta ülkeleri, yenilenemeyen enerji kaynaklarını kendileri çıkaracak bilgi ve donanımına sahip olmadığı, enerji kaynaklarından faydalanabilmek için gereken altyapı yatırımlarını yapacak ekonomik gücü olmadığı için bu zenginliklerinden kendileri faydalanamamaktadır. Afrika ülkeleri, bu kaynaklarını ihraç etmekte, buradan elde ettiği gelir ile ekonomilerine katkı sağlamaktadır. Ancak Ezekwesili (2012)'nin yukarıda bahsettiğimiz sözü ve konuyla ilgili açıkladığımız şeyi hatırlayacak olursak, kısa vadeli ve bol kârlı olan enerji ihracatı; uzun vadede kâr sağlayacak olan sanayi sektörünün gelişmesini engellemektedir.

Tablo 3. 3'de görüldüğü üzere Afrika; platin, elmas, kobaltta dünya üretiminin büyük bölümünü elinde bulundurmaktadır. Zirkonyum ve altında ise kabaca dünya üretiminin üçte birini elinde bulundurmaktadır. Bunun yanı sıra vanadyum, uranyum, manganez, krom ve titanyumdaki payı % 10-25 arasındadır.

Tablo 3.3. Afrika Doğal Kaynak Rezervleri ve Afrika'nın Dünyadaki Konumu

	Afrika Rezervleri	Dünya Rezervleri	Afrika'nın Dünya Payı (%)
Platin (ton)	63.000	71.000	89
Elmas (milyon karat)	350	580	60
Kobalt (ton)	3.690.000	7.000.000	53
Zirkonyum (ton)	14	38	37
Altın (ton)	10.059	35.941	28
Vanadyum (ton)	3.000.000	13.000.000	23
Uranyum (ton)	656	4.416	15
Manganez (kt)	52.000	380.000	14
Krom (1000t)	100.000	810.000	12
Titanyum (kt)	63.000	660.000	10
Nikel (kt)	4.205	62.000	7
Kömür (ton)	55.367	984.453	6

Kaynak: Tepebaş, 2015, s. 76.

Kıta genelinde hizmet sektörü ele alındığında, hizmet sektörünün sanayi sektörüne nazaran gelişme düzeyinin daha iyi olduğu söylenebilir. Ancak hizmet sektörünün esasında sanayi sektörüne hizmet ederek geliştiği bilgisi hatırlanırsa, hizmet sektöründe de sıkıntıların olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kara ulaşımı, asfaltlama ve yol çalışmalarının çok az olması; deniz ulaşımı, önemli limanlar ve kıta ülkeleri arasındaki limanlarla bağlantıların olmaması nedenlerinden ötürü sınırlı düzeyde kalmaktadır. Hava yolu ulaşımı, en pahalı ulaşım sistemi olması sebebiyle; demir yolu ulaşımı ucuz olmasına rağmen, ülkeleri birbirine bağlayacak hatların olmaması sebebiyle gelişmemiştir. Nitekim, ulaşımın yetersizliği kıta ülkelerinin kendi arasında ve dış dünyayla ticaret yapmasını engellemektedir. Tepebaş (2013)'a göre, bu durum Afrika kıtasının diğer kıtalara göre daha izole olmasına sebep olmaktadır (Tepebaş, 2013, s. 30-33). Ulaşımındaki aksaklıkların yanı sıra, bankacılık sistemi de oturmamıştır. Bankacılık faaliyetleri mikro düzeyde devam etmektedir. Çünkü büyük sanayi tesisleri, yatırımları olmadığı için bankaların kredi vereceği alanlar sınırlanmaktadır.

Afrika kıtası sahip olduğu doğal parkları, egzotik yaşamı ile son zamanlarda turizm sektöründe artış yaşanmıştır. Dünya Turizm Örgütü (2015), dünyada toplam turist sayısının 1,2 milyara ulaştığını belirtmiştir. Afrika kıtası da toplam turistlerin %5'ine başka ifade ile 60 milyon kişiye ev sahipliği yapmaktadır. Ancak rapor; Avrupa, Amerika, Asya ve Pasifik'te turist sayısının bir önceki yıla göre yaklaşık % 5 arttığını buna karşın, Afrika kıtasına gelen turist sayısının bir önceki yıla göre yaklaşık %3 azaldığını kaydetmiştir (UNWTO Annual Report, 2015, p. 15).

“Afrika Ekonomik Görünümü” (African Economic Outlook, 2016)’ne göre, kıta turizmi sadece 2015 yılında değil, son birkaç yılda azalma eğilimi göstermektedir. Turist sayısında azalma gösteren ülkeler Burkina Faso, Kamerun, Mısır, Kenya ve Tunus’tur (African Economic Outlook, 2016, p. 31). Azalma gösterme sebepleri ise kuzey Afrika’da gerçekleşen Arap Baharı, bunun etkisi ile bazı ülkelerde rejim değişikliği, askeri darbe; Afrika genelinde iç savaşlar, terör olayları, güvenlik olarak sıralanabilir (Şengül, 2015: 56). Bütün bu olumsuzluklara rağmen, turist sayısında artış yaşanan ülkeler de vardır. Örneğin Etiyopya, Madagaskar, Mauritius, Ruanda, Seyşeller ve Zimbabwe ülkelerinde turist artışı yaşanmıştır. Bunların yanı sıra, erişilebilir otel oda sayısı 2011 yılında 30.000 iken, her yıl artmaya devam etmiş, 2015 yılında toplamda 50.000’e ulaşmıştır (African Economic Outlook, 2016, p. 31).

Basit üç sektör teorisine göre, sektörel değişimle birlikte, kalkınma başlangıcı olan sektörde ciddi oranda azalma meydana gelirken; diğer sektörlerde artış meydana gelir. Bu teori kıtada yansıma bulmuştur. Tablo 3. 4 incelendiği zaman örneğin, Nijerya’daki tarım, ormancılık, balıkçılık, avcılık sektörü ile madencilik, petrol, gaz sektörü sırasıyla % 16,1; % 17,1 azalmıştır. Buna karşın imalat sektörü % 6,5; hizmet sektörü % 24,4 artmıştır. Tarım sektörü Kenya ve Tanzanya dışındaki ülkelerde azalmıştır. Gana’da yeni bulunan petrol, Sierra Leone’de madencilik faaliyetlerinin başlaması ile madencilik, gaz, petrol sektörleri hızla yükselmiştir. İmalat sektörü Nijer, Nijerya ve Uganda dışında sabit kalmış veya azalmıştır. Hizmet sektörü özellikle başta Nijerya olmak üzere birçok ülkede gelişmiştir (African Economic Outlook, 2016, p. 32).

Tablo 3.4. Afrika'nın Hızlı Büyüyen Ekonomilerinde Sektörel Değişim (2009'dan 2014'e)

Sektörler	Tarım, Ormancılık, Balıkçılık, Avcılık	Madencilik, Petrol, Gaz	İmalat	İnşaat	Elektrik, Gaz, Su	Hizmet
Burkina Faso	-0,7	5,4	-3,6	4,2	0,3	-5
Kongo	0,1	-3,6	0,1	1,8	0,1	1,5
Kongo D.C.*	-1,9	0,4	-1,5	0,5	0	2,5
Etiyopya	-10,2	0,6	0,3	4,1	-0,4	5,6
Gana	-12,2	7,4	-1	3,7	-0,1	2,2
Kenya	3,3	0,2	-1,7	0,6	-0,3	-2,1
Malavi	-5,3	0,2	-2,1	1,9	-0,1	5,4
Mozambik	-2,2	2	-1,8	0,5	-0,1	1,6
Nijer	-1,6	3,3	1	0	-0,1	-2,6
Nijerya	-16,1	-17,1	6,5	1,9	0,4	24,4
Ruanda	-1,2	1,1	-0,5	1,5	0,1	-1
Sierra Leone	-8,2	17,2	-0,6	-0,5	0,1	-8
Tanzanya	1,5	1,6	0	2,1	-0,5	-4,7
Uganda	-2,5	-0,5	1,5	2,1	-0,4	-0,2
Zambiya	-2,9	-2,3	-1,2	3,4	0,1	2,9

*Kongo Demokratik Cumhuriyeti

Kaynak: African Economic Outlook, 2016, p. 32

McMillan ve Harttgen (2015)'e göre, basit üç sektör teorisi bazen yanıltıcı da olabilir. Verimlilik sadece faktörlerin sektörler arasında yeniden tahsisi ile değil aynı zamanda modernizasyon ve sektörler arasında daha iyi bağlantı kurulmasıyla da sağlanabilir. Daha açık ifade ile sektörler arası bağlantı, ileri geri bağlantısı yüksek olan sektörler vasıtasıyla da sağlanabilir (African Economic Outlook, 2016, p. 32).

Tablo 3. 4'ü incelediğimizde, ülkelerin birbirinden farklı ekonomik değişiklik yaşadığı söylenebilir. Tarım, ormancılık, balıkçılık, avcılık sektöründe en büyük değişim % -16,1 ile Nijerya'da meydana gelmiştir. Bu ülkeyi sırasıyla Gana % -12,2; Etiyopya % -10,2 ve Sierra Leone % -8,2 izlemiştir. Tarım sektörü, Kenya ve Tanzanya dışındaki diğer ülkelerde de azalmıştır.

Madencilik, petrol, gaz sektörü % 17,1 ile en çok Nijerya'da azalmıştır. Sırasıyla Kongo, Zambiya ve Uganda'da da azalmıştır. Madencilik sektörü % 17,2 ile en çok Sierra Leone'de artmıştır. Bu artışı % 7,4 ile Gana; % 5,4 ile Burkina Faso izlemiştir. Diğer ülkelerde de az da olsa artış gözlenmiştir.

İmalat sektörü % 3,6'lık oranla en fazla Burkina Faso'da azalmış; % 6,5'lik oranla en fazla Nijerya'da artmıştır. Diğer ülkelerde ise büyük bir değişiklik olmamıştır.

İnşaat sektörü Sierra Leone'deki % 0,5'lik küçük azalış dışında diğer tüm ülkelerde artmıştır. En fazla artış % 4,2 ile Burkina Faso ve Etiyopya'da olmuştur. Bu ülkeleri % 3,7 ile Gana; % 3,4 ile Zambiya izlemiştir.

Elektrik, gaz, su sektöründeki değişiklikler tüm ülkelerde -%1 ila %1 arasında gerçekleşmiştir.

Hizmet sektöründeki en büyük değişiklik % 24,4 ile Nijerya'da gerçekleşmiştir. Etiyopya %5,6 ve Malavi % 5,4 ile Nijerya'yı izlemiştir. Hizmet sektörü, Sierra Leone'de % 8; Burkina Faso'da % 5; Tanzanya'da % 4,7 azalmıştır.

3.1.1.2 İstihdam

Afrika kıtasının istihdam yapısı, Afrika kıtasının işgücüne katılım oranı göstergesi 2007-2016 dönem verileri ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Tablo 3.5. İşgücüne Katılım Oranı (2007-2016, 15 Yaş Üstü Nüfusun %'si)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Afrika	67,2	67,3	67,3	67,3	67,3	67,3	67,6	67,6	67,7	67,8
Kuzey Afrika	48,2	48,2	48,2	48,3	48,3	48,4	48,6	48,5	48,6	48,6
Sahra Altı Afrika	69,2	69,3	69,3	69,3	69,3	69,3	69,6	69,6	69,7	69,8
Dünya	64,1	63,9	63,6	63,2	63,1	63,0	62,9	62,9	62,9	62,8

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators>, Erişim Tarihi: 27.05.2017.

Afrika kıtasında 15 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranını gösteren Tablo 3. 5'e göre, 2007-2016 dönemi için kıtanın işgücüne katılım oranı % 67'lerde olmuştur. Kuzey Afrika bölgesinde işgücüne katılım oranı ise % 47'lerde kalmaya devam etmiştir. Oran, sahra altı Afrika bölgesinde % 69'larda seyretmiştir.

2007-2016 dönemi için dünyada işgücüne katılım oranı incelendiğinde 2007 yılında % 64,13 olan oranın sürekli olarak düştüğü gözlenmektedir. Oran, 2016 yılında % 62,84'e kadar gerilemiştir. İşgücüne katılım oranı bakımından kıta bölgeleri dünya ortalaması ile kıyaslandığında, kuzey Afrika bölgesi, dünya ortalamasının altında kalan bölgedir. Sahra altı Afrika bölgesi ile kıta genelinde işgücüne katılım, dünya ortalamasının üzerinde olmuştur.

3.1.1.3 Fiyat İstikrarı

Fiyat istikrarı başlığı altında kıtanın durumu, tüketici fiyat enflasyonu açısından incelenecektir.

Tablo 3. 6 incelendiğinde, kıtadaki en düşük enflasyon oranına sahip olan bölge merkez Afrika bölgesidir. 2007-2011 yılları için % 7 olan rakam, sonraki yıllarda % 1,8 ile %3,5 aralığında gerçekleşmiştir. Doğu Afrika bölgesi, kıta genelinde en yüksek enflasyon oranına sahip olan bölgedir. %7, 9 ile % 12,7 arasında değerler almıştır.

Tablo 3.6. Tüketici Fiyat Enflasyonu (2007-2017, Yıllık, %)

Bölgeler	2007-2011	2012	2013	2014	2015 *	2016 **	2017 **
Afrika	8,9	9,2	6,8	7,2	7,3	7,2	7,2
Kuzey Afrika (Sudan dâhil)	8,2	9,4	7,1	8,4	8,2	6,8	7,0
Sahra Altı Afrika	10,0	10,2	7,8	7,6	7,2	7,8	7,6
Merkez Afrika	7,0	3,5	1,8	2,4	2,1	2,3	2,4
Doğu Afrika	12,7	19,3	12,8	12,5	9,3	7,9	8,0
Güney Afrika	8,1	6,5	6,4	6,3	5,8	7,9	8,0
Batı Afrika	9,8	10,5	7,7	7,2	8,3	8,7	8,0
Dünya	5,17	3,85	2,78	2,76	1,59	1,61	-

*Tahmini oranı göstermektedir.

**Planlanan oranları göstermektedir.

Kaynak: African Economic Outlook, 2016, p. 43 (2015 yılı tahmini, 2016 ve 2017 yılı ise planlanan oranları göstermektedir); World Bank, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators>, Erişim Tarihi: 27.05.2017.

Tablo 3. 6’da Afrika kıtasının 2015 yılı için tahmin edilen enflasyon rakamlarını incelediğimiz zaman, kıta genelinde ılımlı enflasyonun¹⁶ olduğu söylenebilir. Ancak Afrika’nın ortalama enflasyon oranı %7,3; %4,3 olan orta nokta (median) enflasyon oranından daha yüksek düzeyde kalmaktadır. Bunun nedeni ise yüksek enflasyona¹⁷ sahip ülkelerdir. Örneğin Afrika Ekonomik Görünümü (2016)’ne göre, Güney Sudan %41,1; Malavi %21,2, Sudan %16,9; Eritre %12,5; Mısır %11,2; Angola %10,2 ve Zambiya %10,1 oranıyla yüksek enflasyona sahip olan ülkelerdir (African Economic Outlook, 2016, p. 37).

¹⁶ İlimli enflasyon, ekonomide durgunluğun olmamasını veya piyasada canlılığın olduğunu gösteren, katlanılabilir enflasyondur. Gelişmiş ülkeler için %4’ün altı, gelişmekte olan ülkeler için %6’nın altında seyreden enflasyondur. Detaylı bilgi için bkz. (Dinler, 2011). Gelişmekte olan ülkeler için iki haneye ulaşmayan enflasyon başka deyişle, % 10’nun altında seyreden enflasyon da ılımlı enflasyon olarak tanımlanmaktadır.

¹⁷ Yüksek enflasyon, paranın değer kaybına karşın; firmaların ve tüketicilerin yoğun çaba sarf ettiği iki haneli, üç haneli enflasyondur. Detaylı bilgi için bkz. (Dinler, 2011)

Afrika kıtası, dünya enflasyonu ile kıyaslandığında, sadece merkez Afrika bölgesinin dünya ortalama enflasyon oranına yakın olduğu görülmektedir. Diğer bölgeler ve kıta geneli, dünya enflasyon rakamının çok üzerinde orana sahiptirler.

3.1.1.4 Yabancı Sermaye

Yabancı sermaye başlığı altında 2007-2015 dönemi için GSYİH'nin yüzdesi olarak kıtaya gelen doğrudan yabancı yatırım göstergesine yer verilecektir.

Tablo 3.7. GSYİH'nin %'si Olarak Doğrudan Yabancı Yatırım (2007-2015, Net Giriş)

Bölgeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Afrika	5,97	6,15	4,52	5	7,62	6,68	5,37	5,35	4,94
Kuzey Afrika	4,63	3,93	2,77	2,37	1,42	2,29	2,01	1,83	1,82
Sahra altı Afrika	3,25	3,70	3,63	2,10	2,69	2,28	2,28	2,55	2,62
Dünya	5,22	3,75	2,16	2,74	3,02	2,74	2,55	2,19	2,81

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators>, Erişim Tarihi: 27.05.2017.

Tablo 3. 7 incelendiği zaman, Afrika kıtasına gelen doğrudan yabancı yatırım oranının % 4,94 ila 7,62 aralığında bir değer aldığı gözlenmektedir. Dünya oranını incelediğimizde ise, yabancı yatırımların % 2,16 ila 5,22 aralığında değer aldığı görülmektedir. Kıtaya gelen yabancı yatırım, dünya ile kıyaslandığı zaman; Afrika kıtasının her dönem için dünya ortalamasının üzerinde yatırım çektiği söylenebilir.

3.1.1.5 Toplam Borç

Toplam borç başlığı altında Afrika kıtasındaki toplam borcun GSMH'ya oranı göstergesi kullanılarak açıklama yapılacaktır.

Tablo 3. 8, 2007-2015 dönemi için toplam borcu GSMH'nin yüzdesi olarak vermektedir. Tablo incelendiği zaman, bütün bölgelerde 2010 yılına kadar borcun azaldığı, bu tarihten itibaren de artmaya başladığı gözlenmektedir. Tablo 3. 8'i kıta geneli için inceleyecek olursak, 2007 yılında % 4,51 olan toplam borç, 2010 yılında 1,39'a kadar gerilemiştir. 2015 yılında % 2,31'e yükselmiştir. Kuzey Afrika bölgesinde, 2010 yılına kadar toplam borcun azaldığı sonrasında ise, % 2,23 ila % 2,6 arasında

dalgalandığı görülmektedir. Sahra altı Afrika bölgesinde, 2010 yılında % 1,22'ye kadar gerileyen toplam borç, 2015 yılında % 1,84'e yükselmiştir.

Tablo 3.8. GSMH'nın %'si Olarak Toplam Borç (2007-2015)

Bölgeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Afrika	4,51	4,89	1,65	1,39	2,1	2,13	2,27	2,38	2,31
Kuzey Afrika	3,21	2,56	2,43	2,37	2,42	2,39	2,6	2,23	2,35
Sahra altı Afrika	1,86	1,95	1,64	1,22	1,39	1,67	1,95	1,93	1,84

Not: Dünya ile ilgili verilere ulaşamadığı için tabloya eklenememiştir.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators>, Erişim Tarihi: 27.05.2017.

Dünya bankası verileri incelendiğinde, Afrika kıtasında yer alan bazı ülkeler, Tablo 3. 8'de verilen toplam borç oranından büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin, 2015 yılı için Kuzey Afrika bölgesinde yer alan Cezayir'de oran, % 0,43'tür. Bu oranla Cezayir, kuzey Afrika bölgesinin en az borcuna sahip olan ülkesidir. Tunus'ta bu oran % 5,46'dır. Tunus bu oranla kuzey Afrika bölgesinin en fazla borcuna sahip ülkesidir. Sahra altı Afrika bölgesinde en az borca sahip ola ülke % 0,000586'lık oranla Somali'dir. Sahra altı Afrika bölgesinde % 29,33'lük oranla en fazla borca sahip olan ülke ise Mauritius'dur. Angola; % 5,99'luk oranla onu takip etmektedir.

3.1.2 Afrika Kıtasının Siyasi Yapısı

Kıtanın siyasi yapısını anlamak için, siyasi tarihi hakkında bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Çünkü, bugün sahip olduğu siyasi yapı, geçmiş dönem siyasi tarihinden bağımsız değildir. Bu bağlamda genel kabule göre siyasi tarihi; sömürge öncesi dönem, sömürge dönemi ve sömürge sonrası dönem olarak üçe ayrılmaktadır (Artokça, 2012c, s. 14-16). Her dönemin kendine has özellikleri vardır. Ancak sömürge sonrası dönemde, günümüzü de kapsamakta olan dönem, sömürge döneminin özellikleri kıtada hissedilmektedir.

Afrika kıtasının siyasi yapısını ortaya koyacağımız bu başlıkta, ilk olarak sömürge öncesi dönem incelenecektir. İkinci olarak sömürge dönemi ele alınacaktır. Son olarak sömürge sonrası dönem ele alınacaktır.

3.1.2.1 Sömürge Öncesi Dönem

Sömürge öncesi dönemde kıtada, 10.000'den fazla farklı devletin var olduğu bilinmektedir. Ancak, dünyadan izole bir yaşam süren bazı bölgelerin günümüzde dahi var olması, bu kabileler hakkında yeterli bilgiye ulaşmayı sınırlamaktadır. Örneğin Benin'in kuzey bölgesinde yaşayan kabilelerin tarihi geçmişleri hakkında bilgi mevcut değildir (Artokça, 2012a, s. 3).

Sömürge öncesi dönemde, 10.000'i aşkın kabile kıtada varlığını sürdürmüş olmasına rağmen; etnik köken menşei iç savaşların yoğun olmadığı bilinmektedir. Sömürge öncesi dönem bu özelliğiyle, ilerleyen aşamada daha net görüleceği üzere, sömürge dönemi ve sömürge sonrası dönemden ayrılmaktadır.

Avrupalıların sömürgeyi, köleliği sistemleştirmesinin öncesinde yani, sömürge dönemi öncesinde kıtada köleleştirme faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Arap ülkelerindeki köle tacirleri, Arap ülkelere köle olarak satmak amacıyla kıta insanını satın almıştır¹⁸.

3.1.2.2 Sömürge Dönemi

Sömürge dönemi, Portekizlilerin 15. yüzyılda İngiltere'yle dünyanın keşfedilmesi ve sömürü kaynakları elde etme amaçları ile anlaşmaya varmasıyla başlamıştır. Keşif sürecini Portekiz üstlenmiştir.

Sahip oldukları altın rezervleri ile "Altın Sahiller" olarak bilinen Gana'yı, Cennet Tohumu (Maleguata)'nın bol olması sebebiyle "Biber Sahili" olarak bilinen Liberya'yı ve daha pek çok ülkeyi ilk Portekizliler keşfetmiştir. İlk sömürenler de yine Portekizliler olmuştur (Artokça, 2012b, s. 7; Artokça, 2013, s. 6). Sonrasındaysa, kıtanın insani gücü, doğal ve yer altı zenginlikleri diğer ülkeler tarafından da sömürülmeye başlanmıştır.

¹⁸ Afrika kıtasında köle ticareti Avrupalılardan önce Araplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, Avrupalıların Afrika'yı sömürmek için kullandıkları "böl-parçala-yönet" anlayışı olmadığı için, Arapların köle faaliyeti Afrika kıtasında etnik köken savaşlarına neden olmamıştır. Bugün hâlen devam eden iç savaşlar, Avrupa sömürsünden miras kalmıştır.

Afrika'nın siyasi yapısı tam da bu zamanlarda yani, sömürünün başlaması ve sonrası sırasında bozulmaya başlamıştır.

Portekizlilerin Gana ve Gana gibi altın rezervlerine sahip olan ülkeleri keşfetmesi ve sömürmeye başlamasıyla birçok Avrupa ülkesi de kıtanın bu zenginliklerinden faydalanmak istemeye başlamıştır. 16. yüzyıl ve sonrası, Avrupalıların sömürü elde etmek için birbirleriyle yarıştığı dönemdir. Örneğin, Gana'yı ilk keşfeden Portekizliler bu ülkede mutlak hâkim olmak, diğer Avrupa ülkelerinin buraya gelmesini engellemek amacıyla birçok kale inşa etmiştir. Buna rağmen 16. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere Fransa, Hollanda, İspanya, Almanya bu zenginliklerden nemalanabilmek için kıta ülkelerine gelmişlerdir. Sömürge elde etmek amacıyla da sürekli kendi aralarında mücadele etmişlerdir (Artokça, 2012b, s. 7; Şengül, 2015: 17). Kısacası, Afrika ülkeleri, bu ülkelerin sahip oldukları doğal ve yer altı zenginlikleri, insan gücü nedeniyle keşfedildikten sonra Avrupalılar tarafından yoğun bir şekilde sömürülmeye başlanmıştır.

15. yüzyıl sadece Afrika kıtasının değil, aynı zamanda başka ülkelerin de keşfedildiği dönemdir. Örneğin, Portekiz asıllı Kristof Kolomb, baharatlar ülkesi Hindistan'a ulaşmak amacıyla çıktığı yolculukta Amerika kıtasını keşfetmiştir. Amerika kıtası keşfedildikten hemen sonra da Portekizliler, İspanyollar, İngilizler ve Fransızlar tarafından yoğun bir şekilde sömürülmeye başlanmıştır. Yeni sömürü olan Amerika kıtasının tarımsal üretim için ihtiyaç duyduğu emek talebini karşılamak amacıyla, 1651-1867 yılları arasında Avrupalı tüccarlar; Atlantik okyanusu üzerinden, bir diğer sömürgeleri olan Afrika kıtasından işgücü transfer etmek istemişlerdir (Doğan ve Sarı, 2013, s. 495). Böylelikle Avrupalılar, Afrika kıtasında Arapların keşfettiği köleliği sistematik hâle getirmişlerdir. Bugün Afrika kıtasındaki siyasi çalkantılar, iç savaşlar, ekonomik istikrarsızlıklar, yönetimin belirli bir kesimin elinde toplanması, vb. gibi temel sorunların menşei tam bu noktadır: Avrupalıların köleleştirme sistemidir.

Avrupa, Amerika'nın emek ihtiyacını karşılayabilmek için, köle taşımayı hızlı ve güvenli hâle getirmek amacıyla Afrika'da bulunan limanlara hisarlar inşa etmişlerdir. Benin'de bulunan Quidah, Gana'da bulunan Elmina köle hisarlarının yapıldığı limanlara örnek olarak verilebilir (Artokça, 2012c, s. 14). Yapılan köleleştirme artık o

kadar olağanlaşmaya başlamıştır ki, kıyı boyları kölelik ticaretinin yapıldığı doğal yerler hâline gelmiştir.

Avrupalılar, her Afrikalı insanı köle olarak Amerika'ya göndermemişler, üretime katkıda bulunabilecek yaş, güç ve yetenekte olanları seçmişlerdir. Bu durum, Afrika ekonomisi için ihtiyaç duyulan kalifiye işgücünün azalmasına, dolayısıyla üretimin daralmasına neden olmuştur (Doğan ve Sarı, 2013, s. 495).

Avrupalıların sömürge yarışında zaman zaman görülen çatışmalar, köleleştirme yarışında da görülmüştür. Köleleştirme yarışında ortaya çıkan sorunlar bazen Milletler Cemiyeti'ne götürülmüş, bazen de gizli yapılan görüşmelerle çözülmeye çalışılmıştır. Örneğin, Birinci Dünya savaşından mağlup ayrılan Almanya, bazı sömürge topraklarını bırakmış, bu toprakların savaşı kazanan grup olan itilaf devletleri arasında nasıl paylaşılacağı Milletler Cemiyeti'nde karara bağlanmıştır (Artokça, 2012c, s. 16).

Avrupalıların köleleştirmeyi nasıl bu kadar sistematik hâle getirdiklerini vurgulamakta fayda vardır. Çünkü, bu noktada onlara yardım eden yine Afrika'nın kendi insanı olmuştur. Köleleştirme sistemini kârlı bir kazanç yeri olarak gören Afrikalı tacirler, kendi insanını mal ihraç edercesine satmıştır. İşte bugün de Afrika toplumunda görülen güvensizliğin nedeni kendi insanını satan ırkdaşlarıdır. Bugünde siyasi arenada, sömürü döneminden miras kalan kendi mevkii için ırkdaşlarını, ülkesini zora sokan insanlar varlığını devam ettirmektedir (Doğan ve Sarı, 2013, s. 495-496).

3.1.2.3 Sömürge Sonrası Dönem

Sömürge sonrası dönem, ikinci dünya savaşı sonrasında başlamıştır. Daha açık ifadeyle; Amerika'da emek gücüne olan talebin azalması ayrıca, köleleştirilmiş Afrikalıların bazı bölgelerde çoğunluğu oluşturmalarının Amerika'da siyasi ve toplumsal problemlere sebep olma potansiyeli gerekçe gösterilerek, kölelerin Amerika topraklarında istenmemesiyle başlayan dönemdir. Bunun sonucunda Afrikalı köleler ait oldukları kıtaya geri gönderilmeye başlanmıştır. Bu süreçte köleleri gönderecekleri devletleri de Amerika ve Avrupa devletleri kendileri kurmuştur. Örneğin Amerikalılar gönderdikleri köleler ile Liberya, İngilizler Sierra Leone, Fransızlar Gabon devletlerini kurmuşlardır. Bu ülkelere verilen isimlerin anlamlarını belirtmekte de fayda vardır. Çünkü

“özgürlük”, “hürriyet” anlamlarına gelen, özel olarak belirlenmiş isimlerdir (Artokça, 2013, s. 7).

Sömürge sonrası dönemin başlamasında, kıta insanının artık özgürleşmek istemesi de bir etkidir. Esasen Afrika’da özgürleşme fikri de birinci dünya savaşına kadar dayanmaktadır. Birinci dünya savaşının yaşandığı 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bazı Afrika ülkelerinde dayanışmalar başlamıştır. İlerleyen yıllarda da özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında, bağımsızlıklarını geri kazanmak için çeşitli gösteriler, eylemler düzenlemişlerdir. Bunu yaparken de Amerikan başkanı James Monroe (1823)’nin, Avrupalı devletlere ilk karşı çıkışı olarak bilinen anti-kolonizm içerikli “Monroe Doktrini”ni kendilerine referans göstermişlerdir (Artokça, 2013, s. 6).

Yukarıda saydığımız sebeplerden ötürü 1960’lı yıllarda Tablo 3. 1’de isimleri zikredilen Afrika kıtasındaki 53 ülke bağımsızlığını kazanmıştır. 2011 yılında da Sudan’da bağımsızlık isteği ile sürekli devam eden iç çatışmalar Güney Sudan’ın ayrı bir devlet kurmasıyla son bulmuştur. Kıtadaki bağımsız devlet sayısı 54’e yükselmiştir.

Sömürge sonrasında Afrika ülkeleri demokratik sisteme veya diktatörlüğe geçmiştir. Ayrıca kendi anayasalarını oluşturmuşlardır. Ancak, oluşturdukları bu anayasaların bazı maddeleri dikkat çekmektedir. Çünkü bunlar Afrika kıtasında yer alan ülkelerin etnik köken temelinde ayrılmasını doğal görmektedir. Ayrıca, insanların kendilerini savunmaları için silahlanmalarında sakınca görmemektedir¹⁹. Avrupalılar, bu ülkelerle aralarında var olan ekonomik ve siyasi ilişkiyi devam ettirmek amacıyla ister seçimle ister diktatörlükle olsun başa geçecek kişiyi belirlemeye çalışmışlardır. Örneğin seçimle başa gelen kişi istedikleri kişi değilse Avrupa, askeri veya sivil darbelerin yapılmasında rol oynamıştır. Daha açık ifade edecek olursak Avrupa, sömürge sonrasında da sömürge döneminde elde ettiği ekonomik faydayı kaybetmemek adına kıtada “yeni sömürge düzeni”ni kurmuştur. Uluslar arası bağımlılık teorisyenlerinin deyimiyle Avrupalılar, bağımlılık düzenini kurmuşlardır. Afrika ülkelerinden bazıları demokratik sisteme geçmiş olsa bile, başa gelecek olan kişi eski sömürgecilerinin istedikleri kişiler olmaya devam etmiştir. Nurhan (2017), Avrupa ile Afrika arasındaki bu ilişkiyi şu şekilde

¹⁹ Bu maddeler iç karışıklığın fitilini ateşlemeye yeten, insanların kendi çıkarlarını korumak için silahlı mücadelelerine haklılık zemini sunan maddelerdir.

yorumlamaktadır: Merkezi yönetimin güçsüzlüğü sebebiyle Afrika kıtası, çevre ülke olmaya devam etmektedir (Nurhan, 2017).

Avrupa, Afrika ile bağımlılık ilişkisine dayanan bu düzeni kurmak için öncelikle böl, parçala, yönet politikasıyla aynı kabileye, aileye mensup olan kişileri, çizdikleri haritalarla ayırmışlardır. Sonrasında da devlet yönetimini ele alan elit kesimle ekonomik ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Bu ilişki, ülke içerisinde yer alan kabilelerin rant sağlayabilmek adına sürekli olarak birbirleriyle mücadele etmelerine neden olmuştur. Örneğin, Amerika'nın özgürleştirdiği Liberya'da Amerika kıtasından gelen Liberyalılar, yerli halkı çok fazla içlerine almak istememişlerdir. Elit kesimi oluşturanlar da Liberya'ya geri yollanan bu köleler olmuştur. Böl, parçala, yönet politikasına işlerlik kazandırdıkları elitleştirme ile ülke içerisinde etnik köken savaşların fitili ateşlenmiştir (Artokça, 2013, s. 7). Çünkü, Afrika kıtası zengin petrol rezervleri, değerli madenleri olan bir coğrafyadır. Bu değerli kaynaklara kim ulaşırsa o ülkenin yeni elit kesimi o olacağı için bu kaynaklara sahip olmak adına sürekli olarak birbirleriyle savaşmışlardır. Nitekim, 1960-1980 yıllarında kıtada 70 askeri darbe²⁰, 13 devlet başkanı suikastı gerçekleştirilmiştir (Şengül, 2015: 7). Örneğin, 1961 yılında başkanlık sistemine geçen Togo'da daha ilk seçimde, iktidar olma ihtimali bulunan PTP partisi seçimlere dâhil edilmemiştir. Hemen ertesi yılda da darbe girişimi, 1963 yılında da ilk darbe gerçekleştirilmiştir. 1966 yılında yeni bir darbe daha yapılmak istendiyse de başarılı olmamıştır. Ancak, 1967 yılında gerçekleştirilen darbe ile başkan bir kez daha değiştirilmiştir. Başkanlığa 38 yıl boyunca devlet başkanlığında kalarak, Afrika kıtasında en uzun süre görevde bulunan diktatör olarak tarihe geçecek olan Etienne Eyadema getirilmiştir. Eyadema döneminde de zaman zaman darbe denemeleri gerçekleştirilmiş ancak, başarıya ulaşmamış veya Eyadema yeniden başa getirilmiştir (Artokça, 2012c, s. 16-19).

Devletin kendi askerleri eliyle gerçekleştirilen bu darbelerle, halka hesap verme sorumluluğu olmayan, kendi zümresinin çıkarını koruyan, rant faaliyetlerinde bulunan kişiler devleti yönetmiştir. Bu yüzden bu dönem, siyasi karışıklıkların ve ekonomik istikrarsızlıkların kronikleştiği dönem olarak bilinir. Nitekim Acemoğlu ve Robinson (2012)'un "Ulusların Başarısızlık Nedeni: Güç, Refah ve Yoksulluğun Kökenleri"

²⁰ Kıtada en çok askeri darbe yapılan ülke, 1960-1972 arasında 12 yılda 12 darbe ile Benin olmuştur.

(Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty) isimli çalışması, Afrika'nın kalkınamama sebepleri arasında askeri darbelerin büyük rol oynadığını tespit etmiştir. Darbeyi gerçekleştirenlerin rant peşinde koştuklarını bu yüzden, ekonomik zenginliği halk ile değil, kendi zümresiyle paylaştığı da tespitleri arasındadır (Doğan ve Sarı, 2013, s. 496).

Bu dönemde yönetimin kötü olması, yukarıda bahsini ettiğimiz gibi ekonomik istikrarsızlıklara sahne olmuştur. Pek çok Afrika ülkesinde dış yardımlarla kurulan kamu işletmeleri; doğru sektörün belirlenmemesi (ileri-geri-yan bağlantısı zayıf), yüksek maliyetli hantal üretim yapısı, yanlış yönetim, vb. sebeplerle kısa sürede batmıştır. Bu sektörlerin zararını finanse edebilmek için başvuru dış borçlanma da ülkeleri borç sarmalına itmiştir. Uzun süreli borçlanmalar neticesinde kronik enflasyon meydana gelmiştir (Doğan ve Sarı, 2013, s. 496-497).

Tablo 3.9. Sahra Altı Afrika Bölgesi'nde Savaş ve Çatışmalar (1960-2001)

Ülke	Savaş ve Çatışma Yılları	Ülke	Savaş ve Çatışma Yılları
Angola	1975-1995, 1998-2001	Namibya	1979-1988
Burundi	1997-2001	Nijerya	1967-1970
Çad	1965-1990	Ruanda	1991-1994, 1998-2001
Kongo	1997-1999	Senegal	1997-2000
Kongo D.C.	1964-1965, 1978, 1997-2001	Sierra Leone	1994-2000
Eritre	1998-2000	Somali	1987-1996
Etiyopya	1974-1991, 1998-2000	Güney Afrika	1989-1993
Gine Bissau	1965-1973, 1998-1999	Sudan	1963-1972, 1983-2001,
Liberya	1990-1995	Uganda	1979-1991, 1996-2001
Mozambik	1966-1974, 1981-1992	Zimbabve	1976-1979

Kaynak: Kevane, 2004, p. 9.

Kıtada, askeri ve sivil darbelerin yanı sıra yıllarca süren iç savaşlar da eşlik etmiştir. 1960-2001 yılları içerisinde Sahra altı Afrika kıtasında yaşanan iç savaşlar toplu olarak Tablo 3. 9'da gösterilmiştir.

Tablo 3. 9; 1960-2001 yani, bağımsızlık sonrası süreçte yaşanan iç savaşları göstermektedir. Buna göre, en uzun süreli iç savaşın yaşandığı ülke Çad olmuştur. Ülkede 1965-1990 yılları arası kesintisiz savaş yaşanmıştır. Bölgede en uzun süreli iç savaş yaşanan diğer ülke ise Angola olmuştur. Ülkede 1975-1995 yılları iç çatışmalarla geçmiştir. Buna rağmen, 1998 yılında iç savaşlar yeniden başlamıştır. Etiyopya’da iç savaşların uzun yaşandığı diğer ülkedir. Ülkede 1974-1991 yılları iç savaşla geçmiştir. Ancak, 1998 yılında iç savaşlar yeniden başlamış 2000 yılına kadar devam etmiştir. Uganda’da da 1979-1991 yılları iç savaşla geçmiştir. 1996 yılında iç savaşlar yeniden başlamış 2001 yılında sona ermiştir.

Sudan, yaşanan iç savaşla diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Çünkü, Sudan’da 1963-1972 yılları savaşla geçmiş fakat, 1983-2001 yılları arasında yeniden iç savaş yaşanmıştır. Sudan’ı diğer ülkelerden ayıran özelliği, ikinci kez başlayan iç savaşın en uzun sürdüğü ülke olmasıdır.

Afrika kıtasında görülen siyasi karışıklıklar hakkında, dahası kıtada yaşanması gereken siyasi hayat hakkında bilgi, 2002 Kenya devlet başkanı seçimlerini oyların %62,2’lik kısmını alarak kazanan Mwai Kibaki’nin seçim sonrasında yaptığı konuşmada özetlenmiştir (Bakari, 2005: 6). Kibaki, Kenya halkını kucaklayıcı bir şekilde, farklılıkların zenginlik olduğunu vurgulayan bir konuşma yapmıştır²¹.

3.1.3 Afrika Kıtasının Toplumsal Yapısı

Dünya Bankası (2015)’na göre, kıtada 1,001 milyar kişi yaşamaktadır. Bu bağlamda dünyanın en kalabalık ikinci kıtası olma özelliğine sahiptir. Nüfus artış hızı incelendiğinde Dünya Bankası (2011)’na göre, kıta nüfusu % 2,3 artmıştır. Yine Dünya Bankası (2011) verileri yaş aralığı için incelendiğinde, 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payı % 40,1’dir. 15-64 yaş grubunun payı ise % 56,3’tür. 65 yaş üstünün payı ise %3,5’dir. Bu bağlamda kıtayı değerlendirecek olursak, dinamik bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir.

Afrika kıtası etnik köken çeşitliliği bakımından dünyanın en zengin coğrafyasıdır. Çünkü kıtada 3000’den fazla farklı etnik köken bulunmaktadır (Şengül, 2015: 6).

²¹ Kibaki’nin seçim sonrasında yaptığı konuşmanın tam metnine ulaşmak için bkz. (Bakari, 2005)

Ayrıca bütün etnik kökenlerin kendileri ve kültürleri de birbirinden farklılık göstermektedir. (Artokça, 2012c, s. 4). Nitekim, ülkeler bazında incelendiğinde dahi birbirleri arasındaki farklılıklar görülür. Bunun sebebi, Afrika'nın geleneklerine bağlı olması, evliliklerin dahi kendi etnik grupları arasında gerçekleşmesini sürdürmelerinden kaynaklanmaktadır. Kıtadaki bu etnik çeşitlilik sürekli olarak iç savaşların yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle değerli madenlerin, fosil yakıtların var olduğu yerlerde, çıkar grupları buralara sahip olmak için sürekli olarak birbirleriyle çatışmaktadır. Bu yüzden kıtanın kalkınması için ihtiyaç duyulan kaynaklar savunmaya ayrılmakta, kalkınma için gereken adımlar atılamamaktadır (Doğan ve Sarı, 2013, s. 494).

Kıtada konuşulan dillere baktığımızda, 2000'e yakın dilin konuşulduğu bilinmektedir (Şengül, 2015: 6). Ayrıca Afrika insanı kendi kabilesine ait olan dilin yanı sıra yakın çevresinde bulunan kabilelerin dilleri ile sömürge döneminde sömürgeyi elinde tutan ülkelerin dillerini de konuşmaktadır.

Dini inanış yönünden üç büyük kutsal dinin de kıtada var olduğu, bunun yanı sıra yerel dini inanışların da kıtada büyük pay sahibi olduğu bilinmektedir. Osmanlı devletinin kıtadaki hâkimiyeti ile hem kuzey Afrika hem de sahra altı Afrika bölgelerinin çeşitli yerlerinde İslam dini benimsenmiştir. Sömürge döneminde kıtaya gelen Avrupalıların misyonerlik faaliyetleri sonucunda Hristiyanlık dini de kıtada varlığını sürdürmektedir. Bunun yanında kabilelerin yerel inanışları oldukça yaygındır. Kıtada yerel inanışlar, kıta insanının geleneklerine göre şekillenmiştir. Farklı dini inanışların bir arada olmasına rağmen örneğin Togo, dini inanışlara saygıyı önemsemiştir (Artokça, 2012c, s. 5).

Nurhan (2017)'a göre; sömürge döneminin etkisi ile Afrika kıtasında kültür, dil ve din ile Avrupalılar tarafından yok edilmiştir. Üstelik Avrupalılar, sömürge ülkelerinin kültürlerini yok etme çabalarına “beyaz adamın fedakârlığı” demektedir (Nurhan, 2017).

Kıtanın eğitim durumu hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla Dünya Bankası (2010)'ndan elde ettiğimiz verilere göre, kıtada 15 yaş üstü okuryazarlık oranı 15 yaş üstü toplam nüfusun %67'sini oluşturmaktadır. Eğitimde istenilen seviyeye gelinemediği çok defa dile getirilmiştir.

Okuryazarlığın istenilen seviyeye getirilememesi iki farklı açıdan değerlendirilir. İlki, kıtada sürekli yaşanan iç savaşlardır. İç savaşlar, güvenlik problemini doğurmakta, milli hâsıladan savunma harcamalarına ayrılan payın büyük olmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden, kıtada eğitim için gerekli olan yeni okulların yapılması, yeni öğretmenlerin alınması vs. için yapılacak olan eğitim yatırımları sınırlı düzeyde kalmaktadır. Kıtada HIV, AIDS gibi hastalıklar, öğretmenlerin de yaşam sürelerinin kısa olmasına sebep olmaktadır. Bu durum, eğitim için ihtiyaç duyulan öğretmen sayısını artırmaktadır. Kıtada yaşanan temiz su, elektrik gibi temel altyapı problemleri de devletin yeterince kaynak ayıramaması sebebiyle kıtada eğitim olanaklarını sınırlayan faktörler arasında gösterilmektedir. İkincisi, ailelerin iç karışıklıklar ve maddi yetersizlikler nedeniyle çocuklarını okula gönderememesidir (Euronews, 2017)²².

Afrika kıtasında gerek iklim faktörü, gerek temiz suya erişim faktörü, gerekse sağlık harcamaları faktörü sebebiyle birçok hastalık görülmektedir. Örneğin çocuklarda beslenme yetersizliği, temiz suyun bulunmaması, iklim yapısından ötürü; sıtma, çocuk felci, boğmaca, ishal, zatürree hastalıkları sıklıkla görülmektedir. Bu hastalıklardan dolayı Afrika'da çok sayıda çocuk, beş yaşına gelmeden ölmektedir. BM Raporu (2012)'na göre, özellikle Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Nepal'de çocuk ölüm oranları oldukça yüksektir. Yetişkinlerde de yine yetersiz beslenme, temiz suya erişim yetersizliği ve iklimden dolayı salgın hastalıklar sıklıkla görülmektedir. Afrika kıtasının sağlık ile ilgili durumunu ortaya koymak için Dünya Bankası (2011) verilerini incelediğimizde, Afrika'da kişi başına düşen sağlık harcaması 110,3 \$'dır. Sağlık harcamasının milli gelir içerisindeki toplam payı ise % 6'dır. Yine aynı yıl için her 1000 canlı doğumdaki bebek ölüm sayısı 64,6'dır.

Kıtada salgın hastalıklar sıkça görülmektedir. Ancak, görülen salgın hastalıklar, yeterli sağlık harcaması yapıldığı takdirde makul seviyeye inecektir. Doğumda beklenen yaşam süresi de uzayacaktır (Doğan ve Sarı, 2013, s. 493). İlerleyen alt başlıkta verilerle değineceğimiz gibi kıtada doğumda beklenen yaşam süresi diğer bölgelere göre daha kısadır. Kıtada, her yıl 15 milyar \$ tutarında dış borç ödenmektedir. Bu yüzden, sağlık için gerekli olan harcamalar yapılamamaktadır (Şengül, 2015: 25). Yani, kıtada görülen

²² Güney Afrika'da eğitim sistemi ırkçı yönetiminin izlerini taşıyor, Adres: <http://tr.euronews.com/2014/09/26/guney-afrika-da-egitim-sistemi-irkci-yonetimin-izlerini-tasiyor>, Erişim Tarihi: 13.01.2017.

sağlık sorunlarının nedeni, kıtanın ekonomik yapısındaki aksaklıklardan kaynaklanmaktadır.

3.1.4 Afrika Kıtasında Bölgesel Bütünleşmeler ve Kalkınma

1960'lı yıllarda büyük firmaların dünyaya açılarak, farklı ülkelerde üretim tesislerini kurma çabaları ile başlayan, 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının artması menşeiili oluşan krizleri takip eden süreçte ülkeler; rekabet güçlerini artırmak, kalkınmalarını hızlandırmak amaçlarıyla bulundukları coğrafyada bölgesel hareket etmeyi hızlandırmışlardır (Yılmaz; Tekeli; Yılmaz, 2009, s. 328). Nitekim, bu hareketlilik Afrika kıtasında da görülmektedir.

Afrika kıtasında bölgesel istikrarı temin etmek, özel sektörün gelişmesini sağlamak, insanların serbest dolaşımını temin etmek böylece; bölgesel iç ticaret hacmini artırmak, kalkınma için gerekli olan altyapı tesislerini inşa etmek (elektrik; su; deniz, hava, kara, demir yolları; vs.), bölge kaynaklarını daha iyi koordine etmek, ölçek ekonomilerine ulaşmak, vb. pek çok amaçla bölgesel bütünleşme faaliyetleri görülmektedir.

Bu başlık altında Afrika kıtasının bölgesel bütünleşme faaliyetlerinden, “Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu” (Economic Community of West African States, ECOWAS), “Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı” (Common Market for Eastern and Southern Africa, COMESA), “Doğu Afrika Topluluğu” (East African Community, EAC), “Güney Afrika Kalkınma Topluluğu” (Southern African Development Community, SADC) isimli ekonomik bütünleşme faaliyetlerine kısaca değinilecektir.

3.1.4.1 Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu

Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, batı Afrika bölgesinde bulunan 15 üye devletin 28 Mayıs 1975 yılında bir araya gelerek kurduğu ekonomik topluluktur. 1996 yılında Yeşil Burun Adalarının birliğe dâhil olması ile üye sayısı 16'ya yükselmiştir. Ancak, 2000 yılında Moritanya'nın üyelikten ayrılmasıyla üye sayısı tekrar 15'e düşmüştür (T.C Dışişleri Bakanlığı, 2017a)²³. Birlik 300 milyon nüfus ile 6,1 milyon kilometre karelik coğrafi alanı kapsamaktadır. Bölgenin toplam GSYİH'sı 734,8 milyar

²³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Web Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr/ecowas.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 16.01.2017a

\$'dır (ECOWAS, 2017)²⁴. Bölgede kişi başına düşen GSMH ise 2.130 \$'dır (United Nations Economic Commission for Africa)²⁵.

Tablo 3.10. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'na Üye Ülkeler

Üye Ülkeler	Benin, Burkina Faso, Yeşil Burun Adaları, Fildişi Sahili, Gana, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo
-------------	--

Kaynak: ECOWAS, <http://www.ecowas.int/documentation/statistics/>, Erişim Tarihi: 16.01.2017.

Birliğe üye ülkeler hem kültürel hem de jeopolitikal olarak birbirlerine bağlı olan, ortak ekonomik çıkarı olan ülkelerdir. Batı Afrika ülkelerinde sömürge sınırlarının günümüz modern sınırlar üzerindeki etkisi hâlen mevcuttur. Etnik ve kültürel kökenli farklılıklar devletleri birden çok bölgeye ayırmaktadır (ECOWAS, 2017).

Örgütün kuruluş amacı, öncelikle sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamaktır. Bu amaçla ekonomik entegrasyon aşamalarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu konuda Avrupa Birliği'nin bütünleşme politikasını kendine rehber olarak almış, bütünleşme aşamalarını ve tarihlerini plânlamışlardır. Ancak, bütünleşme süreci plânladıkları tarihlerden çok daha yavaş ilerlemektedir (T.C Dışişleri Bakanlığı, 2017).

3.1.4.2 Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı

Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı topluluğunun temeli 1981 yılında kurulmuş olan Tercihli Ticaret Bölgesi ile atılmıştır. Aralık 1994 tarihinde bölgede barış ve güvenliğin tesisi başta olmak üzere, bölgede bulunan beşeri ve doğal kaynakları bölge ülkeleri için kullanmayı ve geliştirmeyi amaçlayan bir organizasyon olarak kurulmuştur (COMESA, 2017)²⁶. 31 Ekim 2000 tarihinde dokuz üye devletin Serbest Ticaret Bölgesi anlaşmasını imzalamasıyla, üye ülkeler arasında tarifeler sıfırlanmıştır (Şengül, 2015: 58).

²⁴ ECOWAS, Web sayfası: <http://www.ecowas.int/>, Erişim tarihi: 16.01.2017

²⁵ <http://www.uneca.org>

²⁶ COMESA, Web sayfası: <http://www.comesa.int/>, Erişim Tarihi: 28.01.2017.

Tablo 3.11. Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı'na Üye Ülkeler

Üye Ülkeler	Burundi, Komorlar, Kongo, Cibuti, Mısır, Eritre, Etiyopya, Kenya, Libya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Ruanda, Seyşeller, Sudan, Svaziland, Uganda, Zambiya, Zimbabve
-------------	--

Kaynak: COMESA, <http://www.comesa.int/comesa-members-states/>, Erişim Tarihi: 28.01.2017.

Birlik, şuan için 19 üye ülke, 12 milyon kilometre karelik bir coğrafi alan ile 389 milyonluk nüfusu kapsamaktadır (COMESA, 2017). Bölgenin GSYİH toplamı 657,4 milyar \$'dır. Bölgede kişi başına düşen gelir ise 1.335 \$'dır (United Nations Economic Commission for Africa).

Örgüt vizyon olarak, uluslar arası rekabet gücüne sahip, her alanda tam entegrasyonu sağlamış, halkının yüksek hayat standartlarına ulaştığı bir birlikteliği belirlemiştir.

3.1.4.3 Doğu Afrika Topluluğu

Doğu Afrika Topluluğu'nun kuruluş anlaşması Kasım 1999 yılında imzalanmış olmasına rağmen, tarihi çok daha eskilere dayanmaktadır. 1917 yılında başlayan süreçte, farklı isimlerle birçok birliktelik kurulmuştur²⁷. Örneğin Doğu Afrika Topluluğu isimli bu örgüt ilk defa 1967 yılında kurulmuştur. Ancak, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle 1977 yılında dağılmıştır (EAC, 2017)²⁸.

Birlik şuan itibariyle 6 üye ülkeyi, 143 milyon kişilik nüfusu, 1,82 milyon kilometre karelik alanı kapsamaktadır (East African Community Facts and Figures, 2016: 50). Birliğin toplam GSYİH'sı 159,6 milyar \$ değerindedir. Bölgede kişi başına düşen GSMH ise 918 \$'dır (United Nations Economic Commission for Africa).

²⁷ Bölgede kurulmuş olan bölgesel örgütlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. (<http://www.eac.int/about/EAC-history>).

²⁸ EAC, Web sayfası: <http://www.eac.int/>, Erişim Tarihi: 28.01.2017

Tablo 3.12. Doğu Afrika Topluluğu'na Üye Ülkeler

Üye Ülkeler	Burundi, Kenya, Ruanda, Tanzanya, Uganda, Güney Sudan
-------------	---

Kaynak: EAC, <http://www.eac.int/>, Erişim Tarihi: 28.01.2017.

Örgütün amacı, bölgede güven ve istikrarı kalıcı hale getirmek, böylelikle bölgenin ihtiyacı olan kalkınmayı her alanda gerçekleştirmektir. Bu amaç doğrultusunda örgüt, 2005 yılında gümrük birliğini, 2010 yılında ortak pazarı hayata geçirmiştir. Örgüt şuan için parasal birliği gerçekleştirmeye çalışmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı,2017b)²⁹.

3.1.4.4 Güney Afrika Kalkınma Topluluğu

Güney Afrika Kalkınma Topluluğu; ekonomik kalkınma, barış ve güvenliği sağlamak amacıyla 1992 yılında bölgesel bütünleşme yoluna gitmiştir (SADC, 2017)³⁰. Fakat, bu birliğin tarihçesi de çok daha öncelere dayanmaktadır. Tarihi, güney Afrika bölgesindeki sömürge ve bölgedeki beyaz azınlık yönetimini sonlandırmak amacıyla, ulusal kurtuluş hareketi liderlerinin 1960'lı yıllarda bir araya gelerek oluşturdukları birliklere dayanmaktadır.

Tablo 3.13. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'na Üye Ülkeler

Üye Ülkeler	Angola, Botswana, Kongo D.C. , Lesotho, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Mozambik, Namibya, Seyşeller, Güney Afrika, Svaziland, Tanzanya, Zambiya, Zimbabve
-------------	---

Kaynak: SADC, <http://www.sadc.int/about-sadc/>, Erişim Tarihi: 28.01.2017.

Örgütün kuruluş amacı, ekonomik kalkınma, barış ve güvenliği temin etmektir. Bu amaç doğrultusunda Ağustos 2008 tarihinde serbest ticaret bölgesini oluşturmuşlardır. Böylece birlik arasında ticaret artacak, ekonomik büyüme ve kalkınma sağlanacak,

²⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı b, Web Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr/dogu-afrika-toplulugu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 28.01.2017b

³⁰ SADC, Web sayfası: <http://www.sadc.int/>, Erişim Tarihi: 28.01.2017

karşılıklı bağımlılık sebebiyle barış ve güvenlik teminat altına alınacaktır. (SADC Statistics Yearbook, 2014)³¹.

Tablo 3.14. Bölgesel Bütünleşme Bakımından Afrika Dış Ticareti (2014)

Bölgesel Bütünleşme	COMESA	ECOWAS	SADC	Afrika	Dünya
İhracat, Milyon \$					
COMESA	10.454	2.610	3.684	17.276	95.048
ECOWAS	1.977	1.124	21	5.915	108.081
SADC	3.292	583	2.484	4.962	18.237
Afrika	24.286	10.256	5.381	87.083	554.423
Dünya	180.175	56.913	52.979	638.512	18.957.775
Toplam İhracatın %'si					
COMESA	11,0	2,7	3,9	18,2	100
ECOWAS	1,8	1,0	0	5,5	100
SADC	18,1	3,2	13,6	27,2	100
Afrika	4,4	1,8	1,0	15,7	100
Dünya	1,0	0,3	0,3	3,4	100
İthalat, Milyon \$					
COMESA	11.204	1.967	3.768	28.047	183.085
ECOWAS	2.066	1.526	147	12.466	63.668
SADC	3.581	27	2.181	5.111	55.888
Afrika	17.723	6.419	5.094	91.319	625.065
Dünya	98.670	112.941	23.923	629.317	11.805.581
Toplam İthalatın %'si					
COMESA	6,1	1,1	2,1	15,3	100
ECOWAS	3,2	2,4	0,2	19,6	100
SADC	6,4	0,0	3,9	9,1	100
Afrika	2,8	1,0	0,8	14,6	100
Dünya	0,5	0,6	0,1	3,3	100

Kaynak: African Statistical Yearbook, 2016, p. 68'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

³¹ SADC Statistics Yearbook (2014), Web sayfası: <http://www.sadc.int/information-services/sadc-statistics>, Erişim Tarihi: 28.01.2017.

Tablo 3.14’te kıtada bulunan Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı (COMESA), Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC)’nun kendi aralarındaki dış ticaret hacmi, kıta genelindeki dış ticaret hacmi ile dünya dış ticaretindeki hacmi bir bütün olarak sunulmuştur. Tablonun yorumlanması okuyucuya bırakılmıştır.

3.1.5 Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerinin Afrika Kıtasına Yansıması

Dünya 2000 yılında; yoksulluk, cehalet, açlık, kadınlara karşı ayrımcılığı giderme, güvenli temiz suya erişim, bozulmuş çevre gibi problemlerle mücadele etmeye karar vermiştir. Bu bağlamda yeni bin yıla yaklaşılmışken BM toplantısında 189 ülkeden gelen liderler “Milenyum Kalkınma Hedefleri” olarak da bilinen “Bin Yıllık Kalkınma Hedefleri” isimli sekiz iddialı kalkınma hedefi kabul etmiştir (Millennium Development Goals, 2005, p. 1).

Kabul edilen kalkınma hedefleri şöyledir (Millennium Development Goals, 2005, p. 2-3):

Birinci Hedef: Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak

- Aşırı yoksulluğu yarı yarıya azaltmak
- Açlığı yarı yarıya azaltmak

İkinci Hedef: Evrensel temel eğitime ulaşmak

Üçüncü Hedef: Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadının güçlenmesini sağlamak

- Kızlar için ilköğretime erişimi eşit kılmak
- Ücretli istihdamda kadının payını arttırmak
- Ulusal parlamentoda kadının eşit temsil edilmesini sağlamak

Dördüncü Hedef: Çocuk ölümünü azaltmak

- Beş yaş altı çocuk ölümlerini üçte iki oranında azaltmak
- Kızamık aşısını yaymak

Beşinci Hedef: Anne sağlığını iyileştirmek

- Anne ölüm oranını azaltmak

Altıncı Hedef: HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele etmek

- HIV/AIDS'nin yayılmasını durdurmak
- Sıtmanın yayılmasını durdurmak
- Veremin yayılmasını durdurmak

Yedinci Hedef: Çevresel sürdürülebilirliği temin etmek

- Orman kaybını tersine çevirmek
- Temiz içme suyuna sahip olmayanların oranını %50 azaltmak
- Sağlık kurumları olmayanların oranını %50 azaltmak

Sekizinci Hedef: Kalkınma için küresel ortaklık geliştirmek

- Yardım
- Borçlanma
- Ticaret
- Gençler için meslekler
- Hastalıklarla mücadelede ilaçlara erişim.

Tablo 3. 15'de yer alan veriler birinci hedef içinde yer alan yoksulluk için değerlendirildiğinde, 2015 yılı için ulaşılması düşünülen değerin kuzey Afrika bölgesinde sağlandığı ancak, sahra altı Afrika bölgesinde sağlanamadığı görülmektedir. Ayrıca, Sahra altı Afrika bölgesinde yoksulluk, oransal olarak azalmış olmasına rağmen; sayı bakımından artmıştır. 1,25 \$'ın altında yaşayan insanlar 1990 yılında % 57 iken; 2015 yılında % 41'e düşmüştür. Buna karşın 1,25 \$'ın altında yaşayan kişi sayısı 1990 yılında 290 milyonken; 2010 yılında 414 milyona çıkmıştır (Atik; Khan, 2016a, p. 7).

Tablo 3.15. Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerinin Afrika'ya Yansıması (1990-2015)

Hedefler		Kuzey Afrika			Sahra Altı Afrika		
Yıllar		1990	2015*	2015	1990	2015*	2015
1. Hedef	Yoksulluk (1,25\$'ın altı, %)	5	2,5	1	57	28,5	41
	Açlık (Yetersiz gıda alımı, %)	4	2	1-2	33	16,5	23
2. Hedef	Eğitim (İlköğretime net kayıt oranı, %)	81	100	99	53	100	80
3. Hedef	İstihdam (Tarım dışı istihdamda kadınların payı, %)	20	Yok**	19	32	Yok**	34
	Siyasi Güç (Parlamentoda kadın oranı, %)	3	Yok**	25	7	Yok**	23
4. Hedef	Çocuk Ölümü (Her bin canlı doğumda beş yaş altı ölüm sayısı)	73	25	24	179	60	86
	Kızamık (12-23 aylık aşılana bebek, %)	85	Yok**	94***	56	Yok**	68***
5. Hedef	Anne Sağlığı (Sağlık personeliyle olan doğum, %)	40	Yok**	90	42	Yok**	52
	Anne Ölümü (Her yüz bin canlı doğumda anne ölüm sayısı)	160	54	69	990	330	510
6. Hedef	Hastalıklar (Her yüz bin nüfusta yeni tüberküloz vakası (HIV hariç))	59	Yok**	49	148	Yok**	281
7. Hedef	Temiz İçme Suyu (Geliştirilmiş su kaynağını kullanan nüfus, %)	87	Yok**	93	48	Yok**	68
	Sağlık Kurumu (Sağlık kurumu kullanan nüfus, %)	71	83	89	24	66	30

*Hedeflenen oranı göstermektedir.

**Bin yıllık kalkınma hedefinin ilgili maddeye dair spesifik hedefinin olmadığı anlamındadır.

***Veriler 2009 yılına aittir.

Kaynak: Millennium Development Goals 2006, 2011 ve 2015 yılı verilerinden yararlanarak tarafımdan oluşturulmuştur.

Tablo 3. 15'i ikinci hedef açısından değerlendirdiğimizde, evrensel temel eğitime ulaşma hedefinin kuzey Afrika bölgesinde sağlandığı söylenebilir. Ancak sahra altı Afrika bölgesinde temel eğitime erişim % 80'de kalmıştır.

Tablo 3. 15'te üçüncü hedef için kadınların istihdam içindeki payında her iki bölgede de büyük değişiklik olmadığı söylenebilir. Kadınların parlamentodaki temsiliyetlerinin ise her iki bölge için gözle görülür bir şekilde arttığı söylenebilir.

Dördüncü hedef arasında yer alan beş yaş altı çocuk ölüm sayısı hedefi kuzey Afrika için sağlanmıştır. Ancak beş yaş altı çocuk ölümleri sahra altı Afrika için hedeflenen sayının üzerinde gerçekleşmiştir. Kızamık hedefi incelendiğinde, her iki bölgede de kızamığa karşı aşılanan çocuk oranının arttığı söylenebilir.

Beşinci hedef anne sağlığı açısından incelendiğinde, sağlık personeli tarafından gerçekleştirilen doğum, kuzey Afrika'da büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Sağlık personeli tarafından gerçekleştirilen doğumlar % 40'dan % 90'a çıkmıştır. Sahra altı Afrika bölgesinde büyük bir değişim olmasa da iyileşme olduğu söylenebilir. Çünkü, sağlık personeli tarafından gerçekleştirilen doğum oranı % 42'den % 52'ye yükselmiştir. Anne ölümü açısından incelediğimizde, her iki bölgenin de hedeflenen sayıya ulaşamadığı söylenebilir. Ayrıca, sahra altı Afrika bölgesi dünyada anne ölüm sayısının en çok olduğu bölgedir. Nitekim, OUNECO (2014)'e göre, sahra altı Afrika bölgesinde her yüz bin canlı doğumda 510 anne ölümüyle dünyada en yüksek anne ölüm oranına sahip bölge olmaya devam etmektedir (Atik; Khan, 2016a, p. 8).

Altıncı hedef açısından baktığımızda, her yüz bin nüfusta yeni tüberküloz vaka sayısı kuzey Afrika bölgesinde 59'dan 49'a düşmüştür. Fakat sahra altı Afrika bölgesinde 148'den 281'e yükselmiştir.

Yedinci hedef arasındaki geliştirilmiş su kaynaklarını kullanan nüfus oranında, her iki bölge içinde artış görülmektedir. Ancak, sahra altı Afrika bölgesi için geliştirilmiş su kaynaklarını kullanan nüfus oranında artış daha yüksek olmuş; oran % 48'den % 68'e çıkmıştır. Sağlık kurumu kullanan nüfus oranı incelendiğinde, kuzey Afrika bölgesi hedeflenen oranın üzerinde performans göstermiştir. Sahra altı Afrika bölgesinde ise sağlık kurumu kullanan nüfus oranı, hedeflenen oranın yarısından daha az düzeyde kalmıştır.

3.2 Afrika Kıtasında Kadın Statüsü

İkinci dünya savaşı sonrasında yeniden yapılanma sürecine duyulan ihtiyaç, kalkınma ekonomisinin gelişmesine sebep olurken; kalkınmanın zaman içerisinde kazandığı yeni anlamlar kadınların da kalkınmasına sebep olmuştur. Boserup (1970)'un kalkınmada kadınlar teorisi, BMKP(1995)'nin geliştirdiği cinsiyete dayalı gelişmişlik endeksi ile toplumsal cinsiyeti güçlendirme ölçüsü kadınların kalkınmasına sebep olan gelişmelere örnek olarak verilebilir.

Kadınlar, dünya nüfusunun kabaca yarısını oluşturmaktadır. Bu yüzden, işgücüne katılacak nüfusunda yarısını oluşturma potansiyeline sahiptir. Ancak kadınlar, erkekler kadar çalışsa da fırsat erişimi erkeklerden ayrılmaktadır. Kadınlar piyasada daha az yer alırken, ev içi üretim faaliyetlerinde daha çok yer almaktadır. Bu yüzden, kadınların işsizlik oranlarının yüksek olması, eşit işe eşit ücret alamamaları, ücretsiz olarak aile işçiliğinde çalışmaları muhtemeldir (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 87).

Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, BM kalkınma ile ilgili yayınladığı birçok eserinde, dünyada yaşayan en fakir insanların sahra altı Afrika'da yer aldığını, bunların da muhtemelen kadın olduklarını dile getirmiştir (Atik; Khan, 2016 a, p. 2).

Kadınlar, Afrika nüfusunun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Kadınlar, Afrika'nın ekonomik, sosyal, politik açıdan kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Fakat kadınlar; eğitimden, toprak sahibi olmaya, mirastan pay almaya kadar pek çok konudan hâlen dışlanmaktadır. Çocuk yaşta evlilik, zararlı geleneksel uygulamalar, cinsiyet temelli şiddet kadınların gelişmesini engelleyen faktörler arasındadır. Şimdilerde Afrika ülkelerinin gündeminde kadın erkek arasındaki eşitliği ekonomiye katılım, eğitim, sağlık, politik güç açılarından sağlamaya çalışmak gelmektedir (Atik; Khan, 2016 a, p. 2).

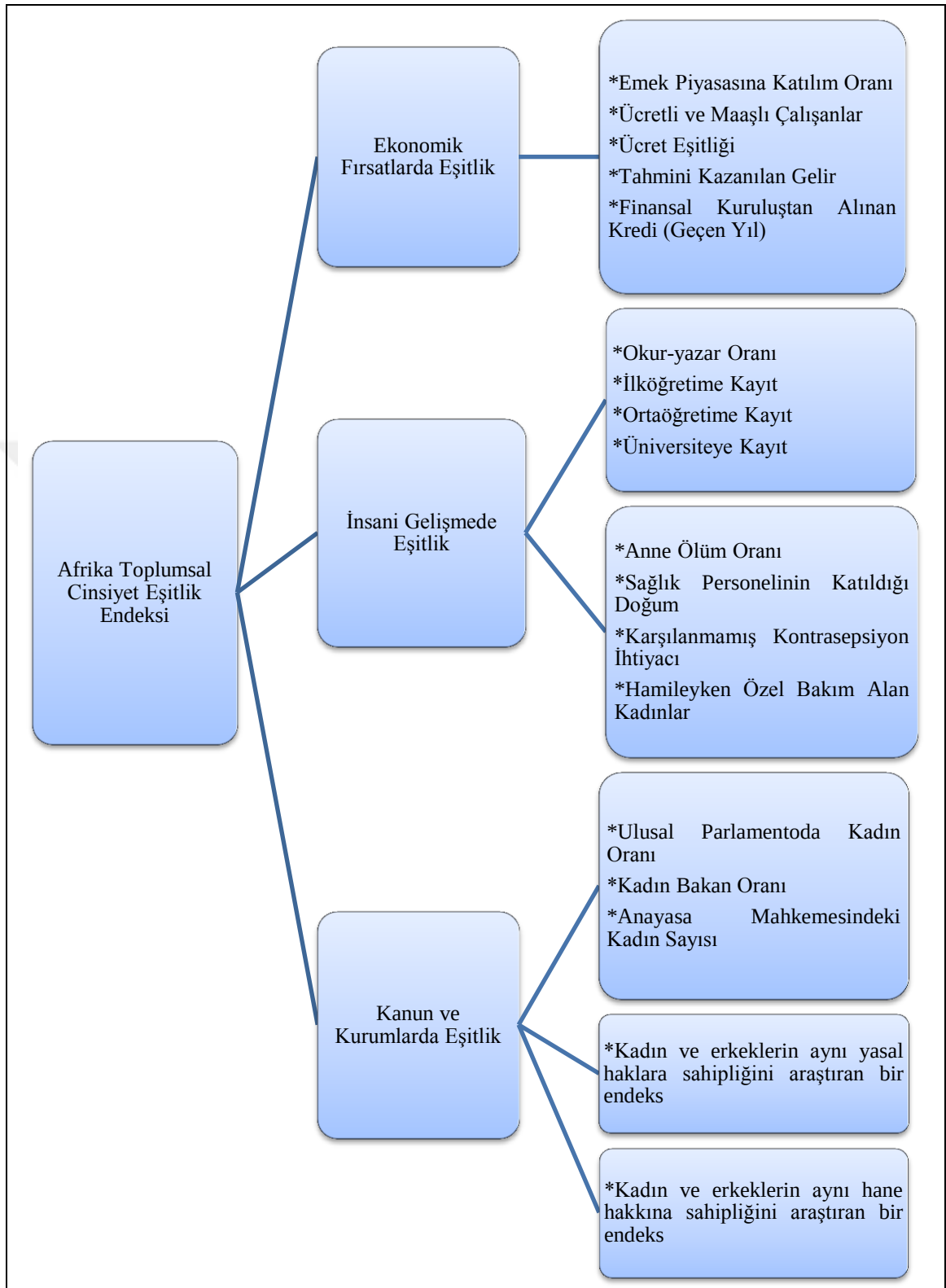
Afrika kıtasında kadınlar, dünyanın diğer bölgelerine kıyasla ülke ekonomilerinde daha aktif rol almaktadır. Tarımsal üretimin büyük çoğunluğunu, kıtada bulunan firmaların üçte birini, bazı ülkelerde çalışan kesimin % 70'ini oluşturmaktadır. Ancak, kıtada Afrikalı kadınların potansiyellerini tam göstermelerini engelleyen uygulamalar vardır. Bu uygulamalar, "toplumsal cinsiyet eşitsizliği" olarak isimlendirilir. Kıtada kadınların

karşı karşıya kaldıkları engelleri ortadan kaldırmada başka deyişle, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada, “Afrika Kalkınma Bankası” (The African Development Bank, AfDB)’na büyük görev düşmektedir. Nitekim, Afrika Kalkınma Bankası, toplumsal cinsiyet eşitliğini kapsamlı bir büyümenin, sağlam toplum yapısına ulaşmanın anahtarı olarak görmektedir. Bu sebeple, Afrika Kalkınma Bankası 2015 yılında, “Afrika Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi” (African Gender Equality Index)’ni oluşturmuştur (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 5).

Afrika Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi’nin üç saç ayağı vardır. Bunlardan ilki ekonomik fırsatlar, ikincisi insani gelişme, üçüncüsü kanunlar ve kurumlardır. Bu endeks, iki açıdan çok özeldir. Bunlar kapsam ve amaçtır. Kapsam açısından baktığımızda bu endeks, 54 Afrika ülkesinin 52’sini dikkate alarak oluşturulmaktadır. Amaç açısından baktığımızda ise kadınların sadece eşitliğini ölçmemektedir. Kadınların kalkınmasını da teşvik etmektedir (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 2). Afrika’nın kalkınmasına kadınların tam katılımını engelleyen etmenleri ortaya koyduğu için politika yapıcılara da yol göstermektedir. İlki 2015 yılında yayınlanan endeks, iki yılda bir yayınlanacaktır (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 5).

Şekil 3. 1’de görülen Afrika toplumsal cinsiyet eşitlik endeksi 2015 yılında oluşturulmuştur. Hesaplamalara göre Afrika ülkeleri; 15,8 ila 74,5 arasında değer almaktadır. Afrika kıtasının ortalama değeri ise 54,1’dir. Afrika kıtasında toplumsal cinsiyet eşitlik değerinin en yüksek olduğu ilk beş ülke; Güney Afrika, Ruanda, Namibya, Mauritius, Malavi’dir (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 5).

Endeksin saç ayakları bakımından ülkeleri değerlendirdiğimizde ise durum şöyledir: Ekonomik fırsatlarda eşitlik saç ayağında en iyi performans sergileyen ilk üç ülke Malavi (80-90 arası), Gambiya (70-80), Orta Afrika Cumhuriyeti (70-80)’dir. İnsani gelişmede eşitlik saç ayağında; Mauritius (95-100), Tunus (90-95), Güney Afrika (90-95) ilk üçte yer alan ülkelerdir. Kanun ve kurumlarda eşitlik saç ayağında ise Mauritius (65-70), Ruanda (65-70), Güney Afrika (65-70) ilk üçte yer alan ülkelerdir (Africa Gender Equality Index, 2015, p.1-40).

Kaynak: Africa Gender Equality Index, 2015, p. 6.

Şekil 3.1. Afrika Toplumsal Cinsiyet Eşitlik Endeksi

Bu başlık altında kuzey Afrika ve sahra altı Afrika bölgesindeki kadınların statüsü, diğer dünya bölgeleri ve erkeklere kıyasla ekonomik, eğitim, yaşam, siyasi göstergeler bakımından verilecektir.

3.2.1 Ekonomik Göstergeler Bakımından Kadın Statüsü

Ekonomik göstergeler bakımından Afrika kıtası için kadın statüsü hakkında ön bilgi olarak BM Ekonomi Komisyonu Afrika'da Kadın ve Kalkınma Komitesi'nden sorumlu Dr. Bayan Farkhonda Hassan'ın şu sözleri verilebilir: *Bütün ilerleme ve başarılarla rağmen, Afrikalı kadınların önünde halen temel engellerin olduğunu farkındayız.* Hassan ayrıca, Afrikalı kadınların çoğunluğunun eğitim ve çalışmadan yoksun olduğunu ayrıca; ticaret, sanayi ve kamudaki fırsatlarının da sınırlı düzeyde kaldığını söylemiştir (Mutume, 2005, p. 2).

Bu başlık altında kadınların ekonomik statüsünü; işgücüne katılım oranı, işgücünün sektörel dağılımı, işgücünün meslek gruplarına göre dağılımını ele alarak, hem zaman içerisinde hem de erkeklere kıyasla nasıl bir seyir izlediğini ortaya koyacağız.

Tablo 3. 16'da verilen, kadınların ve erkeklerin işgücüne katılım oranlarının zaman içerisindeki değişimi incelendiğinde, erkeklerdeki değişim trendinin kadınlardan farklı olduğu söylenebilir. Kafkasya ve Merkez Asya'da, Okyanusya'da erkeklerin işgücüne katılım oranlarının az da olsa yükseldiği gözlemlenirken, diğer bölgelerde aynı kaldığı veya azaldığı gözlemlenmektedir (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 89). Buna karşın kadınların işgücüne katılım oranının, güney Asya ve doğu Asya dışındaki tüm bölgelerde arttığı gözlenmektedir.

Tablo 3. 16; 1995 yılı, 2015 yılı ve bu dönem içerisindeki değişim açısından incelendiğinde göze ilk çarpan şey, Boserup (1970)'un "Marjinalleşme Tezi" diğer adıyla "Ekonomik Kalkınma ve Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımı Arasındaki U Şekilli İlişki" ile benzer sonuçların olduğudur. Buradan hareketle Tablo 3. 16 incelendiğinde, kalkınmanın başında olan sahra altı Afrika, doğu Asya, güneydoğu Asya ve Okyanusya'da kadınların yoğun bir şekilde işgücüne katıldığı gözlenmektedir.

1995 yılı için kadınların işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu bölge % 71,2 ile doğu Asya'dır. Bu bölgeyi % 64,2 ile Okyanusya; % 60,3 ile sahra altı Afrika; % 58,8

ile güneydoğu Asya izlemektedir. İşgücüne katılımın en düşük olduğu bölge ise % 20,4 ile kuzey Afrika'dır.

2015 yılı için kadınlar incelendiğinde, işgücüne en yüksek katılımı sağlayan bölge % 65,7 ile Okyanusya olmuştur. Bu bölgeyi % 63,9 ile sahra altı Afrika; % 63,5 ile doğu Asya izlemiştir. Katılımın en az olduğu bölge ise % 22,9 ile yine kuzey Afrika bölgesi olmuştur.

Tablo 3.16. Cinsiyet ve Bölgelere Göre İşgücüne Katılım Oranı (1995-2015, 15 Yaş Üstü Nüfusun %'si)

Cinsiyet		Kadın		Erkek	
Yıllar		1995	2015	1995	2015
Bölgeler	Kuzey Afrika	20,4	22,9	75,6	74,5
	Sahra Altı Afrika	60,3	63,9	78,4	76,8
	Latin Amerika ve Karayipler	45,5	53,7	81,9	79,5
	Kafkasya ve Merkez Asya	55,1	56,5	74,0	76,3
	Doğu Asya	71,2	63,5	84,3	78,3
	Güney Asya	34,7	30,0	83,8	80,4
	Güneydoğu Asya	58,8	59,1	82,8	82,0
	Batı Asya	23,6	24,4	76,9	74,8
	Okyanusya	64,2	65,7	73,1	74,0
	Güney Avrupa	37,7	45,5	64,3	62,4
	Doğu Avrupa	52,6	53,6	68,7	68,2

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter4/chapter4.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 17'de verilen cinsiyet ve bölgelere göre işgücünün sektörel istihdam payları incelendiği zaman, Boserup (1970)'un çalışması doğrulanmaktadır. Tablo 3. 17'de kalkınmanın ilk aşamasında olan Okyanusya, sahra altı Afrika ve güney Asya bölgelerinde kadınlar tarım sektöründe yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Boserup'a göre, kalkınmanın ilerleyen aşamasında yani, sanayi sektörüne geçişle birlikte, kadınlar işgücü piyasasının dışında kalmaktadır. Nitekim, Tablo 3.17'de açıkça görüldüğü üzere, sanayide her bölge için kadınlar erkeklerden daha az istihdam edilmektedir. Boserup'a göre, kalkınmanın devam etmesi halinde yani, hizmet sektörüne geçişle birlikte kadınlar

işgücü piyasasında yeniden yer alacaktır. Nitekim, Güney Avrupa bölgesinde bu durum açıkça gözlenmektedir.

Tablo 3.17. Cinsiyet ve Bölgelere Göre İşgücünün Sektörel İstihdam Payları (2015)

Bölgeler	Cinsiyet	Sektörler		
		Tarım	Sanayi	Hizmet
Kuzey Afrika	Kadın	29,7	12,2	58,1
	Erkek	20,8	29,3	49,9
Sahra Altı Afrika	Kadın	62,2	6,0	31,8
	Erkek	59,6	11,0	29,4
Latin Amerika ve Karayipler	Kadın	8,1	12,2	79,7
	Erkek	18,6	27,2	54,2
Kafkasya ve Merkez Asya	Kadın	36,5	11,8	51,6
	Erkek	30,7	27,3	41,9
Doğu Asya	Kadın	25,9	30,1	44,0
	Erkek	28,7	34,4	36,9
Güney Asya	Kadın	58,5	21,3	20,3
	Erkek	38,7	25,7	35,6
Güneydoğu Asya	Kadın	37,2	16,0	46,8
	Erkek	37,3	23,5	39,1
Batı Asya	Kadın	29,5	10,0	60,5
	Erkek	12,3	28,6	59,1
Okyanusya	Kadın	63,3	6,5	30,2
	Erkek	57,4	9,3	33,3
Güney Avrupa	Kadın	6,4	12,0	81,6
	Erkek	8,5	32,6	58,9
Doğu Avrupa	Kadın	8,9	17,7	73,3
	Erkek	11,8	39,2	49,0

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015,

<http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter4/chapter4.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3.17'ye göre, kadınlar tarım sektöründe % 63,3 ile en fazla Okyanusya bölgesinde istihdam edilmektedir. Bu bölgeyi % 62,2 ile sahra altı Afrika; % 58,5 ile güney Asya bölgesi takip etmektedir. Tarım sektöründe kadınların en az istihdam edildiği bölge % 6,4 ile güney Avrupa bölgesidir. Kadınların sanayi sektöründe en çok

istihdam edildikleri bölge % 30,1 ile doğu Asya bölgesidir. Bu bölgeyi % 21,3 ile güney Asya; % 17,7 ile doğu Avrupa takip etmektedir. En az istihdam edildikleri bölgeler ise % 6 ile sahra altı Afrika; % 6,5 ile Okyanusya bölgesidir. Hizmet sektöründe ise kadınlar %81,6 ile en fazla güney Avrupa bölgesinde istihdam edilmektedir. Bu bölgeyi % 79,7 ile Latin Amerika ve Karayipler izlemektedir. En az istihdam edildikleri bölge ise % 20,3 ile güney Asya'dır.

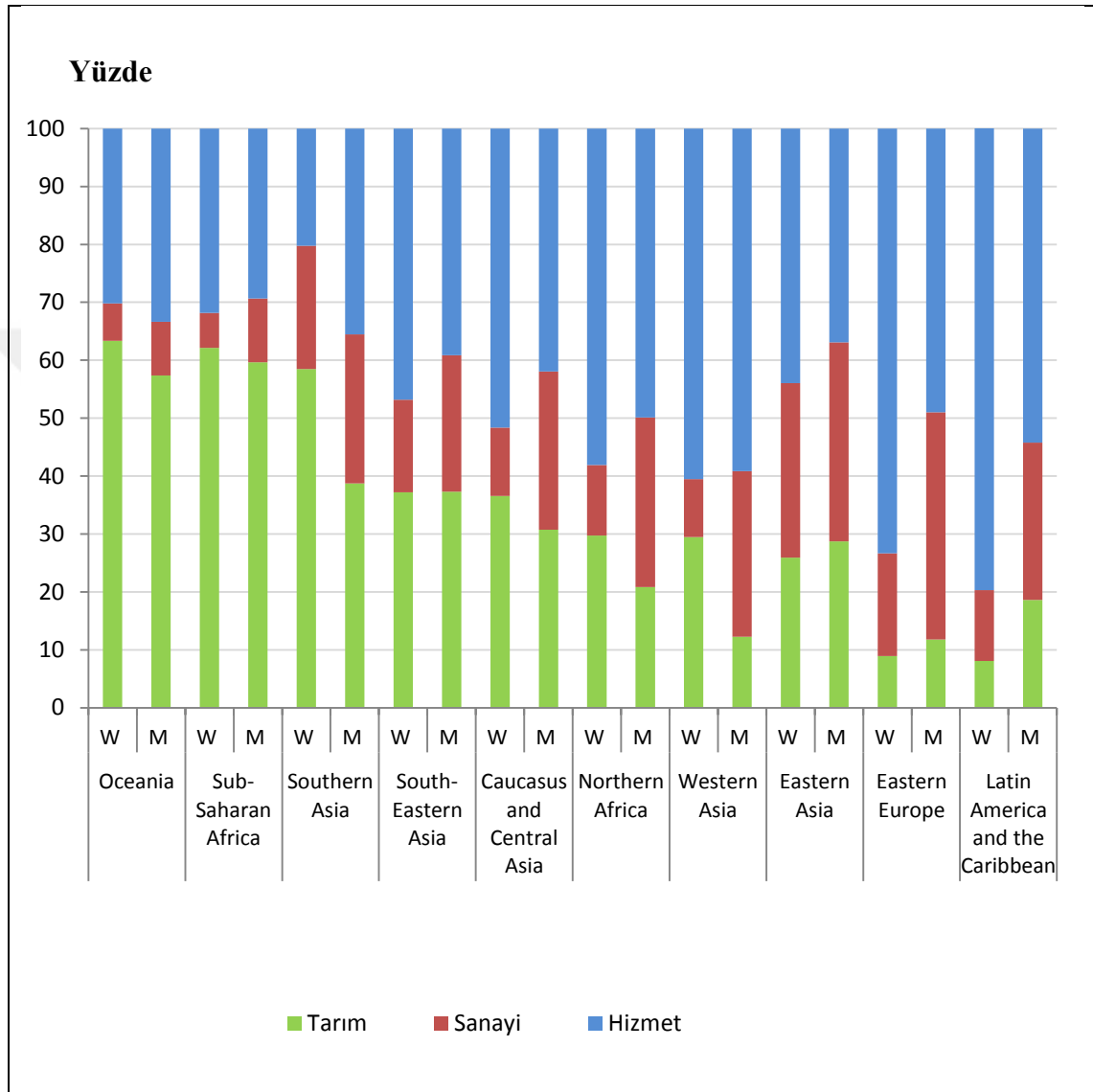
Tablo 3. 17'ye göre, erkeklerin tarım sektöründe en fazla istihdam edildikleri bölge % 59,6 ile sahra altı Afrika bölgesi; % 57,4 ile Okyanusya bölgesidir. En az istihdam edildikleri bölge ise % 8,5 ile güney Avrupa bölgesidir. Bu bölgeyi % 11,8 ile doğu Avrupa bölgesi takip etmektedir. Erkeklerin sanayi sektöründe en fazla istihdam edildikleri bölge % 39,2 ile doğu Avrupa bölgesidir. Bu bölgeyi % 34,4 ile doğu Asya; % 32,6 ile güney Avrupa bölgesi izlemektedir. En az istihdam edildikleri bölge ise % 9,3 ile Okyanusya bölgesidir. Erkeklerin hizmet sektöründe en fazla istihdam edildikleri bölge ise % 59,1 ile batı Asya bölgesidir. Bu bölgeyi % 58,9 ile güney Avrupa; % 54,2 ile Latin Amerika ve Karayipler takip etmektedir. En az istihdam edildikleri bölge % 29,4 ile sahra altı Afrika bölgesidir.

Tablo 3. 17'de açıkça görüldüğü üzere, tarım sektörü Sahra altı Afrika'da hayati derecede önemli bir sektördür. Kadınların tarım sektöründeki payı da tarım sektörü için hayati derecede önemlidir. Buna rağmen kadınlar, pazara ve krediye erişimden yoksundur (Mutume, 2005, p. 6).

BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün ülkelerin tarım sektörlerinin gelişimini ortaya koymak amacıyla; Benin, Burkina Faso, Kongo, Moritanya, Fas, Namibya, Sudan, Tanzanya ve Zimbabve isimli ülkelere yaptığı çalışmalarında, kadınların toprak sahibi olmasına çok az rastlanıldığını ortaya koymuştur. Ayrıca, bu çalışmalarda kadın çiftçilere erkeklerle aynı miktarda girdi ve tarımsal aletleri kullanma konusunda eğitime erişme imkânı verilirse, toplam hâsılanın %10 ila 20 arasında artabileceği sonucuna ulaşmıştır (Mutume, 2005, p. 4).

Latin Amerika ve Karayipler ile Doğu Avrupa Bölgelerinde işgücündeki kadınların % 70'inden fazlası hizmet sektöründe çalışmaktadır. Güney Asya ve Okyanusya dışındaki tüm bölgelerde hizmet sektöründe kadınlar erkeklerden fazla istihdam edilmektedir. Boserup (1970)'a göre de beklenen durum, kadınların tarım sektöründen sanayi

sektörüne geçişte piyasa dışında kalması ancak, sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçişle birlikte piyasada yeniden çalışmasıdır (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 96).

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter4/chapter4.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Şekil 3.2. Cinsiyet ve Bölgelere Göre İşgücünün Sektörel İstihdam Payları (2015)

Cinsiyet ve bölgelere göre işgücünün sektörel istihdam paylarını veren Tablo 3. 17'nin daha anlaşılır hale gelmesi amacıyla Şekil 3. 2'ye dönüştürülmüştür.

Şekil 3. 2'de daha net görüldüğü üzere; Okyanusya'da hem erkek hem kadının, sahra altı Afrika'da hem erkek hem kadının, güney Asya'da kadının tarım sektöründeki payı

büyüktür. Genel anlamda tüm bölgelerde sanayi sektöründe erkeklerin istihdamı daha büyüktür. Sadece Doğu Asya’da kadınların sanayide istihdamdan aldığı payın (%30,1) erkeklerin sanayiden aldıkları paya (%34,4); Güney Asya’da kadınların sanayide istihdamdan aldığı payın (%21,3) erkeklerin sanayiden aldıkları paya (%25,7) çok yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 3.18’de verilen istihdamın meslek grubu, bölge ve cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, ilk olarak hem kadın hem erkek için çalışanların yarısını ücretli ve maaşlıların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ama bölgeler bazında incelediğimiz zaman, hem istihdam statüsü hem cinsiyet açısından farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, doğu Avrupa’da çalışanların hem erkek hem kadın için kabaca %90’ı ücretli ve maaşlı çalışanlardır. Güney Avrupa, Latin Amerika ve Karayipler’de de hem erkek hem kadın için çalışanların çoğunluğunu ücretli ve maaşlı işçiler oluşturmaktadır (%60-70). Ancak, her iki örnekte de ücretli ve maaşlı istihdam edilen kadınların oranı erkeklerle kıyasla daha büyüktür. Kafkasya ve Merkez Asya’da ise ücretli ve maaşlı işlerde çalışan hem kadınlar hem de erkekler eşit orana sahiptir (%59). Bunun dışında, diğer gelişmekte olan ülkelerde ücretli ve maaşlı çalışanlar için genel eğilim, erkeklerin oranının daha yüksek olmasıdır (United Nations The World’s Women Report, 2015, p. 101).

Dünyanın Kadınları Raporu (2015)’na göre, kadınların ücretli ve maaşlı işe erişimini genişletmek; kadınların para ekonomisine ve düzenli gelire ulaşımını yansıtabilir. Bu da kadınların kendi kendilerine karar almalarına, finansal bağımsızlık kazanmalarına, bireysel kalkınmalarını artırmalarına, karar verme yetkisi elde etmelerine pozitif katkı sağlayabilir (United Nations The World’s Women Report, 2015, p. 101).

Tablo 3. 18 istihdamın meslek, cinsiyet ve bölgelere göre dağılımını göstermektedir. İşverenlerin payı incelendiğinde, tüm dünyada hem kadınlar hem erkekler için toplam istihdam içerisindeki paya sahip olan meslektir. Ancak, kadınların oranı erkeklerden çok daha düşüktür. Örneğin, bölgeler bazında erkekler % 1,1 ila % 7,8 arasında paya sahipken; kadınlar % 0,3 ila % 3,5 arası bir paya sahiptir.

Tablo 3.18. İstihdamın Meslek Grubu, Bölge ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2015)

Bölgeler	Cinsiyet	Ücret ve Maaşlı İşçiler	İşverenler	Kendi Hesabına Çalışanlar	Aile İşçisi
Kuzey Afrika ve Batı Asya	Kadın	61,0	1,6	14,5	22,9
	Erkek	69,9	7,8	17,9	4,4
Sahra Altı Afrika	Kadın	13,5	1,3	48,0	37,2
	Erkek	28,2	2,2	51,0	18,6
Latin Amerika ve Karayipler	Kadın	65,4	2,9	24,1	7,6
	Erkek	62,7	5,9	27,9	3,5
Kafkasya ve Merkez Asya	Kadın	59,3	0,9	33,3	6,6
	Erkek	59,0	2,4	35,5	3,2
Doğu Asya	Kadın	51,9	0,6	28,7	18,8
	Erkek	57,2	1,9	34,9	5,9
Güney Asya	Kadın	19,5	0,6	45,5	34,4
	Erkek	25,9	1,4	63,5	9,2
Güneydoğu Asya	Kadın	36,6	1,5	35,4	26,6
	Erkek	41,4	3,5	44,8	10,3
Okyanusya	Kadın	17,2	0,3	29,1	53,4
	Erkek	28,4	1,1	43,2	27,3
Güney Avrupa	Kadın	80,9	3,5	11,7	3,9
	Erkek	71,9	7,5	19,1	1,5
Doğu Avrupa	Kadın	87,7	1,4	9,0	1,9
	Erkek	85,3	2,6	11,2	0,9

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter4/chapter4.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 18’de kendi hesabına çalışanlar incelendiğinde, sahra altı Afrika, Kafkasya ve Merkez Asya, güney Asya, güneydoğu Asya ve Okyanusya’da oranın hem kadınlar hem de erkekler için çok yüksek düzeyde olduğu gözlenmektedir. Örneğin, bu iş statüsünde sahra altı Afrika bölgesinde hem kadınlar hem de erkekler toplamın yarısını oluşturmaktadır. Örneğin, güney Asya’da kadınlar %45’ini, erkekler % 65’ini oluşturmaktadır.

Tablo 3. 18’i sahra altı Afrika bölgesi için incelediğimizde ise bölgede ücretli ve maaşlı işçilerin hem kadın hem de erkek için diğer bölgelere kıyasla düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Bu bölgede hem kadın hem de erkek için çalışanların büyük çoğunluğunu

kendi hesabına çalışanlar oluşturmaktadır. Ayrıca, Okyanusya'dan sonra aile işçiliğinin en çok görüldüğü yerdir. Özellikle kadınların oranı %37,2 ile erkeklerin oranından (%18,6) çok yüksektir. Bu bakımdan, kendi hesabına çalışanlar ile aile işçilerinin temel sosyal korumalardan yoksun olduğu, düşük gelir elde ettiği, zor çalışma şartlarında çalıştıkları söylenebilir. Daha açık ifade ile bu iş statülerine sahip olanlar, yukarıda Dünyanın Kadınları Raporu(2015)'nda bahsedildiği gibi kendi kendilerine karar alma, finansal bağımsızlık kazanma, bireysel kalkınmalarını artırma, karar verme yetkisi elde etme gibi temel konulardan mahrum kalmaktadır.

Kendi hesabına çalışanların mahrumiyetlerinden ötürü, özellikle kadınlar için dış yardımlar yapılmaktadır. Kendi hesabına çalışan kadınların güçlenmesi amacıyla üretim esnasında kendilerine gerekli olan makine ve teçhizat, çeşitli mikro kredilerle sağlanmaktadır.

3.2.2 Eğitim Göstergeleri Bakımından Kadın Statüsü

Eğitim, insan hakkı özlerinden biridir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi için de zorunlu parçalardan biridir. Eğitim hem bireye hem topluma fayda sağlayan insan sermayesine yönelik yatırımdır (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 59).

Afrika'da kız çocuklarının eğitilmesi için yapılan yatırımların sosyal faydaları son yıllarda fark edilmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllardan beri yapılan araştırmalarda, her yıl kız çocuklarının okullaşma oranının artmasıyla bebek ölümlerinin %5 ila 10 oranında azaldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 5 yıllık ilkökul eğitimine giden çocukların 5 yaşın üstünde yaşama olasılığının %40 daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, beslenme yetersizliği olasılığının % 43 daha düşük olduğu da tespitler arasındadır (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 18).

Bloom, Canning ve Chan (2006), Afrika ülkeleri için yaptıkları çalışmada, ekonomik büyüme ile üniversiteleşme arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonuç, kadınların eğitilmesi ile de Afrika'da ekonomik kalkınmanın hızlanacağı anlamına gelmektedir (Şimşek, 2010 a, s. 7).

Tablo 3. 19. Cinsiyet ve Bölgelere Göre Yetişkin Okuryazarlık Oranı (1990-2012, +15 Yaş)

Yıllar		1990		2000		2012	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bölgeler	Kuzey Afrika	34,22	60,29	49,63	72,24	64,81	81,47
	Sahra Altı Afrika	42,90	63,77	48,14	67,69	51,08	68,13
	Latin Amerika ve Karayipler	84,54	87,08	89,00	90,59	91,89	92,96
	Kafkasya ve Merkez Asya	96,98	99,03	98,66	99,46	99,49	99,73
	Doğu Asya	69,85	87,72	87,06	95,33	92,84	97,53
	Güney Asya	33,69	59,93	46,82	70,41	51,90	73,63
	Güneydoğu Asya	79,50	89,74	87,29	93,32	91,14	95,19
	Batı Asya	60,69	83,31	72,96	89,51	83,33	93,57
	Okyanusya	-*	-*	62,30	72,10	68,52	73,30
	Dünya	69,43	82,22	77,04	86,96	80,23	88,60

*İlgili bölgeye ait veri yoktur.

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter3/chapter3.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

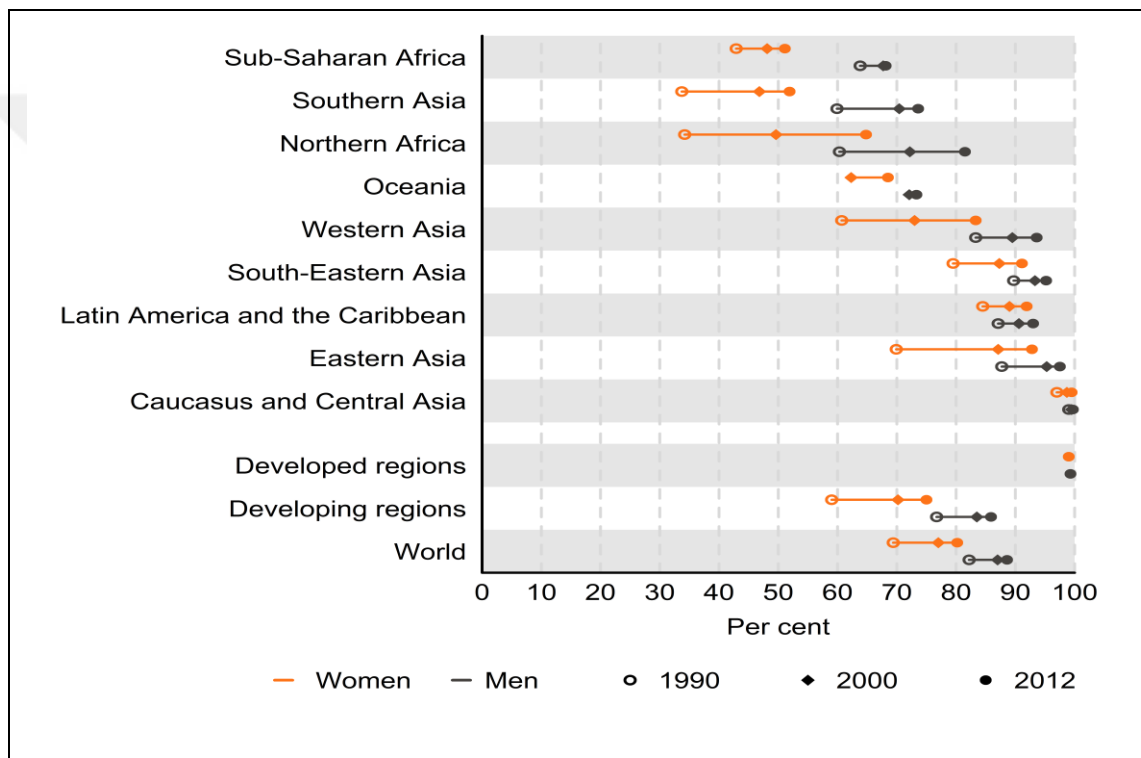
Tablo 3. 19 incelendiğinde, kadınlarda okuryazarlık oranının her dönem için en yüksek olduğu bölge, Kafkasya ve Merkez Asya bölgesidir. Bu bölgeyi sırasıyla Latin Amerika ve Karayipler bölgesi ile Güneydoğu Asya bölgesi izlemektedir. Kadınlar için en düşük okuryazarlık oranına sahip olan bölgeler ise kuzey Afrika, sahra altı Afrika ve güney Asya bölgeleridir.

Tablo 3. 19'u erkekler için incelediğimizde, Kafkasya ve Merkez Asya bölgesi en yüksek okuryazarlık oranına sahip olan bölgedir. Bu bölgeyi güneydoğu Asya, doğu Asya, Latin Amerika ve Karayipler bölgeleri takip etmektedir. Güney Asya, kuzey Afrika ve sahra altı Afrika bölgeleri ise erkekler için okuryazarlık oranının en düşük olduğu bölgelerdir.

Cinsiyetlerin okuryazarlık oranlarını karşılaştırdığımızda, her dönem için tüm bölgelerde kadın okuryazarlık oranı erkek okuryazarlık oranının gerisinde kalmıştır. Ancak, okuryazarlık oranı hem erkekler hem de kadınlar için artış eğilimindedir.

Ayrıca, kadın ile erkek arasındaki okuryazarlık farkı her dönem için kapanma eğilimi göstermiştir.

1990 yılı için kuzey Afrika, sahra altı Afrika ve güney Asya’da kadın erkek okuryazarlık oranı hem dünya ortalamasının hem de diğer bölgelerin oldukça altındadır. 2000 ve 2012 yılları için bu bölgelerde kadın erkek okuryazarlık oranı artış göstermiştir. Ancak, halen dünya ortalamasının ve diğer bölgelerin çok gerisindedir (United Nations The World’s Women Report, 2015, p.).

Kaynak: United Nations The World’s Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter3/chapter3.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Şekil 3.3. Cinsiyet ve Bölgelere Göre Yetişkin Okuryazarlık Oranı (1990-2012, +15 Yaş)

Tablo 3. 19’da verdiğimiz verileri şekle dönüştürdüğümüz zaman, okuryazarlık oranının bölgelere ve zamana göre nasıl değişiklik gösterdiği daha net olarak görülmektedir. Bu yüzden okuryazarlık oranı Şekil 3. 3 ile de gösterilmiştir. Şekil 3. 3’e göre, 1990 yılı için güney Asya ve kuzey Afrika bölgeleri kadın okuryazarlık oranının en düşük olduğu bölgelerdir. Ancak, 2000 yılı için kuzey Afrika büyük gelişme göstermiştir. Sahra altı Afrika bölgesi 2012 yılında %51,08 ile en son sırada yer almaktadır. Bu üç bölge

dışında kalan diğer bölgeler incelendiğinde, sahra altı Afrika ve güney Asya bölgesinin 2012 yılında dahi ulaşamadığı okuryazarlık oranına 1990 yılında ulaştıkları görülmektedir.

Tablo 3.20. Cinsiyet ve Bölgelere Göre Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Brüt Okullaşma Oranları (1990-2012)

Yıllar		1990		2000		2012	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bölgeler	Kuzey Afrika	11	19	16	23	36	40
	Sahra Altı Afrika	10	10	11	12	20	20
	Latin Amerika ve Karayipler	40	40	56	56	75	74
	Kafkasya ve Merkez Asya	50	54	20	21	31	31
	Doğu Asya	20	21	39	40	71	71
	Güney Asya	12	15	26	26	56	54
	Güneydoğu Asya	24	23	35	35	57	57
	Batı Asya	8	8	9	10	20	20
	Okyanusya	9	9	39	40	73	73
	Dünya	27	28	34	35	54	54

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter3/chapter3.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 20'de verilen okul öncesi eğitimde okullaşma oranı, dünyada hem kız hem erkek çocukları için istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Ayrıca kız ve erkek çocuğu arasındaki fark 2012 yılında kapanmıştır. Okul öncesi eğitimde cinsiyet farklılığının çok fazla görülmemesi nedenini belirtmekte fayda vardır. Nitekim, okul öncesi eğitim alan çocuklar genel itibariyle varlıklı ailelerin çocuklarıdır. Varlıklı ailelerde çocukların eğitilmesi ile ilgili cinsiyet temelli ayrım fakir ailelere kıyasla daha azdır (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 62).

Tablo 3. 20'de verilen bölgeleri değerlendirdiğimizde, dünya ortalamasının çok altında kalan bölgelerin var olduğu gözlenmektedir. Ayrıca, cinsiyetler arasındaki farklılığın devam ettiği bölgeler de vardır. Örneğin, 2012 yılı için kuzey Afrika'da kız çocukları aleyhine, Latin Amerika ve Karayipler, Güney Asya'da erkek çocukları aleyhine eşitsizlik söz konusudur. Bunun yanı sıra, dünya ortalamasının çok üzerinde okullaşan

bölgeler de gözlenmektedir. Örneğin, her dönem için Latin Amerika ve Karayipler’de, 1990 yılı için Kafkasya ve Merkez Asya’da, 2000-2012 yılları için Doğu Asya ve Güneydoğu Asya ile Okyanusya’da okul öncesi eğitim oranı dünya ortalamasının üzerindedir.

Tablo 3. 21. Cinsiyet ve Bölgelere Göre İlköğretime Net Kayıt Oranı (1990-2012, Düzeltilmiş*)

Yıllar		1990		2000		2012	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bölgeler	Kuzey Afrika	72	88	86	93	98	100
	Sahra Altı Afrika	48	58	57	64	75	81
	Latin Amerika ve Karayipler	85	90	93	95	94	93
	Kafkasya ve Merkez Asya	***	***	95	95	94	95
	Doğu Asya	94	100	96	96	97	97
	Güney Asya	63	85	73	87	94	94
	Güneydoğu Asya	92	95	92	93	94	94
	Batı Asya	79	88	81	91	91	96
	Okyanusya	64	73	***	***	86	91
	Dünya	77	87	82	88	90	92

* Düzeltilmiş net kayıt oranı: Resmi olarak okul çağına gelmiş (ilköğretim veya ortaöğretime kayıt yaptırmış) yaş grubunun toplam sayısı, ilgili nüfusun yüzdesi olarak ifade edilir.

**İlgili bölgeye ait veri yoktur.

Kaynak: United Nations The World’s Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter3/chapter3.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 21 incelendiği zaman genel olarak, ilköğretime kayıt oranının dünyada hem erkekler hem de kızlar için artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Okullaşma oranının artmasında ilkokul eğitimi için yapılan yatırımlar, ilköğretimden alınan harçların kaldırılması yani, devlet hizmeti olarak sunulması büyük rol oynamıştır.

Tablo 3. 21’de yer alan bölgeler 1990 yılı için incelendiğinde, kadınlar için dünya ortalaması, % 77’dir. Kuzey Afrika, sahra altı Afrika, güney Asya ve Okyanusya bölgeleri dünya ortalamasının altında yer alan bölgelerdir. Bölgeler arasında en kötü

durumda olan % 48 ile sahra altı Afrika bölgesidir. En iyi durumda olan ise, % 94 ile doğu Asya bölgesidir. Erkekler için 1990 yılını incelediğimizde, ilköğretime net kayıt oranının dünyada % 87 olduğu görülmektedir. Sahra altı Afrika, güney Asya ve Okyanusya bölgeleri dünya ortalamasının altında yer alan bölgelerdir. Bölgeler arasında en kötü durumda olanı % 58 ile sahra altı Afrika'dır. En iyi durumda olanı % 100 ile doğu Asya bölgesidir.

Tablo 3. 21'de yer alan 2012 yılı verileri kadınlar için incelendiğinde, dünya ortalamasının % 90'a çıktığı görülmektedir. Sahra altı Afrika ve Okyanusya bölgeleri dünya ortalamasının altında kalan bölgelerdir. Bölgeler bazında değerlendirme yaptığımızda; % 98 ile en iyi durumda olan bölge kuzey Afrika, % 75 ile en kötü durumda olan bölge sahra altı Afrika bölgesidir. Erkekler için değerlendirme yaptığımızda, dünya ortalamasının % 92'ye çıktığı görülmektedir. Sahra altı Afrika ve Okyanusya bölgeleri, dünya ortalamasının altında kalan bölgelerdir. Bölgeler arasında en kötü durumda olanı % 81 ile sahra altı Afrika, en iyi durumda olana % 100 ile kuzey Afrika bölgesidir.

Tablo 3. 22'de verilen ortaöğretime kayıt oranı genel anlamda değerlendirildiğinde, hem kız hem erkek çocuğu için istikrarlı bir şekilde arttığı bunun yanı sıra, cinsiyetler arası farklılığın da azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. Örneğin, Kafkasya ve Merkez Asya ortaöğretime kaydın hem en yüksek olduğu hem de cinsiyet eşitsizliğinin en az olduğu bölgelerden biridir (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 70). Buna rağmen, pek çok bölgede kızların dezavantajlı konumunun artarak devam ettiği de bilinmektedir. Örneğin, Okyanusya ve sahra altı Afrika'da cinsiyetler arası fark zamanla kızların aleyhine daha da artmıştır.

Tablo 3. 22. Cinsiyet ve Bölgelere Göre Orta Öğretime Brüt Kayıt Oranları (1990-2012)

Yıllar		1990		2000		2012	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bölgeler	Kuzey Afrika	52	67	69	73	86	87
	Sahra Altı Afrika	20	26	23	29	38	45
	Latin Amerika ve Karayipler	63	59	85	80	91	85
	Kafkasya ve Merkez Asya	91	93	86	87	97	100
	Doğu Asya	34	46	57	61	90	88
	Güney Asya	27	46	39	52	62	66
	Güneydoğu Asya	40	44	55	57	74	73
	Batı Asya	41	62	54	71	73	79
	Okyanusya	23	27	33	37	45	52
	Dünya	45	54	57	62	72	74

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter3/chapter3.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 22’de kadınlar için 1990 yılı verileri incelendiğinde, ortaöğretime brüt kayıt oranı dünyada % 45’tir. Kuzey Afrika, Latin Amerika ve Karayipler, Kafkasya ve Merkez Asya dışındaki bölgeler dünya ortalamasının altında kalmıştır. Bölgeler arasında en iyi durumda olanı % 91 ile Kafkasya ve Merkez Asya bölgesi olmuştur. En kötü durumda olanı ise % 23 ile Okyanusya olmuştur. Erkekler için incelediğimizde, dünya ortalamasının % 54 olduğu görülmektedir. Kuzey Afrika, Latin Amerika ve Karayipler, Kafkasya ve Merkez Asya, batı Asya dışındaki bölgeler dünya ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 3. 22, 2012 yılı için değerlendirildiğinde, dünyada kadınların ortaöğretime kayıtları % 72’ye yükselmiştir. Sahra altı Afrika, güney Asya, Okyanusya bölgeleri dünya ortalamasının altında kalmıştır. Bölgeler arasında en kötü durumda olan % 38 ile sahra altı Afrika, en iyi durumda olan % 97 ile Kafkasya ve Merkez Asya bölgesi olmuştur. Erkekler için incelediğimizde, dünya ortalamasının % 74’e yükseldiği görülmektedir. Sahra altı Afrika, güney Asya, güneydoğu Asya, Okyanusya bölgeleri dünya ortalamasının altında kalan bölgeler olmuştur. Bölgeler arasında en kötü durumda

olan bölge % 45 ile sahra altı Afrika, en iyi durumda olan bölge % 100 ile Kafkasya ve Merkez Asya bölgesi olmuştur.

Tablo 3. 23. Cinsiyet ve Bölgelere Göre Yükseköğretime Brüt Kayıt Oranı (1990-2012)

Yıllar		1990		2000		2012	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bölgeler	Kuzey Afrika	9,45	14,55	20,72	25,03	30,77	27,58
	Sahra Altı Afrika	2,20	4,22	3,53	5,24	6,40	9,99
	Latin Amerika ve Karayipler	16,57	17,13	24,57	20,69	48,30	37,85
	Kafkasya ve Merkez Asya	24,39	24,76	21,08	21,64	24,22	22,53
	Doğu Asya	2,92	5,92	8,82	12,70	30,23	27,87
	Güney Asya	3,69	7,52	6,92	10,44	20,33	25,13
	Güneydoğu Asya	9,86	10,72	18,30	17,79	31,38	28,12
	Batı Asya	9,95	15,68	16,94	21,93	39,16	41,04
	Okyanusya	2,63	4,35	3,42	4,06	-*	-*
	Dünya	12,92	14,33	18,98	19,00	33,40	30,97

*İlgili bölgeye ait veri yoktur.

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter3/chapter3.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 23'te de görüldüğü üzere, çoğu bölgelerde yükseköğretime kayıt oranı zamanla kadın aleyhine olmaktan çıkmış, erkek aleyhine dönüşmüştür (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 75). Başka deyişle, cinsiyet eşitsizliği erkek lehine değil, kadın lehine dönüşmüştür. Örneğin, kuzey Afrika, Latin Amerika ve Karayipler, Kafkasya ve Merkez Asya, doğu Asya, güneydoğu Asya bölgelerinde cinsiyet eşitsizliği zamanla kadın lehine dönmüştür.

Tablo 3. 23'te yer alan veriler 1990 için değerlendirildiğinde, dünyada kadınların yükseköğretime brüt kayıt oranı % 12,92'dir. Latin Amerika ve Karayipler, Kafkasya ve Merkez Asya dışındaki bölgeler dünya ortalamasının altında yer almıştır. Bölgeler arasında en iyi durumda olanı % 24,39 ile Kafkasya ve Merkez Asya bölgesi, en kötü durumda olanı % 2,20 ile sahra altı Afrika bölgesi olmuştur. Erkeklerin dünya ortalaması % 14,33 olmuştur. Sahra altı Afrika, doğu Asya, güney Asya, güneydoğu

Asya ve Okyanusya bölgeleri dünya ortalamasının altında kalan bölgelerdir. Bölgeler arasında en iyi durumda olan % 24,76 ile Kafkasya ve Merkez Asya bölgesi, en kötü durumda olan ise % 4,22 ile sahra altı Afrika bölgesi olmuştur.

3.2.3 Yaşam Göstergeleri Bakımından Kadın Statüsü

İyi sağlık, temel insan haklarından biridir. Bireysel ve sosyal kalkınma için gerekli önkoşuldur. Sağlıklı olmak; fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak iyi durumda olma olarak tanımlanır (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 27-29).

Kadın erkek arasında sağlık açısından farklılıklar mevcuttur. Kadın erkek arasındaki sağlık farklılığının var olmasında üç faktör gösterilir. Bunlar; kalkınma, biyoloji ve toplumsal cinsiyettir. Kalkınma ile anlaşılan sağlık sisteminin gelişimidir. Bunun yanı sıra; temiz suya erişim, sağlık önlemleri (temizlik), altyapı sistemlerinde dönüşüm de sağlıkta kalkınma göstergelerindendir. Biyoloji, sağlık ihtiyaçları ve cinsiyetlere özgü zayıf noktaları belirler. Erkekler için zayıf noktalar yüksek oranda ölüm oranı (doğdukları ilk günden tüm yaşamları boyunca) ve doğumda beklenen yaşam süresinin daha kısa olmasıdır. Kadınlar içinse ölüm oranının yüksek olması ve üreme sağlığı ihtiyaçlarının sürekli artmasıdır. Toplumsal cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal cinsiyet normlarıdır. Erken yaşta ve zorla evlilik, eğitime ulaşmada engeller, çiftler arasında kadının karar verme gücünden yoksun olması, kadına karşı fiziksel ve cinsel şiddet bu duruma örnek olarak sayılabilir (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 27-29).

Tablo 3. 24'te verilen bölgelere ve cinsiyete göre doğumda beklenen yaşam süresi incelendiği zaman, tüm bölgeler için yapılacak en genel değerlendirme, erkeklerde yaşam beklentisinin kadınlara kıyasla kısa olduğudur.

Tablo 3. 24. Cinsiyet ve Bölgelere Göre Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (1990-2015)

Bölgeler	Cinsiyet	1990-95	1995-00	2000-05	2005-10	2010-15
Kuzey Afrika	Kadın	68	70	72	72	74
	Erkek	64	66	67	68	69
Sahra Altı Afrika	Kadın	51	51	51	54	57
	Erkek	48	48	49	52	55
Latin Amerika ve Karayipler	Kadın	72	74	75	77	78
	Erkek	66	67	69	70	72
Kafkasya ve Merkez Asya	Kadın	69	69	71	72	72
	Erkek	61	61	63	64	64
Doğu Asya	Kadın	72	73	75	76	77
	Erkek	68	69	72	73	74
Güney Asya	Kadın	61	63	65	67	69
	Erkek	59	61	63	64	65
Güneydoğu Asya	Kadın	69	70	72	73	74
	Erkek	63	65	66	68	69
Batı Asya	Kadın	70	72	73	75	76
	Erkek	65	67	68	69	71
Okyanusya	Kadın	62	63	65	67	67
	Erkek	57	59	61	62	63

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter2/chapter2.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 24'te yer alan veriler incelendiği zaman, 1990-1995 yılında kadınlar için doğumda beklenen yaşam süresinin en uzun olduğu bölge 72 yaş ile Latin Amerika ve Karayipler ile doğu Asya bölgeleri olmuştur. En kısa olduğu bölge 51 yaş ile sahra altı Afrika bölgesidir. Erkekler için incelediğimizde, doğu Asya 68 yaş ile yaşam beklentisinin en uzun olduğu bölge olmuştur. Yaşam beklentisinin en kısa olduğu bölge 48 yaşla Sahra altı Afrika bölgesidir.

Tablo 3. 24, 2010-2015 yılları için değerlendirildiğinde, kadınlar için yaşam beklentisinin en uzun olduğu bölge 78 yaş ile yine Latin Amerika ve Karayipler bölgesidir. En kısa olduğu bölge 57 yaş ile yine sahra altı Afrika bölgesi olmuştur.

Erkekler için incelediğimizde, yaşam beklentisinin en uzun olduğu bölge 74 yaş ile yine doğu Asya bölgesi; en kısa olduğu bölge 55 yaş ile sahra altı Afrika bölgesi olmuştur.

Tablo 3.25. Bölgelere Göre Kadın Başına Ortalama Doğum Sayısı (1990-2015)

Bölgeler	1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015
Kuzey Afrika	3,83	3,12	2,74	2,73	2,76
Sahra Altı Afrika	6,17	5,89	5,64	5,37	5,08
Karayipler	2,84	2,63	2,50	2,37	2,26
Latin Amerika	3,04	2,77	2,53	2,29	2,17
Kafkasya ve Merkez Asya	3,29	2,67	2,39	2,51	2,46
Doğu Asya	2,04	1,57	1,55	1,63	1,66
Güney Asya	3,92	3,47	3,07	2,72	2,53
Güneydoğu Asya	3,10	2,65	2,45	2,35	2,23
Batı Asya	4,27	3,82	3,36	3,02	2,81
Okyanusya	4,39	4,26	4,00	3,79	3,55
Dünya	3,04	2,73	2,60	2,53	2,50

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter2/chapter2.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 25’de görüldüğü üzere, Kafkasya ve Merkez Asya ve Doğu Asya hariç kalan tüm bölgelerde, kadın başına düşen doğum sayısı düşme eğilimi göstermektedir.

Tablo 3. 25’deki veriler 1990-1995 yılları için değerlendirildiğinde, dünyada kadın başına doğum sayısının 3,04 olduğu görülmektedir. Karayipler ile doğu Asya dışında kalan bölgelerin dünya ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Sahra altı Afrika bölgesi kadın başına 6,17 doğum sayısı ile doğumun en fazla olduğu bölgedir. Doğu Asya bölgesi 2,04 doğum sayısı ile doğumun en az olduğu bölgedir.

Afrika kıtasında doğum oranı diğer gelişmekte olan bölgelere göre hâlen çok yüksek sayıdadır. Ayrıca doğurganlık hızını kontrol altına almada diğer gelişmekte olan bölgelerin gerisinde kalmaktadır. 35 sahra altı Afrika ülkesinin 16’sında doğum oranı 30 yılı aşkındır azalmamıştır (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 18).

Afrika kıtasında, çocukların ekonomik değer (gelecek dönemin iş gücü) olarak görülmesi, bebek ölümlerinin yüksek olması, doğum kontrol hapı kullanım yaygınlığının düşük olması; kadın başına düşen doğurganlığın yüksek olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca bitmeyen ekonomik krizler ve çevresel değişim, çocuk emeğine duyulan ihtiyacı artırmaktadır (Manuh, 1998, p. 7).

3.2.4 Siyasi Güç Göstergeleri Bakımından Kadın Statüsü

Toplumlarda genel olarak görülen şey, güç ve karar alma hakkının erkeklerin elinde olmasıdır. Bu nedenle, kadınların ulusal parlamentolardaki temsiliyeti de çok düşük düzeyde kalmaktadır. Bu durum siyasi arenada cinsiyet eşitsizliğini gözle görülür hâle getirmektedir. Bu olumsuzluklara rağmen; kadınların güçlenmesi, siyasi temsiliyetinin artırılması için kadınların lehine olacak çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin, Ruanda ve Tanzanya’da mecliste en az bulunacak kadın oranı anayasal olarak düzenlenmiştir. Ruanda ulusal parlamentosunun % 60’ı kadınlardan oluşmaktadır. Bu oranla Ruanda, dünyada meclisinde en çok kadın bulunduran ülke unvanını elinde bulundurmaktadır (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 24).

Liberya bağımsızlığının ardından çıkardığı ilk anayasada oy hakkını yirmi yaşını doldurmuş erkeklere vermiş, kadınlara oy hakkı vermemiştir. Ancak, bu anayasa zamanla kadınların da lehine olacak şekilde değiştirilmiş, kadınlar siyasi arenada söz sahibi olmaya başlamıştır. Nitekim, 2005 yılı Başkanlık ve Yasama Meclisi Seçimleri’nde Ellen Johnson Sirleaf, geçerli oyların % 59,4’ünü alarak hem ülkesinin hem de Afrika kıtasının ilk kadın cumhurbaşkanı olmuştur. 2011 yılı seçimlerinde de geçerli oyların % 90,8’ini alarak tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir. Sirleaf, hâlen Liberya’nın cumhurbaşkanlığını yapmaktadır (Artokça, 2013, s. 8-14). Joyce Banda 2012-2014 yılları arasında Malavi’de devlet başkanlığı yapmıştır. Banda, ülkesinin ilk kadın devlet başkanı olma unvanına sahiptir. Catherine Samba-Panza 2014-2016 yılları arasında Orta Afrika Cumhuriyeti devletinde cumhurbaşkanlığı görevinde bulunmuş, Samba’da ülkesinin ilk kadın cumhurbaşkanı olma unvanına sahiptir (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 24).

Tablo 3. 26’yı incelediğimizde, parlamentoda kadın temsiliyetinin artma eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, her bölgede kadın parlamenter artışının aynı hızda olmadığı görülmektedir.

Tablo 3.26. Bölgelere Göre Kadın Parlamenterler (1990-2015, %)

Bölgeler	Yıllar			
	1990	2000	2010	2015
Kuzey Afrika	2	4	11	25
Sahra Altı Afrika	10	13	18	23
Latin Amerika	9	13	20	25
Karayipler	22	21	29	33
Kafkasya ve Merkez Asya	.*	7	15	18
Doğu Asya	20	20	20	22
Güney Asya	6	7	18	18
Güneydoğu Asya	10	12	19	18
Batı Asya	4	4	9	12
Okyanusya	1	4	3	4
Dünya	13	14	19	22

*İlgili bölge için veriye ulaşılamamıştır.

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter5/chapter5.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 26'da yer alan veriler 1990 yılı için incelendiğinde, dünya kadın parlamenter oranı % 13'tür. Karayipler, doğu Asya dışında kalan bölgeler dünya ortalamasının altında kalmıştır. Bölgeler incelendiğinde, Karayipler % 22'lik oranla kadın parlamenterin en yüksek olduğu bölge, Okyanusya % 1'lik oranla kadın parlamenterin en düşük olduğu bölge olmuştur. 2015 yılı için değerlendirme yaptığımızda, dünya kadın parlamenter oranının % 22'ye yükseldiği görülmektedir. Kuzey Afrika, sahra altı Afrika, Latin Amerika, Karayipler ve doğu Asya bölgeleri dünya ortalamasının üzerinde kadın parlamentere sahip olan bölgelerdir. Bölgeler değerlendirildiğinde, % 33'lük oranla kadın parlamenterin en çok olduğu bölge Karayipler olmuştur. En az olduğu bölge % 4 ile Okyanusya olmuştur.

Tablo 3. 27'de verilen kadın bakanların oranı incelendiğinde, ilk olarak kadın bakan oranının artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Ancak, her bölgede artış aynı hızda olmamıştır.

Tablo 3.27. Bölgelere Göre Kadın Bakanlar (2005-2015, %)

Bölgeler	Yıllar					
	2005	2008	2010	2012	2014	2015
Kuzey Afrika	7,5	9,3	6,5	6,3	9,7	14,9
Sahra Altı Afrika	15,7	18,2	19,0	19,9	20,0	19,5
Latin Amerika	16,2	24,2	23,1	23,9	24,9	23,3
Karayipler	18,8	20,8	16,8	16,0	17,7	19,4
Kafkasya ve Merkez Asya	9,9	8,6	5,8	9,6	11,4	9,2
Doğu Asya	5,9	6,8	8,8	10,9	11,9	9,8
Güney Asya	7,4	8,2	7,4	11,6	7,4	10,4
Güneydoğu Asya	9,8	7,7	9,9	9,5	7,9	9,7
Batı Asya	7,1	7,0	7,5	6,4	7,1	7,2
Okyanusya	4,7	6,4	7,3	6,6	8,4	8,8
Dünya	14,2	16,1	16,2	16,7	17,2	17,7

Kaynak: United Nations The World's Women, 2015, <http://unstats.un.org/unsd/gender/chapter5/chapter5.html>, Erişim Tarihi: 30.12.2016.

Tablo 3. 27'deki veriler 2005 yılı için değerlendirildiğinde, dünya ortalamasının % 14,2 olduğu görülmektedir. Sahra altı Afrika, Latin Amerika, Karayipler bölgeleri dünya ortalamasının üzerinde kadın bakan oranına sahip olan bölgelerdir. Bölgeler değerlendirildiğinde, % 18,8'lik oranla en yüksek kadın bakan oranına sahip olan bölge Karayipler'dir. Okyanusya bölgesi % 4,7'lik oranla en düşük kadın bakan oranına sahip olan bölgedir. 2015 yılı için incelediğimizde, dünya ortalamasının % 17,7'ye yükseldiği görülmektedir. Sahra altı Afrika, Latin Amerika, Karayipler bölgeleri kadın bakan oranının en yüksek olduğu bölgelerdir. Bölgeler incelendiğinde, Latin Amerika bölgesi % 23,3'lük oranla kadın bakan oranının en yüksek olduğu bölge olmuştur. Batı Asya bölgesi % 7,2 ile kadın bakan oranının en düşük olduğu bölgedir.

Tablo 3. 28. Bölgelere Göre Ülkelerin Kadın Devlet Başkanları, Kadın Başbakanları (2015)

Bölgeler	Devlet Başkanı	Başbakan
Afrika		
Orta Afrika Cumhuriyeti	+	
Liberya	+	+
Asya		
Kore	+	
Bangladeş		+
Latin Amerika ve Karayipler		
Arjantin	+	+
Brezilya	+	+
Şili	+	+
Jamaika		+
Peru		+
Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti		+
Gelişmiş Bölgeler		
Hırvatistan	+	
Litvanya	+	
Malta	+	
İsviçre	+	+
Danimarka		+
Almanya		+
Letonya		+
Norveç		+
Polonya		+

Kaynak: United Nations The World's Women Report, 2015, p. 127.

Kadın devlet başkanlarını, başbakanlarını veren Tablo 3. 28'de görüldüğü üzere, dünyanın birçok bölgesinde kadın devlet başkanları, başbakanları vardır. Ancak bu temsiliyet çok düşüktür. Örneğin, 2015 yılını baz aldığımızda, dünya genelinde 152 devlet başkanlığının sadece 10 tanesi, 194 başbakanlığın sadece 14 tanesi kadınların elindedir (United Nations The World's Women Report, 2015, p. 127).

3.3 Bölümün Genel Değerlendirilmesi

Bu bölümde birinci alt başlıkta Afrika kıtasına genel bakış, ikinci alt başlıkta Afrika kıtasında kadının statüsü başlıkları ele alınmıştır. Afrika kıtasına genel bakış başlığı altında sırasıyla; Afrika kıtasının ekonomik yapısı, siyasi yapısı, toplumsal yapısı, Afrika kıtasında bölgesel bütünleşme faaliyetleri ve bin yıllık kalkınma hedeflerinin kıtaya yansımaları incelenmiştir. Afrika kıtasında kadının statüsü başlığı altında sırasıyla; ekonomik göstergeler, eğitim göstergeleri, yaşam göstergeleri ve siyasi güç göstergeleri bakımından kadının statüsü hem bölgeler ile hem de erkeklere kıyasla incelenmiştir.

Ekonomik büyüme açısından kıtada en iyi performans gösteren bölge doğu Afrika bölgesidir. Güney ve kuzey Afrika bölgeleri ise en yavaş büyüyen bölgelerdir. Kıtada milli gelirin kaynağı tarım ve madendir. Kıtada bulunan madenler, kıtanın sanayi ve hizmet sektörünün gelişmesini engellemektedir. Platinde dünya rezervlerinin % 89'u, elmaden % 60'ı kıtadan çıkmaktadır. Kıtada 2005 yılından beri işgücüne katılım oranında değişiklik olmamıştır. Kıtada enflasyonun en düşük olduğu bölge merkez Afrika'dır. Kıtaya gelen doğrudan yabancı sermaye yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlemektedir. 2015 yılına göre kıtanın toplam borç ortalaması GSMH'nin 2,36'sı kadardır.

Kıtanın siyasi tarihi; sömürge öncesi, sömürge ve sömürge sonrası dönem olarak üçe ayrılır. Kıtanın siyasi yapısının şekillenmesinde sömürge döneminin etkisi olmuştur. Avrupalı devletlerin böl, parçala, yönet stratejisi kıtada halen varlığını sürdürmektedir. Kıtadaki sömürge ve köleleştirme yani, kolonyal faaliyetler yeni bir oluşumla devam etmektedir. Demokratik sisteme geçilmiş olsa bile ülkeler rant faaliyetleriyle yönetilmektedir. Kıtadaki siyasi istikrarsızlıklar ekonomik istikrarsızlıkların da yaşanmasına sebep olmaktadır.

Afrika 1,001 milyarlık nüfusu ile dünyanın en kalabalık ikinci kıtasıdır. Kıtada 3000'den fazla farklı kabile vardır. Kıta genelinde 2000'e yakın yerel dil konuşulmaktadır. Kıtada üç büyük kutsal din ile yerel inanışlar vardır. Kıtada kaynakların büyük bölümü iç savaşlar nedeniyle savunmaya ayrılmaktadır. Bu yüzden, kıtanın ihtiyacını karşılayacak kadar eğitim ve sağlık harcamaları yapılamamaktadır. Bunun sonucunda, eğitim seviyesi düşük düzeyde kalmaktadır. Yaygın hastalıklar hem çocuk hem yetişkin ölümlerine sebep olmaktadır.

Kıta genelinde çokça bölgesel bütünleşme faaliyeti vardır. Bir ülke birden çok bölgesel birlik içindedir. Kıtadaki birlikler; Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Pazarı, Doğu Afrika Topluluğu, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'dur. Bu birlikler, kıtada bölgesel istikrarı sağlamak, özel sektörün gelişmesini sağlamak, insanların serbest dolaşımını temin etmek böylece, bölgesel iç ticaret hacmini artırmak, kalkınma için gerekli olan altyapı tesislerini inşa etmek (elektrik; su; deniz, hava, kara, demir yolları; vs.), ölçek ekonomilerine ulaşmak, vb. gibi pek çok ortak amaca sahiptir.

Bin yıllık kalkınma hedeflerinden ilkinin kuzey Afrika için sağlandığı ancak, sahra altı Afrika için sağlanmadığı gözlenmiştir. İkinci hedef için de benzer şey söz konusudur. Üçüncü hedefin her iki bölgede de başarısız olduğu görülmüştür. Dördüncü hedefin kuzey Afrika için sağlandığı fakat sahra altı Afrika için sağlanmadığı gözlenmiştir. Beşinci hedef için her iki bölgede de kısmi başarı elde edildiği görülmüştür. Altıncı hedefin kuzey Afrika'da sağlandığı fakat sahra altı Afrika'da daha da kötüleştiği görülmüştür. Yedinci hedefin her iki bölgede de kısmi olarak başarılı olduğu gözlenmiştir.

Ekonomik göstergeler incelendiğinde, göze ilk çarpan şey Boserup (1970)'un "Marjinalleşme Tezi" diğer adıyla "Ekonomik Kalkınma ve Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımı Arasındaki U Şekilli İlişki"dir. 2015 yılında işgücüne katılım oranı kuzey Afrika'da kadınlar için % 22,9; erkekler için % 74,5'tur. Sahra altı Afrika bölgesinde kadınlar için % 63,9; erkekler için % 76,8'dir. Sektörel istihdam payı, kuzey Afrika bölgesinde kadınlar için tarımda % 29,7; sanayide % 12,2; hizmette % 58,1'dir. Sahra altı Afrika bölgesinde ise sırasıyla % 62,2; % 6,0; % 31,8'dir. Bu göstergelere göre, tarım sektörü Afrika kıtası için kadınlarda tarım sektörü için hayati derecede önemlidir. İstihdamın meslek grubuna göre dağılımı incelendiğinde, kuzey Afrika'da, kadın istihdamının en yoğun olduğu meslek, ücretli ve maaşlı işçilerdir. İşverenler ise yoğunluğun en az olduğu meslektir. Sahra altı Afrika için kadınların en çok istihdam edildiği meslek, kendi hesabına çalışanlar; en az istihdam edildiği meslek, işverenlerdir.

Eğitim göstergeleri bakımından incelendiğinde, kadın okuryazarlık oranı 2012 yılında kuzey Afrika'da % 64,81; sahra altı Afrika'da % 51,08'dir. Bu oran ile hem kuzey

Afrika hem de sahra altı Afrika kadın okuryazarlığının dünyada en düşük olduğu bölgelerdendir. Okul öncesi eğitimde okullaşma oranı 2012 yılında kuzey Afrika'da % 36, sahra altı Afrika'da % 20'dir. Kadınlarda ilköğretime net kayıt oranı kuzey Afrika bölgesinde % 98 iken, sahra altı Afrika bölgesinde % 75 olmuştur. Bu oran ile sahra altı Afrika bölgesi diğer bölgelere göre son sırada yer almaktadır. Ortaöğretime brüt kayıt oranı kuzey Afrika'da % 86, sahra altı Afrika'da % 38'dir. Sahra altı Afrika bölgesi bu oranla dünya ortalamasının altında kalmıştır. Yükseköğretime brüt kayıt oranı kuzey Afrika'da % 30,77; sahra altı Afrika'da % 6,40 olmuştur. Sahra altı Afrika bölgesi bu göstergede de dünya ortalamasının altında kalmıştır.

Yaşam göstergeleri bakımından incelendiğinde, 2010-2015 yılları arasında kadınlar için doğumda beklenen yaşam süresi kuzey Afrika bölgesinde 74; sahra altı Afrika bölgesinde 57'dir. Bu oranla sahra altı Afrika bölgesi dünyada yaşam beklentisinin en kısa olduğu bölgedir. Kadın başına düşen ortalama doğum sayısı kuzey Afrika'da 2,76; sahra altı Afrika'da 5,08 olmuştur. Bu oranla, dünyada doğurganlığın en yüksek olduğu bölge Sahra altı Afrika bölgesidir.

Siyasi güç bakımından incelendiğinde, 2015 yılında kadın parlamenterler kuzey Afrika bölgesinde % 25; sahra altı Afrika bölgesinde % 23 olmuştur. Bu oranlarla her iki bölgede dünyada kadın parlamenter temsiliyetinin en yüksek olduğu bölgelerdir. Kadın bakanlar kuzey Afrika bölgesinde % 14,9; sahra altı Afrika bölgesinde % 19,5 olarak gözlenmiştir. Bu oranla sahra altı Afrika bölgesi dünya ortalamasının üzerinde bir orana sahiptir. Kadın devlet başkanları, başbakanları incelendiğinde, dünya genelinde 152 devlet başkanlığının 10 tanesi, 194 başbakanlığın 14 tanesi kadınların elindedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA ÜLKELERİ İÇİN AMPİRİK ANALİZ

Dördüncü bölümün birinci alt başlığında, kadınların kalkınmasını araştıran çalışmalara yani, literatüre yer verilecektir. İkinci alt başlıkta, kullanılacak olan analiz yöntemi anlatılacaktır. Üçüncü alt başlıkta, analizde ele alınacak ülkelere yer verilecektir. Dördüncü alt başlıkta, analizde kullanılacak değişkenler tanıtılacaktır. Beşinci alt başlıkta, analiz sonucuna yer verilecektir. Altıncı alt başlıkta, elde edilen bulgular değerlendirilecektir. Son alt başlıkta, bölümün genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

4.1 Literatür

Bu başlık altında, kadınların kalkınmasını farklı analiz yöntemleri (zaman serisi, panel, korelasyon,...) ve farklı değişkenlerle (kadın işgücüne katılım oranı, ekonomik büyüme, kadınların ilköğretime kayıt oranı, kadınların ortaöğretime kayıt oranı, kadın okur yazarlığı, kadın başına doğum sayısı, kadınların doğumda bekledikleri yaşam, anne ölüm oranı, kadın parlamenter, ...) araştıran yabancı ve Türkçe literatüre yer verilecektir.

4.1.1 Yabancı Literatür

Ahluwalia (1976), vergi gelirleri/GSYİH, ilkokula kayıt oranı, ortaöğrenime kayıt oranı, toplam nüfus, nüfusun büyüme hızı değişkenlerini kullanarak ülkelerin göreceli kalkınmasını analiz etmiştir (Atik; Khan, 2016 a, p. 14).

Hicks and Streeten (1979) çalışmalarında, kalkınmanın sadece kişi başına düşen gelirle ölçüldüğünü eleştirerek, ekonomik ve sosyal göstergeleri de analizlerine dâhil etmişlerdir. Ekonomik değişkenler; gazeteler, otomobiller, radyo alıcıları, elektrik tüketimi, enerji tüketimidir. Sosyal göstergeler; doğumda beklenen yaşam süresi, kalori alımı, bebek ölümleri, ilkokula kayıt oranı, okuryazarlık oranı, oda başına düşen kişi

sayısı, suyu olmayan evler değişkenlerini alarak analiz yapmışlardır. Analizlerinin sonucunda, kullandıkları yedi sosyal gösterge ile GSMH arasında 0,5'lik, beş ekonomik gösterge ile GSMH arasında 0,71'lik korelasyon olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır (Hicks ve Streeten, 1979, p. 567-580).

Psacharopoulos ve Tzanantos (1989) çalışmasında emek arzını incelemiştir. Kadınların emek piyasasına katılımında en büyük engelin erkekler değil, toplumsal yapı olduğunu iddia etmişlerdir. Çalışmada; gelir, demografi, din ve eğitimin kadınların işgücü piyasasına katılımına olan etkisi 136 ülke için istatistiksel açıdan incelenmiştir. Gelir açısından yapılan incelemede, kadınların işgücü piyasasına katılımında ülkenin gelişmişlik düzeyinin belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1960-1980 yılları için GÜ'lerde kadınların işgücüne katılım oranının % 10 arttığı, AGÜ'lerde ise % 7 azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Demografik açıdan yapılan inceleme sonucunda kadınların, yeniden üretim ve üretim faaliyeti arasında seçim yapmak zorunda kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü, kadınların birini seçtiğinde diğerine ayıracağı zaman kalmamaktadır. Bu yüzden kadınların, doğum ve doğum sonrası çocuk bakımı sırasında işgücü piyasasının dışında yer alması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Din açısından yapılan inceleme sonucunda, dini inanışın baskın olduğu ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Müslüman ve Katolik Kilisesine mensup olan ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim açısından yapılan inceleme sonucunda eğitimin kadınların işgücüne katılımının belirlenmesinde etkisinin belirsiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Psacharopoulos ve Tzanantos, 1989, p. 187-201).

Goldin (1994), evli kadınların işgücü piyasasına katılımı ilk önce azalırken, ülkede ekonomik gelişme devam ettikçe artmaya başlar, hipotezini test etmiştir. Goldin çalışmasında, bu durumu yani, kadınların işgücüne piyasasına girişinde karşılaşılan U şekilli ilişkiyi, 100'den fazla ülke ve Amerika için araştırmıştır. Araştırmasının sonucunda, kadınların eğitimden yoksun olmaları durumunda, sadece ücretli işçi veya aile içi tarım işinde çalışarak piyasada var oldukları sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, kadınlara karşı güçlü bir toplumsal damgalamanın da olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna karşın, kadınlar yeterli düzeyde eğitim aldıklarında, özellikle lise düzeyinde eğitim aldıklarında, piyasada beyaz yakalı çalışanlar olarak var oldukları sonucu elde

edilmiştir. Ayrıca yeterli düzeyde eğitim alan kadınların toplumsal damgalamaya da maruz kalmadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Goldin, 1994, p.1-40).

Barro ve Lee (1994), 116 ülkenin 1965-1985 yılları için büyüme verilerini inceleyerek, en düşük gelirli %20'lik kesimi oluşturan ülkelerin kişi başına düşen gelirdeki değişikliğinin % -1,3; en yüksek % 20'lik kesimi oluşturan ülkelerdeki değişikliğinin % 4,8 olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada, kadınların eğitim durumları ile doğurganlık arasında negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kadın ve erkek eğitiminin yaşam beklentisi ile arasında pozitif, çocuk ölümü ile arasında negatif ilişki olduğu da yapılan analiz sonucu elde edilen bulgular arasındadır (Barro ve Lee, 1994, p. 1-46).

Savvides (1995) çalışmasında, Afrika Ülkeleri için büyümenin kaynaklarını panel regresyon analizi ile araştırmıştır. Çalışmasının sonucunda, yatırımlar, nüfus artışı, dış ticaret, enflasyon, finansal serbestleşme, kamu sektörünün gelişmesi ve ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Savvides, 1995, p. 449-458).

Hill ve King (1995) çalışmasında, kadın ve erkeklerin eğitimi noktasında ilerleme kaydedildiği fakat bu ilerlemenin cinsiyetler arasındaki farkı kapatmaya yetmediği dile getirilmiştir. Eğitim; emek piyasasının nitelikli emek açısından güçlenmesine, ekonomik büyümenin yaşanmasına olumlu etki yapmaktadır. Kadınların eğitilmesi ise; ekonomik olarak ölçülemeyen etkilerin de ortaya çıkmasını yani, sosyal refahın da artmasını sağlar. Kadınların eğitim seviyelerinin artması, kadınların ev içinde daha verimli üretim yapmasına neden olmaktadır. Örneğin, aile sağlığının, çocuk sağlığının iyileşmesi, toplumda yaşam süresinin uzaması gibi etkiler ortaya çıkmaktadır (Hill ve King, 1995, p. 21-46).

Human Development Report (1995)'da, insani gelişmişlik endeksi (HDI), cinsiyetler için uyarlamıştır. Böylece toplumsal cinsiyet gelişmişlik endeksi (GDI) geliştirilmiştir. Bunun yanı sıra eş zamanlı olarak kadınların ekonomiye ve siyasete katılımını gösteren toplumsal cinsiyeti güçlendirme ölçüsü (GEM) de geliştirilmiştir (Human Development Report, 1995).

Goldin (1995), Mammen ve Paxson (2000), Bloom vd. (2009), Chaudhuri (2009), Tam (2011) çalışmalarında, kadınların işgücü piyasasına girişi ve ekonomik büyüme arasındaki U şekilli ilişkiyi farklı bir açıdan yorumlamışlardır. Bu iktisatçılar U şekilli

ilişkiyi gelir ve ikame etkisi ile açıklamışlardır. Kalkınma devam ettikçe, ev halkının geliri artacak, kadınların ev dışında çalışmasına yönelik teşvik azalacaktır. Gelir artışı ile kadınların işgücü piyasasına girişi arasındaki bu negatif ilişkiye gelir etkisi denmektedir. Kadınların ücretlerindeki artış ise kadınların işgücü piyasasına girişini teşvik edecektir. Kadınların ücretlerinin artışı ile kadınların işgücü piyasasına girişi arasındaki bu pozitif ilişkiye ikame etkisi denmektedir (Anyanwu ve Augustine, 2013, p. 409).

Meena (1996), Tanzanya ülkesi için kadın ve eğitim ilişkisini araştırmıştır. Genel olarak, kadınların eğitime erişiminde cinsiyet ayrımcılığının olduğu sonucunu elde etmiştir. Özellikle lise ve yüksek eğitime erişimde cinsiyet ayrımcılığının olduğu, kadınların erişim fırsatının daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Meena eğitimde cinsiyet ayrımcılığının nedenini erkek egemen toplum yapısında görmüştür (Meena, 1996, p. 39-90).

Dollar ve Gatti (1999), eğitimde cinsiyet eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmalarında araçsal değişken tahmin yöntemini kullanmışlardır. Analizlerinin sonucunda, kadınların lise eğitimini tamamlamasının ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Erkeklerin lise eğitimini tamamlaması ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Ancak, ana örnekleme her iki etkinin de anlamsız olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Atik ve Polat, 2016, s. 143).

Baro (2000) çalışmasında, farklı ülkeleri ele alarak 1965-1995 yılları için panel çalışma yapmıştır. Ekonomik büyüme ile eşitsizlik arasındaki ilişkiyi keşfetmek istemiştir. Çalışmasının sonucunda, eşitsizlikteki artışın AGÜ'lerde ekonomik büyümeyi yavaşlattığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak, GÜ'lerde eşitsizlik artışının ekonomik büyümeyi daha da artırdığı sonucuna ulaşmıştır (İnce ve Demir, 2006, s. 71-90).

Eğitim ve sağlık, kadın erkek bireysel yaşam kalitesini yükselttiği için önemlidir. İnsan kalkınmasında literatürde en önemli enstrüman ve göstergelerdendir. Bloom (2005)'un çalışmasına göre, eğitim ve sağlık birbirlerini karşılıklı olarak etkilemekte, birbirlerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Sağlıklı olmak, okula devam etmeyi artıran, öğrenmeyi hızlandıran etki oluşturur. Eğitimli olmak, özellikle annelerin eğitimli olması, çocukların sağlıklı bireyler olmasını sağlar. Eğitimin sağlık üzerine olan etkisini araştıran çalışmalardan birini Adriana Lleras, Muney (2005) yapmıştır. Çalışmasında,

yasal zorunlulukla eğitim almış kişilerin, zorunlu eğitimin sağlıkları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmasının sonucunda, eğitimin yetişkin ölümlerini azalttığı, etkinin düşünüldüğünden çok daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir çalışmayı Scott Adams (2002) da yapmıştır. Adams, Amerika sağlık ve emeklilik araştırmasının kullandığı ekonometrik modeli kullanarak eğitimin sağlık üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analizinin sonucunda, eğitimin neredeyse tüm göstergeler üzerinde önemli pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bu etkilerin kadınlarda erkeklere kıyasla daha çok görüldüğü gözlenmiştir.

Jutting; Morrison; Johnson, et al. (2006)'ın yaptıkları çalışmada, kadının eğitim ve sağlık durumunun iyileştirilmesi ile kadının ekonomik büyümeye sağlayacağı katkı arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, kadınların eğitim seviyelerinin ve sağlık düzeylerinin artması kadınların işgücü piyasasına ücretli işçi, teknik işçi, yönetici olarak katılmasını sağlayacaktır. Kadınların işgücüne katılımları da ekonomik büyümenin artmasını sağlayacaktır (Jutting; Morrison; Johnson, et al. 2006, p. 1-2).

Stivens (2006), İslam dini ile aile yapısı arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, Afrika kıtasında kadınların istihdamını belirleyen şeyin doğal kaynaklar olduğunu gözlemlemiştir. Kadınların istihdamı ile doğal kaynak arasında ters yönlü ilişki olduğunu keşfetmiştir. Doğal kaynak bakımından zengin olan ülkelerde kadınların istihdama katılım oranının daha düşük olduğunu Cezayir, Mısır, Libya'yı kanıt göstererek ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca bu ülkelerde dini inanışın İslamiyet olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan, kadının istihdamını belirleyen diğer bir unsurun inanç olduğunu belirtmiştir (Anyanwu ve Augustine, 2013, p. 410).

Khan ve Khan (2009), Pakistan'da 15-60 yaş aralığındaki 3911 evli kadının işgücü piyasasına girişini belirleyen faktörleri tespit eden bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada probit analiz yöntemi kullanılmıştır. Analizin sonucunda, yoksulluğun, evli kadınların işgücü piyasasına katılımını belirleyen en önemli faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ailenin düşük gelirli olması, ailenin kırsal kesimde yaşaması, kocanın işsiz olması, kadının eğitilmiş olması, ailede 5-15 yaş arasında olan kız çocuğu sayısı, ailede 15 yaşın üstünde kız çocuğunun sayısı; evli kadınların işgücü piyasasına katılımını artıran faktörler olmuştur. Özel mülkiyet, kocanın eğitilmiş olması, ailedeki bebek sayısı, ailede

15 yaşın üstünde erkek çocuğu sayısı; evli kadınların işęücü piyasasına katılımını azaltan faktörler olmuştur (Khan ve Khan, 2009, p. 93-100).

Sharmila ve Dhas (2010), Hindistan’da kadın eğitiminin gelişimini çalışmıştır. Çalışmada, kadın eğitim seviyesinin eğitim seviyesi bakımından ve zaman içerisinde önemli gelişim gösterdiği gözlenmiştir. Ayrıca çalışmada şehirde ve kırdaki yaşayan kadınların okuryazarlık oran farklılığının giderek daraldığı gözlenmiştir. Çalışmada kırsal yoksulluk, kentleşme ve kadınların eğitim durumu çoklu regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Kırsal yoksulluğun kadınların eğitimi önünde bir engel değil, itici güç olduğu gözlenmiştir. Kentleşmenin kadın eğitiminin artması noktasında önemli bir etki olduğu gözlenmiştir. Okulu bırakma oranının kadınların eğitimi üzerinde negatif etki yaptığı da gözlenmiştir (Sharmila ve Dhas, 2010, p. 1-12).

Tam (2011) çalışmasında, kadınların işęücüne katılımı ve ekonomik büyüme ilişkisini veren U şekilli eğrinin geçerliliğini görmek için 130 ülkenin 1950, 1960, 1970, 1980 yıllarının verilerini kullanarak dinamik panel regresyon analizi yapmıştır. Analizin sonucunda, düşük gelirli ülkelerin U şekilli eğride dönüm noktasına ulaşmadığı, yüksek gelirli ülkelerin ise dönüm noktasını çoktan geçtikleri sonucuna ulaşılmıştır. Yani gelir düzeyi düşük olan ülkeler, kalkınmanın ilk aşamasında oldukları için ekonomik büyüme artarken, kadınların işęücüne katılım oranı azalmaktadır. Yüksek gelirli ülkelerde ise ekonomik büyüme artarken kadınların işęücüne katılım oranı da artmaktadır. Ulaşılan bulgular, U şekilli eğri ile uyumludur (Tam, 2011, p. 140-142).

Anyanwu ve Augustine (2013) çalışmalarında, 48 Afrika ülkesi için istihdamda cinsiyet eşitliğini belirleyen faktörleri 1991-2009 yıllarına ait verileri kullanarak zaman serisi analiz yöntemiyle sınamıştır. Çalışmada, 15-64 yaş arası kadın istihdamı bağımlı değişkendir. Kişi başına düşen gelir, +10 ile -10 arası değer alan kurumsallaşmış demokrasi, yurtiçi yatırım oranı, 15-64 yaş arası kadın/erkek nüfus oranı, şehirde yaşayan nüfus oranı, doğrudan yabancı yatırım oranı, kadın ilkokullaşma oranı, kadın liseleşme oranı, net petrol ihracatı, net petrol ithalatı değişkenleri ise bağımsız değişkenlerdir. Analizin sonucunda, demokrasinin artması, yurtiçi yatırımın artması, ilkokullaşma oranının artması, kentte yaşayan nüfusun artması cinsiyet eşitliğini sağlayan faktörler olarak tespit edilmiştir. Kişi başına düşen gelirin yüksek olması, doğrudan yabancı yatırımın yüksek olması, kadın/erkek nüfus oranının artması, petrol

ihracatının artması cinsiyet eşitsizliğini artıran faktörler olarak bulunmuştur (Anyanwu ve Augustine, 2013, p. 400-420).

Lechman (2014), kadınların işgücüne katılımında U şekilli eğrinin geçerliliğini 162 ülkenin 1990-2012 yılları için verilerini ele alarak panel çalışmayla incelemiştir. Analizde doğal olarak, kadınların işgücüne katılım oranı ile kişi başına düşen gelir değişkenleri ele alınmıştır. Analizinin sonucunda kadınların işgücüne katılımında U şekilli eğrinin geçerli olduğu sonucunu elde etmiştir (Lechman, 2014, p. 1-8).

Afrika Kalkınma Bankası kıta ülkelerinin kadınlarının görelî durumunu analiz edebilmek amacıyla 2015 yılında Afrika toplumsal cinsiyet eşitlik endeksini geliştirmiştir. Buna göre toplumsal cinsiyet eşitlik değeri en yüksek olduğu ilk beş ülke sırasıyla şöyledir: Güney Afrika, Ruanda, Namibya, Mauritius, Malavi'dir (Africa Gender Equality Index, 2015, p. 1-27).

Kemi ve Jenyo (2016) çalışmalarında Nijerya'nın 12 eyaletinde cinsiyet eşitliğinin durumunu korelasyon ve tanımlayıcı istatistikî analizlerle araştırmışlardır. Veriler, yüz yüze görüşme yoluyla uygulanan anketten elde edilmiştir. Ankete her eyaletten 10 kadın ve 10 erkek katılmıştır. Çalışmanın sonucunda, cinsiyet eşitsizliğinin oluşmasında dinî ve kültürel inanışların büyük rolü olduğu ortaya çıkmıştır. Cinsiyet eşitliğini sağlayacak en önemli stratejinin kalkınmanın toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinden yapılmasını temin etmek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kadınları güçlendirmenin yolu ise eğitimden geçmektedir. Nijerya'da kadınların öğretmenlik, hemşirelik, sekreterlik gibi hizmet sektöründe yoğun olarak istihdam edildikleri sonucuna ulaşılmıştır (Kemi ve Jenyo, 2016, p. 230-240).

Afrika'da artan nüfusun kalkınma üzerindeki etkilerinin neler olacağını Afrika Birliği ve Afrika Ekonomi Komisyonu bir çalışma ile ortaya koymaya çalışmışlardır. Afrika'da artan nüfusun küçük bir problem olmadığı, ekonomiden siyasete, sağlıktan eğitime, toplumsal huzursuzluktan adalete pek çok konuyu etkileyeceğini söylemişlerdir (Organization of African Unity).

4.1.2 Türkçe Literatür

Tansel (2002) çalışmasında, kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma ilişkisini gösteren U şekilli ilişkiyi zaman serisi kullanarak Türkiye için incelemiştir. Türkiye'de 67 ilin, 1980, 1985, 1990 yılı verilerini almıştır. En küçük kareler yöntemini

kullanarak yaptığı analizin sonucunda, kadınların işgücüne katılımında görülen hızlı düşüşün yavaşladığı sonucuna ulaşmıştır. Yani U şekilli eğride kalkınmanın ilk zamanlarında görülen kadınların işgücüne katılım oranının azalması durumu elde edilmiştir. Ancak, işgücüne katılım oranındaki azalma hızının yavaşlaması, artık U şekilli eğride değişimin olduğu noktaya gelindiğini göstermektedir. Nitekim, bu terse dönme eğiliminin yani, kadınların işgücüne katılım oranının artmasının, ilerleyen yıllarda görüleceği beklenmektedir. Çalışmada, kadınların işgücüne katılımında eğitimin pozitif, işsizliğin negatif etkisi olduğu sonuçları da elde edilmiştir (Tansel, 2002, s. 1-37).

Hoşgör ve Smits (2002), ekonominin, kültürün, demografik yapının, coğrafi koşulların eğitime katılım üzerinde etkisi olduğu hipotezinden yola çıkarak çalışma yapmışlardır. Türkiye’yi ele aldıkları çalışmalarında, eğitime katılım noktasında ailenin önemli bir faktör olduğunu iki değişkenli çapraz tablolama (bivariate cross tabulations) ve çok değişkenli jolistik regresyon (multivariate logistic regression) analiz yöntemleri ile araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, çocukların eğitime katılımında, özellikle kız çocuklarının eğitime katılımında, büyük problem olduğu sonucu elde edilmiştir. Ailenin eğitimi, kardeş sayısı, ailenin geliri, babanın mesleği, annenin gelenekçiliği eğitime katılımı etkileyen faktörler olarak tespit edilmiştir.

Karabulut; Gürbüz; Sandal (2004) çalışmalarında, Türkiye’nin 81 ilinin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerini hiyerarşik kümeleme analiz yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analizlerinde 2000 yılına ait demografi, istihdam, sanayi, altyapı, mali, eğitim, sağlık, tarım, inşaat ve diğer göstergeler kullanılmıştır. Analizin sonucunda en anlamlı kümenin 15’li küme olduğu sonucu elde edilmiştir. İstanbul, Kocaeli, Ankara, İzmir en gelişmiş kümeyi oluşturmuştur. Bingöl en az gelişmiş kümeyi oluşturmuştur. Türkiye’nin bölge illerinin, özellikle güneydoğu Anadolu bölge illerinin, birbirleri ile benzerlik gösterdiği sonucu elde edilmiştir (Karabulut; Gürbüz; Sandal, 2004, s. 65-78).

Beşeri sermaye teorisi, insan eğitimini, gelecek dönemde getiri sağlayacağı için beşeri sermayeye yatırım olarak görür. Bu yüzden İnce ve Demir (2006)’e göre, daha çok eğitim alan insanların sosyal hayatta daha yetenekli, daha bilgili, daha üretken oldukları söylenebilir. Bu sebeple, eğitim seviyesi sosyal hayat üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.

Örneğin; doğum oranı, ölüm oranı, çocukların eğitimi, gelir dağılımı, doğumda beklenen yaşam süresi üzerinde etkilidir (İnce ve Demir, 2006, s. 71-90).

İnce ve Demir (2006), zaman serisi analizi ile 1980-2004 yılları için Türkiye’yi ele almışlardır. Analizde okuryazarlık oranı, okullaşma oranı, doğurganlık oranı, kişi başına düşen gelirin artış oranı, kadın işsizlik oranı ile kadınların işgücüne katılım oranı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Analizin sonucunda, eğitimin hem ekonomik büyüme hem de insani gelişim göstergeleri üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Eğitimin kadınlar üzerinde pozitif etkisi olduğu da elde edilen bulgulardandır. Kadınların aldıkları eğitim seviyesi arttıkça kadınların işgücüne katılımlarının da arttığı sonucu elde edilmiştir. Yani, kadınların ilave bir yıl aldıkları eğitim, kadınların işgücüne katılım oranının artmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, eğitim seviyesinin işgücü piyasasında cinsiyet eşitliğini sağlama üzerinde önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’nin doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde ücretsiz aile işçisi olarak tarımsal faaliyette bulundukları için kız çocuklarının okula gönderilmediği sonucu elde edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen önemli bulgulardan bir tanesi de kadınların okullaşmasının doğurganlık üzerindeki etkisidir. Kadının eğitim seviyesi yükseldikçe doğurganlık oranının düşmesidir (İnce ve Demir, 2006, s. 71-90).

Berber ve Eser (2008), cumhuriyetin başından 2000’li yıllara kadar Türkiye’de kadın istihdam durumunun nasıl değişiklik gösterdiğini istatistikî veriler yardımı ile incelemişlerdir. Analizlerinde hem Türkiye genelini hem de bölgeleri değerlendirmişlerdir. Analizin sonucunda, Türkiye’de kadınların işgücü piyasasında yer alma tarihinin 20.yüzyılın ilk çeyreğine denk geldiğine ulaşılmıştır. Kadın istihdamının 2002 yılına kadar artış gösterdiği ancak, 2002 yılından itibaren azalmaya başladığı tespit edilmiştir. Kadın istihdamının azalma sebebi Kasım 2000, Mayıs 2001 ulusal krizlere bağlanmıştır. Kadınların sektörel istihdam oranları için tarımın halen başat sektör olduğu ancak, son yıllarda hizmet sektöründeki istihdamlarının artış eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çalışmasının giderek azaldığını buna karşın, ücretli ve yevmiyeli olarak çalışma oranının arttığı gözlenmiştir. Bölgesel olarak kadınların istihdamı incelendiğinde ise, bölgenin gelişmişlik düzeyine bağlı olduğu sonucu elde edilmiştir. Ülkenin batısında kadının daha çok hizmet sektöründe, doğusunda tarım sektöründe istihdam edildiği sonucuna ulaşılmıştır (Berber ve Eser, 2008, s. 1-16).

Şimşek (2010 a) çalışmasında, Avrupa Birliği-28 ve Türkiye için kadın ve ekonomik büyüme ilişkisini panel regresyon analiz yöntemiyle araştırmıştır. Araştırmada, 2000-2009 yıllarına ait kadınların işgücüne katılımı, kadın istihdamındaki artış oranı, yüksek öğrenimini tamamlayan kadın oranı değişkenlerinin kişi başına düşen GSYİH'ya olan katkısı değişkenlerini kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda, kişi başına düşen GSYİH ile kadınların işgücüne katılımı, kadın istihdamındaki artış oranı ve yüksek öğrenimini tamamlayan kadın oranı arasında pozitif ilişki olduğunu elde etmiştir. (Şimşek, 2010 a, s. 16)

Şimşek (2010 b) çalışmasında, toplumsal cinsiyet gelişmişlik endeksini kullanarak karşılaştırmalı analiz yapmıştır. Karşılaştırma yaptığı ülkeler, Avrupa Birliği-28 ve Türkiye'dir. Çalışmasında 1997-2005 yılları için toplumsal cinsiyet gelişmişlik endeksi değişkenleri olan; kadın ve erkeklerin ortalama yaşam beklentisi, kadın ve erkeklerin okuryazarlık oranı, kadın ve erkeklerin okullaşma oranı, kadın ve erkeklerin kişi başına gelirini dikkate almıştır. Çalışmasının sonucunda, Türkiye'de ortalama yaşam beklentisi dışında yani, kadın ve erkeğin okuryazarlık oranı, kadın ve erkeğin okullaşma oranı, kadın ve erkeğin kişi başına geliri değişkenlerinde cinsiyet eşitsizliğinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Benzer tablonun Avrupa Birliği-28 için de olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak, Türkiye ve Avrupa Birliği-28 kıyaslamasında, Türkiye'de eşitsizliğin çok daha yüksek olduğunu tespit etmiştir (Şimşek, 2010 b, s. 232-245).

Ada (2011) çalışmasında, sürdürülebilir kalkınmanın Avrupa Birliği-27 ve Türkiye için sürdürülebilir kalkınma düzeyini belirlemek amacıyla hiyerarşik olan ve hiyerarşik olmayan kümeleme analiz yöntemlerini kullanmıştır. 2007 yılı verilerinin kullanıldığı analizde; kişi başına düşen gelir, kişi başına düşen gelirin artış oranı, Ar-Ge/GSYİH, uzun dönem işsizlik oranı, kişi başına düşen sağlık tüketimi, doğurganlık oranı, yaşlı bağımlılık oranı, yaşam boyu öğrenme oranı, kişi başına düşen su, elektrik, gaz ve diğer yakıtların tüketim oranı, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretim oranı, enerji bağımlılığı oranı, sera gazı emisyonu yoğunluğu oranı, kişi başına düşen karbondioksit emisyonu oranı, resmi kalkınma yardımı oranı, bireysel e-devlet kullanım oranı değişkenlerini kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda, küme sayısı arttıkça, Türkiye'nin ayrı bir küme oluşturma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak en uygun küme sayısının beş olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Buna göre Türkiye; Güney Kıbrıs Rum Yönetimi veya Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Belçika, İspanya, Yunanistan,

İrlanda, İtalya, Malta Portekiz, Slovenya ile aynı küme içerisinde yer almaktadır (Ada, 2011, s. 319-332).

Akın ve Eren (2012) çalışmalarında, OECD ülkelerinin eğitim göstergeleri bakımından gelişmişliğini kümeleme ve çok boyutlu ölçekleme analiz yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Analizde, ilköğretime kayıtlı öğrenciler için GSYİH'dan ayrılan pay, ortaöğretime kayıtlı öğrenciler için GSYİH'dan ayrılan pay, üniversite eğitime kayıtlı öğrenciler için GSYİH'dan ayrılan pay, ilköğretim eğitim süresi, anaokul eğitime kayıtlı kız çocuklarının oranı, anaokul eğitime kayıtlı erkek çocuklarının oranı, ilköğretime kayıtlı kız çocuklarının oranı, ilköğretime kayıtlı erkek çocuklarının oranı, ilköğretime kayıtlı öğrenci oranı, kamu ilköğretim harcamaları/GSYİH değişkenleri kullanılmıştır. Analizin sonucunda, kullanılan her iki yöntemde de birbirini destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Her iki analiz yönteminde de Türkiye'nin diğer OECD ülkelerine benzemediği sonucuna ulaşılmıştır (Akın ve Eren, 2012, s. 175-181).

Günsoy ve Özsoy (2012) çalışmalarına eğitimin, kadınların istihdama katılım ve verimlilikte başat faktör olduğu önsavı ile başlamışlardır. Ayrıca kadınların, işgücüne katılım ile ev içi üretimde bulunma fırsat maliyet değerlendirmesinde belirleyici olan faktörün yine eğitim olduğu önsavı ile analize başlamışlardır. Günsoy ve Özsoy (2012) çalışmalarında, Türkiye'de kadınların eğitim düzeylerine göre işgücüne katılımlarının ekonomik büyüme üzerine olan etkisini VAR analiz yöntemi ile analiz etmişlerdir. 2005: 1-2011: 10 dönemleri için reel GSYİH, ilköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı, genel lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı, lise dengi meslek okulu mezunu kadınların işgücüne katılım oranı, yüksekokul ve fakülte mezunu kadınların işgücüne katılım oranı değişkenleri kullanılmıştır. Literatürde mesleki eğitim; sanayileşmenin, kalkınmanın motoru olarak görülmektedir. Analizin sonucunda da literatürde yer alan bulgulara benzer sonuçlar elde edilmiştir. Büyüme üzerinde anlamlı olan en önemli değişkenin meslek okulu mezunu kadınlar olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yaklaşık % 18 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Büyüme üzerinde en az etkili olan değişkenin ilköğretim mezunu kadınlar olduğu sonucu elde edilmiştir. Etkinin yaklaşık olarak % 3,5 olduğu tespit edilmiştir (Günsoy ve Özsoy, 2012, s. 21-40).

Atık ve Tombak (2012) çalışmalarında, Amerika, Japonya, Avrupa Birliği ülkeleri, BRICS ve Türkiye'nin kadın işgücünün dört sektör (tarım, sanayi, hizmet ve bilgi)deki

istihdam yapısını 2003-2008 yılları için ele almışlardır. Çalışmada karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda bilgi toplumlarında kadın istihdamının oldukça yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Amerika, Japonya ve Avrupa Birliği ülkelerinde mesleklerin istihdam paylarında değişimin olmadığı gözlenmiştir. BRICS ülkelerinde mesleklerin istihdam paylarının Amerika, Japonya ve Avrupa birliği ülkelerinden oldukça farklı bir yapıya sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Türkiye’de kadınların, tarım sektöründeki istihdam payının düştüğü, bilgi sektöründeki istihdam payının yükseldiği sonucu elde edilmiştir. Ancak bu gelişimin Amerika, Japonya ve Avrupa Birliği ülkelerinin hâlen çok gerisinde olduğu notu düşülmüştür (Atik ve Tombak, 2012, s. 137-148).

Yüceşahin (2013) çalışmasında, Afrika kıtasında 50 ülkenin demografik yapısını ve sorunlarını anlamak için kümeleme analizi yapmıştır. Çalışmasında, 2010 yılına ait ekonomik, sosyal ve demografik göstergeleri kullanmıştır. Bu göstergeler; toplam doğurganlık hızı, ortanca yaş, doğumda yaşam beklentisi, kaba doğum hızı, kaba ölüm hızı, bebek ölüm hızı, nüfus artış hızı, nüfus bağımlılık oranı (0-14 yaş), nüfus bağımlılık oranı (65 yaş üstü), kentsel alanlarda yaşayan nüfus oranı, yetişkinlerin ortalama eğitim süresi, satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla, insani gelişme endeksi değişkenlerini kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda, kıta üç kümeye ayrılmıştır. Birinci ve üçüncü kümede yer alan ülkelerin değişkenlerinin birbirine tam anlamıyla zıt olduğu sonucuna ulaşmıştır. Afrika’nın küresel demografik dönüşüm sürecine dâhil olduğu fakat, diğer bölgelere kıyasla önemli bir gecikme olduğu sonucunu elde etmiştir. Yazara göre bunun arkasında yatan gerekçeler, kıtanın geri kalmışlığı ve sömürge döneminin izlerini halen taşımasıdır (Yüceşahin, 2013, s. 31-61).

Aydın ve Erdem (2014) çalışmalarında, kadın istihdamının rekabet gücü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini rekabet gücü en yüksek 10 ülke ve Türkiye için araştırmıştır. Yazarlar araştırmalarını, 1998-2008 yıllarına ait verileri kullanarak, panel regresyon analiz yöntemiyle yapmışlardır. Birinci hipotez olan “kadın istihdamının artışı rekabet gücünü olumlu etkiler”, rekabet gücü çok yüksek olan ülkeler için kabul edilirken; diğer ülkeler için kabul edilmemiştir. Gerekçe olarak, diğer ülkelerde kadınların emek piyasasına yetenek gerektirmeyen işler için katılması ve bunun da rekabet gücü için etkisinin olmaması gösterilmiştir. İkinci hipotez olan “kadın

istihdamının artışı ekonomik büyümeyi pozitif etkiler”, her ülke grubu için kabul edilmiştir (Aydın ve Erdem, 2014, p. 59-71).

Gençoğlu ve Kuşkaya (2016) çalışmalarında, toplamda 38 Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde cinsiyet eşitliğini araştırmışlardır. Çalışmada 2015 verileri kullanılmıştır. Çalışmada, küresel cinsiyet uçurumu endeks hesaplamasında kullanılan değişkenler kullanılmıştır. Bu değişkenler şöyledir: Ekonomik katılım ve fırsatlar (işgücüne katılım oranı, ücret eşitliği, üst düzey yönetici sayısı, uzman ve teknik eleman sayısı, elde edilen tahmini gelir), eğitim (okuryazar oranı, ilköğretim okullaşma oranı, ortaöğretim okullaşma oranı, yükseköğretim okullaşma oranı), sağlık (cinsiyet oranı, sağlıklı yaşam beklentisi) ve politik yetkilendirme (parlamentodaki koltuk sayısı, bakan ve dengi görevli sayısı, devlet bakanlığı görevde kalma süresi)dir. Çalışmanın sonucunda, ülkeler altı kümede toplanmıştır. Aynı kümede yer alan ülkelerin, kişi başına gelir düzeyinin birbirine yakın ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Yani, bu ülkelerin uyguladıkları politikaların veya uygulanan politikaların sonuçlarının aynı olduğu sonucu elde edilmiştir (Gençoğlu ve Kuşkaya, 2016, s. 696-705).

Atik ve Khan (2016 a); Atik ve Khan (2016 b) çalışmalarında, Afrika ülkelerinde kadınların, kalkınma ve güçlenme göstergeleri bakımından iki gruba ayrılıp ayrılamayacağını ve uluslararası para fonu, dünya bankası vb. kuruluşların iddia ettiği gibi sahra altı Afrika bölgesinde yer alan kadınlarla kuzey Afrika bölgesindeki kadınların gelişme ve güçlenme düzeylerinin birbirinden farklı olup olmadığını test etmişlerdir. Çalışmalarında, temel bileşenler ve kümeleme analizi yöntemlerini kullanmışlardır. Analizlerinde 2012 yılına ait ekonomik, liderlik, eğitim, sağlık, çocuk sahibi olma, çocuk bakımı ve siyasi güç göstergeleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, ilk hipotez kabul edilmiştir. Yani, Afrika ülkeleri gelişmişlik düzeyleri bakımından iki gruba ayrılmaktadır. Ancak ikinci hipotez reddedilmiştir. Yani, sahra altı Afrika bölgesinde yer alan kadınlar, kuzey Afrika bölgesinde yer alan kadınlardan gelişme ve güçlenme bakımından farklı değildir (Atik; Khan, 2016 a, p. 1-39; Atik ve Khan, 2016 b, p. 1-11).

Atik ve Polat (2016) çalışmalarında, kalkınmanın kadınların ekonomik, eğitim, sağlık ve siyasi göstergeler üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla 2014 yılı verilerini kullanarak karşılaştırmalı analiz yapmıştır. Analizinde yer verdiği göstergeler, küresel cinsiyet eşitsizliği endeksinde kullanılan göstergelerdir. Analizinde düşük gelirli

lkeler, düşük orta gelirli ülkeler, üst orta gelirli ülkeler ve yüksek gelirli ülkeler sınıflandırmasına göre seçilmiş ülkeleri incelemiştir. alımasının sonucunda, kalkınma ile ekonomik, eēitim ve saēlık göstergeleri arasında pozitif ilişki olduēu sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmiş ülkelerde bu göstergelerin oranlarının da yüksek olduēu, diēer ülkelerde ise düşük olduēu sonucu elde edilmiştir. Siyasi göstergeler ile kalkınma arasında ise ilişki olmadıēı, siyasi göstergelerle toplumsal geleneklerin ilişkili olduēu sonucu elde edilmiştir (Atik ve Polat, 2016, s. 138-167).

4.2 Yöntem

Bu başlık altında kullanılan analiz yöntemi anlatılacaktır. Bu bakımdan, ilk olarak temel bileşenler analiz yöntemi ele alınacaktır. İkinci olarak, kümeleme analiz yöntemi yer alacaktır.

4.2.1 Temel Bileşenler Analiz Yöntemi

Temel bileşenler analizi (principal component analysis, PCA), baēımlı deēiken-baēımsız deēiken ayrımının yapılamadıēı durumlarda uygulanan boyut indirgeme yöntemlerindendir. Temel bileşenler analizi aynı zamanda, çok deēikenli analiz yöntemlerindendir. Çok deēikenli analiz yöntemlerinde ele alınan gözlemin ve deēikenin çok olması analizleri karmaşık hale getirmektedir. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla boyut indirgeme yöntemlerinden olan bu analiz yani, temel bileşenler analizi kullanılmaktadır. Amaç, deēikenler arasındaki baēımlılıēı ortadan kaldırmaktır. Yani, korelasyonu (birlikte hareket etme) ortadan kaldırmaktır. Ayrıca amacı boyut indirgemesi yapmaktır. Böylece, doēru tahminler yapmanın yolunu açmaktır (Cömert, 2015: 16-17; Alkan, 2008: 12-14).

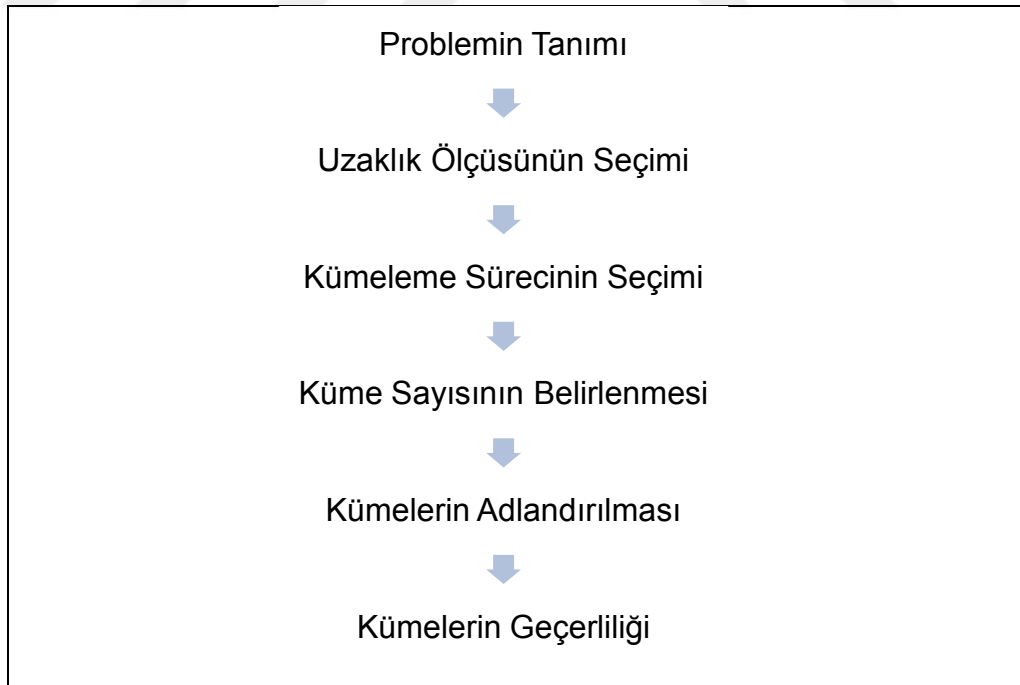
4.2.2 Kümeleme Analiz Yöntemi

Kümeleme analizi (cluster analysis), ele alınan gözlemlerde birbirleriyle benzerlik gösterenlerin sınıflandırılmasını saēlayan çok deēikenli analiz yöntemidir (Nakip, 2003, s. 417; Kalaycı, 2014, s. 349). Başka söylemle, doēal grupları bilinmeyen gözlemleri birbirine benzeyen alt gruplara ayırmayı saēlayan çok deēikenli analiz yöntemidir (Atik, 2015, s. 375). Kümeleme analizi, hiyerarşik kümeleme analizi ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizi olarak ikiye ayrılmaktadır. Analizimizde hiyerarşik kümeleme analizinde yıēımacı yöntemlerden Ward analiz yöntemi kullanılacaktır. Bu sebeple, hiyerarşik kümeleme analiz yönteminde bulunan diēer

analiz yöntemleri ile hiyerarşik olmayan kümeleme analiz yöntemlerine yer verilmeyecektir.

Hiyerarşik kümeleme analizinde kümeler, gruplayıcı veya bölücü teknikle oluşur. Gruplayıcı teknikte ilk aşamada, her bir gözlem bir kümeyi temsil eder. Yani, ne kadar gözlem varsa o sayıda küme vardır. İkinci aşamada, benzerlik taşıyan, birbirine en yakın olan iki gözlem birleşerek bir kümeyi oluşturur. Bu durum, ilerleyen her aşamada tekrar eder. Bölücü teknikte ilk aşamada, tüm gözlemler tek bir küme altında toplanır. İkinci aşamada, küme içinde benzerlik taşımayan gözlemler ayrılarak yeni bir küme oluşturur. Ana kümeden bu kopuş, ilerleyen her aşamada tekrar eder (Özbek ve Atik, 2013, s. 197). Başka deyişle, gruplayıcı teknik, parçadan bütüne doğru hareket ederken; bölücü teknik, bütünden parçaya doğru hareket eder.

Kümeleme analizi, ister hiyerarşik yöntemlerle ister hiyerarşik olmayan yöntemlerle uygulanacak olsun, belirli aşamalardan geçmesi gerekir. Kümeleme analizindeki bu aşamalar Şekil 4. 1 ile gösterilecektir.

Kaynak: Nakip, 2003, s. 420.

Şekil 4.1. Kümeleme Analiz Süreci

4.3 Analize Dâhil Edilen Ülkeler

Analize dâhil edilen ülkeler, sınırlılıktan dolayı toplamda 143 tanedir. Çünkü, burada yer almayan ülkelerin bazı verilerine ulaşılammıştır. Analizde ele alınan 143 ülke, BM'nin Dünyanın Kadınları 2015 yılına ait raporundaki bölgelere göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma Tablo 4. 1'de toplu olarak gösterilecektir.

Tablo 4.1. Analize Dâhil Edilen Farklı Kıta Ülkeleri

Kafkasya ve Merkez Asya	Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan
Gelişmiş Bölgeler (Avrupa Birliği-28)	Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İngiltere,
Gelişmiş Bölgeler (Diğer)	Amerika, Arnavutluk, Belarus, Bosna ve Hersek, Moldova, Rusya, Sırbistan, Makedonya, Ukrayna
Doğu Asya	Çin, Moğolistan
Latin Amerika ve Karayipler	Arjantin, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Guatemala, Haiti, Honduras, Jamaika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Trinidad ve Tobago, Uruguay, Venezuela
Kuzey Afrika	Cezayir, Mısır, Libya, Fas, Tunus
Okyanusya	Fiji, Papua Yeni Gine
Güneydoğu Asya	Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland, Doğu Timor, Vietnam
Güney Asya	Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Hindistan, İran, Nepal, Pakistan, Sri Lanka
Sahra Altı Afrika	Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Kamerun, Çad Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Eritre, Etiyopya, Gabon, Gambia, Gana, Gine, Gine Bissau, Kenya, Lesotho, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Moritanya, Mauritius, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya Federal Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ruanda, Senegal, Sierra Leone, Güney Afrika, Sudan, Svaziland, Tanzanya, Togo, Uganda, Zambiya, Zimbabve
Batı Asya	Bahreyn, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Türkiye

4.4 Kullanılan Değişkenler

Bu başlık altında analizde kullanılan değişkenler tanıtılacaktır. Analizde kullanılan değişkenler şu şekilde gruplandırılmıştır: Ekonomik göstergeler, eğitim göstergeleri,

sağlık ve yaşam göstergeleri, çocuk sahibi olma göstergeleri, çocuk bakımı göstergeleri, politik göstergeler ve hukuki göstergelerdir.

Analizde kullanılan değişkenler, Dünya Bankası, UNESCO ve OECD Cinsiyet, Kurumlar ve Kalkınma veri tabanlarından; Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu (2016), Dünyanın Kadınları Raporu (2015) ve Afrika İstatistik Yıllığı (2016)'ndan elde edilmiştir.

Tablo 4.2. Farklı Kıta Ülkeleri İçin Yapılan Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları*

Ekonomik Göstergeler	
1. İşgücü piyasasına katılım oranı (İşgücüne Katılım)	15 yaş üstü kadın nüfusunun %'si
2. İşgücü (Toplamişgücündekipay)	Toplam işgücünün %'si
3. İşsizlik oranı (İşsizlik)	Kadın işgücünün %'si
4. Elde edilen tahmini gelir (Tahminigeliroranı)	Kadın/erkek
5. Tahmini kazanılan gelir (Tahminigelir)	Kişi başı kadın, \$
6. İş kurma prosedür maliyeti (İşkurmamaliyeti)	GSMH'nın %'si
Eğitim Göstergeleri	
7. Okuryazarlık oranı (Okuryazarlık)	15 yaş üstü kadınların %'si
8. İlköğretim okullaşma oranı (İlköğretim)	%, Net
9. Ortaöğretim okullaşma oranı (Ortaöğretim)	%, Safi
10. Yükseköğretim okullaşma oranı (Yükseköğretim)	%, Safi
11. Beklenen okul eğitimi (Beklenenokullaşma)	Yıl
Sağlık ve Yaşam Göstergeleri	
12. Nüfus (Nüfus)	Toplamın %'si
13. Doğumda beklenen yaşam süresi (Yaşambeklentisi)	Yıl
14. Hamile olmayan kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı (Kansızlık)	15-49 yaş arası kadınların %'si
15. Biyolojik yeniden üretim çağındaki kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı (Üretkençağdakansızlık)	15-49 yaş arası kadınların %'si

16. Anne ölümünün yaşam boyu riski (Anneölümü)	%
17. İlk evlilik yaşı (İlkevlilikyaşı)	Yaş
Çocuk Sahibi Olma Göstergeleri	
18. Doğurganlık oranı (Doğurganlık)	Kadın başına
19. Her yüz bin canlı doğumda anne ölüm oranı (Anneölümü)	%000
Çocuk Bakımı Göstergeleri	
20. Annelik izni (Annelikiznigün)	Ödenen Gün
21. Annelik izni (Annelikiznimaas)	Ödenen ücretin %'si
Politik Göstergeler	
22. Kadın bakan oranı (Bakan)	Kadın/erkek
23. Parlamentoda kadın sandalye oranı (Milletvekili)	%
Hukuki Göstergeler	
24. Aile içi şiddet yasaları (Şiddetyasasıaile)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
25. Yasal evlilik yaşı (Yasalevlilikyaşı)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
26. Dul kadınların miras hakkı (Mirashakkıkadın)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
27. Kız çocuklarının miras hakkı (Mirashakkıkız)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)

* Parantez içerisinde verilen ifadeler değişkenlerin kısaltmalarıdır.

4.5 Ampirik Analiz

Bu başlık altında dünya ülkeleri için yapılan temel bileşenler analizi ile Ward hiyerarşik kümeleme analizi sonuçlarına yer verilecektir. Bu analizleri uygulamadaki birinci amaç, dünya ülkelerini kadınların gelişme düzeyine göre gruplandırmaktır. Böylece Dünya Bankası, Uluslar arası Para Fonu, BM gibi uluslar arası düzeyde politika yapan kuruluşlara kadınların kalkınması bakımından farklı gelişme düzeyinde olan ülkelere farklı politikalar üretmeleri için katkı sağlamaktır. İkinci amaç, Afrika kıtasının dünyadaki konumunu belirlemektir.

Tablo 4. 1 ve Tablo 4. 2’de görüldüğü üzere, çalışmada hem gözlem sayısı hem de değişken sayısı çoktur. Bu durumun analizi karmaşık hale getirme riski vardır. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla, temel bileşenler analiz yöntemi uygulanmıştır. Temel bileşenler analizi sonucunda elde edilen değişkenlerle de kümeleme analiz yöntemi uygulanmıştır. Amaç, birbirleriyle benzerlik gösteren ülkeleri bir grupta toplamaktır.

Analizde kullanılan değişkenlerin ölçü birimleri, Tablo 4. 2’de görüldüğü üzere farklıdır. Bazı değişkenlerin ölçü birimleri yüzde, bazılarınınınki yıl, vs.dir. Bu yüzden, temel bileşenler ve kümeleme analizlerine geçmeden önce veriler standardize edilmiştir. Amaç, her değişkenin aynı ölçü biriminde analizde kullanılmasını sağlamaktır.

Tablo 4.3. Farklı Kıta Ülkeleri İçin KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,861
Bartlett's Test of	Approx. Chi-Square	4100,499
Sphericity	df	351
	Sig.	,000

KMO ve Bartlett testlerine ilişkin H0 ve H1 hipotezleri şu şekildedir:

- H0: $R=1$ (İlişki matrisi birim matristir. Değişkenler arasında ilişki yoktur. Dolayısıyla, temel bileşenler analizi uygulanmaz.
- H1: $R \neq 1$ (İlişki matrisi birim matris değildir. Değişkenler arasında ilişki vardır. Dolayısıyla, temel bileşenler analizi uygulanmalıdır.

Verilerin temel bileşenler analizine uygun olup olmadığına karar verebilmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik testi yapılmıştır.

Verilerin uygun olduğuna karar verebilmek için;

- Tablo 4. 3’te yer alan KMO testi sonucunun $> 0,5$
- Anlamlılık düzeyi % 95 seçildiğinde, Tablo 4. 3’te yer alan P değerinin $< 0,05$ olması gerekmektedir.

Tablo 4. 3 incelendiğinde $0,861 > 0,5$ ve $0,000 < 0,05$ olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, H1 hipotezi kabul edilir. Başka ifadeyle, veriler temel bileşenler analizine uygundur.

Tablo 4.4. Farklı Kıta Ülkeleri İçin Özdeğerler ve Varyans Açıklamaları Oranları

Bileşen	Başlangıç Özdeğerleri		
	Toplam	Varyansın %'si	Kümülatif %
1	10,968	40,622	40,622
2	4,245	15,721	56,343
3	1,407	5,213	61,555
4	1,377	5,101	66,656
5	1,166	4,317	70,973
6	,966	3,578	74,551
7	,865	3,203	77,754
8	,741	2,745	80,499
9	,724	2,683	83,182
10	,675	2,500	85,682
11	,561	2,079	87,761
12	,530	1,964	89,725
13	,468	1,734	91,459
14	,423	1,568	93,028
15	,347	1,286	94,313
16	,319	1,182	95,496
17	,282	1,044	96,540
18	,205	,758	97,298
19	,167	,617	97,916
20	,153	,566	98,481
21	,132	,489	98,971
22	,099	,366	99,337
23	,076	,282	99,619
24	,049	,182	99,801
25	,038	,140	99,941
26	,010	,037	99,978
27	,006	,022	100,000

Bileşen sayısına karar vermek için özdeğerler ve varyans açıklama oranlarından faydalanılır. Bileşen sayısı şu şekilde belirlenir:

- Toplam sütununda yer alan sayısal değerlerden, 1'den büyük olan λ sayısı; analizde kullanılacak temel bileşen sayısının kaç olacağını verir.

Tablo 4. 4'te 1'den büyük olan λ sayısı beştir. Dolayısıyla, temel bileşen sayısı beş olarak belirlenir.

Tablo 4. 4'te yer alan varyansın %'si sütununa bakarak, temel bileşen sayısını belirleyen ilk beş λ 'ın varyansın yüzde kaçını belirlediği öğrenilebilir. Örneğin, λ_1 toplam varyansın % 40,622'sini; λ_2 %15,721'ini; λ_3 % 5,213'ünü; λ_4 % 5,101'ini; λ_5 % 4,317'sini açıklamaktadır. Tablo 4. 4'te yer alan kümülatif % sütununa bakıldığında, ilk beş λ 'ın toplam varyansın % 70,973'ünü açıkladığı görülmektedir.

Tablo 4. 5 farklı kıta ülkeleri için bileşen matrisini göstermektedir. Tablo 4. 5 incelendiğinde, toplam varyansın % 40,622'sini belirleyen birinci bileşen; tahmini gelir (,718), iş kurma maliyeti (-,519), okuryazarlık (,842), ilköğretim (,707), ortaöğretim (,900), yükseköğretim (,862), beklenen okullaşma (,908), yaşam beklentisi (,878), kansızlık (-,801), üretken çağda kansızlık (-,805), anne ölüm riski (-,826), ilk evlilik yaşı (,766), doğurganlık (-,870), anne ölümü (-,834), şiddet yarası aile (-,590), miras hakkı kadın (-,604), miras hakkı kız (-,604) ile yüksek düzeyde korelasyona sahiptir. Bu korelasyon düzeyi, dünyadaki kadınların kalkınmasında etkili olan faktörlerin de belirlenmesine yardımcı olur. Örneğin, kadınların kalkınması ile okuryazarlık, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, beklenen okullaşma değişkenleri kısacası; eğitim göstergeleri arasında pozitif ilişki vardır. Örneğin, kadınların kalkınması ile kansızlık, üretken çağda kansızlık, anne ölüm riski, doğurganlık arasında negatif ilişki vardır (Bkz. Tablo 4. 5).

Tablo 4.5. Farklı Kıta Ülkeleri İçin Bileşen Matrisi

	Bileşen				
	1	2	3	4	5
Zscore(İşgücünekatılım)	-,175	,833	-,005	-,274	-,138
Zscore(Toplamişgücündekipay)	,111	,922	-,154	-,047	,032
Zscore(İşsizlik)	,038	-,450	-,032	,577	,391
Zscore(Tahminigeliroranı)	,205	,796	-,079	,010	-,049
Zscore(Tahminigelir)	,718	,055	,144	,247	-,430
Zscore(İşkurmamalİYeti)	-,519	,214	-,001	,086	-,083
Zscore(Okuryazarlık)	,842	-,111	-,085	-,115	,008
Zscore(İlköğretim)	,707	-,064	,093	-,245	,091
Zscore(Ortaöğretim)	,900	-,140	-,008	-,004	-,095
Zscore(Yükseköğretim)	,862	-,100	-,081	,148	-,081
Zscore(Beklenenokullaşma)	,908	-,030	-,002	,097	-,066
Zscore(Nüfus)	,190	,542	-,279	,217	,474
Zscore(Yaşambeklentisi)	,878	-,240	-,026	-,103	-,043
Zscore(Kansızlık)	-,801	-,007	-,206	,112	-,114
Zscore(Üretkençağdakansızlık)	-,805	,013	-,204	,120	-,150
Zscore(Anneölümriski)	-,826	,349	,096	,206	-,053
Zscore(İlkevlilikyaşı)	,766	-,098	,053	,323	-,165
Zscore(Doğurganlık)	-,870	,218	,187	,122	,015
Zscore(Anneölümü)	-,834	,351	,092	,175	-,029
Zscore(Annelikiznigün)	,348	,051	-,457	,401	,251
Zscore(Annelikiznimaaş)	-,129	-,153	,225	-,353	,569
Zscore(Bakan)	,355	,365	,545	,406	-,083
Zscore(Milletvekili)	,293	,360	,662	,165	,253
Zscore(Şiddetyasasıaile)	-,590	-,367	-,203	,190	-,133
Zscore(Yasalevlilikyaşı)	-,438	-,244	,089	-,053	-,046
Zscore(Mirashakkıkadın)	-,604	-,587	,179	,010	-,008
Zscore(Mirashakkıkız)	-,664	-,537	,200	,020	-,034

Toplam varyansın % 15,721'ini belirleyen ikinci bileşen; işgücüne katılım (,833), toplam işgücündeki pay (,922), tahmini gelir oranı (,796), nüfus (,542), miras hakkı kız (-,537) ile yüksek düzeyde korelasyona sahiptir.

Toplam varyansın % 5,213'ünü belirleyen üçüncü bileşen; bakan (,545) ve milletvekili (,662) ile yüksek düzeyde korelasyona sahiptir.

Toplam varyansın % 5,101'ini belirleyen dördüncü bileşen ile işsizlik (,577) arasında yüksek korelasyon ilişkisi vardır.

Toplam varyansın % 4,317'sini belirleyen beşinci bileşen; annelik izni maaş (,569) ile yüksek düzeyli korelasyon ilişkisine sahiptir.

Farklı kıta ülkeleri için yapılmış olan temel bileşenler analiz sonuçları çok uzundur. Metin içerisinde yer vermek metnin anlam bütünlüğünü bozabilir. Bu sebeple farklı kıta ülkeleri için yapılan temel bileşenler analizinin sonuçları **EK 1**'de verilmiştir.

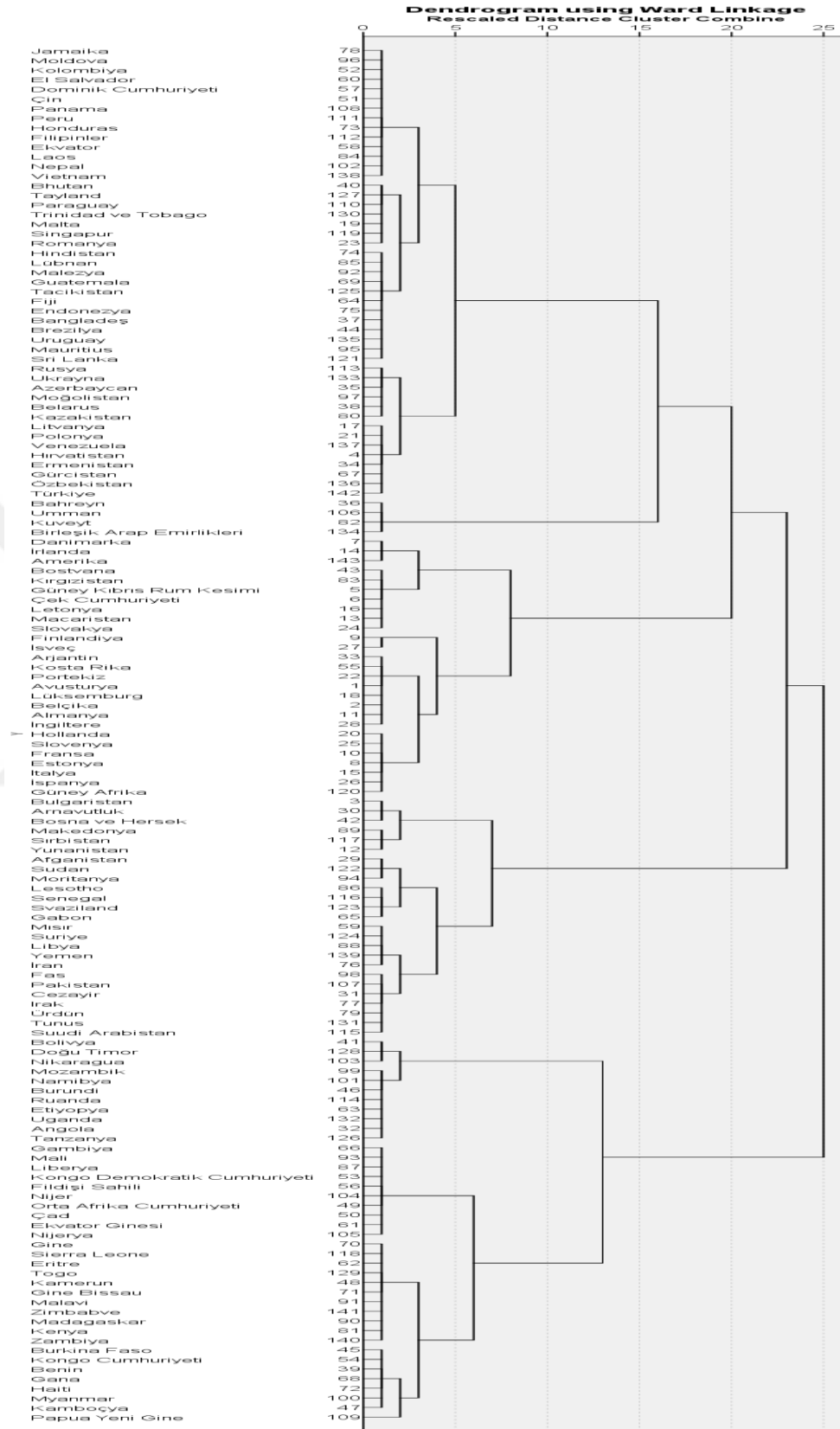
Farklı kıta ülkeleri analiz sonucunda elde edilen yığışım tablosu, çok uzun olduğu için metnin bütünlüğünü bozabilir. Bu sebeple, farklı kıta ülkeleri için yapılan yığışım, **EK 2**'de sunulmuştur. Burada ise sonuçların yorumlanmasına yer verilecektir. EK 2'de verilen yığışım tablosu incelendiğinde, yığışımın gruplayıcı teknikle olduğu görülmektedir. Yani, başlangıçta gözlem sayısı kadar küme vardır. Örneğin, EK 2'ye göre, başlangıçta 143 tane küme vardır. Yığışım tablosundaki ilk sütun aşamaları vermektedir. Aşamalar sütunundaki her bir satır ise aşamaları göstermektedir. Birleştirilmiş küme isimli sütun, her bir aşamada birbirine en yakın olan gözlemleri vermektedir. Örneğin, birinci aşamada birbirine en yakın olan iki gözlem 78 (Jamaika) ve 96 (Moldova)'dır. Katsayılar sütunu, gözlemler arasındaki mesafeyi vermektedir. Örneğin, birinci aşamada birbirine en yakın olan gözlemler 78 ve 96'dır. Aralarındaki mesafe 0,033'tür. Kümenin ilk görüldüğü aşama sütunu kümenin ilk görüldüğü aşamayı göstermektedir. İlgili satırdaki kümenin kaçınıcı aşamada şekillendiğini gösterir. Örneğin, 78 ve 96 gözlemleri için küme sıfırıncı aşamada şekillenmektedir. Sonraki aşama sütunu, ilgili satırda yer alan gözlemlere yeni gözlemin hangi aşamada dâhil olduğunu gösterir. Örneğin, ilk satırdaki 78 ve 96 gözlemlerine bir yenisi 31. aşamada eklenmiştir. 31. aşamadaki gözlem 52 (Kolombiya)'dır. Böylece bu üç gözlem, ilk kümeyi oluşturmuştur.

Örneğin, ikinci aşamada birbirine en yakın olan iki gözlem 44 (Brezilya) ve 135 (Uruguay)'dır. Bu iki gözlem arasındaki mesafe 0,088'dir. Bu iki gözleme yeni gözlem, 29.aşamada dâhil olmuştur. 29.aşamadaki bu gözlem ise 95 (Mauritius)'tir.

Örneğin, üçüncü aşamada birbirine en yakın olan iki gözlem 52 (Kolombiya) ve 60 (El Salvador)'dır. Bu iki gözlem arasındaki mesafe 0,152'dir. Bu iki gözleme 31. aşamada yeni bir gözlem daha eklenmiştir. Bu gözlem 78 (Jamaika)'dır. Böylece bu üç gözlemde kendi aralarında bir küme oluşturmuştur.

Bu süreç, 142. aşamaya kadar bu şekilde devam etmektedir. EK 2 dikkatle incelenirse, ilerleyen her aşamada gözlemler arasındaki mesafe artmaktadır. Hiyerarşik kümeleme analiz yönteminde gruplayıcı tekniğin özelliği gereği sonuçta, tüm gözlemler tek bir kümede toplanmaktadır.

Şekil 4. 2, EK 2'de yapılan açıklamaların öbek ağacı ile gösterimini vermektedir. Şekil 4. 2'ye göre, başlangıçta birbirine en yakın olan gözlemler küme oluşturmaktadır. Sonrasında, birbirine benzerlik gösteren kümeler de birleşmektedir. Nihai olarak, tüm gözlemler tek bir kümede toplanmaktadır.

Şekil 4.2. Öbek Ağacı ile Gösterim: Farklı Kıta Ülkeleri

EK 3, küme sayısına göre gözlemlerin konumunu vermektedir. Küme sayısının iki ile beş arasında olması durumunda gözlemlerin yer aldıkları kümeleri göstermektedir. Buna göre, küme sayısı iki veya üç olduğunda, gözlemler kendi aralarında homojen diğer kümelerle heterojen olarak dağılmamaktadır. Küme sayısı dört olduğunda ise, Bahreyn, Umman, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri üçüncü kümede yer almaktadır. Fakat, küme sayısı beş olduğunda, bu ülkelerin ayrı bir küme oluşturma eğiliminde oldukları, beşinci kümede yer aldıkları gözlemlenmektedir. Bu sebeple ideal küme sayısının beş olduğu ispat edilmiştir. Ayrıca, küme sayısı belirlemeden yaptığımız hiyerarşik kümeleme analiz sonucu ile aynı sonucu vermiştir³². Dolayısıyla, ideal küme sayısının beş olduğu ispat edilmiştir.

Tablo 4.6. Kümeleme Tablosu: Farklı Kıta Ülkeleri

Gruplar	Grup Elemanları
Grup 1	Jamaika, Moldova, Kolombiya, El Salvador, Dominik Cumhuriyeti, Çin, Panama, Peru, Honduras, Filipinler, Ekvator, Laos, Nepal, Vietnam, Bhutan, Tayland, Paraguay, Trinand ve Tobago, Malta, Singapur, Romanya, Hindistan, Lübnan, Malezya, Guatemala, Tacikistan, Fiji, Endonezya, Bangladeş, Brezilya, Uruguay, Mauritius, Sri Lanka, Rusya, Ukrayna, Azerbaycan, Moğolistan, Belarus, Kazakistan, Litvanya, Polonya, Venezuela, Hırvatistan, Ermenistan, Gürcistan, Özbekistan, Türkiye
Grup 2	Bahreyn, Umman, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri
Grup 3	Danimarka, İrlanda, Amerika, Bostvana, Kırgızistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Çek Cumhuriyeti, Letonya, Macaristan, Slovakya, Finlandiya, İsveç, Arjantin, Kosta Rika, Portekiz, Avusturya, Luksemburg, Belçika, Almanya, İngiltere, Hollanda, Slovenya, Fransa, Estonya, İtalya, İspanya, Güney Afrika
Grup 4	Bulgaristan, Arnavutluk, Bosna ve Hersek, Makedonya, Sırbistan, Yunanistan, Afganistan, Sudan, Moritanya, Lesotho, Senegal, Svaziland, Gabon, Mısır, Suriye, Libya, Yemen, İran, Fas, Pakistan, Cezayir, Irak, Ürdün, Tunus, Suudi Arabistan
Grup 5	Bolivya, Doğu Timur, Nikaragua, Mozambik, Namibya, Burundi, Ruanda, Etiyopya, Uganda, Angola, Tanzanya, Gambiya, Mali, Liberya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Ekvator Ginesi, Nijerya, Gine, Sierra Leone, Eritre, Togo, Kamerun, Gine Bissau, Malavi, Zimbabve, Madagaskar, Kenya, Zambiya, Burkina Faso, Kongo, Benin, Gana, Haiti, Myanmar, Kamboçya, Papua Yeni Gine

Tablo 4. 6 belirlenen küme sayısına göre (beş küme) ülkelerin hangi grupta yer aldıklarını bir bütün olarak göstermektedir. Buna göre, sahra altı Afrika bölge

³² Hiyerarşik kümeleme analizini, hiyerarşik olmayan kümeleme analizinden ayıran en büyük özellikte zaten budur. Yani, önceden küme sayısı belirtmeden yapılmasıdır.

ülkelerinin Grup 4 ve Grup 5’te yoğunlaştığı görülmektedir. Kuzey Afrika bölgesinin de Grup 4’te yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4.7. Her Bir Değişkene Göre Grup Ortalaması: Farklı Kıta Ülkeleri

Gruplar	1	2	3	4	5
Ekonomik Göstergeler					
İşgücü Piyasasına Katılım Oranı,%	52,19	39,72	53,13	30,38	68,25
İşgücü, %	42,02	18,31	45,34	30,28	46,62
İşsizlik Oranı, %	7,48	7,92	10,71	22,47	6,56
Elde edilen tahmini gelir, kadın/erkek	0,54	0,32	0,61	0,41	0,59
Tahmini kazanılan gelir, \$	5487,42	12514	18371,86	4451,60	1413,76
İş kurma prosedür maliyeti, %	13,81	5,25	3,28	17,82	53,99
Eğitim Göstergeleri					
Okur-yazarlık oranı, %	90,27	91,59	97,74	74,37	56,59
İlköğretim okullaşma oranı, %	92,76	92,88	96,40	86,41	79,18
Ortaöğretim okullaşma oranı, %	90,14	95,05	114,75	72,73	43,85
Yükseköğretim okullaşma oranı, %	47,76	42,20	72,89	38,75	9,35
Beklenen okul eğitimi, Yıl	13,37	12,71	16,96	12,08	9,13
Sağlık ve Yaşam Göstergeleri					
Nüfus, %	50,73	35,57	50,94	49,71	50,19
Doğumda beklenen yaşam süresi, Yıl	76,70	77,94	80,99	71,61	62,19
Hamile olmayan kadınlarda kansızlık, %	25,53	30,37	20,36	32,01	38,09
Biyolojik yeniden üretim çağında kansızlık, %	25,71	30,32	21,11	32,18	38,77
Anne ölümünün yaşam boyu riski, %	0,15	0,025	0,05	0,64	2,46
İlk evlilik yaşı, yaş	23,82	25,25	28,84	25,06	21,48
Çocuk Sahibi Olma Göstergeleri					
Doğurganlık oranı, Sayı	2,06	2,15	1,78	2,95	4,67
Anne ölüm oranı, %00	62,25	10,5	22,04	160,44	484,2
Çocuk Bakımı Göstergeleri					
Annelik izni, ödenen günler	109,06	56,25	122,56	134,88	87,07
Annelik izni, ödenen ücretin %’si	96,70	100	74,33	92,64	89,11
Politik Göstergeler					
Bakanlık, kadın/erkek	0,18	0,10	0,50	0,18	0,25
Milletvekili, %	18,22	8,17	28,63	20,54	21,82
Hukuki Göstergeler					
Aile içi şiddet yasaları (1=en iyi, 2=en kötü)	1,29	1,94	1,17	1,67	1,55
Yasal evlilik yaşı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,34	1,56	1,12	1,45	1,46
Dul kadınların miras hakkı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,31	2	1,05	1,78	1,55
Kız çocuklarının miras hakkı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,29	2	1,04	1,76	1,59

Tablo 4. 7 analizde kullanılan değişkenlerin grup ortalamalarını göstermektedir. Buna göre; Grup 1, Grup 2, Grup 3, Grup 4 ve Grup 5 değişken ortalamalarına göre en iyi

performansı gösteren gruptan en zayıf performansı gösteren gruba doğru hem tüm göstergeler hem de alt göstergeler bakımından ele alınacaktır.

Tablo 4. 7 ekonomik göstergeler bakımından incelendiğinde; grup 3, diğer gruplara göre en iyi performans gösteren gruptur. Grup 5, ikinci sırada yer almaktadır. Grup 1, üçüncü sırada; grup 2, dördüncü sıradadır. En son sıra yer alan grup ise, grup 4'tür.

Eğitim göstergeleri bakımından, grup 3 diğer gruplara göre en iyi durumda olan ülkeleri içerisinde barındırmaktadır. Grup 2, ikinci sırada yer almaktadır. Grup 1, üçüncü; grup 4 dördüncü sırada yer almaktadır. Grup 5 ise, son sırada yer almaktadır.

Sağlık ve yaşam göstergeleri bakımından, grup 3, en iyi durumda olan ülkelerin olduğu gruptur. Grup 1 ve 2, ikinci sıradadır. Grup 4, üçüncü; grup 5, dördüncü sırada yer almaktadır.

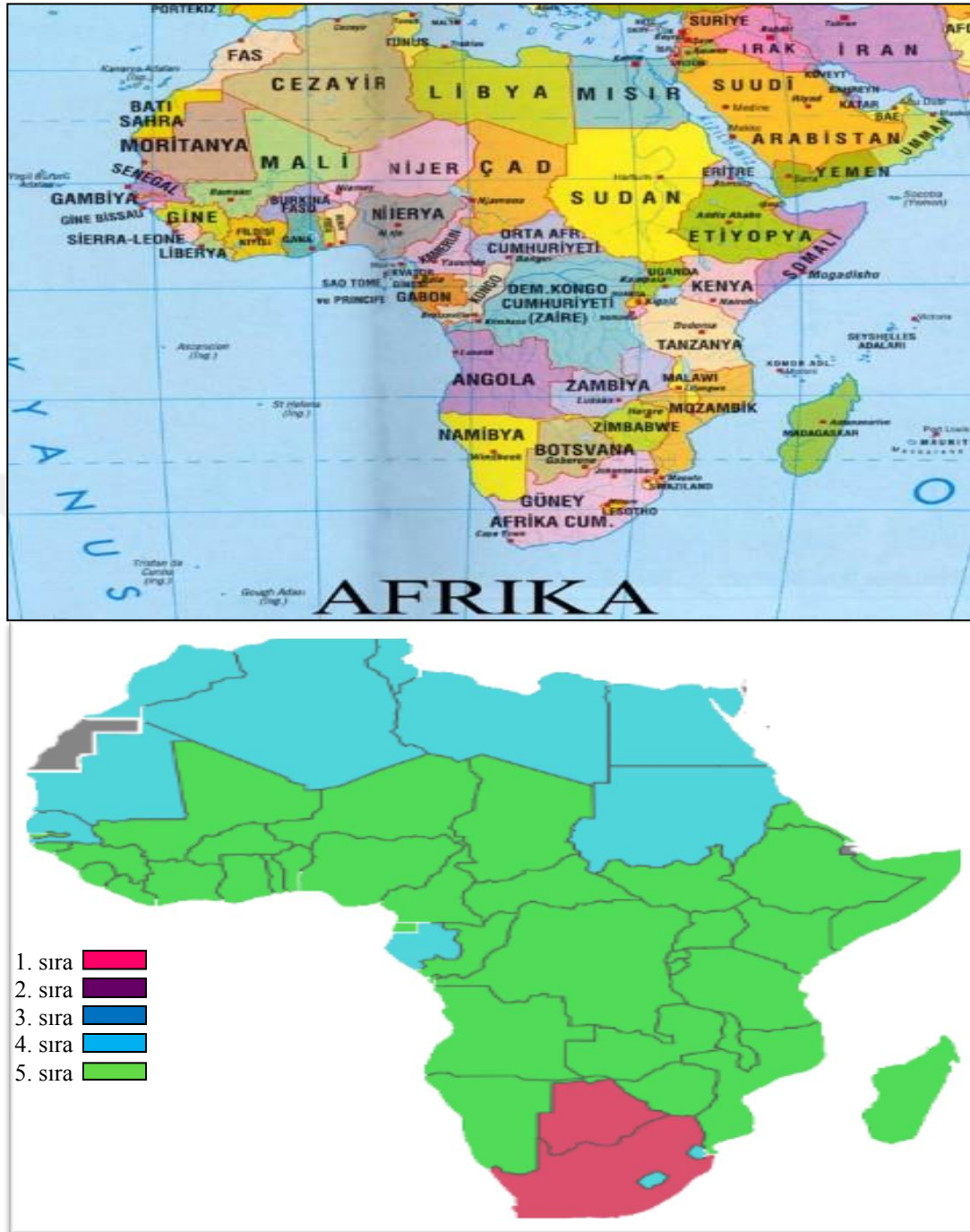
Çocuk sahibi olma göstergeleri bakımından incelediğimizde, grup 3 birinci sırada yer almaktadır. Grup 2, ikinci sıradadır. Grup 1, üçüncü; grup 4, dördüncü sırada yer almaktadır. Grup 5, beşinci sırada yer alan gruptur.

Çocuk bakımı göstergeleri bakımından, grup 4 en iyi durumda olan ülkeleri içerisinde barındırmaktadır. Grup 1, ikinci sırada yer almaktadır. Grup 2, üçüncü; grup 3, dördüncü sıradadır. Grup 5 son sırada yer almaktadır.

Politik göstergeler bakımından, grup 3 ilk sırada yer almaktadır. Grup 5, ikinci sırada yer alan gruptur. Grup 4, üçüncü; grup 1, dördüncü sırada yer almaktadır. Grup 2 ise son sıradadır.

Hukuki göstergeler bakımından, grup 3 ilk sırada yer almaktadır. Grup 1, ikinci sıradadır. Grup 5, üçüncü sırada yer almaktadır. Grup 4, dördüncü; grup 2 ise son sırada yer almaktadır.

Tüm göstergeler bakımından gruplar sıralandığında ise; grup 3, birinci sırada yer almaktadır. Grup 1, ikinci sırada olan gruptur. Grup 2, üçüncü; grup 4, dördüncü sıradadır. Grup 5 ise, son sırada yer almaktadır.

Şekil 4.3. Farklı Kıta Ülkelerinin Analizi Sonucunda Kadınların Gelişmişlik Düzeyine Göre Haritada Gösterilmesi: Afrika Ülkeleri

Şekil 4. 3'te görüldüğü üzere, değişken ortalamalarına göre kadınların gelişmişlik düzeyi bakımından en iyi durumda olanları gösteren pembe renk, sadece Bostvana ve Güney Afrika'ya aittir. Gelişmişlik düzeyi bakımından ikinci sırayı temsil eden mor renk, kıtada bulunmamaktadır. Üçüncü sırayı gösteren koyu mavi renkte kıtada bulunmamaktadır. Dördüncü sırada olan ülkeleri gösteren açık mavi renk, kıtanın kuzey

bölümünde görülmektedir. Ayrıca, sahra altı Afrika bölgesinden Moritanya ve Gabon ülkeleri de burada yer almaktadır. Kadınların gelişme bakımından en kötü durumda olduğunu gösteren yeşil renk, kıtada hâkim olan renktir. Bu renk, Bostvana, Güney Afrika, Moritanya ve Gabon dışında kalan sahra altı Afrika ülkelerini kapsamaktadır.

4.6 Bulgular

Tablo 4. 7’de verilen grup ortalamaları değerlendirildiğinde; grup 3, tüm değişkenler bakımından en iyi performansı gösteren gruptur. Bu grupta yer alan ülkeler incelendiğinde, gelişmiş bölgeler-Avrupa Birliği ülkeleri ile gelişmiş bölgeler-diğerlerinden oluştuğu görülmektedir. Afrika kıtasında yer alan Bostvana ve Güney Afrika ülkeleri de birinci sırada yer alan bu gruptadır. Başka deyişle bu iki Afrika ülkesi, kadınların kalkınması bakımından dünyada en iyi performans sergileyen ülkelerdendir. Bu grupta yer alan ülkeler, 20 değişkende birinci sırada yer almaktadır. Annelik izni ödenen ücretin %’si değişkeninde beşinci sırada yer almaktadır.

İkinci en iyi durumda olan grup, Grup 1’dir. Grup 1’de yer alan ülkeler, gelişmiş bölgeler-Avrupa birliği ülkelerinden birkaç ülke, gelişmiş bölgeler-diğerlerinden birkaç ülke, Doğu Asya bölgesinin tamamı, Kafkasya ve Merkez Asya bölge ülkelerinin Kırgızistan hariç hepsi, Latin Amerika ve Karayipler, Güney Asya ve güneydoğu Asya bölgesinde çoğunluk, batı Asya’dan Lübnan ve Türkiye bu grupta yer almaktadır. Bu grup içerisinde sahra altı Afrika bölgesinden Mauritius’da vardır. Grup 1, değişkenler bakımından ikinci veya üçüncü sırada yer almıştır. Hiçbir değişkende birinci sırada yer almamıştır.

Grup 2, üçüncü sırada yer alan gruptur. Bu grup içerisinde batı Asya bölgesinde yer alan Bahreyn, Umman, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri yer almaktadır. Bu grupta, Afrika kıtasından herhangi bir ülke yer almamaktadır. Ayrıca, bu grupta dünyanın diğer bölgelerinden de ülke yoktur. Başka deyişle, batı Asya bölgesi kendi içerisinde küme oluşturma eğilimine sahiptir. Bu grup, anne ölümünün yaşam boyu riski, anne ölüm oranı ve annelik izni ödenen ücretin %’si değişkenlerinde birinci sırada yer almaktadır. Kadın işgücü, elde edilen tahmini gelir (kadın/erkek), nüfus, annelik izni (ödenen günler), kadın milletvekili oranı değişkenleri ile hukuki göstergelerin tamamında beşinci sırada yer almaktadır.

Grup 4, dördüncü sırada yer almaktadır. Grup 4'te; Kuzey Afrika bölge ülkelerinin tamamı, sahra altı Afrika bölge ülkelerinden Gabon, Lesotho, Moritanya, Senegal, Sudan ve Svaziland yer almaktadır. Diğer ülkeler ise diğer bölgelerden kalan ülkelerdir. Bu grup, annelik izni ödenen günler değişkeninde birinci sırada yer almaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranı değişkenlerinde son sırada yer almaktadır.

Grup 5, kadınların kalkınması bakımından beşinci sırada olan gruptur. Bu grupta yer alan ülkelerin çoğunluğunu sahra altı Afrika bölge ülkeleri oluşturmaktadır. Bu ülkelerin isimleri şöyledir: Angola, Benin, Burkina Faso, Burundi, Kamerun, Çad, Kongo, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Eritre, Etiyopya, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Kenya, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya, Ruanda, Sierra Leone, Tanzanya, Togo, Uganda, Zambiya, Zimbabve'dir. Diğer ülkeler ise şöyledir: Güneydoğu Asya'dan geriye kalan ülkeler, Okyanusya'dan Papua Yeni Gine, Latin Amerika ve Karayipler'den Bolivya, Haiti ve Nikaragua'dır. Yani, kısacası bu grupta yer alan ülkelerin çoğunluğunu sahra altı Afrika bölge ülkeleri oluşturmaktadır. Grup; işgücü piyasasına katılım oranı, kadın işgücü oranı ve işsizlik oranı değişkenlerinde birinci sırada yer almaktadır. 14 değişkende ise son sırada yer almaktadır.

4.7 Bölümün Genel Değerlendirmesi

Bu bölümde, ilk alt başlıkta literatür incelemesinde bulunuldu. İkinci alt başlıkta, kullanılan analiz yöntemlerinden bahsedildi. Üçüncü alt başlıkta, analizde ele alınan ülkeler BM Dünyanın Kadınları Raporu'nun bölge sınıflandırmasına göre sunuldu. Dördüncüde, analizde kullanılan değişkenler tanıtıldı. Beşincide, analiz sonuçları sunuldu. Altıncı alt başlıkta, analiz sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildi.

Kadın ve kalkınma ilişkisini inceleyen çalışmalarda özetle, kadınların kalkınmasında ekonomik gelişmişliğin, kadınların eğitim imkânına sahip olmasının, sağlık imkânlarının gelişmiş olmasının olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Temel bileşenler analizi, veri sayısının çok olduğu durumlarda karışıklığı engellemek amacıyla kullanılan boyut indirgeme yöntemlerindendir. Kümeleme analizi, aynı özelliklere sahip olan gözlemlerin bir arada toplanmasını sağlayan çok değişkenli analiz

yöntemlerindendir. Kümeleme analizinde, küme içerisinde yer alan gözlemler kendi aralarında homojenliği sağlamıştır. Diğer kümelerdeki gözlemlerle de heterojenliği sağlamıştır.

Analizde kullanılan dünya ülkeleri BM Dünyanın Kadınları Raporu'ndaki bölge sınıflandırmasına göre tanıtılmıştır. Bölgeler, Kafkasya ve Merkez Asya, Gelişmiş Bölgeler (Avrupa Birliği-28), Gelişmiş Bölgeler (Diğer), Doğu Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Kuzey Afrika, Okyanusya, Güneydoğu Asya, Güney Asya, Sahra altı Afrika ve Batı Asya'dır.

Dünya ülkelerinin analizinde kullanılan değişkenler; ekonomik, eğitim, sağlık ve yaşam, çocuk sahibi olma, çocuk bakımı, politik ve hukuki göstergeler başlıklarında toplanmıştır.

Dünya ülkeleri için yapılan KMO ve Bartlett Küresellik testi sonucu, özdeğerler ve varyans açıklama oranları sonucu, bileşen matrisi sonucu, temel bileşenler analiz sonucu, kümeleme analizi sonucu ve kümeleme sonucunda elde edilen grupların ortalamaları sunulmuştur. Sonuçlara göre, değişkenlerin temel bileşenler analizine uygun olduğu anlaşılmıştır. Değişkenlerin, beş bileşenden oluşacağı sonucu elde edilmiştir. Yapılan kümeleme analizi sonucunda dünya ülkeleri, beş kümede toplanmıştır.

Bulgular şu şekildedir: Dünya ülkeleri beş grupta toplanmıştır. Bu grupların gelişmişlik düzeyleri sırasıyla şu şekildedir: Grup 3, birinci sırada yer almaktadır. Grup 1, ikinci sırada yer almaktadır. Grup 2, üçüncü; grup 4, dördüncü sıradadır. Grup 5 ise, son sırada yer almaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AFRİKA ÜLKELERİ İÇİN AMPİRİK ANALİZ

Bu başlık altında ilk olarak, analize dâhil edilen ülkelere yer verilecektir. İkinci olarak, analizde kullanılan değişkenler tanıtılacaktır. Üçüncü olarak, ampirik analiz sonuçlarına yer verilecektir. Dördüncü olarak, bulgular değerlendirilecektir. Son olarak, bölüm hakkında genel değerlendirme yapılacaktır.

5.1 Analize Dâhil Edilen Ülkeler

Analize, Afrika kıtasında bulunan 54 ülkenin tamamı dâhil değildir. Çünkü, kıtada yer alan Capo Verde, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Komorlar, Cibuti, Sao Tome ve Principe, Seyşeller, Somali ve Güney Sudan'ın bazı verileri eksiktir. Analize dâhil edilen ülkeler, Tablo 5. 1'de toplu halde sunulacaktır.

Tablo 5.1. Analize Dâhil Edilen Afrika Ülkeleri

Kuzey Afrika	Cezayir, Mısır, Libya, Fas, Tunus
Sahra Altı Afrika	Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Kamerun, Çad Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Eritre, Etiyopya, Gabon, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Kenya, Lesotho, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Moritanya, Mauritius, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya Federal Cumhuriyeti, Ruanda, Senegal, Sierra Leone, Güney Afrika, Sudan, Svaziland, Tanzanya, Togo, Uganda, Zambiya, Zimbabve

5.2 Kullanılan Değişkenler

Bu başlık altında yer alan değişkenler, Afrika ülkesi için yapılan analizde kullanılmıştır. Öncelikle, dünya ülkesi analizinde kullanılan değişkenlerle (Bkz. Tablo 4. 2) analiz yapılacaktır. Amaç, aynı değişkenlerle Afrika kıtasının kendi içinde kaç gruba ayrıldığını görebilmektir. İkinci olarak, Afrika kıta ülkeleri ilave değişkenlerle analiz edilecektir. Amaç, ilave değişkenlerin kıta ülkelerinin konumlarında değişikliğe sebep olup olmayacağını test etmektir.

Analizde kullanılan değişkenler, Dünya Bankası, UNESCO ve OECD Cinsiyet, Kurumlar ve Kalkınma veri tabanlarından; Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu (2016), Dünyanın Kadınları Raporu (2015) ve Afrika İstatistik Yıllığı (2016)'ndan elde edilmiştir.

5.2.1 Aynı Değişkenler

Afrika ülkeleri, farklı kıta ülkeleri analizinde kullanılan aynı değişkenlerle analiz edilecektir. Değişkenler, Tablo 4. 2'de toplu olarak sunulmuştur. Bu sebeple, burada yeniden yer verilmeyecektir.

5.2.2 İlave Değişkenler

Afrika ülkeleri, farklı kıta ülkeleri analizinde kullanılan değişkenlere yeni değişkenlerin eklenmesiyle analiz edilecektir. Amaç, değişken sayısı arttığında kıtadaki ülkelerin yer aldıkları kümelerden başka kümelere geçişini araştırmaktır. Tablo 5. 2 kullanılan değişkenleri toplu olarak göstermektedir. Burada yer alan değişkenlerin Tablo 4. 2'den farkı; HIV ile yaşayan kadın, biyolojik yeniden üretim çağında doğum kontrol haplarının kullanım yaygınlığı, krediye erişim, arazi dışındaki mülkiyete erişim, araziye erişim ve çok eşliliğin kabulü değişkenlerinin olmasıdır.

Tablo 5.2. Afrika Ülkeleri İçin Yapılan Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları: İlave Değişkenler*

Ekonomik Göstergeler	
1. İşgücü piyasasına katılım oranı (İşgücünekatılım)	15 yaş üstü kadın nüfusunun %'si
2. İşgücü (Toplamışgücündekipay)	Toplam işgücünün %'si
3. İşsizlik oranı (İşsizlik)	Kadın işgücünün %'si
4. Elde edilen tahmini gelir (Tahminigeliroranı)	Kadın/erkek
5. Tahmini kazanılan gelir (Tahminigelir)	Kişi başı kadın, \$
6. İş kurma prosedür maliyeti (İşkurmamaliyeti)	GSMH'nın %'si
Eğitim Göstergeleri	
7. Okuryazarlık oranı, kadın (Okuryazarlık)	15 yaş üstü kadınların %'si
8. İlköğretim okullaşma oranı (İlköğretim)	%, Net
9. Ortaöğretim okullaşma oranı (Ortaöğretim)	%, Safi
10. Yükseköğretim okullaşma oranı (Yükseköğretim)	%, Safi
11. Beklenen okul eğitimi (Beklenenokullaşma)	Yıl
Sağlık ve Yaşam Göstergeleri	
12. Nüfus (Nüfus)	Toplamın %'si
13. Doğumda beklenen yaşam süresi (Yaşambeklentisi)	Yıl
14. HIV ile yaşayan kadın (HIV)	15 yaş üstü nüfusun kadın payı
15. Hamile olmayan kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı (Kansızlık)	15-49 yaş arası kadınların %'si
16. Biyolojik yeniden üretim çağındaki kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı (Üretkençağdakansızlık)	15-49 yaş arası kadınların %'si
17. Anne ölümünün yaşam boyu riski (Anneölümriski)	%
18. İlk evlilik yaşı (İlkevlilikyaşı)	Yaş
Çocuk Sahibi Olma Göstergeleri	
19. Biyolojik yeniden üretim çağında doğum kontrol haplarının kullanım yaygınlığı (Doğumkontrolhapıkullanımı)	%
20. Doğurganlık oranı (Doğurganlık)	Kadın başına
21. Anne ölüm oranı, her yüz bin canlı doğumda (Anneölümü)	%000
Çocuk Bakımı Göstergeleri	
22. Annelik izni (Annelikiznigün)	Ödenen gün
23. Annelik izni (Annelikiznimaas)	Ödenen ücretin %'si
Politik Göstergeler	
24. Bakanlık görevi (Bakan)	Kadın/erkek
25. Parlamentoda kadın sandalye oranı (Milletvekili)	%
Hukuki Göstergeler	
26. Krediye erişim (Krediyeerişim)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
27. Aile içi şiddet yasaları (Şiddetyasasıaile)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
28. Arazi dışındaki mülkiyete erişim (Arazidışımülkiyeteerişim)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
29. Araziye erişim (Araziyeerişim)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
30. Yasal evlilik yaşı (Yasalevlilikyaşı)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
31. Çok eşliliğin kabulü, yasal olması (Çokeşlilik)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
32. Dul kadınların miras hakkı (Mirashakkıkadın)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)
33. Kız çocuklarının miras hakkı (Mirashakkıkı)	(2=en kötü durum, 1=en iyi durum)

*Parantez içerisindeki ifadeler değişkenlerin kısaltmalarıdır.

5.3 Ampirik Analiz

Bu başlık altında Afrika ülkeleri için yapılan temel bileşenler analizleri ile Ward hiyerarşik kümeleme analizi sonuçlarına yer verilecektir. Bu analizleri uygulamadaki birinci amaç, dünya ülkelerini analiz ettiğimiz aynı değişkenlerle Afrika kıtasını analiz etmektir. Böylece, kıtanın kendi içinde kaç gruba ayrılacağını belirlemektir. İkinci amaç, ilave değişkenlerle Afrika kıtasını yeniden analiz etmektir. Amaç, değişken sayısı arttığında kıtadaki ülkelerin yer aldıkları kümelerden başka kümelere geçişi araştırmaktır.

Çalışmada Tablo 4. 2, Tablo 5. 1 ve Tablo 5. 2’de görüldüğü üzere, hem gözlem sayısı hem de değişken sayısı çoktur. Bu durumun analizi karmaşık hale getirme riski vardır. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla, temel bileşenler analiz yöntemi uygulanmıştır. Birbirleriyle benzeşen ülkeleri aynı kümede toplamak amacıyla, temel bileşenler analizi sonucunda elde edilen değişkenlerle kümeleme analizi yapılmıştır.

Analize koşulan değişkenlerin ölçü birimleri Tablo 4. 2 ve Tablo 5. 2’de görüldüğü üzere farklıdır. Bazı değişkenlerin ölçü birimleri yüzde, bazılarının yıl, vs.dir. Bu yüzden, temel bileşenler ve kümeleme analizlerine geçmeden önce veriler standartlaştırılmıştır. Amaç, her değişkenin aynı ölçü biriminde analize koşulmasını sağlamaktır.

5.3.1 Aynı Değişkenler

Bu başlık altında farklı kıta ülkeleri için yapılan analizde kullanılan değişkenlerin aynısıyla Afrika ülkeleri için yapılan temel bileşenler analizi ile kümeleme analizi sonuçlarına yer verilecektir.

Tablo 5. 3. Afrika Ülkeleri İçin KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları: Aynı Değişkenler

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	,650
Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square	1332,576
df	351
Sig.	,000

Tablo 5. 3 incelendiğinde, KMO Test sonucunun ($,650$) $> 0,5$ ve P değerinin ($,000$) $< 0,05$ olduğu görülmektedir. Bu sebeple, H1 hipotezi kabul edilir. Yani, veriler temel bileşenler analizine uygundur.

Tablo 5.4. Afrika Ülkeleri İçin Özdeğerler ve Varyans Açıklamaları Oranları: Aynı Değişkenler

Bileşen	Başlangıç Özdeğerleri		
	Toplam	Varyansın %'si	Kümülatif %
1	9,536	35,319	35,319
2	4,745	17,575	52,894
3	2,257	8,360	61,254
4	1,453	5,382	66,635
5	1,333	4,938	71,573
6	1,133	4,197	75,770
7	1,086	4,022	79,792
8	,806	2,986	82,778
9	,775	2,871	85,649
10	,738	2,732	88,381
11	,558	2,067	90,448
12	,491	1,819	92,266
13	,455	1,685	93,951
14	,293	1,084	95,035
15	,271	1,005	96,040
16	,221	,817	96,857
17	,189	,699	97,556
18	,151	,560	98,116
19	,137	,509	98,624
20	,115	,426	99,050
21	,090	,335	99,385
22	,068	,253	99,638
23	,054	,200	99,838
24	,023	,087	99,925
25	,017	,062	99,987
26	,003	,012	99,999
27	,000	,001	100,000

Tablo 5. 4'te verilen özdeğerler ve varyans açıklamaları oranları, temel bileşenler analizi için kaç bileşen kullanılacağına dair bilgi içermektedir. Tablo 5. 4'te yer alan toplam sütunu incelendiğinde, 1'den büyük olan λ sayısının yedi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, temel bileşen sayısı yedi olarak belirlenir.

Tablo 5. 4'te yer alan varyansın %'si sütunu, λ 'ların varyansın %'de kaçını açıkladığını göstermektedir. Buna göre, bileşen sayısını belirleyen ilk yedi λ incelendiğinde; λ_1 varyansın % 35,319'unu, λ_2 % 17,575'ini, λ_3 % 8,360'ını, λ_4 % 5,382'sini, λ_5 % 4,938'ini, λ_6 % 4,197'sini, λ_7 % 4,022'sini açıklamaktadır. Kümülatif % sütununa göre bu ilk yedi λ , toplam varyansın % 79,792'sini açıklama gücüne sahiptir.

Tablo 5. 5 incelendiğinde, toplam varyansın % 35,319'unu belirleyen birinci bileşen; işgücüne katılım (-,575), toplam işgücündeki pay (-, 543), işsizlik (,674), tahmini gelir (,676), iş kurma maliyeti (-,585), okuryazarlık oranı (,692), ortaöğretim (,878), yükseköğretim (,855), beklenen okullaşma (,883), yaşam beklentisi (,660), kansızlık (-, 582), üretken çağda kansızlık (-,600), anne ölüm riski (-,846), ilk evlilik yaşı (,849), doğurganlık (-,886), anne ölümü (-,788), yasal velilik yaşı (-,547) ile yüksek düzeyde korelasyona sahiptir.

Toplam varyansın % 17,575'ini belirleyen ikinci bileşen; işgücüne katılım (,699), toplam işgücündeki pay (,757), tahmini gelir oranı (,694), bakan (,516), milletvekili (,552), şiddet yasası aile (-,729), miras hakkı kadın (-,566), miras hakkı kız (-,608) ile yüksek düzeyde korelasyona sahiptir.

Toplam varyansın % 8,360'ını belirleyen üçüncü bileşen; miras hakkı kadın (-,591) ve miras hakkı kız (-,546) ile yüksek düzeyde korelasyona sahiptir.

Toplam varyansın % 5,382'sini belirleyen dördüncü bileşen; yaşam beklentisi (,536) ile yüksek düzeyde korelasyon ilişkisine sahiptir.

Toplam varyansın % 4,938'ini belirleyen beşinci bileşen; annelik izni gün (,513), annelik izni maaş (-,730) ile yüksek düzeyde korelasyona sahiptir.

Toplam varyansın % 4,197'sini belirleyen altıncı bileşen ile yüksek düzeyde korelasyona sahip olan bir değişken yoktur. Altıncı bileşen ile en yüksek korelasyon ilişkisine sahip olan değişken kansızlık (-,415) değişkenidir.

Tablo 5.5. Afrika Ülkeleri İçin Bileşen Matrisi: Aynı Değişkenler

	Bileşenler						
	1	2	3	4	5	6	7
Zscore(İşgücünekatılım)	-,575	,699	,040	,173	-,067	,202	-,024
Zscore(Toplamişgücündekipay)	-,543	,757	,207	,011	,024	,122	-,056
Zscore(İşsizlik)	,674	-,225	,129	-,352	,013	,181	,205
Zscore(Tahminigeliroranı)	-,383	,694	,165	-,012	,174	,141	,015
Zscore(Tahminigelir)	,676	,130	,475	-,164	,213	-,005	-,080
Zscore(İşkurmamalyeti)	-,585	-,013	-,132	,469	,294	,283	-,055
Zscore(Okuryazarlık)	,692	,412	,126	-,146	,006	,365	,066
Zscore(İlköğretim)	,483	,421	-,073	,315	,073	-,043	-,325
Zscore(Ortaöğretim)	,878	-,075	,217	,036	,204	,039	-,089
Zscore(Yükseköğretim)	,855	-,286	,114	,144	,074	-,044	-,099
Zscore(Beklenenokullaşma)	,883	,138	,195	,124	,070	,037	-,108
Zscore(Nüfus)	,170	,713	-,229	,181	,093	-,139	,145
Zscore(Yaşambeklentisi)	,660	-,171	-,092	,536	-,107	-,100	,104
Zscore(Kansızlık)	-,582	-,388	,483	,061	,052	-,415	,102
Zscore(Üretkençağdakansızlık)	-,600	-,382	,477	,064	,051	-,408	,103
Zscore(Anneölümriski)	-,846	-,118	-,136	-,153	,265	,025	-,256
Zscore(İlkevlilikyaşı)	,849	,007	,133	-,087	,157	-,044	,061
Zscore(Doğurganlık)	-,886	-,080	-,160	-,005	,044	-,035	,079
Zscore(Anneölümü)	-,788	-,047	-,093	-,230	,200	,024	-,321
Zscore(Annelikizniğin)	-,216	-,089	,290	,498	,513	,031	,297
Zscore(Annelikiznimaas)	-,220	-,114	-,013	,249	-,730	,104	,081
Zscore(Bakan)	,049	,516	-,312	-,388	,229	-,236	,413
Zscore(Milletvekili)	,217	,552	-,480	,092	-,010	-,221	,412
Zscore(Şiddetyasasıaile)	-,126	-,729	,042	-,046	,016	,365	,311
Zscore(Yasalevlilikyaşı)	-,547	-,093	,392	-,008	,008	,407	,357
Zscore(Mirashakkıkadın)	,200	-,566	-,591	-,017	,215	,105	-,027
Zscore(Mirashakkıkız)	,104	-,608	-,546	,096	,224	,074	,019

Toplam varyansın % 4,022'sini belirleyen yedinci bileşenin yüksek düzeyli ilişkisi olduğu değişken yoktur. En yüksek korelasyon ilişkisine sahip olan değişken bakan (,413) değişkenidir.

Değişken sayısını azaltmak amacıyla yapılmış olan temel bileşenler analiz sonuçları **EK 4**'te verilmiştir.

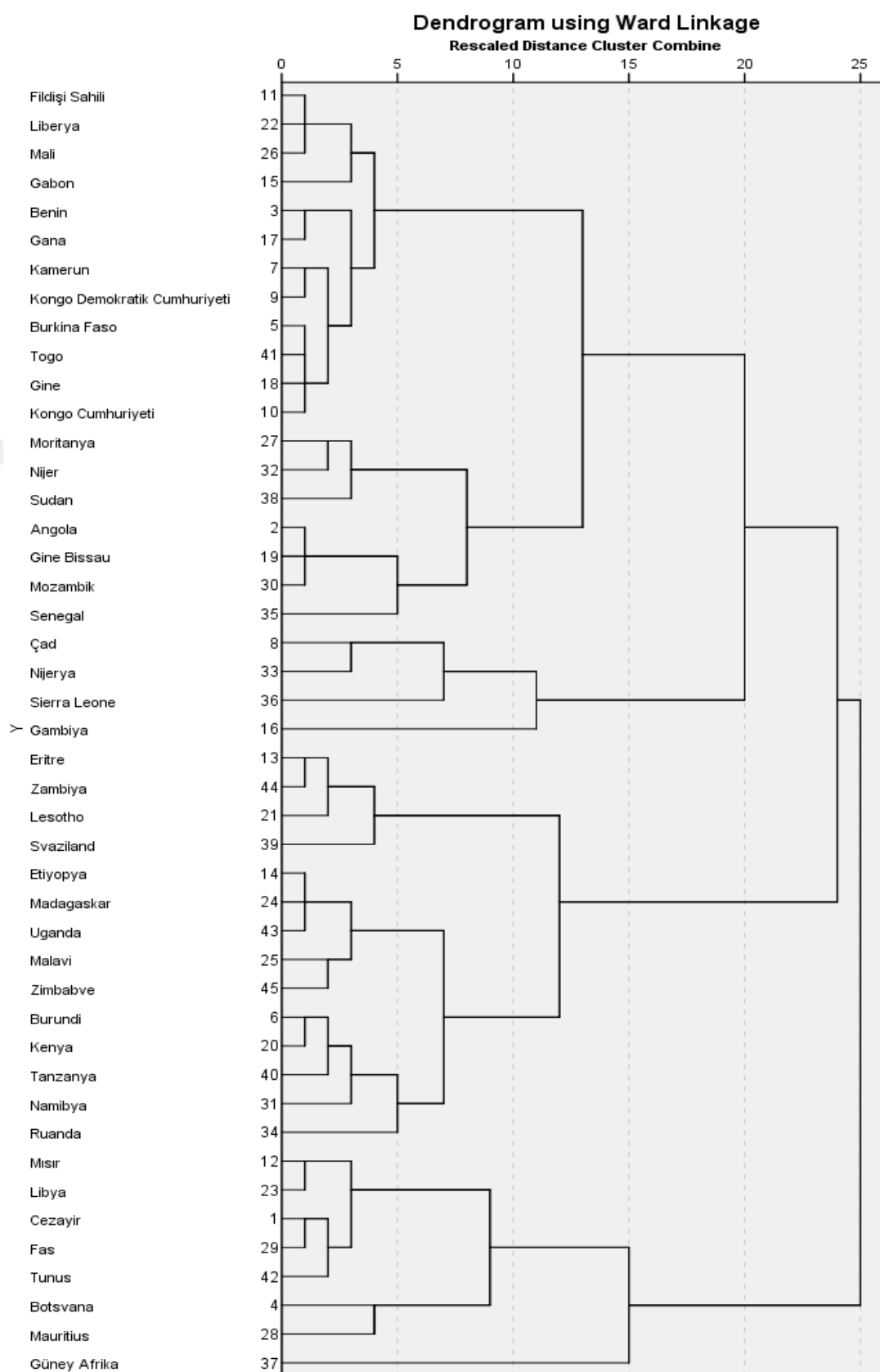
EK 5, Afrika ülkeleri için yapılan yığışım tablosunu vermektedir. EK 5'e göre, ilk aşamada 11. (Fildişi Sahili) ve 22. (Liberya) gözlemler birbirine en yakın olan iki gözlemdir. Bu iki gözlem arası mesafe 0,334'tür. Son aşama sütununa göre, bu iki gözleme 4. aşamada yeni bir gözlem daha katılmıştır. Bu gözlem 26. (Mali) gözlemdir. Böylece, ilk küme üçüncü aşamada oluşmaktadır.

İkinci aşama incelendiğinde, 5. (Burkina Faso) ve 41. (Togo) gözlemler birbirlerine en yakın olan iki gözlemdir. Bu iki gözlem arası uzaklık 0,679'dur. 7. aşamada 18. (Gine) gözlemin dâhil olmasıyla yeni bir küme oluşmuştur.

Üçüncü aşama incelendiğinde, 1. (Cezayir) ve 29. (Fas) gözlemler birbirlerine en yakın olan iki gözlemdir. Bu gözlemler arası mesafe 1,175'tir. 18. aşamada 42. (Tunus) gözlemin dâhil olması ile bir küme daha oluşmuştur.

Bu süreç tüm gözlemlerin tek bir kümede toplanmasına kadar devam etmiştir.

Şekil 5.1. Öbek Ağacı ile Gösterim: Afrika Ülkeleri

Şekil 5. 1, EK 5'in öbek ağacı ile gösterimidir. Şekilde daha net görüldüğü üzere, Fildişi Sahili, Liberya ve Mali birleşerek ilk kümeyi oluşturmuştur. Sonra aralarına 25. aşamada Gabon'u almışlardır. İlerleyen aşamalarda, diğer kümelerle birleşerek yeni kümeler oluşturmuşlardır. Bu süreç, tüm gözlemlerin tek bir kümede toplanmasına kadar devam etmiştir.

EK 6, küme sayısının iki ila altı arasında olması durumunda gözlemlerin yer aldıkları kümeleri göstermektedir. Buna göre, küme sayısı iki olduğunda; Mısır, Libya, Fas, Tunus, Cezayir, Bostvana, Mauritius ve Güney Afrika birinci kümede, diğer Afrika ülkeleri ikinci kümede yer almaktadır. İkinci kümede yer alan ülkeler kendi arasında yeterince homojen değildir. Küme sayısı üçe çıktığında, homojenlik ikili kümeye göre daha yüksektir. Fakat küme 2 ve küme 3'te yer alan ülkeler arasındaki heterojenlik devam etmektedir. Küme sayısı dört olduğunda, ikinci kümede yer alan ülkeler arasında heterojenlik hâlen devam etmektedir. Küme sayısı beş olduğunda, kümeler içi homojenlik kümeler arası heterojenlik iyi görünmektedir. Fakat, Güney Afrika ülkesi birinci kümede yer alsa da ayrı bir küme oluşturma eğilimindedir. Bu sebeple, en ideal küme sayısı altıdır. Bu sonuç, hiyerarşik kümeleme analizi sonucunda elde edilen sonuç ile aynı sonucu vermiştir. Dolayısıyla, ideal küme sayısının altı olduğunun doğruluğu da ispat edilmiştir.

Tablo 5.6. Kümeleme Tablosu: Aynı Değişkenler

Gruplar	Grup Elemanları
Grup 1	Fildişi Sahili, Liberya, Mali, Gabon, Benin, Gana, Kamerun, Kongo D.C., Burkina Faso, Togo, Gine, Kongo
Grup 2	Moritanya, Nijer, Sudan, Angola, Gine Bissau, Mozambik, Senegal
Grup 3	Çad, Nijerya, Sierra Leone, Gambiya
Grup 4	Eritre, Zambiya, Lesotho, Svaziland, Etiyopya, Madagaskar, Uganda, Malavi, Zimbabwe, Burundi, Kenya, Tanzanya, Namibya, Ruanda
Grup 5	Mısır, Libya, Cezayir, Fas, Tunus, Bostvana, Mauritius
Grup 6	Güney Afrika

Tablo 5. 6 belirlenen küme sayısına göre (altı) ülkelerin hangi grupta yer aldıklarını göstermektedir.

Tablo 5. 7 kümeleme analizi sonucunda belirlenen grupların her bir değişken için ortalamasını göstermektedir. Bu tabloya göre gruplar tüm değişkenler bakımından sıralandığında; Grup 6, diğer gruplara göre en iyi performans sergileyen gruptur. Grup

4, ikinci; Grup 5, üçüncü sırada yer almaktadır. Grup 1, dördüncü; Grup 2, beşinci sıradadır. Grup 3 ise altıncı sırada yer almaktadır.

Tablo 5.7. Her Bir Değişkene Göre Grup Ortalaması: Aynı Değişkenler

Gruplar	1	2	3	4	5	6
Ekonomik Göstergeler						
İşgücü Piyasasına Katılım Oranı,%	65	54,8	62,52	74,23	33,81	44,7
İşgücü, %	46,20	39,82	46,18	48,37	29,85	43,84
İşsizlik Oranı, %	6,76	12,86	6,1	10,17	19,52	28
Elde edilen tahmini gelir, kadın/erkek	0,59	0,51	0,58	0,66	0,37	0,61
Tahmini kazanılan gelir, \$	2255,08	1612	1913,5	2145,43	7096,43	9972
İş kurma prosedür maliyeti, %	41,81	35,17	91,97	51,15	8,73	0,3
Eğitim Göstergeleri						
Okur-yazarlık oranı, %	48,47	43,42	41,81	71,19	77,06	93,43
İlköğretim okullaşma oranı, %	74,63	69,54	75,00	82,73	93,33	87,91
Ortaöğretim okullaşma oranı, %	38,42	28,25	38	44,12	90,31	103,4
Yükseköğretim okullaşma oranı, %	7,06	6,88	3,39	4,73	39,70	23,53
Beklenen okul eğitimi, Yıl	9,06	7,66	7,17	9,73	14,14	13,97
Sağlık ve Yaşam Göstergeleri						
Nüfus, %	49,92	50,27	50	50,49	50,10	50,82
Doğumda beklenen yaşam süresi, Yıl	60,05	61,08	54,70	61,71	74,45	59,30
Hamile olmayan kadınlarda kansızlık, %	49,46	43,4	45,65	28,17	29,68	27,5
Biyolojik yeniden üretim çağında kansızlık, %	50,24	44,04	46,4	28,8	29,73	27,6
Anne ölümünün yaşam boyu riski, %	2,62	2,62	5,02	2,22	0,21	0,33
İlk evlilik yaşı, Yaş	21,52	20,59	20,67	22,23	26,77	28
Çocuk Sahibi Olma Göstergeleri						
Doğurganlık oranı, Sayı	4,96	5,42	5,54	4,49	2,52	2,36
Anne ölüm oranı, %00	510,08	470,86	934	456	78,14	138
Çocuk Bakımı Göstergeleri						
Annelik izni, ödenen günler	96,75	80	111,5	85	83,14	120
Annelik izni, ödenen ücretin %'si	97,25	100	75	96,61	83,43	38
Politik Göstergeler						
Bakanlık, kadın/erkek	0,18	0,3	0,20	0,32	0,14	0,71
Milletvekili, %	13,13	29,01	10,57	28,67	19,34	41,8
Hukuki Göstergeler						
Aile içi şiddet yasaları (1=en iyi, 2=en kötü)	1,77	1,61	1,69	1,48	1,68	1,25
Yasal evlilik yaşı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,91	1,43	1,62	1,5	1,07	1
Dul kadınların miras hakkı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,37	1,71	1,87	1,61	1,86	1
Kız çocuklarının miras hakkı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,5	1,78	1,87	1,61	1,86	1

Tablo 5. 7 ekonomik göstergeler bakımından değerlendirildiğinde; Grup 4, birinci sırada yer alan gruptur. Grup 1, ikinci sırada yer almaktadır. Grup 6, üçüncü sıradadır. Grup 3, dördüncü; grup 5, beşinci sırada yer almaktadır. Grup 2 ise son sırada yer alan gruptur.

Eğitim göstergeleri bakımından; grup 5, ilk sıradadır. Grup 6, ikinci sırada yer almaktadır. Grup 4, üçüncü sırada olan gruptur. Grup 1, dördüncü; Grup 2, beşinci sırada yer almaktadır. Grup 3 son sırada yer almaktadır.

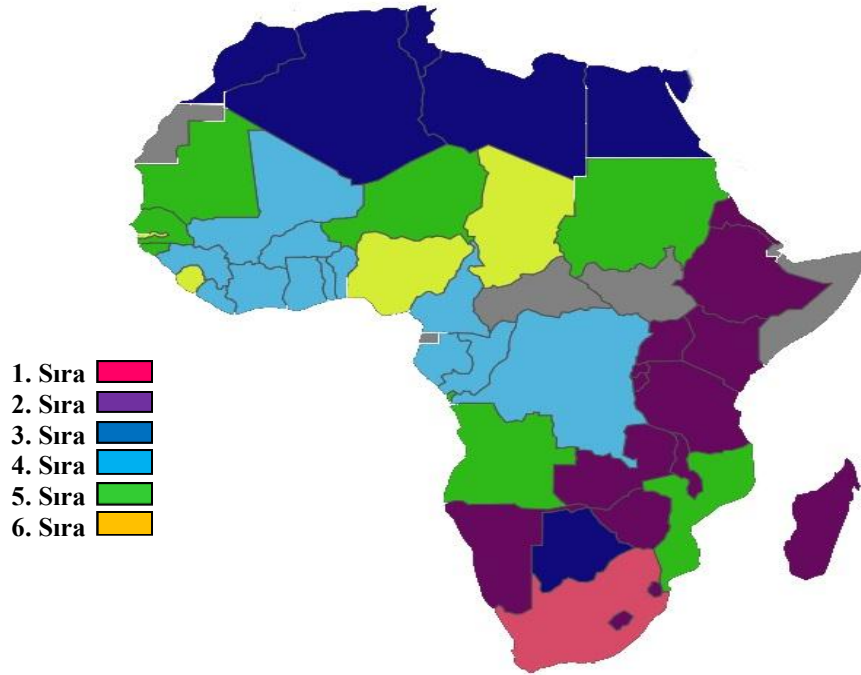
Sağlık ve yaşam göstergeleri bakımından, Grup 6, ilk sırada yer almaktadır. Grup 4, ikinci; Grup 5, üçüncü sırada yer almaktadır. Grup 2, dördüncü sırada yer almaktadır. Grup 1 beşinci sırada yer alan gruptur. Grup 3 ise son sırada yer almaktadır.

Çocuk sahibi olma göstergeleri bakımından, Grup 5 ve Grup 6 birinci sırada yer almaktadır. Grup 4, ikinci sıradadır. Grup 1 ve Grup 2 üçüncü sırada yer almaktadır. Grup 3, dördüncü sıradadır.

Çocuk bakımı göstergeleri bakımından; Grup 1, birinci sıradadır. Grup 2, Grup 3, Grup 4 ve Grup 6 ikinci sırada yer almaktadır. Grup 5, üçüncü sıradadır.

Politik göstergeler bakımından; Grup 6, ilk sıradadır. Grup 2 ve grup 4 ikinci sırada yer almaktadır. Grup 1, grup 3 ve grup 5 üçüncü sıradadır.

Hukuki göstergeler bakımından; Grup 6, birinci sırada yer almaktadır. Grup 4, ikinci sıradadır. Grup 2, üçüncü sırada yer almaktadır. Grup 1 ve Grup 5, dördüncü sırada yer alan gruptur. Grup 3, son sırada yer almaktadır.

Şekil 5. 2. Afrika Ülkelerinin Analizi Sonucunda Kadınların Gelişmişlik Düzeyine Göre Haritada Gösterilmesi: Aynı Değişkenler

Şekil 5. 2 aynı değişkenlerle Afrika kıtasının kaç gruba ayrıldığını daha net göstermek amacıyla düzenlenmiştir. Şekil 5. 2’de pembe renk, kadınların gelişmişliği bakımından birinci sırada yer alan ülkeleri göstermektedir. Haritaya baktığımızda, sadece Güney Afrika ülkesinin pembe renkte olduğu görülmektedir. Orta ve doğu Afrika ülkelerinin

bir kısmı ikinci sırada yer alan ülkeleri temsil eden mor renklidir. Koyu mavi renk ile temsil edilen üçüncü sırada, Kuzey Afrika bölge ülkelerinin tamamı ve Bostvana yer almaktadır. Dördüncü sırada bulunan ülkeleri temsil eden açık mavi renk, Batı ve güney batı kıyısında bulunan ülkeleri ve Cezayir'i göstermektedir. Yeşil renk ile temsil edilen beşinci sıradaki ülkeler; Moritanya, Senegal, Nijer, Sudan (Güney Sudan hariç), Namibya ve Mozambik'tir. Kadınların gelişmesi bakımından en zayıf performansı sergileyen ülkeler sarı renk ile gösterilmiştir. Bu ülkeler; Çad, Nijerya ve Sierra Leone'dir.

5.3.2 İlave Değişkenler

Bu başlık altında ilave değişkenlerle Afrika ülkeleri için yapılan temel bileşenler analizi ve kümeleme analizi sonuçlarına yer verilecektir.

Tablo 5. 8. Afrika Ülkeleri İçin KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları: İlave Değişkenler

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	,599
Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square	1633,898
df	528
Sig.	,000

KMO ve Bartlett Küresellik test sonuçlarını veren Tablo 5. 8 incelendiğinde; KMO testi sonucunun ($,599 > ,50$ ve P değerinin ($,000 < 0,05$) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, değişkenler temel bileşenler analizine uygundur.

Özdeğerler ve varyans açıklamaları oranlarını veren Tablo 5. 9, temel bileşenler analizi için kaç bileşen kullanılacağına karar vermeyi sağlayacak bilgileri içermektedir. Tablo 5. 9'da yer alan toplam sütunu incelendiğinde, 1'den büyük olan λ sayısının sekiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, temel bileşen sayısı sekiz olarak belirlenir.

Tablo 5.9. Afrika Ülkeleri İçin Özdeğerler ve Varyans Açıklamaları Oranları: İlave Değişkenler

Bileşen	Başlangıç Özdeğerleri		
	Toplam	Varyansın %'si	Kümülatif %
1	11,041	33,456	33,456
2	5,070	15,365	48,821
3	2,353	7,131	55,953
4	1,923	5,827	61,779
5	1,609	4,876	66,656
6	1,399	4,240	70,895
7	1,357	4,112	75,007
8	1,206	3,653	78,660
9	,920	2,789	81,449
10	,818	2,480	83,928
11	,788	2,389	86,317
12	,644	1,952	88,269
13	,629	1,906	90,175
14	,573	1,737	91,912
15	,449	1,362	93,273
16	,364	1,104	94,377
17	,298	,904	95,281
18	,295	,895	96,176
19	,227	,687	96,863
20	,213	,647	97,510
21	,181	,548	98,058
22	,156	,473	98,531
23	,121	,366	98,897
24	,111	,336	99,233
25	,071	,216	99,450
26	,061	,185	99,635
27	,048	,144	99,779
28	,031	,093	99,872
29	,021	,062	99,934
30	,012	,037	99,971
31	,008	,023	99,994
32	,002	,005	100,000
33	,000	,000	100,000

Tablo 5. 9’da yer alan varyansın %’si sütununa bakarak, temel bileşen sayısını belirleyen ilk sekiz λ ’ın varyansın yüzde kaçını belirlediği öğrenilebilir. Örneğin, toplam varyansın %’de 33,456’sını λ_1 , %’de 15,365’ini λ_2 , %’de 7,131’ini λ_3 , %’de 5,827’sini λ_4 , %’de 4,876’sını λ_5 , %’de 4,240’ını λ_6 , %’de 4,112’sini λ_7 , %’de 3,653’ünü λ_8 belirlemektedir.

Tablo 5. 9’da yer alan kümülatif % sütununa göre, temel bileşen sayısını belirleyen ilk sekiz λ , toplam varyansın % 78,660’ını belirlemektedir.

Tablo 5. 10 bileşen matrisini göstermektedir. Tablo 5. 10 incelendiğinde toplam varyansın % 33,456’sını belirleyen birinci bileşen; işgücüne katılım (,578), toplam işgücündeki pay (,555), işsizlik (-,647), tahmini gelir (-,648), iş kurma maliyeti (,567), okuryazarlık (-,669), ortaöğretim (-,879), yükseköğretim (-,856), beklenen okullaşma (-,880), yaşam beklentisi (-,684), HIV (,631), kansızlık (,585), üretken çağda kansızlık (,604), anne ölüm riski (,837), ilk evlilik yaşı (-,818), doğum kontrol hapı kullanımı (-,793), doğurganlık (894), anne ölümü (,779), yasal evlilik (,555), çok eşlilik (,580) ile yüksek düzeyli korelasyon ilişkisine sahiptir.

Toplam varyansın % 15,365’ini belirleyen ikinci bileşen; işgücüne katılım (,671), toplam işgücündeki pay (,742), tahmini gelir oranı (,685), nüfus (,697), bakan (,511), milletvekili (,531), şiddet yasası aile (-,718), miras hakkı kadın (-,553), miras hakkı kız (-,614) ile yüksek düzeyde korelasyona sahiptir.

Toplam varyansın % 7,131’ini belirleyen üçüncü bileşen; miras hakkı kadın (-,585), miras hakkı kız (-,551) ile yüksek düzeyde korelasyon ilişkisine sahiptir.

Toplam varyansın % 5,827’sini belirleyen dördüncü bileşen; krediye erişim (,505), arazi dışı mülkiyete erişim (685), araziye erişim (,633) ile yüksek düzeyde korelasyon ilişkisine sahiptir.

Tablo 5.10. Afrika Ülkeleri İçin Bileşen Matrisi: İlave Değişkenler

	Component							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Zscore(İşgücünekatılım)	,578	,671	,027	-,207	-,142	,151	,018	-,032
Zscore(Toplamişgücündekipay)	,555	,742	,180	-,068	-,107	,041	-,026	-,093
Zscore(İşsizlik)	-,647	-,179	,163	,254	,420	,045	-,033	-,082
Zscore(Tahminigeliroranı)	,397	,685	,157	-,044	-,006	,031	,117	-,164
Zscore(Tahminigelir)	-,648	,169	,449	,278	,040	-,142	,065	-,076
Zscore(İşkurmamaliyeti)	,567	-,035	-,127	-,200	-,259	,208	,438	-,216
Zscore(Okuryazarlık)	-,669	,460	,110	,201	,190	,302	,013	-,101
Zscore(İlköğretim)	-,482	,447	-,140	,109	-,374	,192	,133	,143
Zscore(Ortaöğretim)	-,879	-,035	,211	,142	-,085	-,021	,122	-,144
Zscore(Yükseköğretim)	-,856	-,267	,107	,070	-,115	-,039	,106	,046
Zscore(Beklenenokullaşma)	-,880	,170	,170	,093	-,096	,108	,108	,036
Zscore(Nüfus)	-,158	,697	-,218	-,236	,058	-,098	,223	,062
Zscore(Yaşambeklentisi)	-,684	-,185	-,068	-,308	-,241	,002	,239	,287
Zscore(HIV)	,631	,417	,252	,171	,321	,015	,088	-,014
Zscore(Kansızlık)	,585	-,402	,484	,019	-,028	-,239	,103	,261
Zscore(Üretençağdakansızlık)	,604	-,397	,477	,024	-,029	-,230	,106	,264
Zscore(Anneölümriski)	,837	-,137	-,149	,096	-,093	-,042	-,018	-,327
Zscore(İlkevlilikyaşı)	-,818	,056	,137	,209	,133	-,116	,115	-,019
Zscore(Doğumkontrolhapıkullanımı)	-,793	,299	,027	-,089	-,063	,281	-,050	-,188
Zscore(Doğurganlık)	,894	-,100	-,166	,052	,005	,020	,072	,079
Zscore(Anneölümü)	,779	-,061	-,105	,091	-,073	-,047	-,139	-,364
Zscore(Annelikizniğün)	,218	-,090	,296	-,029	-,196	,020	,736	-,017
Zscore(Annelikiznimaas)	,208	-,127	,004	-,280	,076	,532	-,277	,527
Zscore(Bakan)	-,003	,511	-,295	,110	,514	-,305	,149	,019
Zscore(Milletvekili)	-,190	,531	-,428	-,242	,290	-,184	,235	,235
Zscore(Krediyeerişim)	,349	,139	-,073	,505	-,317	-,360	-,018	,176
Zscore(Şiddetyasasıaile)	,099	-,718	,094	-,011	,210	,268	,093	-,219
Zscore(Arazıdışımülkiyeterişimi)	,204	,223	-,082	,685	-,205	,326	,046	,177
Zscore(Araziyeerişim)	,350	,222	-,275	,633	-,156	,151	-,047	,167
Zscore(Yasalevlilikyaşı)	,555	-,078	,418	,044	,261	,420	,189	-,062
Zscore(Çokeşlilik)	,580	-,006	-,049	,189	,496	,149	,237	,242
Zscore(Mirashakkıkadın)	-,204	-,553	-,585	,163	,068	,045	,172	-,123
Zscore(Mirashakkıkız)	-,107	-,614	-,551	,117	,056	,094	,284	-,002

Toplam varyansın % 4,876'sını açıklayan beşinci bileşen; bakan (,514) ile yüksek düzeyde korelasyon ilişkisine sahiptir.

Toplam varyansın % 4,240'ını açıklayan altıncı bileşen; annelik izni maaş (,532) ile yüksek düzeyde korelasyon ilişkisine sahiptir.

Toplam varyansın % 4,112'sini belirleyen yedinci bileşen; annelik izni gün (,736) ile yüksek düzeyli korelasyon ilişkisine sahiptir.

Toplam varyansın % 3,653'ünü açıklayan sekizinci bileşen; annelik izni maaş (,527) ile yüksek düzeyde korelasyon ilişkisine sahiptir.

5.3.2.1 Küme Sayısının Beş Olması Durumunda

Şekil 5. 3'te görüldüğü üzere, kıta beş ana grupta veya altı ana grupta toplanabilir. Beş grupta toplandığı durumda; Bostvana ve Güney Afrika ülkelerinin yer aldığı küme kendi içerisinde homojenliği sağlamıştır. Fakat, Bostvana ve Güney Afrika ülkelerinin ayrı bir küme oluşturma eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Bu sebeple, 5. 3. 2. 1 başlığı altında, kıtanın beş grupta toplandığı durum anlatılacak; 5. 3. 2. 2 numaralı başlık altında, kıtanın altı grupta toplandığı durum anlatılacaktır.

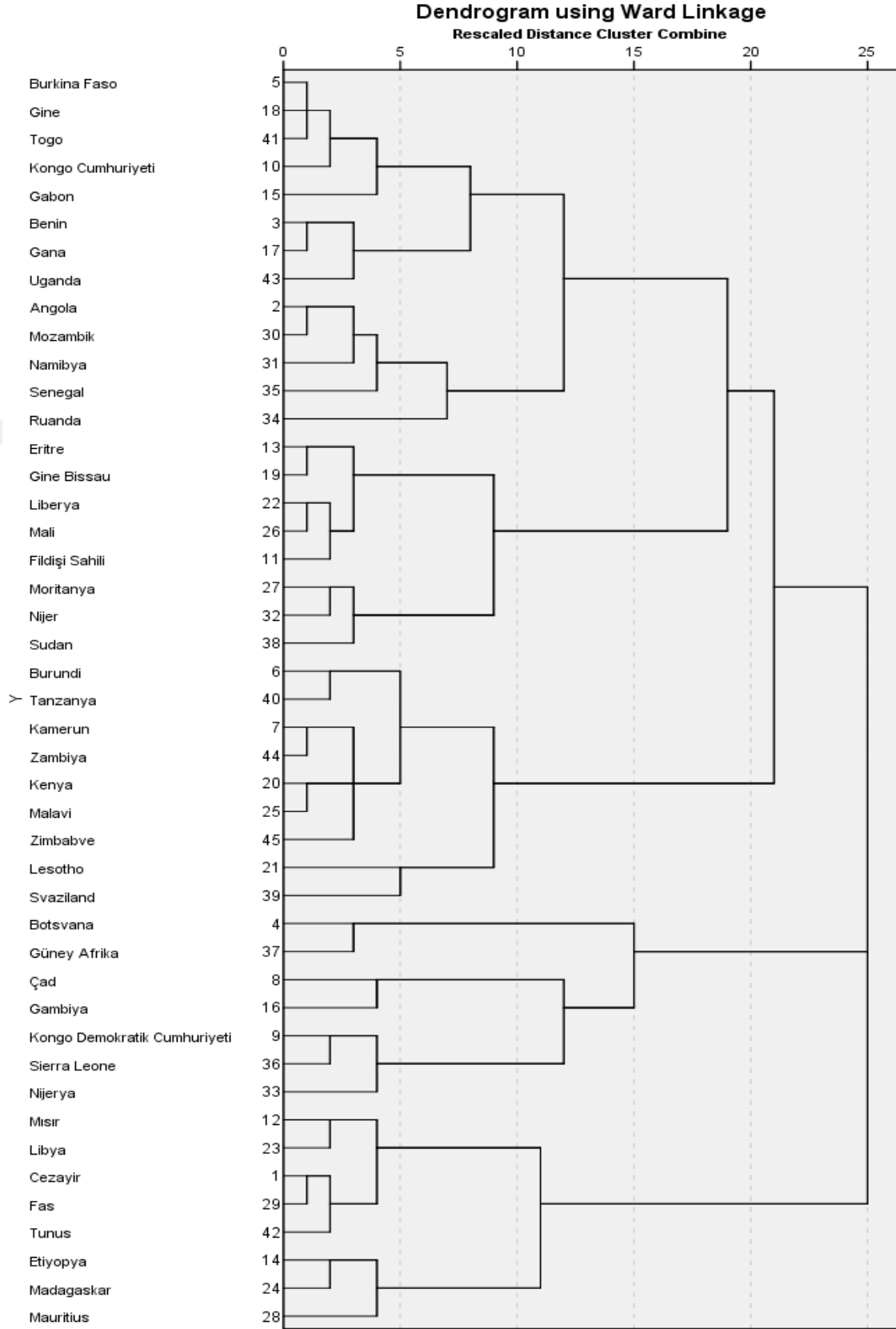
İlave değişkenlerle Afrika ülkelerinin ele alındığı analizde değişken sayısı daha da artmıştır. Bu sebeple, temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Temel bileşenler analiz sonuçları **EK 7**'de verilmiştir.

EK 8 incelendiğinde, ilk aşamada birbirine en yakın olan gözlemlerin 5 (Burkina Faso) ve 18 (Gine) olduğu gözlemlenmektedir. İki gözlem arası mesafe 0,259'dur. Bu gözlemlere 2. aşamada 41. (Togo) gözlem katılır. Böylece, ilk küme oluşur.

İkinci aşamada, 5. (Burkina Faso) ve 41. (Togo) gözlemlerin birbirine en yakın gözlemler olduğu görülmektedir. Bu iki gözlem arası mesafe 1,084'tür. 13. aşamada 10. (Kongo) gözlemin de dâhil olmasıyla yeni bir küme oluşur.

Üçüncü aşamada, 2. (Angola) ve 30. (Mozambik) gözlemler birbirine en yakın olan gözlemlerdir. Aralarındaki mesafe ise 2,064'tür. 18. aşamada 31. (Namibya) gözlemin dâhil olmasıyla diğer bir küme oluşur.

Bu süreç, tüm gözlemlerin tek bir kümede bir araya gelmesine dek devam eder.

Şekil 5.3. Öbek Ağacı ile Gösterim: İlave Değişkenlerle Afrika Ülkeleri

EK 8’de verilen yığışım tablosunun öbek ağacı ile gösterimi Şekil 5. 3’te sunulmuştur. Öbek ağacında daha net görüldüğü üzere, 5. ve 18. gözlemler 41. gözlemi de aralarına alarak ilk kümeyi oluşturmaktadır. Sonrasında, içlerine Kongo’yu da almışlardır. Daha sonra, bu küme bir başka kümeyle birleşerek yeni bir küme oluşturmuştur. Bu süreç, tüm gözlemlerin tek bir kümede toplanmasına kadar devam etmiştir.

EK 9, küme sayısının üç ila beş arasındayken, gözlemlerin yer aldıkları kümeleri göstermektedir. Şekil 5. 3’teki öbek ağacına göre, Afrika ülkeleri en az üç küme de toplanmaktadır. Üç küme olduğunda, ikinci kümede yer alan ülkeler arasında heterojenlik söz konusudur. Küme sayısı dört olduğunda, ikinci kümede yer alan ülkeler arasındaki heterojenlik azalmış olmasına rağmen devam etmektedir. Dördüncü küme içerisinde bulunan Burundi, Tanzanya, Kamerun, Zambiya, Zimbabve, Kenya, Malavi, Lesotho ve Svaziland bulunduğu kümeyle homojenlik sağlamamaktadır. Küme sayısı beş olduğunda ise, kümelerin kendi içlerinde homojenlik, kendi aralarında ise heterojenlik sağlanmıştır. Bu sebeple, ilave değişkenlerle yapılan kümeleme analizine göre, ideal küme sayısı beş olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5.11. Kümeleme Tablosu: İlave Değişkenler (Beş Kümeyken)

Gruplar	Grup Elemanları
Grup 1	Burkina Faso, Gine, Togo, Kongo, Gabon, Benin, Gana, Uganda, Angola, Mozambik, Namibya, Senegal, Ruanda
Grup 2	Eritre, Gine Bissau, Liberya, Mali, Fildişi Sahili, Moritanya, Nijer, Sudan
Grup 3	Burundi, Tanzanya, Kamerun, Zambiya, Kenya, Malavi, Zimbabve, Lesotho, Svaziland
Grup 4	Bostvana, Güney Afrika, Çad, Gambiya, Kongo D.C., Sierra Leone, Nijerya
Grup 5	Mısır, Libya, Cezayir, Fas, Tunus, Etiyopya, Madagaskar, Mauritius

Tablo 5. 11, küme sayısı beş iken, hangi ülkenin hangi grupta yer aldığını göstermektedir.

Tablo 5.12. Her Bir Değişkene Göre Grup Ortalaması: İlave Değişkenler (Beş Kümeyken)

Gruplar	1	2	3	4	5
Ekonomik Göstergeler					
İşgücü Piyasasına Katılım Oranı,%	70,42	51,31	71,34	62,48	41,19
İşgücü, %	48,55	38,17	47,32	46,47	32,32
İşsizlik Oranı, %	7,88	10,81	11,81	11,84	16,06
Elde edilen tahmini gelir, kadın/erkek	0,63	0,47	0,68	0,62	0,38
Tahmini kazanılan gelir, \$	3050,08	954	2274,44	4706,71	4608,62
İş kurma prosedür maliyeti, %	41,48	36,25	41,7	56,88	22,9
Eğitim Göstergeleri					
Okur-yazarlık oranı, %	56,53	38,40	78,17	59,40	69,22
İlköğretim okullaşma oranı, %	83,61	56,95	86,75	79,22	90,20
Ortaöğretim okullaşma oranı, %	36,48	31,41	45,71	55,95	77,2
Yükseköğretim okullaşma oranı, %	7,03	6,25	5,35	10,44	31,93
Beklenen okul eğitimi, Yıl	9,59	7,14	10,14	9,12	12,98
Sağlık ve Yaşam Göstergeleri					
Nüfus, %	50,50	49,71	50,31	50,14	50,11
Doğumda beklenen yaşam süresi, Yıl	61,93	60,85	58,65	57,87	73,37
HIV ile yaşayan nüfus, %	59,63	54,79	59,17	57,59	37,39
Hamile olmayan kadınlarda kansızlık, %	44	42,94	28,96	41,06	28,76
Biyolojik yeniden üretim çağında kansızlık, %	44,72	43,61	29,77	41,53	28,82
Anne ölümünün yaşam boyu riski, %	1,96	2,99	2,37	3,55	0,54
İlk evlilik yaşı, Yaş	22,05	20,8	22,2	22,57	25,15
Çocuk Sahibi Olma Göstergeleri					
Doğum Kontrol Hapı Kullanımı, %	26,65	13,82	49,94	25,64	54,65
Doğurganlık oranı, sayı	4,81	5,20	4,55	4,76	2,95
Anne ölüm oranı, %00	388,77	559,12	488,11	670,86	140,5
Çocuk Bakımı Göstergeleri					
Annelik izni, ödenen günler	90,69	82,25	76,88	106,86	85,75
Annelik izni, ödenen ücretin %'si	96,92	99,06	100	65	91,75
Politik Göstergeler					
Bakanlık, kadın/erkek	0,27	0,25	0,30	0,25	0,16
Milletvekili, %	26,64	16,87	24,57	14,64	23,15
Hukuki Göstergeler					
Krediye Erişim (1=en iyi, 2=en kötü)	1,58	1,37	1,33	1,64	1,25
Aile içi şiddet yasaları (1=en iyi, 2=en kötü)	1,38	1,97	1,64	1,61	1,66
Arazi dışı Mülke Erişim (1=en iyi, 2=en kötü)	1,54	1,25	1,61	1,57	1,19
Araziye Erişim (1=en iyi, 2=en kötü)	1,58	1,5	1,61	1,64	1,31
Yasal evlilik yaşı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,61	1,62	1,77	1,57	1
Çok eşlilik (1=en iyi, 2=en kötü)	1,85	1,81	1,83	1,64	1,25
Dul kadınların miras hakkı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,38	1,69	1,61	1,64	1,81
Kız çocuklarının miras hakkı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,5	1,75	1,61	1,64	1,81

Tablo 5. 12, ilave değişkenlerle Afrika lkelerinin grup ortalamalarını vermektedir. Tüm değişkenler bakımından gruplar ele alındığında; Grup 5, birinci sırada yer almaktadır. Grup 1 ve Grup 3 ikinci sıradadır. Grup 4, nc; Grup 2, dördüncü sırada yer almaktadır.

Ekonomik göstergeler bakımından incelediğimizde, Grup 1, ilk sırada yer almaktadır. Grup 3, ikinci sırada; Grup 4, nc sıradadır. Grup 2, dördüncü; Grup 5 ise son sırada yer almaktadır.

Eğitim göstergeleri bakımından; Grup 5, ilk sırada yer almaktadır. Grup 3, ikinci; Grup 4, nc sırada yer almaktadır. Grup 1, dördüncü sıradadır. Grup 2, beşinci sırada yer almaktadır.

Sağlık ve yaşam göstergeleri bakımından; Grup 5, birinci sırada yer almaktadır. Grup 3, ikinci sıradadır. Grup 1 ve Grup 4 nc sırada, Grup 2 son sıradadır.

ocuk sahibi olma göstergeleri bakımından; Grup 5, ilk sırada yer almaktadır. Grup 3, ikinci sıradadır. Grup 1, nc; Grup 4, dördüncü sırada yer almaktadır. Grup 2 ise son sıradadır.

ocuk bakımı göstergeleri incelendiğinde; Grup 1, birinci sırada yer almaktadır. Grup 2, Grup 3 ve Grup 4, ikinci sırada yer almaktadır. Grup 5 ise üçüncü sıradadır.

Politik göstergeler bakımından; Grup 1, ve Grup 3 ilk sırada yer almaktadır. Grup 2 ve Grup 5, ikinci sıradadır. Grup 4 ise son sırada yer almaktadır.

Hukuki göstergeler bakımından; Grup 5, ilk sıradadır. Grup 1, ikinci sırada; Grup 4, nc sıradadır. Grup 2 ve Grup 3 ise son sırada yer almaktadır.

Şekil 5. 4'te pembe renk, kadınların gelişmişliği bakımından en iyi durumda olan ülkeleri göstermektedir. Buna göre, kuzey Afrika bölge ülkeleri, Etiyopya ve Madagaskar en iyi durumda olan ülkelerdir. Kadınların gelişmişliği bakımından ikinci sırada yer alan ülkeler, mor renk ile gösterilmiştir. Bu renk, kabaca kıtanın güneyinde ve güneybatı kıyısında yoğunlaşmıştır. Üçüncü sırada yer alan ülkeleri temsil eden koyu mavi renk; Sierra Leone, Nijerya, Çad, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Güney Afrika ve Bostvana'yı kapsamaktadır. Kadın statüsü bakımından en az gelişmiş ülkeler, açık mavi renk ile gösterilmiştir. Bu ülkeler, Şekil 5. 4'te görülüşü üzere kıtanın batısında yoğunlaşmıştır. Ayrıca, Sudan (Güney Sudan hariç) da son sırada yer almaktadır.

5.3.2.2 Küme Sayısının Altı Olması Durumunda

Başlık 5. 3. 2 1'de yapılan analiz sonucu ile küme sayısının belirlenmesiyle yapılan analiz sonucu birbirini desteklemektedir. Yani, yapılan analizin doğruluğu ispatlanmıştır. Fakat, EK 8 dikkatle incelenecek olursa, katsayılar sütununda son beş değil son altı satırda bir hareketlilik olduğu görülmektedir. Yani, küme sayısı beş yerine altı olarak belirlense de doğru olacaktır. Aynı şekilde, Şekil 5. 3 dikkatle incelenecek olursa, Bostvana ve Güney Afrika'nın yer aldığı gruptan ayrı bir grup oluşturma eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple, Bostvana ve Güney Afrika'nın ayrı bir kümede yer aldığı başka deyişle, küme sayısının altı olarak belirlendiği analiz sonuçlarına da yer vermenin uygun olacağı düşünülmüştür. Bu sebeple, bu başlık altında küme sayısı altı iken elde edilen analiz sonuçlarına yer verilecektir. Değişken sayısı ve gözlem sayısı değişmediği için EK 7; EK 8 ve Şekil 5. 3 aynıdır. Bu sebeple, burada yeniden yer verilmeyecektir. Bu başlıkta, küme sayısına göre gözlemlerin konumu, kümeleme tablosu ve her bir değişkene göre grup ortalamasına yer verilecektir.

EK 10, küme sayısının üç ila altı aralığında olması durumunda, gözlemlerin yer aldıkları kümeleri göstermektedir. Üç küme olduğunda, ikinci kümede yer alan ülkeler arasında heterojenlik söz konusudur. Küme sayısı dört olduğunda, ikinci kümede yer alan ülkeler arasındaki heterojenlik azalmış olmasına rağmen devam etmektedir. Küme sayısı dört iken, dördüncü küme içerisinde bulunan; Burundi, Tanzanya, Kamerun, Zambiya, Zimbabve, Kenya, Malavi, Lesotho ve Svaziland bulunduğu kümeyle homojenlik sağlamamaktadır. Küme sayısı beş olduğunda ise, Bostvana ve Güney

Afrika yer aldıkları kümeden ayrı bir küme oluşturma eğilimi içerisinde. Yani, üçüncü küme kendi içerisinde homojenliği sağlayamamıştır. Bu sebeple, küme sayısı altı olarak belirlenir. Böylece, kümelerin kendi içlerinde homojenlik, kendi aralarında ise heterojenlik sağlanır.

Tablo 5.13. Kümeleme Tablosu: İlave Değişkenler (Altı Kümeyken)

Gruplar	Grup Elemanları
Grup 1	Burkina Faso, Gine, Togo, Kongo, Gabon, Benin, Gana, Uganda, Angola, Mozambik, Namibya, Senegal, Ruanda
Grup 2	Eritre, Gine Bissau, Liberya, Mali, Fildişi Sahili, Moritanya, Nijer, Sudan
Grup 3	Burundi, Tanzania, Kamerun, Zambiya, Kenya, Malavi, Zimbabve, Lesotho, Svaziland
Grup 4	Bostvana, Güney Afrika
Grup 5	Çad, Gambiya, Kongo D.C., Sierra Leone, Nijerya
Grup 6	Mısır, Libya, Cezayir, Fas, Tunus, Etiyopya, Madagaskar, Mauritius

Tablo 5. 13 ideal küme sayısına göre (altı küme) ülkelerin hangi grupta yer aldıklarını göstermektedir.

Tablo 5. 14 küme sayısı altı iken her bir değişken için grup ortalamasını vermektedir. Ekonomik göstergeler bakımından Tablo 5. 14 incelendiğinde; Grup 1, diğer gruplara göre en iyi durumda olan gruptur. Grup 4, ikinci; Grup 3, üçüncü sıradadır. Grup 5, dördüncü sırada yer almaktadır. Grup 2 ve Grup 6 ise beşinci sırada yer alan gruptur.

Eğitim göstergeleri bakımından; Grup 4, ilk sıradadır. Grup 6, ikinci sırada yer almaktadır. Grup 3, üçüncü; Grup 1, dördüncü sıradadır. Grup 5, beşinci sırada yer almaktadır. Grup 2 ise altıncı sırada yer alan gruptur.

Sağlık ve yaşam göstergeleri bakımından; Grup 4, birinci sırada yer almaktadır. Grup 6, ikinci; Grup 3, üçüncü sıradadır. Grup 1, dördüncü; Grup 2, beşinci sırada yer alan gruptur. Grup 5, altıncı sırada yer almaktadır.

Çocuk sahibi olma göstergeleri bakımından ele alındığında; Grup 4, ilk sırada yer almaktadır. Grup 6, ikinci sıradadır. Grup 3, üçüncü; Grup 1, dördüncü sırada yer almaktadır. Grup 2, beşinci sırada, Grup 5 ise son sıradadır.

Çocuk bakımı göstergeleri incelendiğinde; Grup 1 ve Grup 5, ilk sırada yer almaktadır. Grup 2 ve Grup 3, ikinci sıradadır. Grup 4 ve Grup 6 ise üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 5.14. Her Bir Değişkene Göre Grup Ortalaması: İlave Değişkenler (Altı Kümeyken)

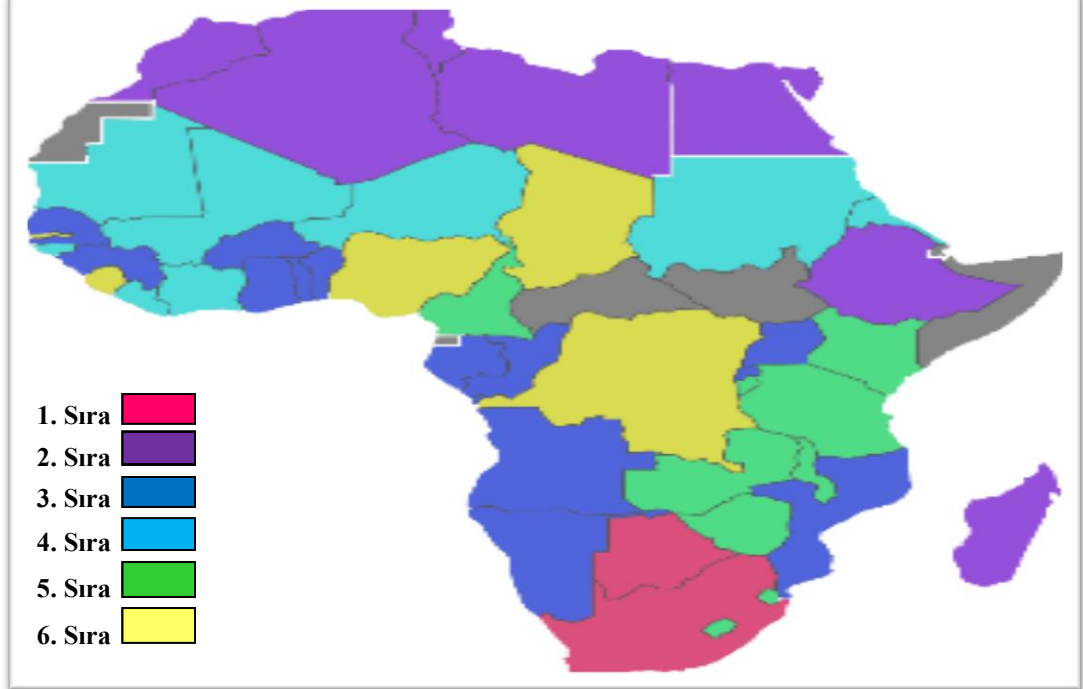
Gruplar	1	2	3	4	5	6
Ekonomik Göstergeler						
İşgücü Piyasasına Katılım Oranı,%	70,42	51,31	71,34	58,3	64,16	41,19
İşgücü, %	48,55	38,17	47,32	45,45	46,89	32,32
İşsizlik Oranı, %	7,88	10,81	11,81	24,8	6,67	16,06
Elde edilen tahmini gelir, kadın/erkek	0,63	0,47	0,68	0,75	0,56	0,38
Tahmini kazanılan gelir, \$	3050,08	954	2274,44	12551	1569	4608,63
İş kurma prosedür maliyeti, %	41,48	36,25	41,7	0,5	79,44	22,9
Eğitim Göstergeleri						
Okur-yazarlık oranı, %	56,53	38,40	78,17	91,32	46,63	69,22
İlköğretim okullaşma oranı, %	83,61	56,95	86,75	89,76	75	90,20
Ortaöğretim okullaşma oranı, %	36,48	31,41	45,71	94,53	40,52	77,2
Yükseköğretim okullaşma oranı, %	7,03	6,25	5,35	27,68	3,54	31,93
Beklenen okul eğitimi, Yıl	9,59	7,14	10,14	13,59	7,33	12,98
Sağlık ve Yaşam Göstergeleri						
Nüfus, %	50,50	49,71	50,31	50,43	50,03	50,11
Doğumda beklenen yaşam süresi, Yıl	61,93	60,85	58,64	63,07	55,79	73,37
HIV ile yaşayan nüfus, %	59,63	54,79	59,17	58,40	57,27	37,39
Hamile olmayan kadınlarda kansızlık, %	44	42,94	28,97	27,9	46,32	28,76
Biyolojik yeniden üretim çağında kansızlık, %	44,72	43,61	29,78	28,05	46,92	28,82
Anne ölümünün yaşam boyu riski, %	1,96	2,99	2,37	0,35	4,83	0,54
İlk evlilik yaşı, Yaş	22,05	20,8	22,2	27,2	20,72	25,15
Çocuk Sahibi Olma Göstergeleri						
Doğum Kontrol Hapı Kullanımı, %	26,65	13,82	49,94	56,35	13,36	54,65
Doğurganlık oranı, sayı	4,81	5,20	4,55	2,60	5,63	2,91
Anne ölüm oranı, %00	388,77	559,12	488,11	133,5	885,8	140,5
Çocuk Bakımı Göstergeleri						
Annelik izni, ödenen günler	90,70	82,25	76,89	102	108,8	85,75
Annelik izni, ödenen ücretin %'si	96,92	99,06	100	44	73,4	91,75
Politik Göstergeler						
Bakanlık, kadın/erkek	0,27	0,25	0,30	0,42	0,18	0,16
Milletvekili, %	26,64	16,87	24,58	25,65	10,24	23,15
Hukuki Göstergeler						
Krediye Erişim (1=en iyi, 2=en kötü)	1,58	1,37	1,33	1,5	1,7	1,25
Aile içi şiddet yasaları (1=en iyi, 2=en kötü)	1,38	1,97	1,64	1,25	1,75	1,66
Arazi dışı Mülke Erişim (1=en	1,54	1,25	1,61	1,5	1,6	1,19

iyi, 2=en kötü)						
Araziye Erişim (1=en iyi, 2=en kötü)	1,58	1,5	1,61	1,5	1,7	1,31
Yasal evlilik yaşı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,61	1,62	1,78	1,25	1,7	1
Çok eşlilik (1=en iyi, 2=en kötü)	1,85	1,81	1,83	1,5	1,7	1,25
Dul kadınların miras hakkı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,38	1,69	1,61	1,25	1,8	1,81
Kız çocuklarının miras hakkı (1=en iyi, 2=en kötü)	1,5	1,75	1,61	1,25	1,8	1,81

Tablo 5. 14'te yer alan politik göstergeler incelendiğinde; Grup 4'ün birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Grup 1, ikinci; Grup 3, üçüncü sırada yer almaktadır. Grup 2, dördüncü sıradadır. Grup 6, beşinci; Grup 5 ise altıncı sırada yer alan gruptur.

Hukuki göstergeler bakımından; Grup 4, birinci sırada yer almaktadır. Grup 6, ikinci; Grup 1, üçüncü sıradadır. Grup 2, dördüncü; Grup 3, beşinci sırada yer almaktadır. Grup 5 ise altıncı sıradadır.

Tüm göstergeler bakımından değerlendirdiğimizde; Grup 4, diğer gruplara kıyasla en iyi durumda olan gruptur. Grup 6, ikinci; Grup 1, üçüncü sıradadır. Grup 3, dördüncü; Grup 2, beşinci sırada yer almaktadır. Grup 5 ise son sırada yer almaktadır.

Şekil 5.5. Afrika Ülkelerinin Analizi Sonucunda Kadınların Gelişmişlik Düzeyine Göre Haritada Gösterilmesi: İlave Değişkenler (6 Kümeyle)

Şekil 5. 5'te pembe renk birinci sırada yer alan Botswana ve Güney Afrika ülkelerini göstermektedir. Mor renk, kuzey Afrika bölge ülkelerini, Madagaskar ve Etiyopya'yı göstermektedir. Üçüncü sırayı gösteren koyu mavi renk, batı ve güney batı kıyısında bulunan ülkeleri, Uganda ve Mozambik'i göstermektedir. Açık mavi renk dördüncü

sırada yer alan ülkeleri göstermektedir. Bu ülkeler; Moritanya, Mali, Nijer, Sudan (Güney Sudan hariç), Eritre, Gine Bissau, Liberya ve Fildişi Sahili'dir. Yeşil renk dördüncü sırada yer alan; Kamerun, Kenya, Tanzanya, Malavi, Zambiya, Zimbabve, Lesotho ve Svaziland'ı göstermektedir. Son sırada yer alan ülkeler, sarı renk ile gösterilmiştir. Bu ülkeler; Nijerya, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Sierra Leone'dir.

5.4 Bulgular

Bu başlık altında; ilk olarak, kadınların gelişmişlik düzeyi bakımından Afrika ülkelerinin kaç gruba ayrıldığı, hangi grubun gelişme düzeyinin iyi, hangisinin kötü olduğu belirtilecektir. Grupların en iyi oldukları değişkenler belirlenecektir. İkinci olarak, ilave değişkenlerle ele alınan kıta ülkelerinin gelişme düzeyi bakımından konumlarında değişiklik olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Değişiklik varsa, diğer gruplara kıyasla hangi grubun daha iyi hangi grubun zayıf olduğu ortaya konacaktır.

5.4.1 Aynı Değişkenler İçin Bulgular

Tablo 5. 7'de verilen Afrika ülkeleri için bulgular değerlendirildiğinde; Grup 6, birinci sırada yer almaktadır. Bu grupta yer alan ülke, Güney Afrika'dır. Farklı kıta ülkeleri için yapılan analizin sonucunda da Güney Afrika en iyi grupta yer almıştı. Bu ülke, kendi kıtasında da kadınların kalkınması açısından en iyi durumda olan ülkedir. Güney Afrika ülkesinin yer aldığı küme pek çok değişken bakımından kıtanın en iyi durumda olduğu kümedir. İşsizlik oranı, annelik izni (ödenen ücretin %'si) değişkenlerinde ise son sırada yer almaktadır.

Grup 4, ikinci sırada yer almaktadır. Bu grupta yer alan ülkeler; Eritre, Zambiya, Lesotho, Svaziland, Etiyopya, Madagaskar, Uganda, Malavi, Zimbabve, Burundi, Kenya, Tanzanya, Namibya, Ruanda'dır. Bu grupta yer alan ülkeler, işgücüne katılım oranı, kadın işgücü, elde edilen tahmini gelir (kadın/erkek) değişkenlerinde birinci sırada yer almaktadır.

Grup 5, üçüncü sırada yer almaktadır. Bu grupta yer alan ülkeler, kuzey Afrika ülkeleridir. Ayrıca, dünya ülkeleri analizinde en iyi grupta yer alan Bostvana ve en iyi ikinci grupta yer alan Mauritius'da bu gruptadır. İlköğretimde okullaşma, yüksek

öğretimde okullaşma, beklenen okul eğitimi, doğumda beklenen yaşam süresi ve anne ölüm oranı en iyi durumda oldukları değişkenlerdir. İşgücü piyasasına katılım oranı, kadın işgücü, elde edilen tahmini gelir (kadın/erkek), kadın bakan oranı değişkenlerinde son sırada yer almaktadır.

Grup 1, dördüncü sıradadır. Fildişi Sahili, Liberya, Mali, Gabon, Benin, Gana, Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Burkina Faso, Togo, Gine, Kongo bu grupta yer alan ülkelerin isimleridir. Bu grubun birinci sırada yer aldığı değişken yoktur. Nüfus, hamile olmayan kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı, biyolojik yeniden üretim çağındaki kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı, aile içi şiddet yasaları ve yasal evlilik yaşı değişkenlerinde son sırada yer almaktadır.

Grup 2, beşinci sırada yer alan gruptur. Grup 2’de yer alan ülkeler şöyledir: Moritanya, Nijer, Sudan, Angola, Gine Bissau, Mozambik ve Senegal’dir. Annelik izni ödenen ücret değişkeni bakımından en iyi durumdaki gruptur. Tahmini kazanılan gelir (\$), ilköğretimde okullaşma oranı, ortaöğretimde okullaşma oranı, ilk evlilik yaşı, annelik izni ödenen günler değişkenlerinde son sıralarda yer almaktadır.

Grup 3 altıncı sırada yer almaktadır. Bu gruptaki ülkeler, Çad, Nijerya, Sierra Leone ve Gambiya’dır. İşsizlik oranı ve anne ölümünün yaşam boyu riski değişkenlerinde en iyi durumda olan gruptur. Grup 3, 10 değişkende en zayıf performansı sergileyen gruptur.

5.4.2 İlave Değişkenler İçin Bulgular

Bu başlık altında, ilave değişkenler için bulgular; ilk olarak küme sayısının beş olması durumunda değerlendirilecektir. İkinci olarak, küme sayısının altı olması durumuna göre değerlendirilecektir.

5.4.2.1 Küme Sayısının Beş Olması Durumunda

Tablo 5. 12’de verilen küme sayısının beş olması durumunda grup ortalamaları değerlendirildiğinde, kıta ülkelerinin konumları 5. 4. 1 numaralı başlıkta yapılan analizden ciddi anlamda farklılaşmıştır. Grup 5, birinci sırada yer almaktadır. Bu grupta yer alan ülkeler; Mısır, Libya, Cezayir, Fas, Tunus, Etiyopya, Madagaskar, Mauritius’tur. Bu ülkeler 19 değişkende birinci sırada yer almaktadır. İşgücü piyasasına katılım, kadın işgücü, işsizlik oranı, elde edilen tahmini gelir (kadın/erkek), dul

kadınların miras hakkı ve kız çocuklarının miras hakkı değişkenlerinde son sırada yer almaktadır.

Grup 1 ve Grup 3 ikinci sırada yer almaktadır. Grup 1’de yer alan ülkeler; Burkina Faso, Gine, Togo, Kongo, Gabon, Benin, Gana, Uganda, Angola, Mozambik, Namibya, Senegal, Ruanda’dır. Grup 3’te yer alan ülkeler; Burundi, Tanzanya, Kamerun, Zambiya, Kenya, Malavi, Zimbabwe, Lesotho, Svaziland’dır. Grup 1, yedi değişkende; grup 3, beş değişkende en iyi performansı sergilemektedir. Grup 1, sağlık göstergelerinde son sırada yer almaktadır. Grup 3 ise yükseköğretimde okullaşma, annelik izni ödenen günler, arazi dışı mülke erişim ve yasal evlilik yaşı değişkenlerinde son sırada yer almaktadır.

Grup 4, üçüncü sıradadır. Bu grupta, Bostvana, Güney Afrika, Çad, Gambiya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sierra Leone, Nijerya vardır. Grup 4, tahmini kazanılan gelir (\$) ve annelik izni (ödenen günler) değişkenlerinde birinci sırada yer almaktadır. İş kurma prosedür maliyeti, doğumda beklenen yaşam süresi, anne ölümünün yaşam boyu riski, anne ölüm oranı, annelik izni ödenen ücretin yüzdesi, kadın milletvekili oranı, krediye erişim ve araziye erişim değişkenleri en zayıf oldukları değişkenlerdir.

Grup 2 son sırada yer almaktadır. Eritre, Gine Bissau, Liberya, Mali, Fildişi Sahili, Moritanya, Nijer, Sudan bu grupta yer alan ülkelerdir. Grup 2’nin birinci sırada yer aldığı değişken bulunmamaktadır. Grup 2, toplamda 10 değişkende ise son sırada yer almaktadır.

5.4.2.2 Küme Sayısının Altı Olması Durumunda

Tablo 5. 14’de verilen küme sayısının altı olması durumundaki grup ortalamaları değerlendirildiğinde, 5. 4. 1 numaralı başlıktaki sonuçlardan farklı olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ilave değişkenler, Afrika kıtasında yer alan ülkelerin konumlarını değiştirmektedir, sonucu elde edilmiştir.

Grup 4, ilk sırada yer almaktadır. Grup 4’te yer alan ülkeler, Bostvana ve Güney Afrika’dır. Afrika kıtasının aynı değişkenlerle sınanmasında, birinci grupta yer alan ülke yine Güney Afrika idi. Bostvana ise üçüncü sırada yer alan grupta idi. Grup 4 toplamda

17 değişkende birinci sırada yer almıştır. İşsizlik oranı, annelik izni (ödenen ücretin yüzdesi) değişkelerinde son sıradadır.

Grup 6, ikinci sırada yer almaktadır. Bu grupta yer alan ölkeler, Mısır, Libya, Cezayir, Fas, Tunus, Etiyopya, Madagaskar, Mauritius'tur. Bu grupta yer alan ölkeler 5. 4. 1 numaralı başlıktaki analizde üçüncü sırada yer almaktaydı. Grup 6, toplamda 9 değişkende en iyi performansa sahip olan grup olmuştur. Kadın işgücüne katılım oranı, kadın işgücü, elde edilen tahmini gelir (kadın/erkek), kadın bakan oranı, dul kadınların miras hakkı ve kız çocuklarının miras hakkı değişkenlerinde en zayıf performansa sahip olan gruptur.

Grup 1, üçüncü sırada yer almaktadır. Grup 1'de yer alan ölkeler; Burkina Faso, Gine, Togo, Kongo, Gabon, Benin, Gana, Uganda, Angola, Mozambik, Namibya, Senegal, Ruanda'dır. Bu grup; kadın işgücü, kadın nüfus yüzdesi ve kadın milletvekili oranı değişkenlerinde birinci sırada yer almaktadır. Bu grupta yer alan ölkeler 5. 4. 1 numaralı başlıktaki analizde ikinci sırada yer almaktaydı.

Grup 3, dördüncü sıradadır. Bu grupta; Burundi, Tanzanya, Kamerun, Zambiya, Kenya, Malavi, Zimbabve, Lesotho, Svaziland yer almaktadır. Bu grupta yer alan ölkeler 5. 4. 1 numaralı başlıktaki analizde ikinci sırada yer almaktaydı. Kadın işgücüne katılım oranı değişkeni ve annelik izni (ödenen ücretin yüzdesi) değişkeninde en iyi performansı sergileyen grup olmuştur.

Grup 2, beşinci sırada yer almaktadır. Bu grupta; Eritre, Gine Bissau, Liberya, Mali, Fildişi Sahili, Moritanya, Nijer, Sudan bulunmaktadır. Bu grup, hiçbir değişkende birinci sırada yer almamıştır. 7 değişkende ise son sırada yer almıştır.

Grup 5, son sırada yer almaktadır. Bu gruba Çad, Gambiya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sierra Leone, Nijerya dâhildir. Bu grupta yer alan Çad, Nijerya, Sierra Leone ve Gambiya başlık 5. 4. 1'de de son sırada yer almıştı. Bu grup, işsizlik ve annelik izni (ödenen günler) değişkenlerinde en iyi performansı sergileyen gruptur.

İlave değişkenlerle yapılan analiz sonuçları aynı değişkenlerle yapılan analiz sonuçlarından farklıdır. Bu farklılık; iki, üç ve dördüncü sırada yer alan ölkeler arasında

olmuştur. Fakat, birinci ve son sırada yer alan ülkeler için radikal bir değişiklik meydana getirmemiştir.

5.5 Bölümün Genel Değerlendirilmesi

Bu bölümde, ilk alt başlıkta analizde ele alınan Afrika ülkeleri sunuldu. İkinci alt başlıkta, analizde kullanılan değişkenler tanıtıldı. Üçüncüde, yapılan analiz sonuçları sunuldu. Dördüncüde, analiz sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildi.

Afrika ülkelerinin analizi için farklı kıta ülkelerinin analizinde kullanılan aynı değişkenler ve ilave değişkenler; ekonomik, eğitim, sağlık ve yaşam, çocuk sahibi olma, çocuk bakımı, politik ve hukuki göstergeler başlıkları altında tanıtılmıştır.

Afrika ülkeleri için hem aynı değişkenlerle yapılan hem de ilave değişkenlerle yapılan KMO ve Bartlett Küresellik test sonuçları, özdeğerler ve varyans açıklama oranları sonuçları, bileşen matrisi sonuçları, temel bileşenler analiz sonuçları, kümeleme analizi sonuçları, kümeleme sonucunda elde edilen grupların ortalamaları sunulmuştur. Sonuçlara göre, değişkenlerin temel bileşenler analizine uygun olduğu anlaşılmıştır.

Aynı değişkenlerle yapılan analizin sonucunda elde edilen bulgular şu şekildedir: Kıta altı kümede toplanmıştır. Bu kümeler, gelişmişlik düzeyine göre şu şekilde sıralanmıştır: Grup 6, birinci; Grup 4, ikinci; Grup 5, üçüncü; Grup 1, dördüncü; Grup 2, beşinci; Grup 3 ise son sırada yer almıştır.

İlave değişkenlerle yapılan analizin sonucunda elde edilen bulgular şu şekildedir: Küme sayısı beş iken; Grup 5, birinci; Grup 1 ve Grup 3, ikinci; Grup 4, üçüncü; Grup 2 son sıradadır. Küme sayısı altı iken; Grup 4, birinci; Grup 6, ikinci; Grup 1, üçüncü; Grup 2, dördüncü; Grup 3, beşinci; Grup 5 son sırada yer almıştır.

SONUÇ

Kadınların kalkınması fikri, Boserup (1970)'un Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü isimli kitabı ile şekillenmeye başlamıştır. Dünya nüfusunun kabaca yarısını oluşturan kadınların kalkındırılmamasının büyük refah kaybına sebep olacağı fark edilmiştir. Bu sebeple, kadınların kalkınmasına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak, farklı kıtalarda yer alan ülke kadınlarının gelişme düzeyine göre gruplandırılması; ikinci olarak, Afrika ülkelerinin kadınların kalkınması bakımından dünyadaki konumunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Üçüncü olarak, aynı değişkenlerle Afrika kıtasını kadınların gelişme düzeyine göre gruplamayı amaçlanmıştır.

Farklı kıta ülkelerini ve Afrika ülkelerini kadın statüsü bakımından sınıflandırabilmek için ekonomik, eğitim, sağlık, çocuk sahibi olma, çocuk bakımı, politik ve hukuki göstergelerden oluşan toplamda 27 değişken kullanılmıştır. Bu değişkenlerle boyut indirgemek amacıyla önce temel bileşenler analizi yapılmıştır. Temel bileşenler analizi sonucunda elde edilen değişkenlerle de kümeleme analizi yapılmıştır.

İlave değişkenlerle Afrika ülkelerini kadın statüsü bakımından sınıflamak amacıyla, 33 değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler; ekonomik, eğitim, sağlık, çocuk sahibi olma, çocuk bakımı, politik ve hukuki olmak üzere yedi alt grupta toplanmıştır. Boyut indirgemek amacıyla öncelikle temel bileşenler analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda elde edilen değişkenler kullanılarak kümeleme analizi yapılmıştır.

Farklı kıtalardan ülkeler için yapılan kümeleme analizi sonucunda, ülkeler beş kümede toplanmıştır. Ele alınan değişkenlerin ortalamaları bakımından diğer kümelere kıyasla daha iyi bir performans sergileyen kümenin; gelişmiş bölgeler (Avrupa Birliği-28) ve gelişmiş bölgeler (diğerleri)den oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Bostvana ve Güney Afrika ülkelerinin de bu grupta yer aldığı gözlemlenmiştir. Diğer Afrika ülkelerinin değişkenlerin ortalamaları bakımından dördüncü veya son sıradaki

kümelerde toplandığı gözlemlenmiştir. Dördüncü veya beşinci sırada olan Afrika ülkelerinin diğer kümelere kıyasla en zayıf oldukları değişkenler; tahmini kazanılan gelir (kadın/erkek), tahmini kazanılan gelir (\$), iş kurma prosedür maliyeti, eğitim göstergelerinin tamamı, doğumda beklenen yaşam süresi, hamile olmayan kadınlarda kansızlık hastalığı, biyolojik yeniden üretim çağındaki kadınlarda kansızlık hastalığı, anne ölümünün yaşam boyu riski, doğurganlık oranı ve anne ölüm oranıdır.

Aynı değişkenlerle Afrika ülkeleri için yapılan analizin sonucunda, kıta ülkeleri altı kümede toplanmıştır. Değişkenlerin ortalamaları bakımından diğer kümelerde yer alan ülkelere göre daha iyi performans sergileyen küme Güney Afrika'nın yer aldığı küme olmuştur. Değişkenlerin ortalamaları bakımından daha zayıf performans sergileyen ülkeler ise Çad, Nijerya, Sierra Leone ve Gambiya olmuştur. Çad, Nijerya, Sierra Leone ve Gambiya; iş kurma prosedür maliyeti, okuryazarlık oranı, yüksek öğretimde okullaşma oranı, beklenen okullaşma oranı, doğumda beklenen yaşam süresi, doğurganlık oranı, anne ölüm oranı, milletvekili oranı, dul kadınların miras hakkı ve kız çocuklarının miras hakkı değişkenlerinde en son sırada yer almışlardır.

İlave değişkenlerle Afrika kıtasının analizi sonucunda kıta ülkeleri beş ve altı kümede toplanmıştır. Beş kümede toplandığı sonuca göre, Mısır, Libya, Cezayir, Fas, Tunus, Etiyopya, Madagaskar ve Mauritius değişkenlerin ortalamaları bakımından diğer kümelere göre daha iyi performans sergilemiştir. Eritre, Gine Bissau, Liberya, Mali, Fildişi Sahili, Moritanya, Nijer ve Sudan'ın değişkenlerin ortalamaları bakımından daha zayıf bir performans sergilediği görülmüştür. Eritre, Gine Bissau, Liberya, Mali, Fildişi Sahili, Moritanya, Nijer ve Sudan'ın; tahmini kazanılan gelir (\$), okuryazarlık oranı, ilköğretimde okullaşma oranı, ortaöğretimde okullaşma oranı, beklenen okul eğitimi, nüfus, ilk evlilik yaşı, doğum kontrol hapı kullanım yaygınlığı, doğurganlık oranı ve aile içi şiddet yasası değişkenlerinde en son sırada yer aldıkları tespit edilmiştir. Altı kümede toplandığı sonuca göre, Bostvana ve Güney Afrika ülkeleri değişkenlerin ortalamaları bakımından diğer kümelere göre en iyi performans sergileyen ülkeler olmuştur. Çad, Gambiya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sierra Leone ve Nijerya ise değişkenlerin ortalamaları bakımından diğer kümelere göre en zayıf performans sergileyen ülkeler olmuştur. Çad, Gambiya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sierra Leone ve Nijerya; iş kurma prosedür maliyeti, yükseköğretimde okullaşma oranı, doğumda beklenen yaşam süresi, hamile olmayan kadınlarda kansızlık hastalığının

yaygınlığı, biyolojik yeniden üretim çağındaki kadınlarda kansızlık hastalığının yaygınlığı, anne ölümünün yaşam boyu riski, ilk evlilik yaşı, doğum kontrol hapı kullanım yaygınlığı, doğurganlık oranı, anne ölüm oranı, milletvekili oranı ve krediye erişim değişkenleri açısından en son sırada yer almışlardır.

Dünya ülkeleri ve aynı değişkenlerin kullanıldığı Afrika ülkeleri analizleri sonucunda, kadınların kalkınması bakımından en zayıf durumda olan kümelerin son sırada oldukları ortak değişkenler şöyledir: İş kurma prosedür maliyeti, okuryazarlık oranı, yükseköğretimde okullaşma oranı, doğumda beklenen yaşam süresi, doğurganlık oranı, anne ölüm oranıdır. Bu sonuç, Uluslar arası Para Fonu, Dünya Bankası, BM gibi uluslar arası kuruluşların Afrika kıtasındaki kadının zayıf olduğu yönleri görmeleri açısından önemlidir. Uluslar arası Para Fonu, Dünya Bankası, BM gibi uluslar arası kuruluşlar; kıta kadını kalkındırmak için iş kurma prosedür maliyetini azaltacak, okuryazarlık ve yükseköğretimde okullaşma oranını artıracak, doğurganlık oranı ve anne ölüm oranını azaltacak politikalar üretmeyi amaç edinmelidirler.

İlave değişkenlerle Afrika kıtasının beş ve altı kümeli analizleri sonucunda, en zayıf durumda olan kümelerin son sırada yer aldıkları ortak değişkenler şöyledir: İlk evlilik yaşı, doğum kontrol hapı kullanım yaygınlığı ve doğurganlık oranıdır. Bu sonuç, Afrika Birliği, Afrika Kalkınma Bankası, kıtadaki bölgesel bütünleşme örgütleri ve hükümetlerin kıta kadınının zayıf yönlerini görebilmeleri açısından önemlidir. Bu kuruluşlar ve hükümetler, kadınların kalkınmaları için ilk evlilik yaşını yükseltecek, doğum kontrol hapı kullanımını yaygınlaştıracak ve doğurganlık oranını azaltacak politikaları üretmeyi amaç edinmelidirler.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Adaçay, Funda Rana (2014). *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Bhasin, Kamla (2003). *Toplumsal Cinsiyet*. (Çev. Kader Ay) İstanbul: Kadav Yayınları.
- Boserup, Ester (2007). *Women's Role in Economic Development*. Londra: Cromwell Press.
- Dinler, Zeynel (2011). *İktisada Giriş* (Gözden Geçirilmiş 17. Basım). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Dobb, Maurice (1981). *Kapitalizm, Sosyalizm, Az Gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*. (Çev. Selik, Mehmet) Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Dura, Cihan ve Atik, Hayriye (2014). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye* (4. Basım). Ankara: Nobel Yayınları.
- Han, Ergül ve Kaya, Ayten Ayşen (2006). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Hiç, Mükerrerem (1975). *Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- İlkin, Akın (1983). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. İstanbul: Güray Yayınları.
- Kalaycı, Şeref (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (6. Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaynak, Muhteşem (2005). *Kalkınma İktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kevane, Micheal (2004). *Women and Development in Africa*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Manisalı, Erol (1975). *Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Moser, Caroline (1993). *Gender Planning and Development*. London: Routledge.
- Nakip, Mahir (2003). *Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Rostow, Walt Whitman (1969). *The Stage of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (18. Baskı). Cambridge: Cambridge at the University Press.

Savaş, Vural Fuat (2007). *İktisadın Tarihi* (5. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Taban, Sami ve Kar, Muhsin (2014). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınları.

Tepebaş, Ufuk (2013). *Dönüşüm Sürecindeki Sahra Altı Afrika Kalkınma, Güvenlik&Ortaklık*. İstanbul: Tasam Yayınları.

Toksöz, Gülay (2011). *Kalkınmada Kadın Emegi*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Ünsal, Erdal (2011). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Ünsal, Erdal (2012). *Mikro İktisat* (9. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.

EDİTÖRLÜ KİTAP

Aguinaga, M., Lang, M., Mokrani, D., Santillana, A. (2013). Development Critiques and Alternatives: A Feminist Perspective, ss. 41-60. In: Beyond Development. Alternative Visions from Latin America (Eds: M. Lang, D. Mokrani). Rosa Luxemburg Stiftung Publisher, Amsterdam.

Atik, Hayriye ve Polat, Melike Atay (2016), Kalkınma Süreci ve Kadın İşgücünün Sosyo-ekonomik Statüsüne Etkileri, ss.138-167. In: Kalkınma Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar (H. İ. Aydın, Y. E. Özer). Orion Kitabevi, Ankara.

Bakari, M., (2005). 2002 Kenya Seçimleri: Makyavelist Politikanın Sonu Mu?, pp. 13-29. In: Yeni Yüzyılda Afrika Güvenlik, Siyaset, Ekonomi, Tasam ve İstanbul.

Federici, S., (2005). Savaş, Küreselleşme ve Yeniden Yapılanma, pp. 159-172. In: Yeni Yüzyılda Afrika Güvenlik, Siyaset, Ekonomi, Tasam ve İstanbul.

Kaplan, M. Ve Taşdemir, M. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri, ss. 7-33. In: Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular (Eds: S. Taban, M. Kar). Ekin Yayınevi, Bursa.

McClellan, M. (2000). Alternative Approaches to Woman and Development, pp. 179-190. In: Theoretical Perspectives on Gender and Development (J. Parpart, M. P. Connelly, E. Barribeau). International Development Research Centre, Canada.

- Özkaplan, Nurcan ve Serdaroğlu, Ufuk (2010). İktisatta Kadın Kimliği, ss. 18-29. In: İktisat ve Toplumsal Cinsiyet (Ed. U. Serdaroğlu). Efil Yayınevi, Ankara.
- Pujol, Michele (1995). Into The Margin, ss. 17. In: Out of The Margin Feminist Perspectives on Economics (Eds: E. Kuiper, J. Sap, S. Feiner, N. Ott, Z. Tzannatos). Routledge, New York.
- Reddock, Rhoda (2000). Why Gender? Why Development?, pp. 23-50. In: Theoretical Perspectives on Gender and Development (J. Parpart, M. P. Connelly, E. Barribeau). International Development Research Centre, Canada.
- Şimşek, Mevlüdiye (2010 a). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Kadın ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi, ss. 1-19. In: 2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi: Yapısal Dönüşümler, Ana Sorunlar ve Çözümüne Dönük Politika Önerileri (H. Atik). Nobel Yayınevi, Ankara.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Çeştepe, H. (2008). Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi, ss. 35-87. In: Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular (Eds: S. Taban, M. Kar). Ekin Yayınevi, Bursa.
- Wallerstein, Immanuel (2005). İlim Adamları Sınıfının Ana Akımı ve Gerçeklik: Bir Dönüm Noktasında mıyız? (Çev. K. Atalar), ss. 323-336, In: Modern Küresel-Sistem (Ed: I. Wallerstein). Pınar Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Gülin ve Serdaroğlu, Ufuk (2010). Kalkınma ve Kadın (veya Toplumsal Cinsiyet) İlişkilendirilişinin Değişimindeki Kavşaklar, ss. 49-101. In: İktisat ve Toplumsal Cinsiyet (Ed. U. Serdaroğlu). Efil Yayınevi, Ankara.

MAKALELER

- Ada, Ayşen Altun (2011). “Kümeleme Analizi ile AB Ülkeleri ve Türkiye’nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 29, ss. 319-332.
- Akın, Besim ve Eren, Özge (2012). “OECD Ülkelerinin Eğitim Göstergelerinin Kümeleme Analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile Karşılaştırmalı Analizi”. *Öneri Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 37, ss. 175-181.

- Aktaş, Gül (2013). “Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak”. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 30, Sayı. 1, ss. 53-72.
- Atik, Hayriye (2015). “Türkiye’de 6360 ve 6447 Sayılı Kanunlarla Kurulan Büyük Şehirlerin Göreli kalkınma Düzeyleri”. *TİSK Akademi*, Cilt. 10, Sayı. 20, ss. 370-389.
- Atik, Hayriye ve Khan, Masreka (2016 b). “Performance Assessment of African Countries in Relation to Women’s Development”. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı. 47, ss. 1-11.
- Atik, Hayriye ve Tombak, Figen (2012). “Bilgi Ekonomileri ve Türkiye’de Kadın İşgücünün İstihdam Yapısı”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 1, ss. 137-148.
- Avcıoğlu, Gürkan Şevket (2014). “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kavramı”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 31, ss. 97-110.
- Aydın, Fatma Fehime ve Erdem, Ekrem (2014). “The Effect Of Women’s Employment on Competitiveness and Economic Growth: A Comparison of Turkey and The Most Competitive Countries”. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı. 44, ss. 59-71.
- Barro, Robert ve Lee, Jong-Wha (1994). “Sources of Economic Growth”. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, Cilt. 40, ss. 1-46.
- Berber, Metin ve Eser, Burçin Yılmaz (2008). “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz”. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 2, ss. 1-16.
- Bloom, David (2005). “Education, Health and Development”. *American Academy of Arts&Sciences*, ss. 1-20.
- Bradshaw, Sarah; Castellino, Joshua ve Diop, Bineta (2013). “Women’s Role in Economic Development: Overcoming The Constraints”. *Sustainable Development Solutions Network*, ss. 1-15.

- Bruno, Javier Pereria (2006). “Third World Critiques of Western Feminist Theory in the Post-Development Era”. *The University of Texas at Austin*, ss. 22.
- Chenery, Hollis (1960). “Patterns of Industrial Growth”. *EBSCO Publishing*, ss. 624-654.
- Costa, Dalla ve James, Selma (1971). “ Women and Subversion of the Community”. <https://libcom.org/library/power-women-subversion-community-della-costa-selma-james>, Erişim Tarihi: 22.02.2017.
- Çetin, Murat (2005). “Türkiye’de Beşeri Kalkınma: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 19, Sayı.2, ss. 59-73.
- Doğan, Tayyar ve Sarı, Volkan (2013). “Afrika’nın Kalkınma Trajedisi ve Botswana Örneğiyle Çıkış Umutları”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 1, ss. 490-501.
- Geçit, Bekir (2013). “John Stuart Mill’de Kadının Toplumsal Konumu”. *Beytül Hikme an International Journal of Philosophy*, Cilt. 3, Sayı. 2, ss. 105-127.
- Gençoğlu, Pelin ve Kuşkaya, Sevda (2016). “Küresel Cinsiyet Uçurumu (Global Gender Gap) Açısından Avrupa ve Orta Asya Ülkelerinin Değerlendirilmesi: İstatistiksel Bir Analiz”. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 46, ss. 696-705.
- Goldin, Claulia (1994). “The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History”. *NBER Working Paper Series*. 4707, ss. 1-40.
- Günsoy, Güler ve Özsoy, Ceyda (2012). “Türkiye’de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi”. *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*, Cilt. 49, Sayı. 568, ss. 21-40.
- Gürses, Didem (2009). “İnsani Gelişme ve Türkiye”. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Cilt. 12, Sayı. 21, ss. 339-350.
- Hartmann, Heidi (2011). “Marksizm ve Feminizmin Mutsuz Evliliği”. (Çev. Aytül Kantarcı) <http://www.fraksiyon.org/marksizm-ve-feminizmin-mutsuz-evlilik/>, Erişim Tarihi: 12.11.2016.

- Hicks, Norman ve Paul Streeten (1979). "Indicators of Development: The Search for a Basic Needs Yardstick". *World Development*, Cilt. 7, ss.567-580.
- Hill, Anne ve King, Elizabeth (1995). "Women's Education and Economic Well-Being". *Feminist Economics*, <http://dx.doi.org/10.1080/714042230>. Cilt. 1, Sayı. 2, ss. 21-46.
- Işık, Ebru ve Serdaroğlu, Ufuk (2015). "Kadın Emeği Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma". *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, ss. 6-14.
- İnce, Meltem ve Demir, Hulusi (2006). "The Determinants of Female Labor Force: Empirical Evidence from Turkey". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, ss. 71-90.
- İşler, Ruhan (2010). "Feminist İktisadın Geleneksel İktisada Metodolojik Açıdan Getirdiği Eleştiriler". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, ss. 115-122.
- Jackson, Stephen (1992). "Meanstreaming WID: A Survey of Approaches to Women in Development". *Trócaire Development Review*, Dublin, ss.85-105.
- Jefferson, Therese and King, John (2001). "Never Intended to be a Theory About Everything: Domestic Labour in Neoclassical and Marxian Economics". *Women's Economic Policy Analysis Unit (WEPAU) Discussion, PaperSeries: no. 17*, Curtin University of Technology, School of Economics and Finance, <http://www.cbs.curtin.edu/research/wepau/>.
- Karabulut, Murat; Gürbüz, Mehmet ve Sandal, Ersin (2004). "Hiyerarşik Kümeleme Tekniği Kullanılarak Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Benzerliklerinin Analizi". <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/33/825/10469.pdf>, ss. 65-78.
- Karaçay, Hatice ve Zülfikar, Berna Şafak ve Aydın, Derya Güler (2014). "Post-Neoliberal Kalkınma Paradigmasında Kalkınmada Kadın ve Güçlenme Algısı: Dünya Bankası Örneği". *AKÜ İİBF Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 2, ss. 15-29.
- Kemi, Adams Oluwadamilola ve Jenyo, Olajumoke Ganiyat (2016). "Gender Equality and the Empowerment of Women and Girls in Nigeria: The Way Forward to

- National Security". *Open Journal of Social Sciences*, Cilt. 4, , ss. 230-240, <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2016.47032>.
- Khan, Rana ve Khan, Tasnim (2009). "Labor Force Participation of Married Women in Punjab". *Journal of Economic and Social Research*, Cilt. 11, Sayı. 2, ss. 93-100.
- Kuznets, Simon (1973). "Modern Economic Growth: Findings and Reflections". *The American Economic Review*, Cilt. 63, Sayı. 3, ss. 247-258.
- Lechman, Ewa (2014). "Female Labor Force Participation and Economic Grwth-Re-Examination of U-Shaped Curve". *GUT Faculty of Management and Economics Working Paper Series A*, No. 3, ss. 8.
- Manuh, Takyiwaa (1998). "Women in Africa's Development; Overcoming Obstacles, Pushing for Progress". *Africa Recovery*, <http://www.un.org/en/africarenewal/bpaper/arbpps.htm>, ss. 23.
- Meena, Ruth (1996). "Situational Analysis of Education of Girls/Women in Tanzania". *UTAFITI*, Cilt. 3, Sayı. 2, 39-90.
- Memiş, Hasan; Kara, Mehmet; Tayfur, Lütfü (2010). "Yoksulluk, Yapısal Uyum Programları ve Sahra Altı Afrika Ülkeleri". *Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 14, ss. 325-346.
- Mutume, Gumisai (2005). "African Women Battle for Equality". *African Reweal*, <http://www.un.org/africarenewal/magazine/july-2005/african-women-battle-equality>, ss. 9.
- Nurkse, Ragnar (1952). "Some International Aspects of the Problem of Economic Development". *American Economic Association*, ss. 571-583.
- OAU, ECA (1997). "Population and Development in Africa, United Nations Population Information Network". Web Adresi: <http://www.un.org/popin/icpd/conference/bkg/pop.html>, Erişim Tarihi: 10.01.2017.
- Özbek, Haydar ve Atık, Hayriye (2013). "İnovasyon Göstergeleri Bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Yeri: İstatistiksel Bir Analiz". *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı. 42, ss. 193-210.

- Psacharopoulos, George ve Tzanantos, Zafirıs (1989). "Female Labour Force Participation: An International Perspective". *Research Observer*, Cilt. 4, Sayı. 2, ss. 187-201.
- Rathgeber, Eva (1989). "WID, WAD, GAD: Trends in Research and Practice". *International Development Research Centre*, ss.1-26.
- Savcı, İlkay (1999). "Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 54, Sayı. ss. 1, 123-142.
- Savvides, Andreas (1995). "Economic Growth in Africa". *World Development*, Cilt. 23, Sayı. 3, ss. 449-458.
- Sevgi, Cezmi (1983). "Ekonomik ve Sosyal Coğrafyada Yeni Bir Araştırma Alanı: Az Gelişmişliğin Coğrafyası". *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı. 1, ss. 40-67.
- Sharmila, N.ve Dhas, A. C. (2010). "Development of Women Education in India". *MPRA Paper No. 20680*, <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/20680/>, ss. 1-12.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2004). "Feminist Perspectives on Class and Work". ss.1-17, <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-class>.
- Stivens, Malia (2006). "Family, Values and Islamic Revival: Gender, Rights and State Moral Project". *Women's Studies Internatiol Forum*, Cilt. 29, Sayı. 4, ss. 354-367.
- Şimşek, Mevlüdiye (2010 b). "Türkiye'de Beşeri Kalkınma Bakımından Cinsiyet Eşitsizliği: Türkiye-Avrupa Birliği Karşılaştırması". *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.3, Sayı.13, ss. 232-245.
- Tam, Henry (2011). "U-Shaped Female Labor Participation with Economic Development: Some Panel Data Evidence". *Economic Letters*, Cilt. 110, ss. 140-142.
- Tansel, Aysıt (2002). "Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross Province Estimates". *Economic Research Center*, ss. 1-37.
- Vergin, Nur (1975). "Frank'ın Az Gelişmişlik Modeli Üzerine Epistemolojik Bir Eleştiri Denemesi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt. 35, Sayı. 1-4, ss. 125-145.

Yavilioğlu, Cengiz (2002). “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”. *Cumhuriyet Üni. İİBF Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 1, ss. 59-77.

Yüceşahin, Mustafa Murat (2013). “Afrika: Demografik Yapı, Mekân, Sorunlar ve Gelecek?”. *Nüfusbilim Dergisi*, Cilt. 35, Sayı. 1, ss. 31-31.

TEZLER

Alataş, Sedat (2014), *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Alkan, Ömer (2008), *Temel Bileşenler Analizi ve Bir Uygulama Örneği*, Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Avşar, Hüseyin (2006), *Siyaset Felsefesi Açısından John Rawls'un Adalet Teorisi*, Ankara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Baltacı, Nediha Özgün (2011), *Kadınları Güçlendirme Mekanizması Olarak Mikro kredi*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Davaslıgil, Verda (2011), *Kırsal Kalkınmada Kadın İşgücü ve Kadın İşgücünü Etkileyen Faktörler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Demir, Memduh Alper (2013), *Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye'de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Küçükşen, Osman (2013), *Kadınların İşgücüne Katılımı ve İktisadi Kalkınma: U Şekilli Kadın İşgücüne Katılım Hipotezinin Heterojen Ülke Grupları İçin İncelemesi*, Hacettepe Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Şengül, Barış (2015), *21. Yüzyılda Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri*, İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

BİLDİRİLER

Atik, Hayriye ve Khan, Masreka (2016 a Aralık), “Women in Africa: A Comparative Statistical Analysis”, *African Studies Association 59th Annual Meeting*, USA, ss.39.

CEDPA (2016), “From Women in Development to Gender and Development”, *Gender Equity*, Erişim Tarihi: 20.10.2016, Web Sayfası: uoregon.edu/~aweiss/Intl640/CEDPA_Week2_2, ss. 9-13.

Gök, Maide (2014), “Kadının Kalkınması Ve Güçlenmesi Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşları”, *Türk Dünyası Sivil Toplum Zirvesi*, Eskişehir, 11-13 Mayıs 2014, ss. 6.

Yılmaz, Sinan; Tekeli, Ragıp; Yılmaz, Osman Nuri (2009), “Asya ve Afrika’da Oluşan Bölgesel Bütünleşme Hareketlerinin Gunnar Myrdal Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi”. *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Ankara ss. 327-348.

KONFERANSLAR

Eroğlu, Ömer ve İşler, Ruhan (2004), İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Feminist İktisat, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, ss. 53-81

Nurhan, Aydın (2017), Afrika’nın Geleceği, Erciyes Üniversitesi AFESAM Konferansları, Kayseri, 6 Mart 2017

RAPORLAR

African Development Bank Group (2015), *Africa Gender Equality Index*.

African Development Bank Group, African Union Commission, Economic Commission for Africa (2016), *African Statistical Yearbook*.

African Development Bank Group, OECD Development Centre, UNDP (2016), *African Economic Outlook*.

Artokça, İzzettin (2012 a), *Afrika Ülke Raporları- 1- Benin Cumhuriyeti*.

Artokça, İzzettin (2012 b), *Afrika Ülke Raporları- 2- Gana Cumhuriyeti*.

Artokça, İzzettin (2012 c), *Afrika Ülke Raporları- 3- Togo Cumhuriyeti*.

Artokça, İzzettin (2013), *Afrika Ülke raporları- 4- Liberya Cumhuriyeti*.

United Nations (2005), *Millennium Development Goals*.

United Nations (2006), *Millennium Development Goals*.

United Nations (2011), *Millennium Development Goals*.

United Nations (2015), *Millennium Development Goals*.

United Nations (2015), *The World's Women: Trends and Statistics*, New York: United Nations.

World Economic Forum, (2016), *The Global Gender Gap Report*, Geneva: World Economic Forum.

World Tourism Organization, (2015), *UNWTO Annual Report*.

PROTOKOLLER

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'na Ek Afrika Kadın Hakları Protokolü, Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, 2003 (Çev. Defne Orhun), <http://insanhaklarisavunuculari.org/dokumantasyon/files/original/0d930572193664f7c5d6b0c6cb220679.pdf> (Erişim Tarihi: 06. 02. 2017)

İNTERNET SİTELERİ

ASSET (2017), Gender Roles: Reproductive Roles, Web Sayfası: www.asset-scienceinsociety.eu/pages/gender-roles-reproductive-roles, (Erişim Tarihi: 17.02.2017).

Cn2collins (2013), The WID, WAD, GAD Approach on Gender Development, Web Sayfası: <https://cn2collins.wordpress.com/2013/03/19/the-wid-wad-gad-approach-on-gender-development/> (Erişim Tarihi: 08.10.2016).

COMESA, Web sayfası: <http://www.comesa.int/> (Erişim Tarihi: 28.01.2017)

Cömert, Zafer (2015), Temel Bileşenler Analizine Genel Bakış, Web Adresi: (Erişim Tarihi: 07. 05. 2017).

EAC, Web sayfası: <http://www.eac.int/> (Erişim Tarihi: 28.01.2017).

ECOWAS, Web sayfası: <http://www.ecowas.int/>, (Erişim tarihi: 16.01.2017)

Euronews (2014), Güney Afrika'da Eğitim Sistemi Irkçı Yönetiminin İzlerini Taşıyor, Web Sayfası: <http://tr.euronews.com/2014/09/26/guney-afrika-da-egitim-sistemi-irkci-yonetimin-izlerini-tasiyor> (Erişim Tarihi: 13.01.2017).

- Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, Web Sayfası: <http://www.kad+inininsanhaklari.org/programlar/savunuculuk/uluslararası-duzeyde-savunuculuk/ksk/> (Erişim Tarihi: 22.12.2016).
- OECD Stat., Gender, Institutions and Development Database, Web Sayfası: <http://stats.oecd.org/> (Erişim Tarihi: 06.05.2017).
- Özar, Şemsa (2004), Kadınlar ve İktisat Bilimi, Web Sayfası: <http://bianet.org/bianet/kadin/31610-kadinlar-ve-iktisat-bilimi> (Erişim Tarihi: 25.02.2017).
- SADC Statistics Yearbook (2014), Web sayfası: <http://www.sadc.int/information-services/sadc-statistics> (Erişim Tarihi: 28.01.2017).
- SADC, Web sayfası: <http://www.sadc.int/> (Erişim Tarihi: 28.01.2017).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Web Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr/dogu-afrika-toplulugu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 28.01.2017b).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Web Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr/ecowas.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 16.01.2017a).
- The World's Women, <https://unstats.un.org/unsd/gender/worldswomen.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2016).
- UNESCO UIS. Stat, Web Adresi: <http://data.uis.unesco.org/> (Erişim Tarihi: 18.07.2016).
- World Bank, World Development Indicators, Web Sayfası: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 27.05.2017).

EKLER

EK 1

Temel Bileşenler Analizi Sonucu: Farklı Kıta Ülkeleri

Ülkeler	FAC1_1	FAC2_1	FAC3_1	FAC4_1	FAC5_1
Avusturya	-1,11082	,31897	,70791	-,42732	-,16289
Belçika	-1,30400	,38530	,91273	-,29645	,70160
Bulgaristan	-,57695	,91740	-,25980	2,84125	,75709
Hırvatistan	-,73958	,69689	-,55443	1,51495	,17645
G.K.R.K*	-,79946	,49080	-1,01265	,15350	1,35608
Çek Cumhuriyeti	-,96295	,72294	-,32980	,59743	1,23954
Danimarka	-1,06587	,72998	1,04853	-,39324	2,41132
Estonya	-,84612	,78790	1,22785	,50672	,72145
Finlandiya	-,71207	,27980	3,64115	,01037	2,89175
Fransa	-,80892	,25799	1,94210	-,14181	1,73875
Almanya	-1,01412	,39492	1,22437	-,41572	,73292
Yunanistan	-,99157	-,58050	,37538	1,41478	,32397
Macaristan	-,81534	,85347	-1,34827	,84009	1,38011
İrlanda	-,99050	,54702	-,02587	,25455	2,55399
İtalya	-,85476	-,03485	1,51680	,83211	1,14368
Letonya	-,81684	,97061	-,36317	,63935	,81760
Litvanya	-,89370	1,07520	-,01171	,73447	,04774
Lüksemburg	-,95251	,29041	,65951	-,72339	-,02911
Malta	-1,04778	,22244	-,78261	-,14754	,36798
Hollanda	-,93082	,40978	1,87810	-,42264	,92677
Polonya	-,90954	,59745	,12654	,77255	-,07477
Portekiz	-1,00285	,61527	1,02356	,53447	-,18940
Romanya	-,73167	,83651	-,92859	,14257	,25233
Slovakya	-,82906	,79078	-1,03841	1,48697	,98373
Slovenya	-,97793	,30558	1,92508	,06918	,91129
İspanya	-1,03595	-,16730	1,66643	,95019	,02635
İsveç	-,89971	,57432	2,95915	-,70466	1,92314
İngiltere	-1,21019	,59219	,77866	-1,37926	,66856
Afganistan	,86795	-1,88961	,93934	,09374	-1,12535
Arnavutluk	-,49165	,13001	-,12120	2,44753	,60239
Cezayir	-,29842	-2,08581	,89857	,80718	-,23566
Angola	1,58782	,46716	1,13053	-,15262	-,66219
Arjantin	-1,11240	,44528	,84009	-,05088	-,82282
Ermenistan	-,58276	,72539	-1,34228	1,48906	-,58064
Azerbaycan	-,51752	,92918	-1,21364	-,22783	-,60483
Bahreyn	-,70726	-2,38814	-,81115	-2,45357	1,48830
Bangladeş	,17449	-,60482	-,81212	-,63028	-1,12059
Belarus	,96375	1,19514	-,58392	,26683	-,79770
Benin	1,00174	,63607	-,93106	-,57953	-,26000
Bhutan	-,06485	,01021	-1,17348	-1,56487	-,31097
Bolivya	,06010	,20740	1,54518	-,84404	-,88395
Bosna ve Hersek	-,47875	,04169	-,92124	3,36750	,41299
Bostvana	,01743	,33364	-,54614	,015510	1,19755
Brezilya	-,82799	,15878	-,54041	-,03900	-,24085
Burkina Faso	1,66087	,62647	-1,10651	-,45440	,21110
Burundi	1,25406	,66925	2,18479	-,89267	-1,17586
Kamboçya	,42558	1,67154	-1,44251	-,76026	,85472

Kamerun	1,26851	,19199	,17756	-,36592	-,31366
Orta Afrika Cum.**	2,70650	,81514	-,36124	,24029	1,97624
Çad	2,89399	,01415	,01880	-,11741	1,86716
Çin	-,77129	,23863	-,49175	-,85478	-,78107
Kolombiya	-,72630	,69092	,14889	,01137	-,86886
Kongo D.C***	1,89235	,36456	-,91218	,06737	1,14684
Kongo	1,01652	,73591	-1,33033	,01400	,27412
Kosta Rika	-,91978	,14543	1,30878	,03935	-,52737
Fildişi Sahili	1,64635	-,46010	-,55161	-,09558	,37923
Dominik Cumhuriyeti	-,41923	,04993	-,00802	,47056	-1,11750
Ekvator	-,66412	,51669	,73551	-,50491	-1,11402
Mısır	-,13715	-2,06029	-,75174	1,12911	-,56333
El Salvador	-,51641	,67489	,14986	-,07739	-1,14448
Ekvator Ginesi	1,49292	-,31323	-,14955	-,58471	1,32407
Eritre	1,50777	,39719	-,17176	-,21049	,06833
Etiyopya	,75186	,70667	,96045	-,60385	-1,57243
Fiji	-,49623	-,40414	-,36424	-,25115	-,99706
Gabon	,88850	-,14585	-,44093	1,12797	,34539
Gambiya	2,02920	,13156	-,23594	,55772	,61465
Gürcistan	-,72941	,28304	-1,08726	,82517	-1,09623
Gana	,85572	,87425	-,78993	-,72653	,24181
Guatemala	-,30338	,12772	-,41856	-,45517	-1,02193
Gine	1,89365	1,15314	-,12659	-,38480	,19342
Gine Bissau	1,61315	,10224	,26945	-,16705	,22524
Haiti	,46383	,36396	-,61982	-,78894	,21013
Honduras	-,47057	-,23955	,12112	-,79814	-1,45526
Hindistan	,06663	-1,09379	-,73292	-,60429	-,33923
Endonezya	-,31887	-,33441	-,19358	-,60175	-,88585
İran	-,44653	-1,77017	-1,34709	2,03347	,81432
Irak	,15677	-2,25289	,49900	,76412	-,81039
Jamaika	-,62562	,62295	-,32959	-,07566	-,81967
Ürdün	-,52935	-2,00685	-,10513	,44239	-,72499
Kazakistan	-,54341	1,26838	-,60465	-,05842	-,43709
Kenya	,77698	,61396	,63835	-,06377	-,43499
Kuveyt	-,84086	-1,62258	-1,08591	-2,06938	,61518
Kırgızistan	-,05458	,22097	-1,01509	,14891	1,56566
Laos	,05270	,78198	-,65546	-,87551	-1,17672
Lübnan	-,55513	-1,57427	-,83344	-,34904	-,67903
Lesotho	,86039	-,28481	,79597	1,50772	-,66066
Liberya	2,02217	,02552	-,45314	,17343	,99827
Libya	-,34503	-1,92771	-,04258	1,61654	,41444
Makedonya	-,48936	-,30029	,08815	2,53227	-1,05574
Madagaskar	,86418	1,04065	-,18807	-,65604	-,74440
Malavi	1,05073	1,02583	,21149	-,92656	-,99607
Malezya	-,68736	-,86134	-,72503	-1,54376	-,73250
Mali	2,28463	-,01805	-,57907	,60497	,79796
Moritanya	1,49475	-1,60923	1,28347	1,59309	-,39412
Mauritius	-,84143	-,23573	-,61826	-,10210	-,79131
Moldova	-,51293	,48714	-,33084	,05195	-,95589
Moğolistan	-,85481	,96350	-,89266	-,12379	-,73943
Fas	-,00668	-1,62216	-,39620	,42547	,36532
Mozambik	1,60306	,98182	1,61010	,49147	-1,20440
Myanmar	,27175	,52885	-1,35287	-,69083	,02461
Namibya	,28046	,17059	1,35685	,61374	-1,05909
Nepal	,13744	1,22677	-,48181	-,86154	-1,05243
Nikaragua	-,34547	-,67056	2,36152	-,68511	-1,16083
Nijer	2,26152	-,89000	,01588	-,02331	,06192

Nijerya	2,13047	-,59916	-,05277	-,04853	1,95577
Umman	-,84070	-3,20219	-,96276	-2,35430	1,14502
Pakistan	,81951	-1,80114	-,62210	,12230	-,23842
Panama	-,64894	,51834	-,12621	-,63886	-,70601
Papua Yeni Gine	,66291	,57833	-1,53972	-1,83902	2,14893
Paraguay	-,32302	,11238	-,75998	-,97218	,72602
Peru	-,67693	,39147	,13559	-,98159	-1,05395
Filipinler	-,46703	,01372	,36677	-,91711	-1,13687
Rusya	-,85326	1,13227	-1,30628	,48374	-,19937
Ruanda	,61555	1,13108	2,43905	-1,04975	-,66425
Suudi Arabistan	-,63210	-2,77411	-,23987	-,46102	-,12814
Senegal	1,51455	-,13362	,75535	,63597	-,27391
Sırbistan	-,63635	,00833	,67206	1,50212	-,76027
Sierra Leone	1,94596	,79925	,01038	-,36683	-,05652
Singapur	-,79171	,08129	-,41403	-,65132	,17840
Güney Afrika	,21720	-,04879	1,79659	1,56517	1,16273
Sri Lanka	-,77241	-,36442	-1,31319	-,03093	-1,01991
Sudan	1,01083	-2,01281	,85375	,82851	-,74685
Svaziland	,65106	-1,10236	,45322	,66728	-,35953
Suriye	,13307	-2,36665	-,40000	1,74990	-,37286
Tacikistan	-,32291	,21475	-,63888	-,20269	-1,18441
Tanzanya	1,26685	,13977	1,19575	-,87709	-,67153
Tayland	-,85721	,51176	-1,49786	-,86238	-,20152
Doğu Timor	,03411	-,67126	1,16123	-,31665	-1,46273
Togo	1,34570	,61001	-,55980	-,09312	-,05095
Trinidad ve Tobago	-,59384	-,08589	,13305	-,64374	,64695
Tunus	-,47044	-1,72334	,58576	,05150	,05448
Uganda	,97783	,91679	1,33964	-1,03116	-1,35310
Ukrayna	-,93742	1,16268	-1,22026	,47966	-,81376
B. A. E. ****	-,93172	-3,34019	,19846	-3,86735	1,17067
Uruguay	-,87995	,21335	-,44535	-11067	-,53968
Özbekistan	,06307	,16254	-1,61723	,52096	-,10473
Venezuale	-,44713	,47322	-,31418	,54814	,19370
Vietnam	-,54849	,89780	-,62824	-,57792	-1,62543
Yemen	1,15736	-2,11044	-,20766	1,84358	-,24154
Zambiya	,69649	,22230	-,33157	-,20369	-,65713
Zimbabve	,84911	,80125	,35392	-,72271	-1,06152
Türkiye	-,81734	-,34291	-1,09869	,45496	,37441
Amerika	-,76954	,58760	-,08167	-,89884	3,48786

*Güney Kıbrıs Rum Kesimi

** Orta Afrika Cumhuriyeti

***Kongo Demokratik Cumhuriyeti

****Birleşik Arap Emirlikleri

EK 2

Yığılma Tablosu: Farklı Kıta Ülkeleri

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin Görüldüğü İlk Aşama		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	78	96	,033	0	0	31
2	44	135	,088	0	0	29
3	52	60	,152	0	0	31
4	1	18	,219	0	0	84
5	69	125	,292	0	0	41
6	91	141	,370	0	0	28
7	2	11	,469	0	0	73
8	64	75	,569	0	0	41
9	73	112	,689	0	0	59
10	66	93	,810	0	0	19
11	35	97	,933	0	0	40
12	62	129	1,058	0	0	52
13	84	102	1,184	0	0	57
14	20	25	1,312	0	0	47
15	6	16	1,444	0	0	86
16	17	21	1,576	0	0	39
17	51	108	1,716	0	0	26
18	70	118	1,890	0	0	83
19	66	87	2,072	10	0	51
20	39	68	2,258	0	0	46
21	43	83	2,454	0	0	48
22	113	133	2,650	0	0	67
23	38	80	2,859	0	0	40
24	33	55	3,080	0	0	45
25	48	71	3,313	0	0	52
26	51	111	3,546	17	0	79
27	63	132	3,781	0	0	92
28	90	91	4,018	0	6	87
29	44	95	4,254	2	0	72
30	19	119	4,510	0	0	62
31	52	78	4,774	3	1	55
32	72	100	5,096	0	0	46
33	13	24	5,434	0	0	86
34	45	54	5,785	0	0	89
35	59	124	6,141	0	0	77
36	29	122	6,504	0	0	96
37	31	77	6,867	0	0	75
38	32	126	7,237	0	0	92
39	17	137	7,611	16	0	68
40	35	38	7,989	11	23	67
41	64	69	8,388	8	5	64
42	74	85	8,793	0	0	88
43	3	30	9,205	0	0	80
44	36	106	9,621	0	0	94
45	22	33	10,043	0	24	114

46	39	72	10,492	20	32	89
47	10	20	10,963	0	14	115
48	5	43	11,439	0	21	107
49	49	50	11,920	0	0	105
50	46	114	12,406	0	0	106
51	53	66	12,893	0	19	102
52	48	62	13,384	25	12	83
53	34	67	13,878	0	0	104
54	56	104	14,374	0	0	102
55	52	57	14,881	31	0	109
56	110	130	15,393	0	0	90
57	84	138	15,909	13	0	113
58	8	15	16,431	0	0	78
59	58	73	16,987	0	9	79
60	81	140	17,572	0	0	87
61	61	105	18,164	0	0	105
62	19	23	18,769	30	0	90
63	98	107	19,380	0	0	110
64	37	64	20,006	0	41	99
65	79	131	20,666	0	0	75
66	86	116	21,347	0	0	81
67	35	113	22,033	40	22	121
68	4	17	22,740	0	39	116
69	40	127	23,485	0	0	111
70	41	128	24,251	0	0	82
71	136	142	25,018	0	0	104
72	44	121	25,790	29	0	99
73	2	28	26,574	7	0	84
74	89	117	27,377	0	0	97
75	31	79	28,190	37	65	103
76	7	14	29,006	0	0	95
77	59	88	29,869	35	0	93
78	8	26	30,747	58	0	101
79	51	58	31,632	26	59	109
80	3	42	32,541	43	0	124
81	86	123	33,451	66	0	98
82	41	103	34,367	70	0	125
83	48	70	35,284	52	18	118
84	1	2	36,217	4	73	114
85	9	27	37,236	0	0	133
86	6	13	38,279	15	33	107
87	81	90	39,331	60	28	118
88	74	92	40,406	42	0	117
89	39	45	41,516	46	34	100
90	19	110	42,684	62	56	111
91	99	101	43,938	0	0	112
92	32	63	45,238	38	27	106
93	59	139	46,574	77	0	108
94	36	82	47,923	44	0	119
95	7	143	49,336	76	0	130
96	29	94	50,770	36	0	122
97	12	89	52,272	0	74	124
98	65	86	53,783	0	81	122
99	37	44	55,330	64	72	117

100	39	47	57,100	89	0	123
101	8	120	58,877	78	0	115
102	53	56	60,670	51	54	120
103	31	115	62,463	75	0	110
104	34	136	64,310	53	71	116
105	49	61	66,273	49	61	120
106	32	46	68,420	92	50	112
107	5	6	70,589	48	86	130
108	59	76	72,785	93	0	126
109	51	52	75,113	79	55	113
110	31	98	77,510	103	63	126
111	19	40	79,976	90	69	127
112	32	99	82,657	106	91	125
113	51	84	85,478	109	57	129
114	1	22	88,348	84	45	128
115	8	10	91,265	101	47	128
116	4	34	94,683	68	104	121
117	37	74	98,106	99	88	127
118	48	81	101,585	83	87	131
119	36	134	105,117	94	0	139
120	49	53	108,845	105	102	135
121	4	35	113,076	116	67	134
122	29	65	117,760	96	98	132
123	39	109	122,655	100	0	131
124	3	12	127,832	80	97	136
125	32	41	133,054	112	82	138
126	31	59	140,013	110	108	132
127	19	37	147,015	111	117	129
128	1	8	155,331	114	115	133
129	19	51	165,046	127	113	134
130	5	7	174,983	107	95	137
131	39	48	186,070	123	118	135
132	29	31	199,484	122	126	136
133	1	9	213,549	128	85	137
134	4	19	231,169	121	129	139
135	39	49	253,537	131	120	138
136	3	29	281,218	124	132	141
137	1	5	314,119	133	130	140
138	32	39	366,567	125	135	142
139	4	36	432,349	134	119	140
140	1	4	513,097	137	139	141
141	1	3	607,228	140	136	142
142	1	32	710,000	141	138	0

EK 3

Küme Sayısına Göre Gözlemlerin Konumu: Farklı Kıta Ülkeleri

Ülkeler	5 Küme Olsa	4 Küme Olsa	3 Küme Olsa	2 Küme Olsa
1:Avusturya	1	1	1	1
2:Belçika	1	1	1	1
3:Bulgaristan	2	2	2	1
4:Hırvatistan	3	3	1	1
5:Güney Kıbrıs Rum Kesimi	1	1	1	1
6:Çek Cumhuriyeti	1	1	1	1
7:Danimarka	1	1	1	1
8:Estonya	1	1	1	1
9:Finlandiya	1	1	1	1
10:Fransa	1	1	1	1
11:Almanya	1	1	1	1
12:Yunanistan	2	2	2	1
13:Macaristan	1	1	1	1
14:İrlanda	1	1	1	1
15:İtalya	1	1	1	1
16:Letonya	1	1	1	1
17:Litvanya	3	3	1	1
18:Lüksemburg	1	1	1	1
19:Malta	3	3	1	1
20:Hollanda	1	1	1	1
21:Polonya	3	3	1	1
22:Portekiz	1	1	1	1
23:Romanya	3	3	1	1
24:Slovakya	1	1	1	1
25:Slovenya	1	1	1	1
26:İspanya	1	1	1	1
27:İsveç	1	1	1	1
28:İngiltere	1	1	1	1
29:Afganistan	2	2	2	1
30:Arnavutluk	2	2	2	1
31:Cezayir	2	2	2	1
32:Angola	4	4	3	2
33:Arjantin	1	1	1	1
34:Ermenistan	3	3	1	1
35:Azerbaycan	3	3	1	1
36:Bahreyn	5	3	1	1
37:Bangladeş	3	3	1	1
38:Belarus	3	3	1	1
39:Benin	4	4	3	2
40:Bhutan	3	3	1	1
41:Bolivya	4	4	3	2
42:Bosna ve Hersek	2	2	2	1
43:Bostvana	1	1	1	1
44:Brezilya	3	3	1	1
45:Burkina Faso	4	4	3	2
46:Burundi	4	4	3	2

47:Kamboçya	4	4	3	2
48:Kamerun	4	4	3	2
49:Orta Afrika Cumhuriyeti	4	4	3	2
50:Çad	4	4	3	2
51:Çin	3	3	1	1
52:Kolombiya	3	3	1	1
53:Kongo Demokratik Cumhuriyeti	4	4	3	2
54:Kongo Cumhuriyeti	4	4	3	2
55:Kosta Rika	1	1	1	1
56:Fildişi Sahili	4	4	3	2
57:Dominik Cumhuriyeti	3	3	1	1
58:Ekvator	3	3	1	1
59:Mısır	2	2	2	1
60:El Salvador	3	3	1	1
61:Ekvator Ginesi	4	4	3	2
62:Eritre	4	4	3	2
63:Etiyopya	4	4	3	2
64:Fiji	3	3	1	1
65:Gabon	2	2	2	1
66:Gambiya	4	4	3	2
67:Gürcistan	3	3	1	1
68:Gana	4	4	3	2
69:Guatemala	3	3	1	1
70:Gine	4	4	3	2
71:Gine Bissau	4	4	3	2
72:Haiti	4	4	3	2
73:Honduras	3	3	1	1
74:Hindistan	3	3	1	1
75:Endonezya	3	3	1	1
76:İran	2	2	2	1
77:Irak	2	2	2	1
78:Jamaika	3	3	1	1
79:Ürdün	2	2	2	1
80:Kazakistan	3	3	1	1
81:Kenya	4	4	3	2
82:Kuveyt	5	3	1	1
83:Kırgızistan	1	1	1	1
84:Laos	3	3	1	1
85:Lübnan	3	3	1	1
86:Lesotho	2	2	2	1
87:Liberya	4	4	3	2
88:Libya	2	2	2	1
89:Makedonya	2	2	2	1
90:Madagaskar	4	4	3	2
91:Malavi	4	4	3	2
92:Malezya	3	3	1	1
93:Mali	4	4	3	2
94:Moritanya	2	2	2	1
95:Mauritius	3	3	1	1
96:Moldova	3	3	1	1
97:Moğolistan	3	3	1	1
98:Fas	2	2	2	1
99:Mozambik	4	4	3	2

100:Myanmar	4	4	3	2
101:Namibya	4	4	3	2
102:Nepal	3	3	1	1
103:Nikaragua	4	4	3	2
104:Nijer	4	4	3	2
105:Nijerya	4	4	3	2
106:Umman	5	3	1	1
107:Pakistan	2	2	2	1
108:Panama	3	3	1	1
109:Papua Yeni Gine	4	4	3	2
110:Paraguay	3	3	1	1
111:Peru	3	3	1	1
112:Filipinler	3	3	1	1
113:Rusya	3	3	1	1
114:Ruanda	4	4	3	2
115:Suudi Arabistan	2	2	2	1
116:Senegal	2	2	2	1
117:Sırbistan	2	2	2	1
118:Sierra Leone	4	4	3	2
119:Singapur	3	3	1	1
120:Güney Afrika	1	1	1	1
121:Sri Lanka	3	3	1	1
122:Sudan	2	2	2	1
123:Svaziland	2	2	2	1
124:Suriye	2	2	2	1
125:Tacikistan	3	3	1	1
126:Tanzanya	4	4	3	2
127:Tayland	3	3	1	1
128:Doğu Timor	4	4	3	2
129:Togo	4	4	3	2
130:Trinidad ve Tobago	3	3	1	1
131:Tunus	2	2	2	1
132:Uganda	4	4	3	2
133:Ukrayna	3	3	1	1
134:Birleşik Arap Emirlikleri	5	3	1	1
135:Uruguay	3	3	1	1
136:Özbekistan	3	3	1	1
137:Venezuela	3	3	1	1
138:Vietnam	3	3	1	1
139:Yemen	2	2	2	1
140:Zambiya	4	4	3	2
141:Zimbabve	4	4	3	2
142:Türkiye	3	3	1	1
143:Amerika	1	1	1	1

EK 4

Temel Bileşenler Analizi Sonucu: Afrika Ülkeleri

Ülkeler	FAC1_1	FAC2_1	FAC3_1	FAC4_1	FAC5_1	FAC6_1	FAC7_1
Cezayir	1,58333	-2,18230	-,44298	,26848	-,80180	,29519	-,46431
Angola	-,49096	,54354	-1,01090	,80406	-,40913	-,82395	,11060
Benin	-,22006	,64698	-1,15123	-,73212	-1,37456	,28390	-,42927
Bostvana	1,85362	1,32466	,69161	-1,27305	-,16944	,22053	2,00899
Burkina Faso	-,44767	,50867	-,87440	-,23807	,62748	,47721	-1,01610
Burundi	-,98820	,32411	1,93085	1,12598	,28056	-,15358	,54471
Kamerun	-,11286	,52191	,15387	-,34120	,62014	,36054	-,22983
Çad	-1,73916	-1,01449	,52093	-,80083	,27141	1,71662	2,32278
Kongo D.C.	-,40896	,39309	-,38149	-,97931	,55389	,40535	,85669
Kongo	,36151	1,09829	-,63362	-1,17807	,28529	,83843	-,92785
Fildişi Sahili	-,39534	,02427	-1,09399	-,91733	,81031	-,68676	,06557
Mısır	1,22958	-1,73910	,05401	-,65530	-,08739	-,11642	-,81507
Eritre	-,65495	,08319	,62162	,11611	1,27901	-,98497	-,99334
Etiyopya	-,59016	,08951	1,26999	,14817	-1,08392	,27352	-1,24247
Gabon	1,33025	1,42118	-1,17995	-,81772	1,24063	-,33745	-,33912
Gambiya	-,59053	-,62591	,32139	-,08563	,83536	3,85661	,90829
Gana	,54662	1,01887	-1,47694	-,15977	-,74877	-,19398	-,06905
Gine	-,61765	,77866	-1,08047	-,47384	-,22364	,41214	-,45163
Gine Bissau	-,78932	-,41594	-,42414	,50762	-,23153	-1,09100	,12785
Kenya	-,07544	,23022	1,08382	,07434	-,04788	-,35530	,16606
Lesotho	,56344	,63982	1,48551	,00700	2,07739	-,73996	,23113
Liberya	-,38403	,24575	-1,13098	-,30718	1,26652	-,53164	-,04735
Libya	2,23065	-1,57604	,70114	-1,13043	,21784	,71948	-,30447
Madagaskar	-,31472	,55131	,52515	-,01810	-,65363	,24601	-,92908
Malavi	-,93125	,80012	1,69539	-1,034877	-1,14251	-,17107	-,48835
Mali	-,65294	-,21848	-1,56191	-,58084	,98921	,00900	-,24107
Moritanya	-,40478	-1,99361	-,48880	,83555	,57965	-,84841	,20858
Mauritius	1,96016	,33695	,51083	-1,17926	-1,57101	-,06161	-,66912
Fas	,92361	-1,88341	-,28144	,41660	-,96044	,63967	,06058
Mozambik	-,88755	,81912	-,71314	1,47541	-1,33914	-1,26324	-,25706
Namibya	1,11728	,95703	,08382	1,11634	-,31351	-,09935	,02431
Nijer	-1,60139	-1,74421	-,77305	-,07500	,20426	,22473	-,29238
Nijerya	-,95190	-,92990	-,64152	-,72025	,05428	-,71996	3,03344
Ruanda	-,18753	,42254	1,14160	3,10408	-1,33420	,96241	,49006
Senegal	,15952	,19221	-1,92129	1,62256	,25205	,86215	-1,18623
Sierra Leone	-1,60418	,26783	-,30748	-1,76643	-2,50150	-1,06125	1,12031
Güney Afrika	2,21039	1,18710	-,90561	2,27783	,46753	-,17681	2,90231
Sudan	-,16037	-1,75577	,45043	,54340	1,67917	-1,16795	-1,15247
Savziland	,20921	,00956	1,59364	-,56742	1,18251	-2,73438	,66498

Tanzania	-,52805	-,04372	,55922	1,58369	,70202	,49039	-,21953
Togo	-,07206	,57463	-,80907	,18605	,22600	,89878	-,86794
Tunus	1,31265	-1,69673	,37387	-,09978	-1,70003	-,79234	,04469
Uganda	-,70693	,21993	,56003	,74831	-1,22858	-,73633	-,64716
Zambiya	,16347	,64308	1,21911	-,15473	1,31996	,16908	-,88889
Zimbabwe	-,24638	,94547	1,73657	-,36117	-,09989	1,48596	-,72278

EK 5

Yığılım Tablosu: Afrika Ülkeleri

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin Görüldüğü İlk Aşama		Sonraki Küme
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	11	22	,334	0	0	4
2	5	41	,679	0	0	7
3	1	29	1,175	0	0	18
4	11	26	1,738	1	0	25
5	14	24	2,316	0	0	10
6	2	19	3,088	0	0	15
7	5	18	3,876	2	0	13
8	3	17	4,831	0	0	28
9	7	9	5,823	0	0	21
10	14	43	7,136	5	0	24
11	12	23	8,499	0	0	26
12	13	44	9,878	0	0	17
13	5	10	11,342	7	0	21
14	6	20	12,821	0	0	19
15	2	30	14,538	6	0	33
16	27	32	16,512	0	0	22
17	13	21	18,606	12	0	30
18	1	42	20,721	3	0	26
19	6	40	22,853	14	0	23
20	25	45	25,530	0	0	24
21	5	7	28,409	13	9	28
22	27	38	32,103	16	0	36
23	6	31	35,865	19	0	32
24	14	25	39,836	10	20	35
25	11	15	43,897	4	0	31
26	1	12	48,038	18	11	37
27	8	33	52,275	0	0	34
28	3	5	56,747	8	21	31
29	4	28	61,869	0	0	37
30	13	39	67,349	17	0	39
31	3	11	73,378	28	25	40
32	6	34	79,718	23	0	35
33	2	35	86,201	15	0	36
34	8	36	95,958	27	0	38
35	6	14	106,463	32	24	39
36	2	27	118,655	33	22	40
37	1	4	132,124	26	29	41
38	8	16	147,865	34	0	42
39	6	13	165,690	35	30	43
40	2	3	184,464	36	31	42
41	1	37	206,005	37	0	44
42	2	8	235,452	40	38	43
43	2	6	270,366	42	39	44
44	1	2	308,000	41	43	0

EK 6

Küme Sayısına Göre Gözlemlerin Konumu: Afrika Ülkeleri

Ülkeler	6 Küme Olsa	5 Küme Olsa	4 Küme Olsa	3 Küme Olsa	2 Küme Olsa
1:Cezayir	1	1	1	1	1
2:Angola	2	2	2	2	2
3:Benin	3	2	2	2	2
4:Botswana	1	1	1	1	1
5:Burkina Faso	3	2	2	2	2
6:Burundi	4	3	3	3	2
7:Kamerun	3	2	2	2	2
8:Çad	5	4	4	2	2
9:Kongo Demokratik Cumhuriyeti	3	2	2	2	2
10:Kongo Cumhuriyeti	3	2	2	2	2
11:Fildişi Sahili	3	2	2	2	2
12:Mısır	1	1	1	1	1
13:Eritre	4	3	3	3	2
14:Etiyopya	4	3	3	3	2
15:Gabon	3	2	2	2	2
16:Gambiya	5	4	4	2	2
17:Gana	3	2	2	2	2
18:Gine	3	2	2	2	2
19:Gine Bissau	2	2	2	2	2
20:Kenya	4	3	3	3	2
21:Lesotho	4	3	3	3	2
22:Liberya	3	2	2	2	2
23:Libya	1	1	1	1	1
24:Madagaskar	4	3	3	3	2
25:Malavi	4	3	3	3	2
26:Mali	3	2	2	2	2
27:Moritanya	2	2	2	2	2
28:Mauritius	1	1	1	1	1
29:Fas	1	1	1	1	1
30:Mozambik	2	2	2	2	2
31:Namibya	4	3	3	3	2
32:Nijer	2	2	2	2	2
33:Nijerya	5	4	4	2	2
34:Ruanda	4	3	3	3	2
35:Senegal	2	2	2	2	2
36:Sierra Leone	5	4	4	2	2
37:Güney Afrika	6	5	1	1	1
38:Sudan	2	2	2	2	2
39:Svaziland	4	3	3	3	2
40:Tanzanya	4	3	3	3	2
41:Togo	3	2	2	2	2
42:Tunus	1	1	1	1	1
43:Uganda	4	3	3	3	2
44:Zambiya	4	3	3	3	2
45:Zimbabve	4	3	3	3	2

EK 7

Temel Bileşenler Analizi Sonucu: İlave Değişkenlerle Afrika Ülkeleri

Ülkeler	FAC1_1	FAC2_1	FAC3_1	FAC4_1	FAC5_1	FAC6_1	FAC7_1	FAC8_1
Cezayir	1,49972	-1,98024	-,20308	,45186	-,46756	-1,17168	,47379	-,51998
Angola	-,27147	,48839	-1,10081	,97890	,14147	,23334	-,67155	-,21336
Benin	-,05492	,70352	-1,25336	-,57382	-1,49133	2,05332	,31328	-,42061
Botsvana	1,96319	1,22626	,32381	-,80368	,08593	,45806	,27085	1,91218
Burkina Faso	-,52029	,50587	-,92759	-,40315	,29649	-,24883	,40888	-,84512
Burundi	-,67110	-,12563	1,95682	1,23670	1,44740	1,28918	,01699	-,53454
Kamerun	,08837	,24184	,25882	-,51884	,86039	1,41214	,42867	-,68925
Çad	-1,73356	-,96343	,48077	-,56919	,71676	-,12964	1,73335	2,31601
Kongo D.C.	-,41643	,63202	-,33124	-1,66975	-,52372	,88995	,29531	1,35238
Kongo	,35541	,87734	-,41420	-1,23219	,01101	,20192	,97232	-1,27415
Fildişi Sahili	-,38767	,14044	-,85498	-1,42173	,28770	-,07705	-,67607	,14441
Mısır	1,17672	-1,67799	,55493	-1,19526	-,84358	-,08921	,12709	-1,04196
Eritre	-1,05838	,30971	,11708	-,16916	,16905	-1,39428	-1,49315	,14231
Etiyopya	-1,03131	,41519	,71897	,30662	-2,45676	-,37361	-,20112	,01189
Gabon	1,57993	1,15716	-1,54750	-,75236	1,34283	,29372	-,21951	-,72396
Gambiya	-,60478	-,90075	,17213	-,01353	1,04197	,69094	3,74241	,63720
Gana	,71919	,98248	-1,29133	-,12016	-,48967	1,04339	-,09862	-,42692
Gine	-,66059	,83706	-1,07841	-,33060	-,05369	-,23043	,44369	-,35967
Gine Bissau	-,86577	-,46013	-,52906	,69568	-,20640	-,62722	-1,11987	,12161
Kenya	,03175	,30539	1,29594	-,17179	,03308	,68200	-,30036	,13404
Lesotho	,45866	,60992	1,70342	-,46842	1,94465	-1,92148	-,76327	,20675
Liberya	-,68429	,58510	-,61933	-,94420	,71479	-2,48214	-,58901	,38986
Libya	2,19155	-1,76156	,04001	-,75030	-,11265	,55111	,62914	-,17330
Madagaskar	-,68218	,67375	,86296	,00469	-1,02356	-1,25588	,13702	-,69257
Malavi	-,93124	1,02276	1,78746	-,86754	-,76964	,16445	-,13524	-,38099
Mali	-,79102	-,14282	-1,14086	-,86652	,95553	-1,42729	,03354	-,27080
Moritanya	-,37878	-2,02676	-,85019	,87406	,60180	-,43127	-,90837	,25014
Mauritius	1,58555	,51105	,96537	-,91955	-2,03087	-1,45034	,05060	-,51656
Fas	,71350	-1,69340	-,00583	,38245	-1,37356	-,35956	,57477	,41365
Mozambik	-,73969	,86206	-,81264	1,85241	-,54469	,10591	-1,13247	-,44799
Namibya	1,27660	,91439	,01774	1,18913	,07175	,23991	-,04366	-,11975
Nijer	-1,62248	-1,63307	-,72019	-,22041	-,06050	-,11396	,21923	-,18364
Nijerya	-,75133	-,97773	-,89039	-,58307	,04075	,71337	-,62756	2,90429
Ruanda	-,32297	,66274	1,25791	3,08321	-,93906	-,29664	,80635	,97934
Senegal	,07205	,32949	-2,06060	1,55060	,21365	-1,52269	,84832	-,87458
Sierra Leone	-1,48935	,62316	,26014	-1,18279	-1,36918	,91475	-,86674	,96038
Güney Afrika	2,31844	1,19373	-,60470	1,68659	,69784	-,14534	-,14919	2,97132
Sudan	-,07553	-2,16298	-,08143	,14852	1,02579	1,23570	-1,36268	-1,19007
Svaziland	,55170	-,30714	1,43640	-,45598	1,80134	,98133	-2,72262	,20987
Tanzanya	-,36075	-,26619	,25555	1,55279	,90966	,21939	,49258	-,58350
Togo	-,03356	,46604	-,88603	,20898	,32687	,07039	,92863	-,98933
Tunus	1,04330	-1,46075	,81092	,06809	-1,84767	-,74962	-,78114	,26178
Uganda	-,41047	,04606	-,01498	1,19599	-,86376	2,34254	-,74573	-,81024
Zambiya	,20417	,37085	,88037	-,22933	1,05195	,18076	,08715	-1,00026
Zimbabve	-,27990	,84680	2,06120	-,03396	,67739	-,46938	1,57392	-1,03366

EK 8

Yığılma Tablosu: İlave Değişkenlerle Afrika Ülkeleri

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin Görüldüğü İlk Aşama		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	5	18	,259	0	0	2
2	5	41	1,084	1	0	13
3	2	30	2,064	0	0	18
4	7	44	3,197	0	0	19
5	13	19	4,529	0	0	22
6	22	26	5,936	0	0	17
7	3	17	7,475	0	0	21
8	1	29	9,028	0	0	16
9	20	25	10,714	0	0	19
10	12	23	12,440	0	0	26
11	14	24	14,311	0	0	27
12	9	36	16,290	0	0	29
13	5	10	18,283	2	0	28
14	6	40	20,670	0	0	31
15	27	32	23,127	0	0	23
16	1	42	25,640	8	0	26
17	11	22	28,565	0	6	22
18	2	31	31,961	3	0	30
19	7	20	36,051	4	9	20
20	7	45	40,336	19	0	31
21	3	43	44,784	7	0	34
22	11	13	49,328	17	5	36
23	27	38	53,909	15	0	36
24	4	37	58,523	0	0	40
25	8	16	63,181	0	0	39
26	1	12	68,047	16	10	37
27	14	28	73,166	11	0	37
28	5	15	78,345	13	0	34
29	9	33	83,839	12	0	39
30	2	35	89,717	18	0	33
31	6	7	96,272	14	20	35
32	21	39	102,876	0	0	35
33	2	34	112,444	30	0	38
34	3	5	123,792	21	28	38
35	6	21	137,048	31	32	42
36	11	27	150,319	22	23	41
37	1	14	166,517	26	27	44
38	2	3	183,203	33	34	41
39	8	9	200,895	25	29	40
40	4	8	222,911	24	39	43
41	2	11	249,506	38	36	42
42	2	6	280,058	41	35	43
43	2	4	315,384	42	40	44
44	1	2	352,000	37	43	0

EK 9**Küme Sayısına Göre Gözlemlerin Konumu: İlave Değişkenlerle Afrika Ülkeleri
(Üç ila Beş Küme Aralığı)**

Ülkeler	5 Küme Olsa	4 Küme Olsa	3 Küme Olsa
1:Cezayir	1	1	1
2:Angola	2	2	2
3:Benin	2	2	2
4:Botsvana	3	3	3
5:Burkina Faso	2	2	2
6:Burundi	4	4	2
7:Kamerun	4	4	2
8:Çad	3	3	3
9:Kongo Demokratik Cumhuriyeti	3	3	3
10:Kongo Cumhuriyeti	2	2	2
11:Fildişi Sahili	5	2	2
12:Mısır	1	1	1
13:Eritre	5	2	2
14:Etiyopya	1	1	1
15:Gabon	2	2	2
16:Gambiya	3	3	3
17:Gana	2	2	2
18:Gine	2	2	2
19:Gine Bissau	5	2	2
20:Kenya	4	4	2
21:Lesotho	4	4	2
22:Liberya	5	2	2
23:Libya	1	1	1
24:Madagaskar	1	1	1
25:Malavi	4	4	2
26:Mali	5	2	2
27:Moritanya	5	2	2
28:Mauritius	1	1	1
29:Fas	1	1	1
30:Mozambik	2	2	2
31:Namibya	2	2	2
32:Nijer	5	2	2
33:Nijerya	3	3	3
34:Ruanda	2	2	2
35:Senegal	2	2	2
36:Sierra Leone	3	3	3
37:Güney Afrika	3	3	3
38:Sudan	5	2	2
39:Svaziland	4	4	2
40:Tanzanya	4	4	2
41:Togo	2	2	2
42:Tunus	1	1	1
43:Uganda	2	2	2
44:Zambiya	4	4	2
45:Zimbabve	4	4	2

EK 10**Küme Sayısına Göre Gözlemlerin konumu: İlave Değişkenlerle Afrika Ülkeleri (Üç
ila Altı Küme Aralığı)**

Ülkeler	6 Küme Olsa	5 Küme Olsa	4 Küme Olsa	3 Küme Olsa
1:Cezayir	1	1	1	1
2:Angola	2	2	2	2
3:Benin	2	2	2	2
4:Botsvana	3	3	3	3
5:Burkina Faso	2	2	2	2
6:Burundi	4	4	4	2
7:Kamerun	4	4	4	2
8:Çad	5	3	3	3
9:Kongo Demokratik Cumhuriyeti	5	3	3	3
10:Kongo Cumhuriyeti	2	2	2	2
11:Fildişi Sahili	6	5	2	2
12:Mısır	1	1	1	1
13:Eritre	6	5	2	2
14:Etiyopya	1	1	1	1
15:Gabon	2	2	2	2
16:Gambiya	5	3	3	3
17:Gana	2	2	2	2
18:Gine	2	2	2	2
19:Gine Bissau	6	5	2	2
20:Kenya	4	4	4	2
21:Lesotho	4	4	4	2
22:Liberya	6	5	2	2
23:Libya	1	1	1	1
24:Madagaskar	1	1	1	1
25:Malavi	4	4	4	2
26:Mali	6	5	2	2
27:Moritanya	6	5	2	2
28:Mauritius	1	1	1	1
29:Fas	1	1	1	1
30:Mozambik	2	2	2	2
31:Namibya	2	2	2	2
32:Nijer	6	5	2	2
33:Nijerya	5	3	3	3
34:Ruanda	2	2	2	2
35:Senegal	2	2	2	2
36:Sierra Leone	5	3	3	3
37:Güney Afrika	3	3	3	3
38:Sudan	6	5	2	2
39:Svaziland	4	4	4	2
40:Tanzanya	4	4	4	2
41:Togo	2	2	2	2
42:Tunus	1	1	1	1
43:Uganda	2	2	2	2
44:Zambiya	4	4	4	2
45:Zimbabve	4	4	4	2

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Mahmure ERCAN

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 26 Nisan 1992, Kayseri

Medeni Durumu: Bekâr

Tel: 0555 578 5057

email: ercanmahmure@hotmail.com

Yazışma Adresi: Keykubat Mahallesi, Uygurlar Sitesi, G Blok, 8/12,
Melikgazi/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	EÜ SBE İktisat	2017
Lisans	EÜ İİBF İktisat	2015
Lise	Ali Rıza Özderici Anadolu İmam Hatip Lisesi, Kayseri	2010

YABANCI DİL

İngilizce